

Yayın No : 59
Kitabın Adı : **Kartvel Antroponimisinde Abhaz-Abaza Soyadları ve Aile İsimleri**
Yazar : **Valeri Kuarçiya**
Rusça'dan Çeviri : **Oktay Chkotua**
Düzeltili : **Hapat Bekir Yılmaz**
Kucba Ataman Oğuz
Kapak Tasarım : **Yunus Karaarslan**
ISBN : **978-625-98031-3-5**
Baskı ve cilt : **İsmail Özkan / İstanbul Matbaacılık**
Topkapı/Zeytinburnu
Baskı Tarihi : **Mayıs-2025**

Yayın Yönetmeni: **Erol Karayel**

Yayınevi Sertifika No: 43509

APRA YAYINCILIK DAĞITIM VE REKLAM TİC. LTD. ŞTİ.
Mecidiyeköy Mahallesi, Büyükdere Cad. No:65/11 ŞİŞLİ/İSTANBUL
Tel: 0-553-016 15 44
www.aprayayincilik.com
e-posta: aprayayincilik@gmail.com

KARTVEL ANTROPONİMİSİNDE ABHAZ-ABAZA SOYADLARI VE AİLE İSİMLERİ

**Prof. Dr.
VALERİ KUARÇİYA (KUARÇEY)**

Rusçadan çeviri
OKTAY CHKOTUA

İSTANBUL – 2025

RUSÇA BASKININ KÜNYESİ

АБХАЗО-АБАЗИНСКИЕ ФАМИЛИИ И РОДОВЫЕ ИМЕНА В КАРТВЕЛЬСКОЙ АНТРОПНИМИИ

В. Е. КВАРЧИЯ (КУАРЧЕИ)

Научный редактор:

Хазба Л.Р. – доктор филологических наук, профессор,
академик АНА и АМАН

Рецензент:

Дзидзария О.П. – доктор филологических наук,
профессор

**АКАДЕМИЯ НАУК АБХАЗИИ
АБХАЗСКИЙ ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ИМ. Д.И. ГУЛИА**

СУХУМ – 2025

Tarihçi, dilbilimci ve akademisyen V.E. Kuarçiya'nın bu çalışması, belirli bir konuya, Abhazların (Abhaz-Abazaların) onomastiğine, özellikle de Abhazların, komşuları olan Gürcüler, Megreller ve Svanların antroponimisine olan katkısına odaklanmaktadır. Yazar, yazılı kaynakların ve saha çalışmalarının analizine dayanarak sonuç çıkarmaktadır. Abhaz-Abaza aile ve soyadlarının, Abhaz Krallığı dönemi olan VIII–XV. yüzyıllar ve sonrasında Kartvel topluluklarında **nasıl değiştiği ve dönüştüğü** incelenmektedir.

Yazarın materyalleri ve vardığı sonuçlar, dilbilimsel, etnografik ve tarihi-kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir.

VALERİ KUARÇIYA

10 Şubat 1946'da Abhazya'nın Tkvarçal şehrinde doğdu.

1964 yılında Tkvarçal 1 Nolu İlköğretim okulundan mezun oldu.

1970 yılında Sohum Devlet Pedagoji Enstitüsü Tarih Fakültesini bitirdi.

1969-1974 yılları arasında Abhazya Devlet Müzesi'nde araştırma görevlisi ve bölüm başkanı olarak çalıştı.

1974 yılından bu yana Abhazya Bilimler Akademisi D.İ. Gulia Abhazya Beşeri Bilimler Araştırma Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Önde gelen bilim insanı, filoloji doktoru ve Profesör olan Valeri Kuarçiya, Abhazya Cumhuriyeti Bilimler Akademisi üyesi olup Abhaz dili ve Abhazya toponomisi üzerine çok sayıda yayınlanmış eserin sahibidir.

Abhazya Cumhuriyeti Parlamentosu'nda dört dönem milletvekilliği, meclis başkan yardımcılığı ve meclis başkanlığı yapmıştır.

1992-1993 Abhazya Bağımsızlık Savaşı döneminde de Abhazya Yüksek Sovyeti milletvekili olarak Savunma ve Güvenlik Komitesi'nde yer aldı ve Abhazya Cumhuriyeti Devlet Nişan ve Madalya Komisyonu üyesi oldu.

Abhazya Cumhuriyeti Devlet Sınırları ve Abhazya Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Komisyonu Başkanlığını yürüttü.

Abhazya Cumhuriyeti Abhazca'nın Geliştirilmesi Devlet Komisyonu üyesidir.

Abhazya ulusal kurtuluş hareketinin aktif katılımcılarından biri olup. 1966-1970 yılları arasında Abhazya'daki öğrenci hakları hareketine de öncülük etmiştir.

Sovyet döneminde eski SSCB merkez organlarına ulusal haklarla ilgili birçok mektubun yazarı veya ortak yazarı, Abhazya Halk Forumu'nun organizatörleri ve yöneticilerinden biri oldu.

2003 yılından itibaren uzun yıllar "Aydıgılara" Halk Hareketi Başkanlığını yürüttü.

Çok sayıda ödüle ve onursal unvana sahip olan yazar, I. Derece, II. derece ve III. derece "Axidz-Apşa" nişanlarına layık görülmüştür, evlidir üç çocuk ve yedi torun sahibidir.

**KİTABIN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ KATKILARINDAN
DOLAYI DUYARLI ABHAZ İŞ İNSANLARIMIZA
TEŞEKKÜR EDERİZ.**

ÖNSÖZ

Dil biliminde isimlerin kökenini, dilbilimsel ve tarihsel doğasını inceleyen özel bir alan bulunmaktadır: onomastik. 20. yüzyılın 60-70'li yıllarında, onomastiğin bir alt dalı olarak antroponimik (Yunanca anthroponyms– insan ve isim) ortaya çıkmıştır.

Antroponimik, kişisel isimler, soyadları, baba adları, aile isimleri, lakaplar ve takma adlar gibi konuları araştırır. Baba adı, soyadı ve aile isimleri aynı zamanda pseudonym terimiyle de ifade edilir.

Antroponimik veriler, dilbilim, sosyoloji, tarih ve diğer birçok bilimsel disiplin için büyük önem taşır. Onomastik biliminin önde gelen isimlerinden Prof. V.D. Nikonov antroponimik materyallerin incelenmesiyle ilgili, *"Dilbilim yalnızca, tarih ve etnografinin birliği içinde verimli olabilir. Etimoloji, etnolojiden yoksun kalırsa, yani isimlerin ve unvanların ortaya çıkışını belirleyen koşullardan koparsa, temelsiz kalır"* demektedir.

Ünlü Abhaz bilim insanı Ş.D. İnal-ipa ise şöyle yazıyor: *"Kişisel isimler ve soyadları, bir halkın yaşamını, ekonomik hayatın gelişimini, komşu ülkeler ve halklarla olan kültürel bağları, inançlarını, estetik ve ahlaki değerleri ile düşüncelerini yansıtır. Dilin ve geçmiş toplumların sosyal organizasyon açısından incelenmesinde son derece değerli bir kaynaktır. Özel isimlerin analizi, tarihsel sentez için bir kaynak olabilir, bir lakap, mitolojiye ve toplumsal yapının tarihine ışık tutar", ... "Onomastik ve dallarının incelenmesi, önemli tarihsel ve kültürel soruların çözülmesine yardımcı olur. Çoğu zaman, yalnızca tarihsel kaynaklarda kaydedilmiş (ve bazen sessiz kalınmış) veya folklor aracılığıyla bize ulaşmış yer adları, kişisel ve aile isimleri sayesinde bir halkın tarihinin karanlık veya bilinmeyen sayfaları aydınlatılabilir.*

Özellikle, hangi etnik grubun belirli bir bölgeyi işgal ettiği veya nüfusun bir parçası olarak orada bulunduğu sorusuna cevap verilebilir."(1, 10, 11)

Abhaz-Abaza kişisel, aile ve soyadları uzun zamandır birçok araştırmacının dikkatini çekmektedir.

1912 yılında, seçkin bilim insanı Akademisyen N.Y. Marr, Abhaz-ya'da iki binden fazla Abhaz ismini ve soyadını kaydedip yorumlamıştır. Ayrıca "*Abhaz Kişi İsimlerinin Tarihinden*" başlıklı bir makale yayımlamış ve Abhaz antroponimisine yabancı dillerin katkısına da dikkat çekmiştir.(31, 57)

19. yüzyıl başlarında Alman dilbilimci A. Dirr, Kafkas onomastik materyallerini toplamıştır. 1915 yılında yayımladığı "*Abhazlar, Megreller ve Dağıstanlılar arasında isimler, soyadları, halk adları ve hayvan isimleri listesi*"nde onlarca Abhaz ismi ve soyadı yer almıştır. (80, 1-23)

Abhaz onomastiği ve özellikle antroponimisi, D.İ. Gulia (11), S.P. Basaria (81), H.S. Bgajüba (82), Z.V. Ançabadze (8), G.A. Amıçba (84), G.V. Smır (84), V.M. Bganba (87), O.V. Maan (83)... gibi birçok araştırmacının çalışmalarında kullanılmıştır.

R.H. Aguajüba[76] tarafından önemli sayıda eski Abhaz antroponimi yayınlanmıştır. Akademisyen V.A. Çirikba[55; 88] ve D.M. Dasania'nın[37; 53] Abhaz-Abaza antroponimisi üzerine yazdığı makaleler de ilgi çekicidir.

Son yıllarda, hem Abhaz (Ş.D. İnal-ipa (1), A.E. Kuprava (2;38), V.A. Amıçba (30)), hem de Abaza antroponimisi (S.H. Yonova (3)) üzerine bir dizi monografik çalışma ortaya çıkmıştır. Ünlü bilim insanı C.N. Kokov'un çabalarıyla, Adıge etnik, kişisel ve aile isimleri de toplanmış ve incelenmiştir.(4, 8)

Abhaz-Gürcü ilişkileri bağlamında, erken Orta Çağ ve Abhaz Krallığı dönemi (8-13. yüzyıllar) ile sonraki yıllarda Gürcü, Megrel ve Svan antroponimisi materyallerini bilmek önemlidir.

Gürcü ve Abhaz antroponimlerinin bir kısmının tarihi, Gürcü beşeri bilimlerinin önde gelen isimleri olan Akademisyen İ.A. Cavahişvili, S.N. Canaşıa, K.V. Lomtatidze, G. Melikişvili ve diğerlerinin araştırmalarına konu olmuştur. Ayrıca, N. Comidava'nın 2000 yılında yayımlanan *"3000 Megrel Soyadının Kökeni"*[59], K.D. Maçavariani'nin *"Abhazya'nın Tarihsel-Etnografik Bir Taslağı ile Sohum ve Sohum Bölgesi İçin Betimleyici Bir Rehber. (Sohum, 1913)"*[90], *"Abhazya'da Sınıf Sorunu"*[91] ile D.V. Gvritişvili [36], K. Çataraşvili[19] ve G.V. Tsulaya[15; 89] gibi araştırmacıların çalışmaları da bizim için ilgi çekicidir.

Abhaz-Adıge ve Gürcü antroponimisinin karşılaştırmalı incelenmesi, şüphesiz, Abhaz-Gürcü ilişkilerinin doğasını ve Abhaz Krallığı döneminde ve sonrasında modern Gürcistan topraklarında Abhaz etnik unsurunun varlığını ve rolünü anlamak açısından önemli bir gösterge olabilir.

Bu tür bir çalışma uzun zamandan beri son derece günceldir ve özellikle Gürcistan'da, Abhazlar ve Abhaz tarihi hakkındaki eski kaynakların kasıtlı olarak çarpıtılması, tarihi Abhaz yer adlarının Gürcüleştirilmesi, Abhaz-Abaza soyadlarının ve aile isimlerinin tahrif edilmesi gibi durumlarla bağlantılıdır. Sonuç olarak, yaklaşık 500 yıl boyunca var olan Abhaz Krallığı'nın oluşumunda ve işleyişinde Abhaz halkının rolü reddedilmektedir. Bu durum, Abhazların Abhazya'daki otokton varlığının inkâr edilmesine ve Abhazların aslında **"Apsua"** adlı bir Kuzey Kafkas kabilesi olduğu sonucuna varılmasına yol açmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi[41, 12-21], bu gerçek dışı iddiaların temeli 17. yüzyılın başlarında, Persler ve Türkler tarafından parçalanmış Gürcistan'dan sürülen Gürcü "krallarının" torunları tarafından Moskova'da atıldı. Esasen Abhaz krallarının soyundan gelen bu kişiler, ellerinden alınan "krallıklarını" (yani topraklarını) geri almak için yardım umuduyla yıllarca Moskova'da beklemek zorunda kaldılar. Bi-

lindiği gibi, bu uzun ve sıkıntılı bekleyiş sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte, Moskova'da bulunmaları onlara, Rus ve Avrupa kültürünü tanıma fırsatı sağladı. İmereti Kralı Arçil, burada edebi faaliyetlerini sürdürdü. Onun girişimiyle Moskova'da Gürcüce kitap basımı başlatıldı ve Gürcü kilise kitapları burada düzenlenip basıma hazırlandı.[92, 117-118]

Ayrıca, Moskova'da sürgünde bulunan Gürcü kralların tavsiyesi üzerine, İran'ın Kartli'deki Müslümanlaştırılmış temsilcisi VI. Vahtang, 18. yüzyılın başlarında Gürcü kroniklerinin "restorasyonu" ve Gürcistan'ın bütünlüklü bir tarihinin oluşturulması için bir "bilginler komisyonu" kurdu.[28, 24]

O dönemde Gürcistan, Perslerin büyük bir siyasi ve kültürel baskısı altındaydı. VI. Vahtang, İran Şahı tarafından Kartli tahtına oturtulmuş ve Afganlara karşı savaşmak için ihtiyaç duyulan Gürcü birliklerinin başkomutanlığını yapmıştı. Vahtang, çeşitli dillere hâkimdi, kitap çevirileri yapıyor ve şiirler yazıyordu.

Vahtang, 1709 yılında Tiflis'te kendi matbaasını kurdu ve kitaplarını bastı. 1712 yılında *"Kaplan Postlu Şövalye"* adlı poemasını yayımladı. O zamanlar bu poema, Gürcü elitleri ve özellikle Gürcü Kilisesi tarafından yabancı ve kınanması gereken bir eser olarak görüldü. Neredeyse tüm baskı Kura Nehri'ne atıldı.[93, 21, 22] Bu koşullar ve *"Kaplan Postlu Şövalye"*'nin ortaya çıkış zamanı göz önüne alındığında, bazı yazarlar şiirin derinlemesine analizine dayanarak şu sonuca varıyor: *"Şiir, büyük olasılıkla 17. yüzyılın sonlarında veya 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve muhtemelen Gürcü kralı VI. Vahtang tarafından yazılmıştır. Vahtang, bu eseri 1712 yılında Şota Rustaveli takma adıyla yayımlamıştır."*[93, 30]

VI. Vahtang tarafından oluşturulan "bilginler komisyonu", Gürcü kroniklerinin "restorasyonu" ve Gürcistan'ın bütünlüklü bir tarihinin oluşturulması görevini de yerine getirdiler. Komisyon, geçmiş dönemlerin kâtipleri tarafından yapılan "hataları" düzelterek, düzeltilmiş ve

genişletilmiş, yeni bir *"Kartlis Tshovreba"* (Gürcü Kronikleri) ortaya koydu.[94, 14] Hangi düzeltme ve eklemelerin yapıldığı yalnızca tahmin etmekle kalmayıp, "bilginlerin" çalışmalarını orijinal kaynaklarla karşılaştırarak belirlemek de mümkündür. Ancak, bu orijinal kaynakların birçoğu gizemli bir şekilde kaybedilmiştir. Ayrıca, nedense Rusya'da Arçil'in evleri üç kez yanmış ve İmereti'den getirdiği kraliyet arşivi de tamamen kül olmuştur.[92, 84, 117] Yeni *"Kartlis Tshovreba"*'nın Gürcü yorumcularından biri haklı olarak şöyle yazmıştır: *"Vahtang'ın komisyonuna saygı ve minnet borcumuzu sunarken, yine de bazı düzeltmelerin taraflı bir karakter taşıdığını belirtmeliyiz. Bu nedenle, Vahtang'ın 'Kartlis Tshovreba' düzenlemesini koşulsuz kabul edemeyiz."*[94, 14]

VI. Vahtang'ın oğlu Prens Vahuşti, 1724'ten ölümüne kadar (1757) Moskova'da bir mülteci olarak yaşadı ve kendisini Gürcistan tarihini yazmaya adanmış. Özellikle babası tarafından "güncellenmiş" ve keyfi bir şekilde eklemeler yapılmış orijinal kaynaklara dayanarak Gürcistan tarihini[63] ve coğrafyasını[27] yazdı. Vahuşti'nin çalışmaları kısa sürede Rusça ve Fransızca'ya çevrildi ve böylece o dönemin Rus ve Avrupalı bilim insanlarının bilgisine sunuldu.

Vahtang ve oğlu Vahuşti'nin eserleri, bilim dünyasında farklı değerlendirmelere tabi tutuldu. Bazıları, örneğin Akademisyen M. Brosse gibi, bu eserlerin önemini abartırken, diğerleri ise bilim insanlarını bu eserlere karşı dikkatli olmaya çağırdı. Ünlü Gürcüolog ve Fransız bilim insanı Victor Langlois şöyle yazmıştır: *"Gürcü kroniklerinin sadece ilk sayfalarının içeriğine bir göz atmak yeterlidir; bu sayfalar, cahilce ve dini edebiyatın ilginç örneklerini içerir. Ancak kısa sürede kahramanlık efsanelerine rastlarsınız ve kronik yazarı sizi milattan sonraki ilk yüzyıllara götürür. Bu dönem, diğer halklar için tamamen tarihsel bir çağken, Gürcistan için hâlâ kısmen kahramanlık dönemi- dir. Gerçekten de, derleyiciler, bizi bir ulusun kurucusu değil, yeniden canlandırıcısı olan, olağanüstü bir fatih olan Gürcü kahramanın orta-*

ya çıkışına tanık olmaya zorlamak için bu ilk yüzyılları seçtiler. Bu kahraman, ülkesinin sınırlarını başarıyla genişletti, ordularıyla tüm düşmanlarına karşı zafer kazandı ve kendine tabi olan geniş topraklarda güçlü bir şekilde hüküm sürdü. İlginçtir ki, kroniklerde "aslan-kurt" olarak adlandırılan Vahtang Gorgasal denilen kahraman figür, M.S. 5. yüzyılda yaşamıştır, yani Justinianus ve Hüsrev Nuşirvan'dan çok da önce değildir. Vahtang Gorgasal'ın hayatını ve maceralarını okurken, bunun, ulusal bir kahraman yaratmak için bir hayalperestin hayal gücüne dayanan ve büyük başarılarıyla ülkesinin tarihine giriş niteliği taşıyan şiirsel bir eser olduğunu hemen fark edersiniz. Kroniklerde tasvir edildiği şekliyle Vahtang, küçük bir devlet olarak nitelendirildiği bir ülkenin liderinden ziyade, daha çok bir Hint-Vakhüsü veya sözde-Büyük İskender gibidir: yarı tanrı, yarı kahraman, Asya'yı dolaşan ve orasını kendi yasalarına tabi kılan bir figür... Her neyse, kroniklerde aktarıldığı şekliyle Vahtang'ın biyografisi tuhaf bir şekilde çarpıtılmış ve eklemeler yapılmıştır; ki eleştiri, bunun gerçekliğini kabul etmeyi reddeder... Yine de, M.S. 5. yüzyılda Gürcülerin hâlâ kahramanlık döneminde olduğunu ve tarihlerinin büyük ölçüde şiirsel kurgulara dayandığını görmek ilginçtir." [23, 76, 77] 19. yüzyılda, ünlü bilim insanı ve Petersburg Üniversitesi profesörü, Rus şarkiyat okulunun kurucusu O.İ. Senkovski, Vahtang ve Vahuşti'nin kroniklerinin "büyük bir şüphecilik ve son derece soğukkanlı bir eleştiri gerektirdiği" uyarısında bulunmuştur. Çünkü bir kez bu eserlerin değeri abartıldığında, bilim dünyasında Gürcülerin tarihi hakkında öyle yanlışlar yayılabilir ki, bunları çürütmek için kırk yıl ve kırk ayrı cilt eser basmak gerekir. Yani, tüm bu tarihin değerinin seksen katı kadar bir çaba harcanması gerekecektir. [95, 172]

Saygıdeğer profesör sadece bir konuda yanıldı, o da bahsi geçen yazarların sözde "yanılıklarını" çürütmek için gereken zaman ve maliyet konusunda oldu. Bilindiği gibi, bu gerçekten bugüne kadar gerçekleştirilemedi, zira bu "yanılıklar" birçok Gürcü bilim insanı tarafından her

türlü yolla sürekli beslenmekte ve desteklenmektedir.

Bunun nedenlerinden biri, VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Transkafkasya'da herhangi bir merkezi Gürcü devletinin varlığını gösteren birincil kaynakların olmamasıdır. Oysa Gürcü kroniklerinde ve diğer kaynaklarda VIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Abhazlar, Abhaz kralları ve yaklaşık 500 yıl boyunca varlığını sürdüren ve modern Gürcistan'ın topraklarını da içine alan Transkafkasya'nın önemli bir bölümünü kaplayan Abhaz devletinden bahsedilmektedir. Tüm bunlar, Vahuşti'nin "*Gürcü Krallığı Tarihi*" adlı kitabında Abhazya hakkında verdiği tarihsel bilgilerde açıkça görülmektedir.[63, 220-224] Ancak bu bilgiler, kitabın "*Egrisi, Abhazeti veya İmereti'nin Hayatı*" başlıklı bölümüyle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Bu başlık, yazar (veya başka biri?) tarafından bu devletin özünü ve önemini gizlemek için uydurulmuştur.[63, 220] Dahası, Vahuşti bir başka eseri olan "*Gürcistan Coğrafyası*"nda, Abhaz kralı III. Bagrat'ın (998-1024) "Abhaz-Gürcü kralı" olduğunu ve onun devletinin de "Gürcü krallığı" olduğunu yazmaktadır.

Böylece, bir kalem darbesiyle Abhazya'nın en önemli 300 yıllık Orta Çağ tarihi, o dönemde var olmayan bir Gürcü devletinin kahramanlık tarihine dönüştürülmektedir. Buna bağlı olarak, o dönemde modern "Gürcistan" adı, "Gürcü" etnonimi ve Gürcü halkının kendi kendine verdiği "Kartvel" adı ve ülkeleri "Sakartvelo" da yoktu. Bilindiği gibi, tüm bunlar ancak 1245 yılında Abhaz devletinin dağılmasından sonra, yani Gürcü feodal halkı "Kartvel" in oluşum döneminde ortaya çıkmıştır.[96, 35, 141; 97, 108; 98, 11; 92, 311, 313-326].

"*Kartlis Tshovreba*"nın Vahtang sürümünün ve Vahuşti'nin eserlerinin bilimsel dolaşıma girmesiyle, sonraki yazarlar, bu birincil kaynaklara yapılan "yeni katkıları" kullanmaya oldukça çekingen ve beceriksiz bir şekilde başlamışlardır. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ünlü Gürcü bilim insanı D.M. Bakradze'nin şu sözleri nasıl anlaşılabilir: "*Bilindiği gibi, X. yüzyılın sonundan itibaren Gür-*

cistan kralları sadece Abhazya'nın değil, Gürcistan, Ermenistan ve Rani'nin de kralları olarak anılmıştır".[599, 5] Bu mantıksız alıntı, ancak "Gürcistan kralları" yerine "Abhaz kralları" yazılırsa tamamen doğru bir şekilde anlaşılır hale gelir.

Daha sonra, bahsi geçen yazar ve diğer birçok kişi, kroniklerde defalarca geçen "Abhaz kralı", "Abhaz krallığı", "Abhaz-Kartli (Kartal) krallığı" gibi terimleri kullanmaktan giderek kaçınmışlardır. Dahası, kısa süre sonra Gürcü bilim insanları, çarpıtmalar, taraflı terim yorumları ve her türlü spekülasyon yoluyla tarihsel gerçekliği kendi istedikleri şekilde göstermeyi başarmışlardır. Böylece, XI. yüzyılın başında Abhaz krallığına katılan Kartli bölgesinin adına, o dönemde var olmayan "Gürcistan" terimi yüklenmiştir. Aynı zamanda, "Kartliler" veya "Kartaliler" gibi bölgesel kavramlar, "Kartvel", "Gürcü" kavramlarıyla özdeşleştirilmiş ve buna bağlı olarak "Abhazların ve Kartalilerin kralı" unvanı, "Abhazların ve Gürcülerin kralı" şeklinde değiştirilmiştir. Sonuç olarak, Abhaz krallığı Gürcü olarak ilan edilmiş ve Abhazlar da Gürcü olarak kabul edilmiştir.

Alexander Şirokorad şöyle yazıyor: "... 'Abhazya Kralı' unvanına ne oldu? Başlangıçta, hilekârlar 'Abhazya' kelimesinden sonra parantez içinde 'Gürcistan' yazmaya başladılar. Sonraları ise 'Abhazya' kelimesini tamamen kaldırıp 'Gürcistan' kelimesini parantezlerden kurtardılar... Tiflis mitolojisine göre, III. Bagrat tüm Gürcistan'ı birleştirdi ve Abhazya'yı ona ekledi. Bildiğimiz gibi, aslında her şey tam tersiydi ve Tiflis'te hâlâ bir Arap emiri oturuyordu. Ama derler ya, 'yalan ne kadar büyük olursa, o kadar inandırıcı olur'... Gürcü ve Sovyet tarih hilekârları bize 'Gürcistan' terimini neredeyse taş devrin-den beri varmış gibi dayatıyor..."[100, 23]

Abhazların tarihinin çarpıtılması, özellikle 1866, 1877-1878 yıllarında Abhazya'da yaşanan trajik olaylardan sonra daha da belirgin hale geldi ve bu olaylar, Abhaz halkını neredeyse yok olma eşiğine getirdi.

1907 yılında Moskova'da yayımlanan "Abhazya Gürcistan Değil-

dir" adlı kitapta şöyle yazıyor: "Son zamanlarda bir dizi Gürcü yazar... Rus kamuoyu huzuruna broşürler ve makalelerle çıkarak, Abhazların "Gürcü olduğunu" Karadeniz kıyısında yaşadığını, Abhazya'nın bir Gürcü vilayeti olduğunu, Abhaz dilinin ve halkının da Gürcü kökenli olduğunu kanıtlamaya çalıştı..."[60, 1, 4]

Bu tarihten itibaren, Gürcü aydınlarının Abhazya ve Abhazların tarihini sahiplenme çabaları, Gürcü hükümetinin Abhazya topraklarını ele geçirme ve orada kalan Abhaz halkını da asimile etme yönündeki pratik eylemleriyle sürekli olarak desteklendi. Bu amaçla, 19. yüzyılın sonlarından itibaren büyük kısmı boş kalmış Abhazya'ya Kartvel etnik unsurların kitlesel olarak yerleştirilmesi organize edildi.

1918-1920 yıllarında ise ülke Gürcü Menşevikler tarafından işgal edildi. Menşevikler 1921'in başlarında kovuldu ve aynı yıl Abhazya, Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edildi. Ancak on yıl sonra, 1931'de Stalin ve Orconikidze'nin iradesiyle Abhazya Cumhuriyeti özerk bir yapı olarak Gürcistan SSC'nin bir parçası haline getirildi. Bilindiği gibi bu eylem Abhaz halkı için acı sonuçlar doğurdu. 1936-1940 yılları arasında Abhazya fiziksel olarak başsız bırakıldı ve özerkliği sadece kâğıt üzerinde kaldı. Bu dönemde ve 40'lı yılların başında, Z.V. Açıba (Ançabadze)'nin sözleriyle: "Beria ve onun yardımcıları Abhazya'da büyük devlet şovenizmi politikası izlemeye çalıştı. Şovenistler, Abhaz okullarını kapatarak tüm derslerin Gürcüce okutulmasını zorunlu kıldı... Abhazya tarihinin büyük devlet şovenizmiyle çarpıtılması, Abhaz yer adlarının (ve Abhaz soyadlarının – V.K.) Gürcüleştirilmesi, Abhaz diline kasıtlı olarak Gürcü kelimelerin sokulması, Abhazların yönetim ve özellikle parti organlarından uzaklaştırılması gibi uygulamalar yapıldı."[26, 142]

Aynı zamanda, 20. yüzyılın 40'lı yıllarında Gürcü tarih bilimi ve siyasi ortam öyle bir seviyeye ulaştı ki, yazdıkları Gürcistan tarihinin birincil kaynaklarıyla, özellikle de eski Gürcü kaynaklarıyla açık bir şekilde uyuşmaması, bu alanda çalışanları ciddi şekilde rahatsız etme-

ye başladı. Bu kaynaklarda, diğer Orta Çağ tarihsel kayıtlarında olduğu gibi, arzulanan "Gürcüler", "Gürcistan", "Gürcü devleti" gibi terimler yerine "Abhazlar", "Abhazya" ve "Abhaz devleti" gibi ifadeler yer alıyordu. Bu terimlerin mekanik bir şekilde değiştirilmesi ise istenen etkiyi yaratmıyordu. Bu nedenle, tarihsel bilgilerin ve terimlerin yorumlanmasına farklı bir yaklaşım arayışı başladı. Böylece, 1954 yılında Gürcü edebiyat bilimcisi P. İngorokva'nın "*X. Yüzyıl Gürcü Yazarı Giorgi Merçule*" adlı çalışması ortaya çıktı.[101] Bu çalışmada, Orta Çağ'dakilerle modern Abhazların iki farklı halk olduğu, bugünkü Abhazların Abhazya'ya sonradan geldiği ve ancak 17. yüzyılda burada ortaya çıktıkları iddia edildi. Buradan hareketle, antik ve Orta Çağ kaynaklarında bahsedilen Apsiller, Sanigler, Abazglar, Misimyanlar, Obezler ve Abhazların aslında Gürcü kabileleri olduğu öne sürüldü. "Abhaz" etnoniminin Orta Çağ'da Gürcü kabilelerinden birini ifade ettiği, ancak bugünkü "sonradan gelen" Abhazların bu ismi kendilerine mal ettikleri iddia edildi. İngorokva, bu teorisini genel geçer düşüncelerle ve birçok Abhaz yer adının fantastik Gürcü etimolojisiyle desteklemeye çalıştı. Bu çalışma, tanınmış bilim insanları K.V. Lomatidze[102], Z.V. Ançabadze[103, 261-278], H.S. Bgajüba[104, 279-303] ve diğerleri tarafından sert bir şekilde eleştirildi, bu da Gürcü milliyetçilerinin öfkeli tepkisine neden oldu.[105] P. İngorokva'nın kitabı hakkında günümüzde, Paris Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde çalışan Gürcü bilim insanı Tornike Gordadze şunları yazıyor: "*Gürcü bilim insanları Abhazya'nın Gürcistan'ın bir parçası olduğunu kanıtlamak için, Abhazların Gürcü etnosunun bir parçası olduğunu kanıtlamak zorunda kaldılar, çünkü Sovyet bilimi için yalnızca etnos önemliydi. Bu karmaşık 'bilimsel jimnastiğin' bir sonucu da P. İngorokva'nın 'Giorgi Merçule' (1954) adlı kitabı oldu. Bu kitapta, eski ve modern Abhazlar hakkında tamamen bilim dışı bir teori ortaya attı. İngorokva'nın kitabının, Gürcü muhaliflerin eliyle 80'li ve 90'lı yıllarda yeniden canlanması üzücüdür.*"[106]

İngorokva'nın teorisi, daha önce var olan teorilerden farklı olarak, taraflı araştırmacılar için Abhazya ve Abhazların tarihini, Gürcistan ve Gürcülerin tarihi olarak sunmayı kolaylaştırdı. Bilindiği gibi, bu durum hala devam etmektedir. Tiflis'te bu türden yüzlerce kitap yayımlandı. Bu tür tahrifatçı çalışmaların yeni bir örneği, yakın zamanda V. Gamaharya ve B. Gogiya tarafından yayımlanan *"Gürcistan'ın Tarihi Bir Bölgesi – Abhazya"* adlı kapsamlı kitaptır.[107] Bu kitap, diğer benzer yayınlar gibi, "Kolkhlar, yani Gürcüler", "Apsiller, yani Gürcüler", "Abazglar, yani Gürcüler", "Abhazlar, yani Gürcüler", "Abhazya, yani Gürcistan veya Batı Gürcistan", "Abhaz kralı, yani Gürcü kralı", "Abhaz krallığı, yani Gürcü devleti" gibi "açıklamalarla" doludur.[107] Kitabın adından bahsetmeye bile gerek yok...

Şunu söylemek gerekir ki, tüm Gürcü yazarlar P. İngorokva'nın teorisini tamamen benimsememiştir. Aksine, bazıları Abhazların etnik müstakillliğini kabul eder ve onları Batı Kafkasya'nın yerli halkı olarak görür. Ayrıca, Abhazların 8. yüzyılda Abhaz Krallığı'nın kurulmasındaki rolü de kabul edilir, ancak bu durumda bile, Vahuşti gibi 10. yüzyılın sonunda Abhaz Krallığı'nın mucizevi bir şekilde Gürcü devletine dönüştüğü de yazılır. Bununla birlikte, Abhazlara ve onların Orta Çağ krallarına, birleşik bir Gürcü devleti yaratma konusunda büyük bir arzu ve çaba atfedilir (S.N. Canaşa, G.A. Melikişvili, M.D. Lordkipanidze, Z.V. Ançabadze vb.).

Ayrıca, "uzlaşmacı" ancak özünde saçma bir "iki yerli halk" teorisi icat edilmiştir. Bu teoriye göre, Abhazya'nın yerli halkı olarak hem Abhazlar hem de Gürcüler kabul edilir (M.D. Lordkipanidze, D.L. Muşelişvili vb.).

SSCB'nin dağılmasından önce Gürcü politikacılar ve tarihçiler için P. İngorokva'nın yukarıda bahsedilen teorisi özel bir önem kazandı. Milliyetçi bir coşkuyla, Abhazları birkaç yüzyıl önce Abhazya'yı işgal eden sonradan gelen bir halk olarak ilan eden sayısız broşür ve Gazete makalesi yayımlandı. Bu nedenle, Abhazların özerklik veya Abhazya

üzerinde hiçbir hakları olmadığını iddia edildi. Örneğin, bir grup Gürcü yazar (M. Kahidze, R. Mişveladze, T. Meburışvili, G. Culuhidze) şöyle yazdılar: *"Bin yıllık iyiliğimizi ve kibarlığımızı kullanarak, birkaç yüzyıl önce Kuzey Kafkasya'dan Adige kabileleri (Apsiller ve Abazglar) bize geldiler. Onları Gürcü topraklarımızda misafir ettik... Dağlardan gelen bu yabancılar, ulusal varlığımızı örten bu misafirler, şimdi topraklarımızı tartışmaya açıyorlar."*[108] Bunlardan biri (R. Mişveladze) öyle ileri gitti ki, *"...doğada hiçbir zaman ve hiçbir yerde Abhaz dili veya Abhaz kültürü diye bir şey olmadığını, lanetli Bolşeviklerin saf Adigeleri yanılttığını, onlar için Gürcistan topraklarında bir Abhaz özerkliği uydurduğunu ve pasaportlarda var olmayan bir milliyet olarak 'Abhaz' yazdığını"* iddia etti.[109, 4]

Daha da çarpıcı olan, eski Gürcistan Devlet Başkanı E. Şevardnadze'nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 47. oturumundaki (Eylül 1992) konuşmasıydı. Kendisinin başlattığı Gürcü-Abhaz savaşının Gürcistan için kötü sonuçlanmasından korkan Şevardnadze, kürsüden dünya toplumuna, (5 milyon-**V.K.**) Gürcünün kendi topraklarında (100 bin-**V.K.**) sonradan gelen "Lilliputlar" ve "pigmeler" tarafından yok edildiğini iddia ederek korunmalarını talep etti.[110]

Yorumlar, denildiği gibi gereksizdir. Sadece şunu vurgulamak gerekir ki, tüm bunlar, esas olarak Gürcü yönetiminin siyasi taleplerini yerine getiren Gürcü tarih yazımının "başarılarının" bir ürünüdür. Bu yönde pek çok şey başarılmıştır. Gürcü tarih yazımının temsilcileri, ustaca uydurmalar, tarihsel gerçeklerin çarpıtılması ve diğer dürüst olmayan yöntemlerle, Gürcü halkına ve dünya toplumuna, ilk bakışta inandırıcı görünen, aslında hiç var olmamış "büyük, merkezi bir Gürcü devleti" tarihini sunmayı başarmışlardır. Aynı zamanda, Gürcü hal-kında büyük devlet şovenizmi ruhunu körtükleyerek, nihayetinde 1992-1993 yıllarında kanlı bir Gürcü-Abhaz savaşına yol açmışlardır. Bu savaşın başlama nedenleri hakkında Gürcü yazar P. Zakareişvili şöyle yazmıştır: *"Gürcü yetkililerin en büyük hatası, ileri görüşlü olmayan ve suç niteliğindeki politikalarıyla Abhazları Gürcü yönetimin-*

den uzaklaştırmalarıdır. Abhazlar, Gürcü yetkililerden sadece Abhaz halkının bir yerlerden gelen bir nüfus olduğunu ve bu nedenle misafir gibi davranmaları gerektiği sözünü duyuyorlardı." [111, 6]

Abhazların tarihinin tahrif edilmesi, daha önce de belirtildiği gibi, başlangıçta birincil kaynakların yok edilmesi ve çarpıtılması yoluyla gerçekleşmiştir. Örneğin, Gürcü-Abhaz savaşı sırasında, yani günümüzde, Abhaz Enstitüsü ve eşsiz arşivi, N.A. Lakoba Müzesi ve arşivi yok edilmiş, Abhazya Devlet Arşivi suç niteliğinde yakılmıştır.

Denildiği gibi, her kötülük bir iyilik getirir; 1992 yılında Gürcü yönetimi tarafından başlatılan savaşın bir sonucu olarak, Abhazlar kendi tarihi vatanlarında "misafir" konumundan çıkarak yeniden bağımsız bir halk haline geldiler. Halk, özgürce gelişme ve geçmişlerini ve bugünlerini dürüst bir şekilde aydınlatma fırsatı buldu. Bu, Abhaz soyadlarının ve aile isimlerinin baskı altına alınmasının tarihini incelemenin yanı sıra, Abhazların ve Gürcülerin Abhaz ve Gürcü antroponimisine karşılıklı katkılarını ortaya çıkarmayı da içeriyor.

Bu yönde Abhaz bilim insanları tarafından zaten pek çok şey yapıldı. Abhazya tarihi ve Abhaz dili üzerine monografiler, bilimsel makaleler, ders kitapları yayımlandı. Ayrıca, tarihsel toponimi ve Abhaz-Abaza antroponimisi üzerine çalışmalar da yapıldı.

Onomastik materyalleri, yukarıda da belirtildiği gibi, yalnızca dilsel sorunların araştırılması için değil, aynı zamanda halkın tarihinin ve komşu halklarla ilişkilerinin niteliğinin aydınlatılması için de oldukça önemlidir.

Biz de, yukarıda adı geçen yazarlar gibi, "Abhaz (Apsua/Abaza) Halkının Etnik Tarihinden veya Abhaz ve Abazaların Dili ve Tarihi Üzerine" adlı çalışmamızda bu konuya kısaca değindik.[34, 385-431]. Yapılan araştırmalar, Abhaz-Abaza ve Kartvel (Gürcü, Megrel ve Svan) soyadları ve aile isimlerinin özel ve daha derinlemesine karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi gerekliliğini ortaya koydu. Bu çalışmanın yazarı da kendisine bu görevi hedef olarak belirledi.

Kitabın referans sistemi hakkında: Okuma kolaylığı ve yer tasarrufu sağlamak amacıyla, kullanılan kaynaklar numaralandırılmış ve çalışmanın sonuna eklenmiştir. Metin içindeki parantezlerde ilk olarak kaynağın numarası, ardından virgülle ayrılmış sayfa numaraları, sonra noktalı virgülle bir sonraki kaynağın numarası ve sayfa numaraları aynı sırayla belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KISIM

ABHAZLAR, ABAZALAR VE TARİHİ ONOMASTİK

1. Abhazların ve Abazaların Tarihinden

Abhazlar (Apsua, Abaza) ve onlarla akraba olan Adigeler ile tarihi Hattiler, çeşitli kaynaklara ve eski doğu ile Kafkasya tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre, antik dönemde önemli bir etnik dünyayı temsil ediyorlardı. F. Müller, N. Marr, P. Ushakov, A. Gleie, İ. Dya-konov, İ. Dunaevskaya, İ. Cavakhişvili, G. Melikişvili, O. Trubaçev, Ş. İnal-ıpa, V.G. Ardızınba gibi araştırmacıların belirttiği gibi, bu halklar M.Ö 3. ve 2. binyıllarda Küçük Asya'nın orta kesiminden Güney-doğu Karadeniz bölgesine ve hatta Kafkasya'nın tüm sahil şeridinden Kuzey Karadeniz bölgesinin bir kısmına kadar geniş bir alana yayılmışlardı.[41, 67, 537]

20. yüzyılın başlarında, antik tarih konusunda otorite bir araştırmacı olan P.N. Ushakov şöyle yazmıştır: *"Çok eski zamanlarda, M.Ö. 15-18. yüzyıllarda, Abhaz-Çerkes grubuna ait kabileler, Karadeniz vilayetinden Kolxida boyunca Fırat'ın kaynaklarına kadar Kafkasya'nın batı yarısını kaplıyor ve dört kola ayrılıyordu: Metaniler, Kolxlar, Abasgiler (Abhazlar) ve Ubıhlar..."*[123, 27] P.N. Ushakov'u takip eden Profesör A.K. Gleie de, proto-Abhaz-Ubıh dilinin *"Güçlü Metani halkının dili"* olduğunu düşünüyordu.[124, 25-27] Doğubilimci İ.M.

Dyakonov ise şu görüşü savunuyor: *"..Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya'nın orta ve batı kesimlerinden Doğu Karadeniz bölgesine kadar olan geniş bir alanda, M.Ö. 3. ve muhtemelen 2. bin yılda, ya doğrudan Kuzeybatı Kafkas (Abhaz-Adige) dil grubuna ait olan ya da Abhaz-Adige dilleriyle akraba diller konuşan kabileler yaşıyordu. Bazı bölgelerde (Transkafkasya) ise muhtemelen Kartvel dilleri konuşuluyordu."*[125, 13]

S.A. Tokarev'in *"Dünya Halklarının Tarihinde Din"* adlı monografisinde şu ifade yer alır: *"Küçük Asya, uzun zamandır Yafetik Kafkas dilleriyle akraba diller konuşan kabileler tarafından iskân edilmiştir."*[126, 371]

Akademisyen A. Çikobava, çeşitli dilsel verilerin analizi sonucunda şu sonuca varıyor: *"Kartvel ve diğer Kafkas dillerinin tarihsel geçmişine ne kadar derinlemesine bakarsak, bu dillerin Ön Asya ve Akdeniz'in antik uygarlıklarının dilleriyle (Urartu, Hurri, Hatti, Elam, Sümer) olan genetik bağlantısı o kadar belirgin hale gelir."* [bkz. 127, 23]

Abhazların ve Abazaların atalarının bir kısmının, M.Ö. II. bin yılda ve hatta daha öncesinde, Küçük Asya topraklarında Kartvel kabileleriyle uzun süreli yakın temaslar içinde olduğu söylenebilir. Üstelik bilim insanlarının tespit ettiği gibi, Abhaz dili, bugün Hint-Avrupa kökenli kabul edilen bu diller üzerinde oldukça ciddi bir etkiye sahipti. Örneğin, akademisyen A.S. Çikobava, Abhaz dilinin geçmişte Megrel ve Çan dilleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu vurgulamıştır.[129, 288] Özellikle, Abhaz dilinden alınan morfolojik ödünçlemeler -la, ta, ka, tza, na gibi önekler- Megrel ve Çan lehçelerinin dil yapısı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.[130, 165–166]

Kafkas dilbilimi alanında önemli bir otorite olan K.V. Lomtadidze ise şöyle yazıyor: *"Abhazca konuşan kabileler, en eski zamanlardan beri Gürcü kabileleriyle kopmaz bağlara sahipti. Bu ilişkilerin bir sonucu olarak, Abhaz dilinin Gürcü dili üzerinde yalnızca kelime hazi-*

nesi alanında değil, aynı zamanda belirli morfolojik alanlarda da tartışmasız bir etkisi olmuştur. Dilde bu tür olgular, basit bir etkileşimin sonucu olamaz. Bu durumda, Megrel-Çan dilindeki Abhaz substratıyla karşı karşıyayız. Bu olgu, uzak geçmişe ait bir gerçektir ve adı geçen kabileler arasındaki en eski yoğun temaslara işaret etmektedir.”[102, 138]

Küçük Asya ve Kafkasya halklarının dillerine ait materyalleri inceleyen N.Y. Marr, Abhazlar ve Abhaz dili hakkında şunları yazmıştır:

“Bizim şimdi ilgilendiğimiz Abhazlarda, bize ulaşmamış olan bütünün değerli bir parçasını görme ve dolayısıyla antik Ön Asya kültür dünyasının bir parçasını ve nadir bir canlı kaynağı görme temelimiz var. Bu nedenle, Abhaz dilinin, yalnızca bu dünyanın değil, aynı zamanda Ermenistan, Hindistan ve Elam'ın şimdiye kadar anlaşılammış çivi yazılı anıtlarının çözülmesine yardımcı olmaya başlaması oldukça doğaldır.”[14, 147]

Ayrıca, bilim insanları arasında, Abhaz-Adige dil grubundaki halkların Küçük Asya'nın en eski halkı olan Hattilerle akrabalığı lehinde yerleşik bir görüş bulunmaktadır. Farklı nesillerden bilim insanları, Abhaz-Adige dilleri ile Hatti dili arasında yapısal ve maddi benzerliklerin belirgin özelliklerini ortaya çıkarmışlardır. Bunlar arasında iki ünlülü bir sistemin (a, ı) varlığı; fiilin önek, kök ve sonek kısımlarının ayrılması; öneklerin belirli bir sırayla yerleştirilmesi, lokatif önekin (Hattice “ta”, Abhazca “ta”, Adigece “t”) konumu ve işlevlerindeki benzerlikler; fiillerin tek veya iki heceli kökleri, emir kipinin saf fiil kökünden türetilmesi, (Orijinal halini koruyan Abhaz (Abaza) dilinde hiçbir çekim sistemi yoktur ve Adige dillerinde de nispeten geç oluşmuştur ve ilkel bir durumda temsil edilmektedir) isim ve sıfatın morfolojik olarak ayırt edilememesi, isim kökünün benzer türde çoğaltılması; isimlerin aynı şekilde birleştirilmesi ve basit cümlelerin kuruluşundaki benzerlikler gibi özellikler sayılabilir.[131, 421]

Onomastik malzeme, Küçük Asya'nın tarihsel toponimi ve her

şeyden önce etnotoponim -Hatti- anahtar gibi görünmektedir.

Artık bilindiği gibi, "Hatti" adı başlangıçta bir şehri (Şimdi Türkiye'deki Boğazköy) ve onun sakinlerini ifade ediyordu[132, 119], daha sonra bu ad bir ülkenin ve halkının adı haline geldi ve ardından "Hititler" biçiminde, M.Ö. 17. yüzyılda Hitit Krallığı'nın kurucularından biri olan Hint-Avrupa dil grubuna ait bir halkı temsil etmeye başladı.

"Hatti" adı –orijinal kaynakta "Hatti" olarak geçer– bilimsel literatürde bir şehir, ülke, halk ve "Hatti dili" veya "Hattice" anlamında kullanılmaktadır. Ancak, "Hattice" olarak çevrilen ve hatta "Hattice konuşan" anlamına gelen bir kelimenin aynı zamanda bir etnotoponim olması mümkün değildir. Genellikle birincisi, ikincisinden, yani bir şehir, ülke veya halkın adından türetilmiştir.

Bu nedenle, "hatti" kelimesinde, saf haliyle bir şehir, ülke veya halkın adı olan bir kök ve sonek unsuru görmek gerekir. Görünüşe göre, buradaki orijinal kök, eski bir kâtip tarafından "hatü" (hata) biçiminde, yani iki "t" ile yazılmış olan "hattü" (hattə) olabilir. Bu, kelimenin sonundaki "ha-tə" ögesinin, Abhaz-Abaza dilindeki "tı"ya karşılık geldiğini gösteriyor olabilir. Bu bağlamda, Yeni Krallık dönemi (M.Ö. 16-13. yüzyıllar) Mısır kaynaklarında belgelenmiş olan ve Mısır'ın Filistin ve Suriye'deki en büyük düşmanı olarak kabul edilen "ht'" (şartlı olarak "Xeta" olarak okunur) halkının adı ilgi çekicidir.[132, 121]

Eğer "hat (ht')" kelimesinin başlangıçta bir şehir adı, belirli bir bölgenin yöneticilerinin ikametgâhı olduğu varsayılırsa, bu kök Abhaz-Abaza dilindeki "ahtı/hatı" (kelimenin tam anlamıyla "prens veya kralın yeri") ile özdeştir. Burada "h" "prens" veya "kral" anlamına gelir (modern Abhazca "ah", Abazaca "a-hı" "prens, kral") ve "tı" lokatif sonekidir. Bu kelimenin fonetik varyantları, Abhazya'daki bazı coğrafi isimlerde ortaya çıkmaktadır. Abhazya'nın başkenti Sukhum'da, geçmişte Abhazya'nın yöneticilerinin, ünlü Keleşbey Çaçba da dâhil olmak üzere, ikametgâhı olan bir tepe bulunmaktadır. Bu tepe, "Aht-

xuı" veya "Hat-xuı" olarak bilinir, kelimenin tam anlamıyla "kralın (veya prensin) yerinin dağı" anlamına gelir.[48, 111] Abhaz kralları-
nın ikametgâhının bulunduğu Lıxı köyüne bitişik bölge ise "Ahtı-
xutza" olarak adlandırılır, kelimenin tam anlamıyla "kralın (prensın)
ikametgâhının eteği" anlamına gelir. Burada "ahtı" "ikametgâh",
"xutza" ise "eteği" ifade eder. "a-htı" kökünden türetilen bir diğer ke-
lime de Abhazca "aht-nı" (başkent) kelimesidir. Burada "nı" lokatif
sonekidir ve etnik bölgelerin ve idari merkezlerin adlarını oluşturur:
Lıxı - Geç Orta Çağ'da Abhazya'nın başkenti; Apsı - "Abhazya";
Egır-nı - "Megrelya" vb.

Ayrıca, Hatti dilindeki "hatti" kelimesinin "Hattice" anlamına gel-
mesi de oldukça açıklanabilir bir durumdur. Bu kelime, Hatti dilindeki
"hatü", eski Abhazca "htı" veya "hatı" ("kralın yeri", "başkent – devlet
(ülke)" ve aitlik (iyelik) soneki "tı" (Abhazca "тн", daha sonra labialize
olarak "tüi"«тәи» haline gelmiştir) birleşiminden oluşur. Örneğin,
"Гагра-тәи" (Gagra-**tüi**, Gagra-**ya ait**), "Москва-тәи" (Moskva-**tüi**,
Moskova-**ya ait**), "Лыхны-тәи" (Lıxı-**tüi**, Lıxı-**ya ait**) gibi. Böyle-
ce, "hat-tı" kelimesi ve onun Abhazca formu olan Hat-tı "Хат-ти"
(modern Hat-tüi "Хат-тәи"), Abhazca ve Abazaca'da, tıpkı Hatti di-
linde olduğu gibi, kelimenin tam anlamıyla "Hattice" anlamına gelir.

Bilim dünyasında, Kafkas dilleri ile Sami dilleri arasında olası an-
tik bağlantılar hakkındaki görüşler defalarca dile getirilmiştir. Dahası,
P.K. Uslar, N.Y. Marr, A.N. Gren ve D.Y. Gulia bir dönem bu dillerin
ortaklığını kurmaya çalışmışlardır. Onları bu yönde motive eden şey,
özellikle Herodot'un Kolxların muhtemelen Mısır kökenli olduğu yö-
nündeki görüşüydü. D.Y. Gulia ise Abhazların Mısır kökenli olduğu
teorisini, hem Herodot'un aktardıklarına hem de Abhazların kendi
kendilerine verdikleri ad olan "apsa/abas/apsar" (modern "apsua") ve
ülkelerinin adı olan "Apsı" ile Mısır'daki "Abassia" (Habeşistan) yani
"Abasların ülkesi" arasındaki benzerliğe dayandırmıştır. Gulia, 1919
yılında yayınlanan ve Abhazların Mısır'dan çıkışını anlatan oldukça

ilginç bir Abhaz efsanesini de aktarmıştır.[11, 95, 103] Muhtemelen Herodot da, Kolxların Mısır kökenli olduğunu söylerken, bu etnonimlerin benzerliğine dayanıyordu ve yukarıda bahsedilen efsanenin bir benzerini biliyordu. D.Y. Gulia, "*Abhazya Tarihi*" adlı kitabında, Mısır ile bağlantılı olan Abhaz dilsel ve folklorik verilerin örneklerine geniş yer ayırmıştır. Bu karşılaştırmalar ve diğer materyaller temelinde şu sonuca varmıştır: "*...Abhazlar ve onların ataları olan Genioxlar (İnioxlar), Mısır'dan ve özellikle Habeşistan'dan çıkan Kolxlardır.*"[11, 12, 110]. Ona göre, Kolxlar, isyankâr karakterleri nedeniyle Mısır yöneticileri tarafından devletin sınır bölgelerine, Transkafkasya'ya yakın bir yere yerleştirilenlerden biri olabilir.[11, 118]

D.Y. Gulia'nın da belirttiği gibi, Abhazlar Mısır'a "Mısır", "Msır", "Mısra" derken, Adigeler "Missir" demektedir. Bize göre "Missir" veya "Msır", "Mısra" gibi makrotoponimler, etnik bir isim olan "Mıs", "Mısa"nın, çoğul hale getiren "-r" son ekiyle birleşerek "Mısır" şeklini aldığını göstermektedir. "Mısır" adından türeyen Abhazca "amsır-kiaad" (kelimenin tam anlamıyla "Mısır kâğıdı") kelimesi, Abhazların ve Abazaların atalarının antik Mısır ülkesiyle olan eski tanışıklıklarının bir kanıtıdır. Bununla birlikte, daha derin bağlantıların varlığına işaret eden şey, öncelikle en eski dini inançlarla ilgili terminoloji, Mısır yöneticilerinin isimleri ve bir dizi leksikal benzerliktir.

M.Ö. II. binyılın başlarında, XI. Hanedan döneminde, Mısırlılar kralların isimlerine "hatep" veya "hatti" kelimesini eklemeye başlamışlardır. Bu kelime, uygun olmayan bir şekilde "memnun" olarak çevrilmiştir.[132, 504] Örneğin, Abhazca ve Abazaca'da "xatıp" kelimesi "vali", "vekil", "halef" anlamına gelir. Eğer buradan yola çıkılırsa, "Mentuhotep" kelimesi kelimenin tam anlamıyla "Mentua'nın valisi (halefi)", "Amonhotep" ise "Amon'un valisi", yani "Güneş Tanrısı Amon'un valisi" anlamına gelir.

Mısır krallarının unvanlarında, Abhaz-Abaza dilindeki "ah" (kral, prens) kelimesiyle karşılaştırılabilecek "ah (h)" gibi unsurlar da ortaya

çıkar. Örneğin, Mısırca "Ah-hatıp" Abhazca "kralın valisi", "Yah-mos" veya "Ah-masi" "Kral Masi" anlamına gelir. Abhazca "a-xi (ахы)" (altın) kelimesi, örneğin kraliyet adı "Ахетарон" (kelimenin tam anlamıyla "Altın Taton", yani "Altın Güneş") ile karşılaştırılabilir. Bu isim, "Güneşin Ufku" olarak çevrilmiştir. Ayrıca, Mısır'da "Tanrının hazinecisi" anlamına gelen "Xi-r-huf" ismi de dikkat çekicidir. Kraliçe "Xi-Şapsawı (Hatshepsut)" ismi ise "Xi-Şaptısı" (Altın Ayak, Altın Adım) olabilir. Bu, Abhazca "Анцә ихьышьбаргәыца – Анцә ихьышьбаргәыца" (kelimenin tam anlamıyla "Tanrının Altın Ayağı") ve "Ахы Зосхан" (Axi Zoshan- Altın Zoshan – Çiçek Hastalığı Tanrısı) ile karşılaştırılabilir.

Abhazca ve Abazaca'da güneş, "a-mra" (Abazaca "mara") kelimesiyle ifade edilir. Bu, diğer Kafkas dillerindeki güneş adlarından önemli ölçüde farklıdır. Örneğin, yakın akraba olan Adigece'de "дыгъэ/тыгъэ", Ubıhça'da "д(ы)гъа", "ндгъэ" (güneş)[133, 153]; Gürcüce'de "дге", Megrelce'de "дга", Tçanca'da "набра", Svanca'da "ла-бер" (gün) kelimeleri kullanılır. Bu kelimelerin aslen "güneş" anlamına geldiği düşünülmektedir.[134, 3] "g: r" ses uyumu temelinde, bu formlar Doğu Kafkas dillerindeki güneş adlarıyla yakınlştırılır ve tüm Kafkas güneş adlarının temelinde birbirine karşılık gelen "ra" ve "ğa" morfemlerinin yattığı sonucuna varılır. Abhazca "a-mra" ve Abazaca "mara" kelimelerindeki "-m" ünsüzü, gramer sınıfının taşlaşmış bir göstergesi olarak kabul edilir ve fonetik olarak "-b-" sesine kadar geri gider.[133, 153] Böylece, Abhaz-Abaza güneş adında anlamlı bir kök olan "ra" öne çıkar. Bu kök, hem Abhazca ve Abazaca'da, hem de Mısırca'da "güneş" anlamına gelmektedir.

Mısır-Abhaz-Abaza "güneş" ra'sı ve Mısır'da M.Ö. II. binyılda güneş kültüyle ilgili olarak, Abhaz-Abaza eski ve temel tekrarlanan ifade "Wa rada, siwa rada wahahayra" büyük ilgi çekmektedir. Bu ifade başlangıçta "Wa Ra du, esiwa Radu, wahahayra" şeklinde olabilirdi ve "Wa! (seslenme) Büyük Ra, her zaman doğan Büyük Ra, Wa! Kral,

kraldan doğmuş" şeklinde çevrilir. "Wa rarirara wa radou" – "Wa! Rari-Ra, Wa! Ra du" – yani "Wa! Radan (yani güneşten) doğmuş. Wa! Büyük Ra" şeklinde bir varyantı da mevcuttur. Burada Ra "Güneş Tanrısı", ri "doğmuş" –ari– ra "doğurmak" ve du "büyük" anlamına gelir.

Mısır'da Güneş Tapınağı'nda görev yapan ve kendini Aman Apa[132, 509] yani "Güneş'in Oğlu (Aman)" olarak adlandıran bir görevli de bilinmektedir. Burada "pa", Abhaz-Abaza "pa"sı yani "oğul" ile aynıdır.

Mısır güneş şehrinin adı Heliopolis – Ane/Ana[132, 498, 508] veya İunu, Unu [136, 234, 250] – "Güneş Evi"nin bulunduğu yer dikkat çekicidir. Ane veya İunu, Unu (şartlı olarak telaffuz edilmiştir), Adigece "unı", Abhazca "ğün" "ev" ile karşılaştırılabilir.

Abhazcada, şaşkınlık ifade eden bir sorgulamada kullanılan, anlamı anlaşılmayan eski bir ifade olan nın/nunun veya nın-nının kullanılır: Nın-nın! İzbo zakuzei – "Nın-nın! Ne görüyorum?"; Nın! İhüo zakuzei? – "Nın! Bu ne diyor?" vb. Bu şaşkınlık ifadesinin, eski Mısır Tanrısı Nun –Güneş tanrısı Ra'nın yaratıcısı– ismini andıran unutulmuş eski bir tanrı Nın veya Nın'a yöneltilmiş olması muhtemeldir.[135, 172]

Bilindiği gibi, Mısırlılar "güneş" ve "tekne" için aynı sözcüğü kullanmışlardır: –ra–. Görünüşe göre, Abhazcada da aynı durum söz konusu olup burada güneşe adını veren 'amra' (Abazaca 'a-mara'), kısaltılmış hali 'amar' "tekne" – "dokuma tezgâhı mekiği" anlamına gelmektedir. Mısır Tapınağı Afı'nın adı[132, 444] da Abhaz-Abazaca Afı "gök gürültüsü ve simşek tanrısı" ile örtüşüyor gibi görünüyor.

Eski Mısır tanrısı Anubis'in (ölülerin koruyucusu)[184, 161, 201] ve Abhaz tanrısı Anıps/Anıbis (Anıps nıxa (Anıps tanrısı)/Ölülerin koruyucusu) adlarının hem biçim hem de içerik olarak yakınlığı tesadüf olmamalıdır. Abhazca Anıps etimolojik olarak şeffaftır ve "tanrı" (anne, ebeveyn) anlamına gelen 'An' ve "ölü", "ölü kimse" anlamına ge-

len ‘ps’ kelimelerinden oluşur.[137, 42] Hristiyanlığın kabulü döneminde bu putperest tanrı imgesinin Abhazlar tarafından Meryem Ana'nın göğe yükselişi imgesiyle özdeşleştirildiği anlaşıyor.

Eski Mısırlılar gökyüzünü, altın buzağı –Güneş– doğuran devasa bir inek olarak tasvir ederlerdi.[135, 88] Bu bağlamda, Abhaz-Abazaca gökyüzü anlamına gelen ‘ajüğüan’ (ажәәан) dikkat çekicidir; bu kelime muhtemelen *ajü-an*'dan türemiştir ve kelime tam anlamıyla "inek-anne" veya "inek-gökyüzü", "inek tanrı" anlamına gelir; burada ajü "inek" ve an "anne", "tanrı", yani "yaratıcı", "oluşturucu" demektir. Abhazlarda büyükayı takımyıldızının *jügaraa*, yani "ineği yönlendirenler" olarak adlandırıldığını da burada hatırlatmakta fayda var.

Mısırca nç (Mısır yazımı) ança (varsayımsal) "tanrı" ile Abhaz-Abazaca А-нцәа (Ançüa) "yüce Tanrı" arasındaki yakınlık da açıktır;

Abhaz-Adige destanlarının kahramanlarının genel adı olan Nart ile Mısırca ‘ntr’ (tanrı), Eski Hintçe ‘netr’, Miletoslu ‘natri’ (natri) "önder", "lider" kelimelerinin[138, 9, 17] karşılaştırılması da akla geliyor.

Mısır hiyeroglif yazısında baykuş resminin "tı" morfemini temsil etmesi ve bunun Abhazcada "baykuş" anlamına gelmesi de belirli bir ilgi çekmektedir. Bununla birlikte, Eski Mısırca ‘abia’ ve Abhazca ‘abyüa’ (bakır) adlarının ortaklığını reddetmek güçtür. Bu bağlamda, Mısır'da neredeyse hiç bakır cevheri bulunmadığını dikkate almak gerekir.[130, 146] Özel bir Mısır buğday türü olan "beşa" ile günümüzde mısır anlamına gelen Eski Abhazca a-pş arasındaki yakınlık da açıktır (Yukarıya bakınız).

Abhaz-Adige ve Sümer mitolojilerindeki eski tanrı adları, dini kavramlar ve tarımla ilgili kelimeler arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bu konuda V.Z. Kopsergenova şöyle yazmaktadır: *"Sümer edebiyat eserlerinin her satırını dikkatlice okuduğumda, Abhaz ve Abaza kelimeleri ve imgeler, çeşitli tanrı ve kral adları buluyorum"*. [141, 23] Gerçekten de, bizim görüşümüze göre, bu büyük ölçüde doğrudur. Örneğin: Sümerlerde su tanrısı başlangıçta Apsû olarak

adlandırılıyordu; bu, Abhaz-Adige dilinde "su" anlamına gelen ve Abhazlar ile Abazalarda aynı zamanda "ruh" ve "ölü" anlamlarına gelen "psı" kelimesiyle örtüşmektedir.

Sümer efsanelerinin başka bir versiyonuna göre, Apsu(va)'da, yani yeraltı tatlı su okyanusunda yaşayan su tanrısı Ea/Eya'ydı.[143-105] Abhaz su tanrısı 'Ayt/Hayt' isminin de buna dayandığı düşünülmektedir.[131, 202; 142, 76]

Sümerler, hayatın kaynağının bulunduğu ilkel unsur olarak suya bakmışlardır.[136, 100] Sümer-Akkad mitolojisinde Apsu, sesli bir biçimde 'Abzu' olarak da geçmektedir. Ansiklopedik sözlüklere göre "...Abzu (Sümerce), Apsu (Akkadca), Sümer-Akkad mitolojisinde; dünyayı çevreleyen yeraltı tatlı su okyanusudur..."[144].

Sümerlerde gökyüzü tanrısının adı An (Akkadcada Anu) idi. Bu tanrı (tanrıça) aynı zamanda dünyanın baş hâkimidir.[136, 95] Abhazlar'da "an", "anne" anlamına gelir ve "tanrı-yaratıcı" anlamını da taşır. Buradan Abhazca "anihüara" kelimesi, "yakarmak", "dua etmek" anlamına gelir (anihüa "dua", aynı zamanda "bayram"), yani "an'dan (anne) dilemek", yani "An (tanrı)dan dilemek" anlamına gelir, burada "an" "tanrı" ve "(a)-hüara" "dilemek"tir. Aynı "an" kökü ("anne", "yaratıcı" - daha doğrusu "yaratıcı anne") Abhaz ve Abazaların yüce tanrısının adı olan Ançüa ile de bağlantılıdır; kelimenin tam anlamıyla "anne-baba", yani "tanrılar" anlamına gelir.[145, 23] Abhazlar gökyüzüne ise ajüğan (ажәған) derler; bu kelime eski Mısırlıların hayal gücüne göre kelimenin tam anlamıyla "inek-gökyüzü" veya "inek-tanrı" olarak çevrilebilir (yukarıya bakınız). "An" ("anne") kökünden ayrıca "anan/nan" ("büyükanne", kelimenin tam anlamıyla "annenin annesi") ve daha sonra "anan du/nan du" ("büyük büyükanne", kelimenin tam anlamıyla "büyük büyükanne") terimleri türemiştir (yukarıya bakınız).

"An" ("anne") kelimesinden "yaratıcı", "(yaratıcı tanrı)" kavramı türediği gibi, "anan/nan" ("büyükanne") kelimesinden de "ata", "tanrıçanın annesi" kavramı türemiştir. Bu nedenle Abhazlar'da Büyük Tan-

rıça - tanrıların annesi, toprak ve bereket tanrıçası - Anana/Anan veya Anandu "Büyük Anan", Anana Hibla, kelimenin tam anlamıyla "altın gözlü Anana" ismini kullanırlar ki bu isim Hristiyanlık döneminde Meryem Ana ile ilişkilendirilmiştir.[145, 48, 50] Bu teonimin kökü, Abhazlar tarafından adı geçen tanrıça Anan'ın onuruna yapılan "anan-hüa" veya "nanhüa" adlı duanın (bayram) adını korur, yani Anan nı-hüa veya Nan nıhüa, kelimenin tam anlamıyla "Anan/Nan'a dua" anlamındadır.

Abhaz tanrıçası Anana/Anan veya Nana, hem biçim hem de içerik olarak Sümer Anana'sıyla (Akkadca karşılığı İnanna) –dünyevi bereket ve aşk tanrıçası– neredeyse özdeştir.[146, 138; 147, 203] Aynı zamanda Sümer ay tanrısı Nanna'nın adıyla da yankılanmaktadır.[147, 118, 204] Abhazlar arasında Anana tanrı adı "Tanrı", "Tanrılar" anlamında da kullanılır: Anana Gunda "Arıcılık Tanrıçası", Ananaşaçüa, kelimesi kelimesine "Anana'nın yaratıcıları", yani "Yaratıcı Tanrılar" anlamındadır.[145, 70]

Anana tanrıçası işlevsel olarak daha sonraki antik Kibele –Büyük Tanrıların Annesi – ile örtüşmektedir. Adı, Abhazların Büyük Tanrıça Anana için kullandıkları "Altın Gözlü" anlamına gelen Hibla sıfatını (tanımını) anımsatır; hi (kh'i) "altın" ve bla "göz" kelimelerinden türemiştir. Dahası, Abhaz-Abaza Anana – Hibla ve antik Kibele veya Kibela – Büyük Tanrıların Annesi özdeşliği açıkça görülmektedir.[148, 257; 131, 78]

Bir dizi bilim insanı, Sümer-Akkad yedi parçalı tanrısı İştar'ı, benzer Abhaz tanrısı Aytar ile karşılaştırmaktadır.[145, 27; 131, 142] Aytar, hayvancılık ve üreme tanrısı olarak algılanmaktadır. Abhazlar bunu, dünyevi bereket ve doğanın yenilenmesi tanrıçası olan Anana/Anan ile asla karıştırmazlar. Abhaz Aytar'ında şu yedi ayrı parçası (tanrısı) bulunur: Cab-r-an "Keçi Koruyucusu" (Tanrısı), Jüab-r-an "İnek Tanrısı", Açışaş-an "At Koruyucusu", Alışkın-tır "Köpek Koruyucusu", Amza "ay", Amra "güneş" ve Anapa – anaga "Hasat Kori-

yucusu".

Tanrılar - Abhaz Aytar'ı ve Sümer-Akkad İştar'ı. İki tanrıyı sadece yedi parçalı oluşları ve isimlerinin benzerliği değil, aynı zamanda ortak kökenleri de birbirine bağlıyor. Yukarıda Abhaz Aytar'ının yedi parçasının (tanrısının) tümü adlandırılmıştır. Aytar'ın tek bir tanrıyı değil, birden fazla tanrıyı temsil ettiğini, Abhaz dua metninin tekrar tekrar geçen formülü de göstermektedir: Aytar, bjeytar, abjnıxa, abjeyçümzak zızkıdırtzo, kelimesi kelimesine "Aytar, yedi Aytar, yedi kutsal, yedi mum yakılan"dır.[145, 27] Bu da, Aytar isminin etimolojisine işaret etmekte olup, "birlik" anlamına gelen (daha önce düşünüldüğü gibi[149, 117] Aydıra değil) ilk Abhaz formu Aytar'a benzermektedir.

Bununla birlikte, Sümer-Akkad ismi İştar (başlangıçta Akkadça Eştar "tanrıça") ve Aytar, Abhaz-Abazaca Eyştar "eşlik edenler", "yoldaşlar" dan türetilabilir – eystow "birbirine eşlik edenler", "yoldaşlar" dan, burada 'r' çoğul ekidir. Her halükarda, Aytar ve İştar'ın başlangıçta tanrıların birliğini, birlikteliğini ifade eden kelimeler olduğu ve daha sonra yedi parçalı bir tanrının adı olarak algılanmaya başlandığı çok açıktır.

‘Antar’ ise, açıkça Abhazcadan ödünç alınmış olup, düzenli olarak "n" eklenmesiyle oluşmuştur. Karşılaştırın: Abhazca ‘xaga’ - Megrelce ‘xanga’ (deli); Abhazca ‘atsha’ - Megrelce ‘natsha’ (köprü); Abhazca ‘Egri’ - Megrelce ‘Enguri’ (Engur nehri) vb.

Aşağıdaki gerçek de oldukça ilgi çekicidir. D.G. Reder'in *"Mezopotamya'nın Mitleri ve Efsaneleri"* adlı eserinde şunları okuyoruz: *"Yedi büyük tanrı ve tavsiye veren tanrıça, yaratılış salonunda, Duku'nun evinde bir araya geldiler ve kilden uysal bir çoban olan ilahi genç Lahar'ı ve onun çalışkan ve özenli tahıl tanrıçası kız kardeşi Aşnan'ı yarattılar."*[150, 31] Her şeyden önce, Abhazca'dan kelimesi kelimesine "darı tanrıçası" veya "tahıl tanrıçası" olarak çevrilen *Aşnan* teonimi dikkat çekmektedir: – *aşı* "darı", "tahıl" (buradan *aşı-la* "un")

ve *nan* "koruyucu tanrıça" (yukarıya bakınız). [34, 80]

Dikkat çekici bir şekilde, Sümerce *Aşnan*, Sümerce *še* "tane", "tahıl", "arpa" (Abhazca *şı* "darı") ve *nan* "tanrıça" kelimelerinden türetilmiştir; *Aşnan* yani "tane tanrıçası", "tahıl tanrıçası".[139, 220, bkz. tablo] Yukarıdaki metne göre, yedi büyük tanrı ve tanrıça, *Aşnan* ile birlikte, kilden yapılmış ilahi bir genç çoban Lahara'yı (veya Laharı) da şekillendirmişlerdir; ayrıca o, koyun ve keçilerin yaratıcısı Tanrı, *Aşnan* tanrıçasının kız kardeşi olup ilk taneleri toprağa bırakan kişidir.[146, 115, 138] İlahi gencin bu isminin de Abhazca *lahara* ("istenilen", "çekici") – *aylahara* ("canı çekmek", "çok istemek", "âşık olmak") kelimeleriyle yakınlığı dikkat çekmektedir.[151, 29] Büyük yaratıcıların toplandığı "duku" evinin adına gelince, burada da Abhazca *aduwkua* "büyükler" kelimesinin izleri görülüyor gibi: Ançüa *duwkua* "Büyük tanrılar", awaa *duwkua* "büyük insanlar", "elitler", *aduwkua* rıgünü "büyüklerin evi", yani "elitlerin evi" vb.

Abhazca *Adad/Adıd* "gök gürültüsü" ve Asur-Babilce *Adad* "gök gürültüsü, yağmur ve fırtına tanrısı"[147, 201; 126, 369]; *Adad* ile özdeşleştirilen yağmur tanrısı *İskur* ve Abhazca *İşkur* [152, 100; 141, 33]; Sümerce-Akkadca sedir ormanının koruyucusu canavarın adı *Huvawa*, *Humbaba*, *Kubaba* veya *Hurricce Huhaba*[146, 141; 139, 509] ve Abhazca *Hubaba* (çocuk. *Humbaba*) "tüylü korkuluk", burada Abhazca *Hu-baba* formu tamamen şeffaftır, Abhazca *ahu* "saç", "tüylü örtü" ve baba "çok tüylü" kelimelerinden oluşmaktadır; Mezopotamya'da *Aşaku* – baş ağrısına neden olan, başı etkileyen kötü ruh ve Abhazca *aşaqua* ("bozuk", "çürük") – *akutağışaqua* "bozuk (çürük) yumurta", *axışaqua* (*Axışaquara*) hasta, uyuşuk kafa; *utuku* – boğaz hastalığına neden olan kötü ruh – Abhazca *Atiqu* "sap ile birlikte sapın boğazı".

Hatti Devleti M.Ö. XVII. yüzyılda Hitit-Nesitler tarafından yıkıldı. Sonuç olarak, ana nüfus olan Hattiler (bunlar arasında Abhaz-Adige toplulukları da vardı) eski Hatti ülkesinin sınırları dışına dağıtıldılar.

Yeni yerleşim yerlerinde, özellikle Hititlerin kuzeydoğusunda, Araşt-wa, Zam-wa, Yaş-wa, Pars-wa, Pahu-wa, Sal-wa, Hemu-wa gibi ayrı prenslikler ve küçük krallıklar ortaya çıktı. Küçük Asya'nın kuzeybatı ucunda, Ege Denizi bölgesinde de Arza-wa, Ahiya-wa, Assuva gibi krallıklar kuruldu. Bu yeni prenslik ve krallık isimlerinin tamamının “wa/va” ile bitişi dikkat çekicidir; bu da Abhaz-Abazaca'daki üretken etnonim oluşturan “ua-wa/va” (“insanlar”) ekiyle tamamen uyumludur.[154, 224]

İ. Dyakonov da bu eki Hurri dilinde bir sonek olarak adlandırmaktadır.

Arzava'nın başkentinin adı da Apasa'dır ki bu da Abhazları ve eski kendilerine ait olan Apasa/Abaza adını işaret etmektedir.

Hitit kralı Mursili II, Arzava şehrini *Apasa* (Apasa-s) olarak ve bu ülkenin kralını da *Vaxxatsit* (Vaxxatsit-is) olarak anmaktadır [119, 155]; bu isim, Abhaz Nart destanının kahramanlarından biri olan *Vaxsit/Vaxasit* ile aynıdır.[1, 41]

Assuva krallığına gelince, daha önce de belirtildiği gibi, adı Abhazca'daki Abazaların Assua (→Aşua) adıyla aynıdır. Burada “ua” “insanlar” anlamına gelirken, “as/ass” kökü ise Adigece'deki Abhazlar ve Abazalar için kullanılan “az” veya “az-ra” karşılığına denk düşmektedir. Daha sonra Lidya'nın yerleştiği Assuva bölgesini Yunanlılar Asya olarak adlandırmış ve “Asya” kelimesi de buradan gelmiştir.[139, 281]. Bu krallıkların nüfusu ise Yunan öncesi Pelasglara dâhil edilmiştir.

Paxx-uwa Krallığının adının temelinde de etnik bir kök olan ‘paxx’ yatmaktadır. Ş.D. İnal-ipa[221, 224], G.A. Melikişvili[155, 63] ve diğerlerinin haklı olarak belirttiği gibi, bu kök Ubyhça “a-pëx, pëx, paхы), Abhazca “au-bıx” (ay-бых), Adigece “u-bbıx” (y-ббых) sözcüklerine kaynak olmaktadır. Ubıhlar anlamına gelen “Paxxuwā” sözcüğünün sonundaki “-wa” eki Abhazca “ua” (insanlar) ekinden gelmekte olan (yukarıya bakınız) gelen va ekini içer-

mekte olup "Paxxlılar" anlamına gelmektedir. (bkz. [156, 198, 199])

Abhaz etnik unsuru, M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Fenike bölgesinde de var olabilir. M.Ö. 15.-13. yüzyıllara ait Ugarit metnlerindeki materyal bunun işaretini veriyor. Her şeyden önce, bu metinlerde yer alan kralların isimleri, yüksek rütbeli memurlar ve bazı terimler, M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Ugarit şehir-devletinde Abhazca konuşan bir hanedanının varlığına işaret ediyor. Ugarit arşivindeki materyallerde, ardışık olarak Ugarit kralları I. Nikm-Addu, Nikm-Epa, II. Nikm-Addu ve oğlu Nikm-Epa vb. isimleri geçmektedir. Nikm-Addu kraliyet adı Abhazcadan "Büyük Nikm" olarak çevrilir; burada addu (adyu) "büyük", "harika" anlamına gelir. Diğer materyallere göre, kralların isimleriyle birlikte kullanılan "addu" sıfatı, "büyük" anlamına gelmesinin yanı sıra diğer durumlarda (Abhazlar'da olduğu gibi) "ihtiyar", "başkan", "baş" (aile, soy, topluluk başkanı vb.) anlamlarında da kullanılmıştır.

Nikm-Addu'nun oğlu Nikm-Epe olarak adlandırılır; burada Abhazca Nikm-ıpa veya Nikm-ıpa biçimini, kelimesi kelimesine "Nikm'in oğlu" anlamında görmek kolaydır – i-pa/i-pı "onun oğlu"ndan, burada i- ikinci şahıs aitlik zamirini, pa ise "oğul" anlamını taşımaktadır.

Ugarit metinlerinde, oğullarından intikam almak için kızından olan torununu evlat edinen ve mirasını ona bırakan bir Abdu/Abdi'den bahsedilir. Görünüşe göre bu onun gerçek adı değildir, Abhazca "dede" anlamında, kelimesi kelimesine "büyük baba" anlamına gelen "abdu" kelimesi kullanılmıştır. Evlat edinilen torunun, babası tarafından gelen diğer bir dedenin, Amurru'nun ilk hükümdarı Abdu(i)-Aşırt(a)'nın varisi Aziru olduğu anlaşıyor. Bu nedenle, kaynakta bu iki dedenin aynı şekilde Abdu/Abdi, yani "dede" olarak adlandırılması tesadüf olmayabilir. Aziru daha sonra Amurru'nun en güçlü kralı olur.[113, 248–249]

Ugarit kralının zengin saraylılarından biri olan Nikm-Epı ve ardından onun Ammiştamr(u) adlı varisi de bilinmektedir. Ammistamr(u)

adında Abhazca sosyal terim olan "saraylı", "soylu" anlamına gelen aamısta ve "sahip olmak", "mülk sahibi olmak" anlamına gelen marı/mara kelimelerinin birleşimi olduğu tahmin edilir. Ugarit'te Ammistamra'dan sonra İberanu (Ammistamra'nın oğlu) hüküm sürer, ardından İberanu'nun varisi oğlu Nikm-Addu III gelir ve son Ugarit kralı Amurapi olur (M.Ö. XIII. yüzyıl sonu – XII. yüzyıl başı).[113, 259] Bu bağlamda, Kudüs hükümdarı Abdi-Heba'nın adı da ilgi çekicidir.[113, 248] Bu ismin ikinci bileşeni olan Heba, Abhazca "yaşlı", "ihtiyar", "hükümdar" anlamına gelen eyhabı'ya (buradan ayhabı-ra "hükümet")e benzemektedir. Abdi-Heba, Abdi-Aşırtı'nın ağabeyi olabilir: Abdi-Heba, Abhazca Abdu eyhabı ile karşılaştırıldığında, kelimesi kelimesine "yaşlı Abdu(i)" veya "yaşlı dede" anlamına gelmektedir.

Seha Nehri Ülkesi'nin krallarından birinin adı olan Manapa-Tattas da dikkat çekicidir. Bu isim Abhazca'dan kelimesi kelimesine "Manan'nın oğlu Tattas" olarak çevrilir. Burada pa (Abhazca a-pa) "oğul" anlamına gelir. Tattas ise Abhazlar arasında Tataş olarak bilinir ve Abhazca "yumuşak", "iyi", "hoşgörülü" anlamına gelen Tatta kelimesinden türemiş, Tamamen prensliğe ait bir isimdir. Ayrıca Dats-pa-s, At-pa-s isimleri de anılmaktadır.

II. bin yılda Abhaz-Adige etnik topluluğunun büyük bölümlerinden biri Kaskilere aitti. M.Ö. XVII-XIII. yüzyıllarda Hitit belgelerinde sıkça anılırlar ve M.Ö. XII. yüzyılda ise **Abeşla** yerine Asur kralı Tıglatpileser'in yıllıklarında Kasko – Abeşlar olarak kaydedilmişlerdir.[125, 181; 113, 107]

“Kask”/“Kaşk” adı, daha sonraki Bizans, Arap, eski Gürcü, eski Ermeni ve eski Rus kaynaklarında Kuzey Kafkasya'da yaşayan Adige kabilelerinin adı olarak geçen “Kasog” (“Kosog”, “Kaşag”, “Keşag”) etnonimiyle bilim insanları tarafından ilişkilendirilmektedir.[131, 130]

Eğer Kasklar/Kaşklar Adigelerin ve Abeşla da Abhazların[113, 107, 118-119] atalarıysa, yakından ilişkili iki halkın “Kaşko-Abeşla”

adının birleşmesi tesadüf değildir; bu, anlam günümüzdeki “Abhaz-Adige” adıyla örtüşmektedir. Bu konuda ünlü oryantalist İ.M. Dyakonov, M.Ö. II. bin yılın sonuna ait Asur kaynaklarında Kasklarla bağlantılı olarak geçen “Abeşla” kabile adının, tıpkı Kask adı gibi, “Abhaz-Adige dil grubuna ait olabileceği” yazmaktadır.[125, 12]

Kaşk Krallığı, Hitit Krallığının kuzey ve kuzeydoğu sınırları ile Karadeniz arasında yer alıyordu.

Kaskların doğusunda, Karadeniz kıyılarına Azzi Krallığı bitişikti. M.Ö. XVI-XV. yüzyıllarda Kask kabileleri, Hititlerin zayıflamasından yararlanarak güneye doğru ilerlemiş ve krallığın derinliklerine kadar girmişler, Azzi Krallığı halkı ise Halis Nehri'nin yukarı kesimlerine doğru ilerlemiş ve “Samu-hu şehrini sınır haline getirmişlerdir.”[131, 124]

Azzi'nin doğusunda, Fırat ve Çoruh'un yukarılarında, oldukça geniş bir krallık olan Hayasa yer alıyordu. Bu krallık, M.Ö. XII. yüzyıla kadar Azzi krallığıyla yakın bir ittifak içindeydi ve bu ittifaka Azzi-Hayasa deniyordu. Görünüşe göre, bu iki krallık öncelikle bu ülkelerin nüfusunun genetik akrabalığı nedeniyle birleşmişti.

G.A. Melikşvili, İ.M. Dyakonov, Ş.D. İnal-ıpa ve diğerleri gibi tanınmış oryantalistler, Hayasaların muhtemelen Hatti veya Kuzeybatı Kafkas (özellikle Abhaz-Adige) dil grubuna ait olduklarını düşünmektedir. Bu düşünceye, coğrafi isimlendirmenin bazı özellikleri, "özellikle Abhaz-Adige toponimisine ait olan Aripsa adı"[157, 83-85; 125, 184; 131, 124] yönlendirir. Aynı düşünceyi başka dilsel materyaller de desteklemektedir.

Hayasa ülkesinin adının temeli olan "Haya-sa" (sa/s, Hitit ek olabilir), Argonotlar hakkındaki antik Yunan efsanelerindeki yarı mitolojik Aya/Eya ülkesinin adıyla da karşılaştırılabilir. Aya biçimi, muhtemelen Hayasa'dan ön ekteki “h” sesinin asimilasyonu sonucu türetilmiştir (Abhazca ‘x’). Ancak bunun aksi de mümkün olup Hayasa (Hayasa-sa) biçiminde baştaki ‘h’ (x) bir ek olabilir. Hitit kaynaklarındaki

(M.Ö. XIV-XII. yüzyıllar) Hayasa (Hayasa-sa – Azzi) krallığı adı ile antik Yunan efsanelerindeki (M.Ö. XIII-XII. yüzyıllar) A-ya, sadece adın benzerliğiyle değil, aynı zamanda coğrafi konum ve varoluş zamanları bakımından da uyumludur. (aşağıya bakınız.)

Hayasa veya Azzi-Hayasa ülkesinin güneyinde, Fırat nehrinin sağ kıyısında, Paxxuva krallığı bulunuyordu (aşağıya bakınız). Bu krallık aynı zamanda Fırat Nehri boyunca Tsumma krallığıyla da sınırlıydı.

M.Ö. XIV. yüzyılın başlarında, Abhaz-Adige dilleri konuştuğu varsayılan krallıkların neredeyse tamamı, düşmanları olan Hitit İmparatorluğu'nu yıkma girişiminde bulundu. Bu amaçla, imparatorluğu dört bir yandan istila ettiler: Batıdan Arzava, kuzeyden Kasklar, kuzeydoğudan Azziler ve Hayasalar, doğudan İşuva ve güneyden Katsuvadna. Bu durum Hititleri tam bir yıkımın eşiğine getirdi. Ancak kısa süre sonra durum Hititler lehine değişti.[113, 144]

M.Ö. XIV. yüzyılın ortalarında Hitit kralı Suppilulium, Arzava'yı fethetti. Bu ülkeden 66.000 kişi[189, 370] götürdü ve bunları imparatorluğunun güney sınırına yerleştirdi. Görünüşe göre, kısa süre sonra İşuva'ya ve daha sonra akraba bir etnik ortamın var olduğu Hayasa krallığına kaçtılar.

M.Ö. XII. yüzyılın başlarında, yukarıda adı geçen Küçük Asya halkları Hitit İmparatorluğu'nu nihayet yıktılar.[113, 192]

M.Ö. II. binyılda, Abhaz-Adige etnik grupları Küçük Asya'da Mezopotamya'da ve özellikle Metani'de yaşayan Hurrilerle bağlantılıydı. Hurrilerin, Kafkas halklarıyla -Nax-Dağıstan ve Abhaz-Adige dil gruplarıyla- dilsel olarak akraba olduğu bilinmektedir.[139, 311]

Abhaz ve Abazaların atalarının bir kısmının M.Ö. II. binyılda Küçük Asya'da Kartvel halklarıyla uzun süreli yakın temaslar kurduğunu da söyleyebiliriz. Dahası, Abhaz dili, daha önce de belirtildiği gibi, günümüzde kökeni Hint-Avrupa dilleri olarak kabul edilen bu halkların dilleri üzerinde oldukça ciddi bir etki bıraktı. (yukarıya bakınız.)

M.Ö. II. binyılın sonlarında (veya daha önce) Hitit İmparatorlu-

ğu'nun yıkılmasının ardından, Abhaz-Adige, yani Kaşko-Abeşlay etnik alt birimleri arasında ittifaklar ortaya çıkmış gibi görünmektedir.[131-129]

Bununla birlikte, buradaki akraba kabilelerin bir miktar hareketinden veya karışmasından da söz edilebilir. Örneğin, M.Ö. 12. yüzyılın başlarında Fırat Nehri'nin sağ kıyısında, Paxxuaların yerini Kasklar alırken, Çoruh ve Fırat nehirlerinin yukarı kesimlerinde bulunan Hayasa krallığının yerinde Dayaeini veya Diawehi/Diaohi krallığı, yani "Tao ülkesi" ortaya çıkmıştır.[139, 515] Paxxuva ve Dayohi/Diauehi krallıklarının isimlerinin, Abhazlar ve Adigeler arasında her zaman coğrafi ve dil açısından ara bir halka olan Ubıhlarla doğrudan bağlantılı olması dikkat çekicidir. Daha önce Paxxuva krallığının adının etimolojisinden, Abhaz-Adige Ubıh adı paxı[155, 63], pëx, Ubıh ve Abhaz etnik isim oluşturan "-ua" ("insanlar") son ekinden oluştuğu söylenmişti. Paxxuva, kelimenin tam anlamıyla "Paxolar", "Paxxolar", yani "Ubıhlar" anlamına gelirken, Ubıhların kendi kendilerine verdikleri isim tūaxı (тəахы)'dır; buradan da Diaoh ülkesinin adı gelmektedir ve bilim insanları bunu "Tao ülkesi" olarak çevirirler. Bununla birlikte, tuaxı, taoh özerk adı, tao etnik isim kökünden türetilmiştir; buradan da antik Gürcü tarihsel literatüründe(158, 245) kaydedilen Tao ülkesinin adı gelmektedir ve Ermeni kaynaklarında ise Tao, Taik olarak adlandırılır. Tao etnik adındaki son "o"nun, Abhaz etnik isim oluşturan unsuru ua (yukarıya bakınız) ile bağlantılı olduğu, taoua/tao – "Tau'lar" (Bkz. Abaza-Kabardey soyadı Taua) görünmektedir. Daha sonra tao (taoua) etnik adı, Adige çoğulluk ekine –h ile birleşerek karmaşıklaşmıştır: taoh. Buradan da halkın ve ülkenin adı -Diauh veya Taoh- Abhaz-Ubıh "Tūaxı" (тəахы) "Taohiya", yani "Ubıhiya" gelmektedir.

Çorox Nehri'nin yukarılarında Ubıhlar'ın ortaya çıkması ve burada, belirleyici rolleriyle güçlü bir Abhaz-Ubıh devletinin kurulmasıyla birlikte, Çorox Nehri Ubıh'ların 'Pëx', 'Buh' adıyla ve görünüşe göre

buradan da eski Ermeni adı olan Vox[159, 121] ve M.Ö. 5. yüzyıl eski Ermeni yazarı Favstos Buzand'ın[161, 15, 16] bahsettiği Pox halkı ve 7. yüzyıl "Ermeni Coğrafyası"ndaki[161, 38] Puhı (bu konuda bkz. M. Kişmahov[156, 199, 200]) adıyla anılmaya başlanmıştır.

M.Ö. 11-10. yüzyıllarda, Urartu kaynaklarındaki Dayaeni veya Diaohi adlı Abhaz-Ubıh devleti, Küçük Asya'nın doğu kısmında, tüm Ermeni Yaylası'nda[139, 515; 162, 140] en güçlü ve zengin devlet haline gelmiştir. Kuzeyde yaşayan kabilelerin Asur'a karşı oluşturduğu koalisyonu önderlik etmiştir. Bu geniş bölge Nairi adıyla bilinmekteydi. Diaohi veya Dayaeni'nin etkisi, birçok Karadenize kıyı Abhaz-Adige topluluğuna da uzanmış, bu toplulukların askerleri Asurlular tarafından saldırıya uğrayan Diaohi'ye yardım için gelmiştir.

O dönemde, Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'nde, Diaohi'nin hemen yakınında, eski Yunan kaynaklarındaki Aia (Aya) veya Eia (Eya) ve Asur kaynaklarındaki Habhi'ye karşılık gelen Hayasa (Hayasa-sa) krallığı da varlığını sürdürmüştür.

M.Ö. 9. yüzyılda, Dayaeni (Diaohi)'nin yanında, Van Gölü çevresinde güçlü bir Urartu devleti ortaya çıkmış ve Dayaeni için tehlikeli bir düşman olmuştur. M.Ö. 9-8. yüzyılların başında Urartu, Dayaeni veya Diauehi/Urartu metinlerindeki Diaohi'ye karşı başarılı bir sefer düzenlemiştir.

Urartu kralı Menua'nın övücü kaya yazıtında, Diauhi/Diauehi ülkesinin adına ek olarak, bu ülkeye ait bir dizi ilginç yer adı da geçmektedir: kraliyet şehri Şaşıl/Şaşıluni, şask ve şaski topluluğu, Şaşeti ve Şeşeti ülkesi.[164, 36] Diauhi'nin ikinci şehri olan Zua, Zauva, Urartu kralı Argişti tarafından da kraliyet şehri olarak adlandırılmış olup, Zou-ua'dan gelen Abhaz etnik formu Za-ua'yı temsil eder; burada ua, "insanlar" anlamı veren, etnik isim oluşturan bir unsurdur. Zauva'dan, Urartu'daki Zabaha (Zauvax > Zavaha > Zabaha) bölgesinin adı türetilmiştir ve G.A. Melikişvili'nin belirttiği gibi, Zabaha bölgesinin adından Gürcüce Cavahi ve Cavaheti türemiştir.[163,30; 34, 136]

M.Ö. 8. yüzyılda, Diauhi'nin kuzey kesiminde Urartular, Asur kralı I. Tiglatpalasar'ın yıllıklarında (M.Ö. 1112) Büyük (Yukarı) Deniz, yani Karadeniz yakınlarında bulunan bir krallık olarak kaydedilen Habh/Habhi olusumlarıyla ve Kulha ülkesiyle karşılaşmışlardır.

M.Ö. 8. yüzyılın sonunda, tekrarlanan Urartu akınlarının sonucunda Diauhi ülkesi kaynaklarda bir devlet olarak kaybolur; aynı zamanda antik Yunan edebiyatında ayos, ayayos halkı ve Eya/Aya ülkesi ortaya çıkar ve daha sonra bu ülke Kolxida, Aya-Kolxida olarak adlandırılır. Birçok araştırmacı bu ülkeyi "Güney Kolxida Krallığı" veya "Aya-Kolxida Krallığı" olarak adlandırmaktadır.

Antik Aya ülkesinin adı, günümüzde de Abhazya'da ayrı bir soy olarak varlığını sürdüren antik Abhaz-Abaza topluluğu Aya'nın adından türemiş olabilir. Aya, çoğul olarak Ay-r "Ayolar", Aiba "Ayolar" olarak yazılır. Bu isim, İngur Nehri'nden Mzımta Nehri'ne kadar bir dizi Abhaz yer adında da korunmuştur.[34, 144]

Asur, Urartu ve antik Yunan kaynaklarına göre, Aya-Kolxid Krallığı Doğu ve Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'ni kapsıyor ve Karadeniz'den Kura Nehri'nin yukarılarına, tarihsel Moskh ve Zabakh topraklarını da içine alacak şekilde uzanıyordu. Homeros'un şiirlerine göre ise bu krallığın etkisi, Kırım'a kadar tüm Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'ne yayılıyordu. Özellikle Argonatika'da, Ayet'in oğlu tarafından Tavrida'da (Kırım) Pantikapei şehrinin kurulduğu, Aietes'in kardeşinin ise Tavrlar/Sindler'in kralı olduğu belirtiliyor. Tavrlar ayrıca Aya-Kolxid'deki Altın Post'un koruyucularıydı. Ayet'in kızı Medea, Tavr dilinde konuşuyor ve Kolxid dilinde dua ediyordu[165, 104, 103] vb.

Diauhi ve Güney Kolxida Krallığı'nın yıkılması ve M.Ö. 7. yüzyılda Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'nde önce Urartu, ardından Pers İmparatorluğu'nun egemenliğinin kurulmasıyla, Aya-Kolxid'in siyasi merkezi, başkenti Aya/Eya (aynı zamanda Kita, Kiteia olarak da biliniyor) olan Doğu Karadeniz Bölgesi'ne, Fasis Nehri kıyısına taşındı. M.Ö. 6-5. yüzyıllarda, Ksenophon'a göre bu siyasi olusum "Fasianlar

Krallığı" olarak adlandırılıyor ve Ayetid hanedanından krallar tarafından yönetiliyordu.

Bu dönemde Çoruh Nehri'nin orta ve alt kısımlarının adı Apsar'dı. Apsar aynı zamanda nehrin sol ağzında bulunan liman ve kale kentini de ifade ediyordu ki bu, günümüzde Gürcistan'daki Gönje (Gonio) kentinin karşılığıdır. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kaynaklarda Apsar, Absari, Apsaros, Apsareya, Apsarunt[166, 179-180] ve ayrıca Gürcüce Apsareti, yani "Apsarların ülkesi" vb. olarak kaydedilmiştir.

Argonotika'da, Aya/Eya krallığıyla bağlantılı olarak, Aya/Eya, Fasis, Apsar gibi toponimlerin yanı sıra birçok isim de defalarca geçer.

Aya/Eya krallığının etnik kimliğine, kanaatimizce, öncelikle Aias (Kolxida) kralı Ayet/Aet adının etimolojisi ışık tutmaktadır. Bu adın sonundaki -t'nin, büyük bir olasılıkla, Abhaz-Abaza aitlik, mülkiyet ekini gösterdiği düşünülebilir; bu ek, Abazincede asli, ilksel biçiminde, Abhazcada ise labialize edilmiş bir biçimde "t'" (т') korunmuştur. Buna göre, Ayet/Aet kelimesi tam anlamıyla "Aya'nın sahibi", yani "Aya (ülkesi veya şehri)nin sahibi" olarak çevrilebilir. Ayatı şekli ise Abhazca'dan "Ayaslı" olarak çevrilir – ayatı ah "Ayaslı kral". Bu nedenle, Ayet/Aet'in başlangıçta Ayas (Kolxida) kralının kişi adı değil, unvanını veya aitliğini ifade ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Stephanos Bizanslı'nın (V. yy.) sözleri dikkat çekicidir: "*Aya/Eia, Ayet tarafından kurulmuş bir Kolxida şehridir; ... Şehrin adından Ayet adı türetilmiştir; tıpkı Asya'dan Asyalı, Aya'dan Ayat ve Ayet gibi. Halkın adı ise Ayayos'tur*".[167, 170; 168, 253; 169, 52] Zamanla Aet adı tanrılaştırılmıştır. Antik Yunan mitolojisine göre, Ayet/Aet/Eet güneş tanrısı Helios'un oğludur. Abhazlar'da ise yakın zamana kadar Et-nıh, yani "Eet'in ikonu (suret)", "Eet'in kutsalı" olarak anılan bir tanrıça saygı görüyordu. **V.K.**) veya Et-nıh Ag-nıh, yani "Eet'in kutsalı (ikonu-sureti) – deniz (kıyı) kutsal nesnesi", Kaldahuara köyü Ampar topluluğu tarafından özellikle kutsanan bir nesneydi.[137, 26; 170, 552]

Bunların yanı sıra, Abhazlarda günümüzde de kullanılan Ayat, Ayt, Ayta gibi kişi adları da dikkat çekmektedir.[509, 24]

Argonotika'nın en ilgi çekici isimlerinden biri, M.Ö. 5. yüzyılda Sofokles ve Ferkid tarafından ilk kez anılan "Apsırt"tır. Bu ve diğer antik Yunan yazarlarına göre Apsırt, Kolxida kralı Ayetes'in oğluydu. Bu ismin etimolojisi, Canaşvili, Marr, Cavahişvili, Gulia, Kuftin, Ançabadze, İnal-ipa, Otkupçikov gibi birçok ünlü bilim insanı tarafından ele alınmıştır. Bunların çoğu Apsırt'ı Abhazların isim babası olarak görmektedir.

Akademisyen İ.A. Cavahişvili, Absırt/Apsırt etimolojisini Abhazca'dan türeterek "Abhazların (apsarların) yerleşimi"[171, 67] şeklinde çevirir. Bu konuda D. Gulia şöyle yazar: "Bizce Absırt, gerçekten Abhazca bir kelime, ancak Abhazların yerleşimi değil, insanların öldüğü, yok olduğu yer anlamına gelir."[11, 95]

Z.V. Ançabadze'nin görüşüne göre, Kolxida hükümdarı Ayetes'in etnik kökeninin Abhaz olduğu, Ayetes'in oğlu Apsırt'ın isminin Abhazlar'a isim vermiş olması nedeniyle şüphe götürmez.[172, 9]

Ş.D. İnal-ipa da Apsırt isminde Abhazca bir kelime görmekte ve "ilk kısım (aps) kabile adı, -r- Abhazca çoğul eki, son ek ise -t- Abhazca yer edatı (tı)dır. Bu durumda Apsırt kelimesi başlangıçta tam anlamıyla 'apsarların (Abhazların - V.K.) yerleşim yeri' anlamına geliyordu"[131, 220] demektedir.

Görüldüğü gibi, özünde birbirine yakın ve temelsiz olmayan bu bilim insanı görüşlerinin netleştirilmeye ihtiyacı vardır.

Öncelikle, Absırt(-ı), Apsırt(ı) ve Apsırtı biçimlerinin sadece son eklerinde değil, anlam bakımından da farklılaştıklarına dikkat çekilmelidir. Apsırtı (günümüz Abhazcası "аҧсы-рҭа") sözcüğü, D. Gulia'nın da doğru olarak belirttiği gibi, Abhazcada oldukça açık bir şekilde "ölüm yeri", anlamına gelir; aps "ölü" (aps-ra "ölmek") kökü ve rta- yer bildiren ekinden türemiştir. Görünüşe göre, eski Yunanlılar, Apsırtı sözcüğünün Abhazca anlamından yola çıkarak, Apsırt'ın öldü-

rüldüğü ve gömüldüğü yer olduğu söylenen Apsar bölgesinin ve limanının adını açıklamışlardır.[173, 14]

Ancak Çoruh Nehri ve çevresindeki bölge ile limanın adı, Abhazların kendilerine verdikleri Apsar adından gelmektedir.

Bu nedenle, Apsirt veya Apsart adının temelinde, Abhaz-Abaza aitlik eki **-t** (günümüz Abhazcası **ṭü/tə**) ile birlikte, eski Abhazların kendilerine verdikleri adın çoğul hali olan **apsır/apsar** bulunmaktadır. Bu durumda Apsirt/Apsart, "Apsır (Apsar) sahibi" anlamına gelir; Apsirti/Apsarti biçiminden hareket edilirse, bu da "Apsırlı/Apsarlı" anlamına gelen bir addır; Apsirt'in babası Aet/Ayet'i ise "Aya sahibi" veya "Ayali (kral)" adıyla (unvanıyla) karşılaştırın.

Kolxida kralı Ayet ile eski Yunan mitolojisindeki efsanevi Prometheus da ilişkilendirilmiştir. Ayet ve Promete kız kardeşlerle evliydi.[174, 57]

Kahramanın adı, kökeni Yunanca olan Prometheus'tur. Ancak Promete, insanlara iyilik getiren, tanrılara karşı gelen biri olarak Zeus'un emriyle Aya-Kolkhida dağlarına, yani Kafkas Dağlarına, başka bir rivayete göre ise dağın eteğindeki bir mağaraya zincirlendi.[131, 250] Arrian, bu dağın adını da verir: Strobil (bkz. aşağıda). Birçok araştırmacının belirttiği gibi, Prometheus efsanesinin konusu, bilinen Abhaz Abritskil ve Gürcü Amirani efsaneleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Abhaz Promete'si olan Abritskil, Abhaz köyü Otap'ta bulunan dağın eteğindeki derin bir mağaranın sonunda zincirlenmiş ve efsaneye göre günümüzde de orada bulunmaktadır. Abhazlar bu mağaraya uzun zamandır Abritskil İhapı "Abritskil'in Mağarası" adını vermektedir.

Bir dizi araştırmacı (N.Ya. Marr, Vs. Miller, S.L. Zuhba vb.), Yunan Promete efsanesinin Kafkas kökenini kabul etmektedir. Dahası, çeşitli kaynaklarda Abhazların, Promete-Abritskil'in soyundan geldiği söylenir.[174, 54-57]

Prometheus'un Abhaz karşılığı Abritskil'in adının etimolojisi de

büyük ilgi çekmektedir. Bu konuda N.Ya. Marr, G.V. Tsulaya[175, 329–330; 176, 87], Ş.D. İnal-ipa[131, 249–251, 425], Ş.H. Salakaya[177, 121, 123], L.H. Akaba[178, 67–71] ve diğer araştırmacılar görüş bildirmiştir. Bizim görüşümüze göre, A-br-skil (Abritskil), Gürcüce Amirani ve Ermenice Mher'in, Abhazca a-mra veya a-mar "güneş"e dayandığını düşünen N.Ya. Marr'ın görüşü daha doğru görünmektedir.[14, 144–145] Abhazca Abritskil'i ise "Güneş'in çocuğu" olarak çevirir; burada bır/mır "güneş" ve Megrel-Çan şivesi skil/skir "oğul" kelimelerinden yararlanır.[179, 75]

Öncelikle, yazarın Abritskil isminin temelini oluşturan "abır"ı "amır" yani "güneş" ile özdeşleştirmesinin tamamen haklı olduğunu vurgulamak gerekir. Abhaz dilinde dudak sesleri olan m ve b'nin birbirinin yerine kullanılmasının yaygın bir olgu olduğu bilinmektedir. Bunun çarpıcı bir örneği, Abhazya'nın çeşitli bölgelerinde yer adı olarak geçen şeffaf Abhazca kelime olan Mramba'dır. Bu kelime yazılı kaynaklarda yer alır ve hem Mramba hem de Bramba olarak telaffuz edilir. Asıl kelime Mramba olup, kelimenin tam anlamıyla "güneşi görmeyen", yani "güneş ışınlarının ulaşmadığı yer" anlamına gelir: "mra" güneş ve "m-ba" görmeyendir.

Böylece, N.Ya. Marr'ın Ermenice Mher ve Gürcüce Amirani'nin (Amirani'nin temeli Amira'dır) ve Abhazca Abritskil'in (Amır'dan → abır) kökeninin Abhaz-Abaza a-mra/a-mır "güneş" kelimesine dayandığı yönündeki görüşüne karşı çıkmak zordur. Bu bağlamda, Gürcüce Amirani ("i" Gürcüce bir ektir) Amiran/Amaran biçiminde Abhazlar ve Gürcüler arasında yaygın bir isim olarak kullanılır; bu ismin fonetik varyantları olan Mırın ve Marin(e) ise eski kaynaklarda Abhaz kralarının isimleri olarak kaydedilmiştir.[180, 39; 181, 112]

Amiran/Amaran ve varyantları Mırın, Marin'in bileşimi ve fonetik yapısı, Abhazca "Güneş Tanrısı" anlamına gelen Amran'a (a-mır "güneş" ve an "tanrı", "yaratıcı"dan – Karşılaştıran: An-çüa "tanrılar") benzerlik göstermektedir. Abhazca amranihüa / amırnihüa "güneşe

dua" - amran+nihüa'dan, tam anlamıyla "Amran'a (yani Güneş Tanrısı'na) dua". Amira ve Amırskiul (→Abırskiul) isimlerinin anlamlarının, ikincisini (yani Amırskiul'ı) Abhaz-Megrel-Çan karışık bir kelime (N.Ya. Marr) olarak değil, Abhaz-Yunan karışık bir oluşum - Amros+gel (→Abrosgel →Abriskel) - olarak ele alırsak aynı olabileceği düşünülmektedir. İkincisi, Abhaz Amran'ı gibi, Abhaz amr'ının Yunanca formu ve Yunanca gel (Helios) "Güneş Tanrısı" olan amros'tan "Güneşin Tanrısı" anlamına gelecektir. Bütün bunlar, Aya-Kolxida'da ve Mısır'da var olan güneş kültüyle tamamen uyumludur. Bu nedenle, Aya-Kolxida'daki Aetid hanedanlığının kurucuları Güneş Tanrısı'nın oğulları olarak kabul edilirdi. Bu tanrıya, onun adını taşıyan tapınakta tapınırlardı. Argonotlar, Kral Aetes'in kızı Medea ile tam da Güneş Tapınağı'nda karşılaştılar.

Argonatika'ya ve M.Ö. I. binyıla (veya daha öncesine) ait diğer kaynaklara göre, Karadeniz bölgesindeki Abhazca konuşan topluluklar, antik Yunan dünyasında tanınırlık kazanırlar. Dikkat çekici bir şekilde, bu dönemde Abhazca konuşanların aracılığıyla, birçok etnik grubun yerel isimleri Yunanca'ya çevrilirdi. Örneğin, Ksenofon'un (M.Ö. 5. yüzyıl sonları) bahsettiği Güneydoğu Karadeniz'deki bir topluluğun adı olan Xoy veya Xou, Abhazca "Xou" yani "uzun başlı" anlamından Yunancaya "makrokefalos" (uzun başlılar) olarak çevrilmiştir. Hipokrat (M.Ö. 5-4. yüzyıllar) Fasialıları-Apsilleri, Abhazca "apsila" ("şişman, yağlı") kelimesinin eş sesli bir çevirisinden yola çıkarak, şişman ve yağlı insanlar olarak tanımlar[11, 95]; antik Yunanca "phthirophagoi" ("bit yiyenler"), Adigece "tsıfa" ("insanlar", "kişi") kelimesinin Abhazca "tzafa" ("bit yiyen") kelimesiyle eş sesliliğinden yapılan bir çeviridir[182, 401-404]; antik Yunanca "makropogonos" ("uzun sakallı"), Abhazca "ptsou" (patzau) "uzun sakallı" kelimesinin eş sesliliğinden etnik bir isim olan ptsou'nun çevirisidir; Strabon'un At Dağları olarak adlandırdığı Hipecy Dağları (Kafkasların kuzeydeki uzantıları), Abhazca "Aşışxakua" (Afüşxakua) "Aşo Dağları" kelime-

sinin Abhazca-Abazincesi "aşışxakua"/"açışxakua" yani "at dağları" kelimesiyle eş sesliliğinden çevrilmiştir, vb.

M.Ö. I. binyılın sonlarında, Küçük Asya, Güneydoğu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde etno-politik durum önemli ölçüde değişti. Bu değişiklikler, Seleukos Devleti ile Roma arasında başlayan mücadele, Seleukos Devleti'nin zayıflaması ve parçalanması, Pontus Devleti'nin güçlenmesi, Pontus ve Roma arasındaki karşıtlık ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesi nedeniyle ortaya çıktı. Bu Çalkantılı olaylar, Küçük Asya, Kafkasya, Güneydoğu ve Doğu Karadeniz'deki birçok halkın kaderini etkiledi. Bu dönemde halk göçleri yaşandı, etnik ve etno-politik sınırlar değişti ve yeni etnik isimler ortaya çıktı.

M.Ö. II. yüzyılın sonunda Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator döneminde, Küçük Ermenistan ve Kolxida Pontus'a katıldı. Kolxida-Fasiyalılar, Pontus karşıtı isyanları nedeniyle kendi devlet güçlerini kaybettiler. Mithridates'in faaliyetleriyle, Mtsxeta Krallığı'ndan Kuzey Kolxida'ya antik bir Abhaz topluluğu olan Moskh (Maskh, Baskh)'ların göçü ilişkilendiriliyor[183, 265]; görünüşe göre tarihi Kuzeybatı Abhazy'a'dan Geniox ve Loadzların Kolxida-Fasiya topraklarındaki ortaya çıkışları da onunla bağlantılı. Kısa bir süre sonra burada, antik Abhaz-Abaza prens soyu Lau veya Loadz (kaynaklarda Laz, Lazlar olarak geçer) adında bir krallık ortaya çıktı.[34, 249–256]

Böylece Pontus krallarının eylemleri, I-II. yüzyıllarda Güneydoğu ve Doğu Karadeniz'de akraba etnik grupların yer değiştirmesi ve karışması sonucu, Mahelon ve Geniox Krallığı, Lauaz (Laz) Krallığı, Apsil, Abazg, Sanig ve Zeg krallıkları oluştu.

7-8. yüzyılların başında, Abhazların en büyük toplulukları olan Abazglar, Sanigler ve Apsiller, kendilerine ait "Apasa/abaza", kısaltılmış haliyle "Apsa" (Apsua), çoğulda ise "Apsar/Apaslar/abazlar", yani "Abhazlar" adı altında birleşmelerini tamamladılar. 7. yüzyılın sonunda Apsarlar (Abhazlar), Çoruh Nehri'nden Kuban Nehri'ne kadar Karadeniz kıyısındaki tüm Abhaz-Abaza etnik topluluklarını birleştirdi.

ren bağımsız bir erken feodal Abhaz devleti kurmayı başardılar.

Abhaz Krallığı 'Apshara' (Апсхара), kelimenin tam anlamıyla "Abhazların Krallığı" idi ve genel Abhaz kralı Apsha, yani "Abhazların kralı", yüzyıllara yayılan Abhaz-Abaza etnik dünyasının en önemli aşamalarından biriydi. 7. ile 10. yüzyıllar arasında Abhaz Krallığı, Kuban Nehri'nden Çoruh Nehri'ne kadar Karadeniz kıyısında, güneybatıdan doğuya doğru denizden Likos Dağları'na kadar uzanan erken feodal, başlangıçta tek uluslu (sonrasında çok uluslu) bir devlet olarak varlığını sürdürdü.

Abhaz Krallığı, 10.-11. yüzyıllarda çokuluslu bir Abhaz devleti olan Abhaz İmparatorluğu'na dönüştü.[34, 462] 12. yüzyılda IV. Davit döneminde Abhaz Krallığı tüm Kafkasya'da tek bağımsız ve güçlü devlet oldu. En parlak devrini ise 12.-13. yüzyılların başında Kraliçe Tamara döneminde yaşadı.

Abhaz Krallığı neredeyse tüm Kafkasya'yı kontrol ediyordu. Doğuda, günümüzde Azerbaycan'da bulunan Ah-su ("Ak-su") yani Çalan-Usun Nehri ile sınırlıydı. Çalan-Usun'un doğusunda, Abhaz devlete bağlı Şirvan yer alıyordu. Abhazya'nın güneydoğu sınırı Gürcü Boğazı'ndan geçiyordu. Abhazya'nın güneybatı sınırları Speri ve Çaneti'ye kadar uzanıyor ve devlet sınırı Porçis-Tskali Nehri boyunca gidiyordu. Batı sınırı Karadeniz kıyıları boyunca uzanıyordu ve kuzeydoğudaki en uç nokta Nikopsiya (Tuapse yakınları) idi. Devletin kuzey sınırı, Şemahi Dağı'na kadar Büyük Kafkas Dağları'nın sırtından geçiyordu. Bu dağ sıralarının kuzeyinde Abhazya'ya bağlı halklar bulunuyordu. Abhaz Krallığı'nın sınırları içinde Dvaleti, Hevi, Pxovi (Hevsureti) ve Tuşeti yer alıyordu. Kuzeydeki en uç nokta ise Terek Nehri üzerindeki Çmi idi.[184, 54–65; 185, 163]

Ortaçağ Gürcü, Ermeni, Arap, Pers ve Yunan kaynaklarına, ayrıca Abhaz krallarının unvanlarına ve devletin adına bakılırsa, 500 yıldan fazla varlığını sürdüren Abhaz Devleti'nde Abhazlar, hegemonyalarını kimseyle paylaşmamışlardır.

Çok uluslu Abhaz Devleti'nin dağılmasının başlangıcı, 1225 yılında Moğollar tarafından doğu kesiminin fethi ve 1243 yılında Abhaz Kraliçesi Rusudan'ın Han Batı'nın üstünlüğünü tanınmasıyla olmuştur. Çok uluslu Abhaz Devleti'nin dağılması uzun ve sancılı bir süreç olmuş ve ancak 15. yüzyılda tamamlanmıştır.

İtalyan misyoner İoann de Galonifontibus'un bildirdiğine göre, XIV. yüzyılın sonlarında Abhazlar, Abhazya'da, Çerkesya ve Megrel-ya arasında yoğun bir şekilde yaşıyordu.[186, 18, 19] XVI. yüzyılda ise Sigismund von Herberstein, Meotis bataklıkları ve Pontus yakınlarında, Kuban Nehri çevresinde Abhaz yerleşimlerini bulmuştur. Özellikle şöyle yazmaktadır: “...*Meotis bataklıkları ve Pontus yakınlarında, bataklığa dökülen Kuban Nehri kıyısında, Afgazlar adlı bir halk yaşamaktadır...*”[187, 2, 159–160]

Ünlü Türk bilim insanı ve gezgin Evliya Çelebi, 1641 yılında Abhazya'nın (Abaza) tüm bölgelerini ziyaret etmiş, Gürcüleri, Abhazları ve Adige'leri birbirinden ayırt edebilen biri olarak, Rion (Faş) Nehri ile Anapa arasında 25 büyük Abhaz etnografik topluluğu belirlemiştir[188, 49–56] ve Abhazca örneklerini kaydetmiştir.

1750-1762 yılları arasında Kafkasya'nın Karadeniz kıyısını araştıran M. Peysonel'in iddiasına göre, Abhazlar veya Abazalar o dönemde Sucuk (Novorossiysk) ve Megrel-ya arasında yaşıyordu.[189, 29] Göl- denstadt da aynı şeyi yazmaktadır.[190] Bu ve diğer yazarlara göre, Abhazların ve Abhaz dilinin yayılım alanı ve Abhaz Prenslığının etkisi, 18. yüzyılın başlarında Karadeniz kıyısında Anapa veya Kuban Nehri'nden İngur Nehri'ne kadar, ayrıca günümüz Karaçay - Çerkes-ya'sının Abhazya ile komşu olan bir kısmını kapsıyordu. 1788 yılında “*Yeni ve Tam Rus Devleti Coğrafya Sözlüğü*” adıyla yayınlanan ünlü ansiklopedik çalışmada şunları okuyoruz: “Abhazlar, Kafkas dağlarında yaşayan özgür ve kalabalık bir halktır, dilleri bilinen dillerin hiçbirine benzemez, sadece Çerkesçe ile az da olsa bir benzerlik gösterir. Bu halkın kendi dillerinde **Absne** dediği toprakları Tatarlar, Türkler

ve Çerkesler **Abazya**; Gürcüler ise **Abhazeti** olarak adlandırır... Eskiden bu halk sadece Kafkas dağlarının Karadeniz'e bakan batı tarafında, Kuban ve İngur nehirleri arasındaki denize dökülen nehirler boyunca yaşardı. Son nehir onları Megrellerden ayırır. Halkın büyük bir kısmı bugün de bu ülkede yaşamaktadır ve Hirpıs, Çaçi, Sadz, Aybga ve Ahçıpsa bölgelerini oluşturmaktadır... Bu bölgelerin, Abhazya'nın güneybatı kısmını oluşturanların ardından, kuzeybatıda Tubi, Ubuh, Şaşı ve Şapsığ bölgeleri gelir ki bunlar Çerkeslerin Bjana ve Hatukay bölgeleriyle sınırdır... Abhazların üçüncü küçük bir kısmı ise önceki yüzyılda dağların kuzey tarafına geçmiş olup, Çerkeslerin Kabarda ve Bezlen bölgeleri arasında, Kumu Nehri (Kuban'ın üst kısmı) ile Kuban'a dökülen İncik ve Uarpa veya Arpa nehirleri arasında bulunan alanı işgal etmekte ve Georgievskaya'dan Stavropol kalesine kadar güney paralelinde yaşamaktadırlar.[191, 2-4]

Yukarıda verilen Abhazya sınırlarının ve Abhaz topluluklarının yerlesim alanlarının tanımı, temel olarak 19. yüzyılın ilk yarısındaki yazarlar Gamba[192, 87], Baron İ.K. Aş[170, 357], Han Girey[193, 57, 76, 82], Lyulie[47, 9], J. Bell[194, 479, 480], Bronevski[195, 326–328] ve diğerlerinin verileriyle de örtüşmektedir.

Abhazların etnopolitik bölgesinin adı olan Apsnı, ilk kez 5. yüzyılda eski Ermeni kaynaklarında "Psin, Psinun"[206, 76, 78] şeklinde geçmektedir. Apsnı, Abaza, Abazia, Abhazia, Aphazeti terimleri, farklı zamanlarda ve farklı yazarlar tarafından kullanılmış olup hepsi eş anlamlıdır. Kaynaklarda ve coğrafi haritalarda bu terimler ayrı ayrı veya birlikte yer alırlar. Örneğin, Lamberti'nin haritasında (17. yüzyıl) "Abassa veya Abhazia", Reinecke'nin haritasında (1802) ise "Abaza – Apsne" yazmaktadır.

Diğer haritalarda Abhazya toprakları, Büyük Abhazya ve Küçük Abhazya olarak ikiye ayrılmış şekilde gösterilir. Büyük Abhazya, Delisle'nin Fransızca haritasında (1723) "GRANDE ABAZA ou ABKA-SIE"[196, K–7], Alman haritalarında (1802, 1804) "Der CROSSEN

ABASA – ABSNE"[197, K–8] ve Rus haritalarında (1770–1825) "Büyük Abhazya veya Büyük Abaza" olarak İngur ve Kuban nehirleri arasındaki Karadeniz kıyısında yer alır.[198, K–9; K–10; K–11] "Küçük Abaza" ("Petite Abasa", "Kleine Abasa" veya "Küçük Abhazya" veya "Abaza") ise modern Karaçay-Çerkesya topraklarında bulunan Abhazya'nın Kuzey Kafkasya kısmını ifade eder.[48, 7–10]

Kafkasya topraklarının haritasında (1823) [192, K–12], ünlü Kafkasya araştırmacısı S. Bronevski tarafından çizilen sınırlar, Abhazya veya Abaza'nın sınırlarını göstermektedir. Bronevski'nin sözlü tanımına göre, 19. yüzyılın başlarında Abhazya veya Abaza, *"güneybatıda Karadeniz, kuzeyde Kuban ötesi Çerkesler, kuzeydoğuda Kabardey, dağlarda güneyde Karaçaylar ve doğuda Megrelya ile komşuydu"*. Bronevski başka bir yerde şöyle yazar: "Abhazlar, Karadeniz kıyısında İngur Nehri'nden başlayarak Gelencik Körfezi'ne ve biraz ötesine kadar yaşarlar... Bu kısım Güneybatı veya Büyük Abhazya olarak adlandırılır... Dağların kuzey ve kuzeybatı eteklerinde yer alan kısım ise Kuzey ve Kuzeydoğu Abhazya olarak bilinir"[195, 326, 328], aynı zamanda Küçük Abaza veya Küçük Abhazya olarak da adlandırılır.

Yukarıda belirtilen tüm tanımlar, Abhazca terimlerle örtüşmektedir: Apsnıdu (Апсныду) "Büyük Abhazya", Apsnıkekeadu (Апсныкъакъаду) "Büyük Abhazya", Apsınxıuçı (Апсыныхъчы veya Апсны хъчы) "Küçük Abhazya". Apsnıkekeadu (Апсныкъакъаду) ("Yüce Abhazya"), ya da kelimenin tam anlamıyla "geniş, büyük Abhazya" anlamına da gelir ve muhtemelen geniş bir bölgeyi kapsayan Abhaz Krallığı dönemine kadar uzanır. 18. yüzyıldan itibaren Apsınu ("Büyük Abhazya") terimi, İngur Nehri'nden Kuban Nehri'ne kadar olan bölgeyi ifade ederken, modern Karaçay-Çerkesya tarafındaki topraklar Apsınxıuçı (Апсыныхъчы) ("Küçük Abhazya") olarak adlandırılmıştır.[191]

Ülkenin tamamı Apsıntııla (Апсынтэыла) olarak da bilinir, kelimenin tam anlamıyla "Apsnı ülkesi", yani "Abhazya ülkesi" anlamına

gelir. Burada ‘tūla’ (тəыла) "ülke" demektir. ‘Tūla’ (ülke) kökü, diğer ülkelerin isimlerini oluşturmak için de kullanılır: Urıstūla (Урыстəыла) "Rusya", Tırkuṭūla (Тырқəтəыла) "Türkiye" gibi.

Esasen **Apsnı**, Uslar'ın da belirttiği gibi, Abhazların kendi kendilerine verdiği isim olan "aps-wa" ve "yer, ülke" kavramını ifade eden “nı” ögesinden oluşur. Dolayısıyla Apsnı kelimenin tam anlamıyla "Apsların Ülkesi", yani "Abhazların Ülkesi" anlamına gelir. Benzer şekilde, Ağırnı ("Megrelya") – Ağır-wa ("Megrel"), Zıxu-nı ("Çerkesya") – A-zıxu ("Çerkes"), Şüa-nı ("Svanetya") örnekleri vardır.

Ayrıca, Abhaz-Abazaların geçmişte Karadeniz kıyısının önemli bir bölümünü işgal etmeleri nedeniyle, Karadeniz de "Abaza Denizi", yani "Abaz/Abhaz Denizi" olarak adlandırılmıştır.[262, 109] Bu nedenle, Abaza etnotoponimi, "Karadeniz'in batı kıyılarında sık sık şiddetlenen ve Tuna balıkçıları için özellikle tehlikeli olan güçlü doğu rüzgârı" anlamına gelir.[203, 5]

Son yüzyıllarda, Abhazya'nın kuzeybatı sınırındaki etnik durum değişmeye başlamıştır. Çerkeslerin güneydoğuya göçü ve asimilasyon süreçleri sonucunda, 17.-18. yüzyıllarda burada Abhaz-Çerkes etnik yapısı oluşmuş ve Abhaz unsuru giderek azalmıştır. 19. yüzyılın 30'lu yıllarında Han-Girey, Bronevski ve diğerleri, Abhazya ile Çerkesya arasındaki sınırı Gelencik Körfezi yakınlarında çizmişlerdir. Han-Girey, Laba Nehri'ni "Abadzehler ile Abhaz kabileleri arasındaki sınır" olarak belirtmiştir.

1810 yılında Abhazya Prenslüğü, tam da bu sınırlar içinde Rus İmparatorluğu'nun himayesine kabul edilmiştir. Ancak Abhazya'nın tüm toprakları bu dönemde Rusya'nın kontrolü altına girmemiştir. Bunun nedeni, Abhazya'nın Rusya'ya "ebedi tabiiyet"inin, eski güçlü Abhaz yöneticisi Keleşbey Çaçba (Şervaşidze)'nin oğullarından biri olan ve Megrelya'da sürgünde yaşayan Giorgi (Seferbey) tarafından önerilmiş olmasıydı. Giorgi, Abhazya'nın yasal varisi olan kardeşi Aslanbey ile anlaşmazlık içindeydi. Bu nedenle, Abhazya Prenslüğü'nin Rusya hi-

mayesine alınması, halkın büyük çoğunluğunun bilgisi ve rızası olmadan gerçekleşmiştir. Bu siyasi eylem ve ardından Giorgi Çaçba'nın Rus silah gücüyle Abhazya'ya yerleştirilmesi, Rus-Abhaz çatışmasına ve 1810-1830 yılları arasındaki uzun süren bir iç savaşa neden olmuştur.[204, 212–226] Bu savaşın sonucunda dağlık kesimdeki topluluklar ve tüm Kuzeybatı Abhazya, Abhazya Prensliği'nden ayrılmış ve daha sonra Çerkes bayrağı altında Rus-Kafkas Savaşı'na dâhil olmuştur. Bu bağlamda, 19. yüzyılın ortalarında bazı yazarlar, Kuzeybatı Abhazya'yı Çerkesya'nın bir parçası olarak görmeye başlamışlar ve buradaki Abhaz nüfusunu ise "Çerkesler" veya "Çerkes Abhazlar" olarak adlandırmışlardır.[205, 31, 58–59]

Abhazya Prensliği'nin sınırları dışında kalan Ubıhlar ve Sadzlar, Rus yanlısı politikaları nedeniyle Güneydoğu Abhazya'ya birçok kez cezalandırıcı seferler düzenlemiştir.[10] Daha sonra Rus İmparatorluğu, Abhaz topluluklarına boyun eğdirerek bu toprakları doğrudan kendi sınırlarına katmıştır.

Mayıs 1864'te Rusya, Kafkas Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasını, artık ıssız olan Sadz Abhazyası'ndaki **Gubaadü** (Губаадэ) (Ya da 'Kbaade'; Rusçası: Krasnaya Polyana-Kızıl Çayır) bölgesinde kutlamıştır. Bu kutlamadan bir ay sonra, Rusya ile ittifak halindeki Abhazya Prensliği'nin İngur ve Bagripsta nehirleri arasındaki kısmı idari olarak lağvedilmiştir. Bilindiği gibi tüm bunların sonucunda Abhazlar, Abazalar ve Çerkesler, tarihi vatanlarından sürülerek Türkiye ve Orta Doğu ülkelerine kitlesel göçe zorlanmıştır.

Günümüzde dünya genelinde yaşayan yaklaşık bir milyon Abhaz ve Abaza'nın sadece 160 bin kadarı tarihi vatanlarında yaşamaktadır.

Abhazlar, Karadeniz kıyısında, Psou ve İngur nehirleri arasında yer alan bağımsız bir ülke olan **Abhazya Cumhuriyeti** (Аԥсны Аҳәынҭқарра / Республика Абхазия)'nin kurucu ulusudur.

Aynı zamanda, Kuzey Kafkasya'nın tarihi Abhaz (veya Abaza) etnik grubu, günümüzde Abazin halkı adı altında sağlam bir etnik toplulu-

luk olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın başlarında, Abhazya Prenslüğü'nün sınırlarından ve etkisinden tamamen kopmuş durumda olan bu topluluk, Rus İmparatorluğu içinde ayrı bir halk olarak şekillenmeye başlamıştır.

Halkın bölünmesi, yalnızca Abhazya'nın Kuzey Kafkasya topraklarından koparılmasıyla değil, aynı zamanda literatürde Apsua veya Abaza halkının yapay bir şekilde Abhazlar ve Abazalar (Abazinler) olarak ayrılmasıyla da desteklenmiştir.

2. Abhaz ve Abazaların Tanımlanması

Etnonimler ve kişisel isimler, soyadları ve aile isimlerinden çok daha önce ortaya çıkmıştır. Abhazlar -tüm Abhaz-Abaza lehçe ve ağızlarını konuşanlar- kendilerini uzun zamandır tek bir halk olarak görmüş ve ortak isimlerle anmışlardır: Abaza, Abasa/Apasa, kısaltılmış haliyle Absa, Apsa, çoğul haliyle Absar/Apsa-r, Apsa-kua/Apsa-çüa, Apsa-ua/Aps-uaa, ayrıca Abazakua/Apasakua ("Abazalar/ Abazlar, yani Abhazlar ve Abazalar"). Buradan, ülkelerinin adı olan Apsnı (yani "Apsların yeri") ve dillerinin adı olan Apsışüa (yani "Apsların dili, Abazların dili"), yani Abhazca ortaya çıkmıştır.[34, 355; 209, 127; 210, 109, 123–124; 205, 29]

Abaza/Apasa, Apsar halkı, farklı topluluklara ayrılmıştır ve her topluluk kendini genel etnik yapıdan ayrı olarak yerel bir isimle tanımlamıştır. Diğer halklar da (dil açısından Abhazlar ve Adigeler arasında bir ara konumda olan Ubıhlar da dâhil olmak üzere) diğer halklar tarafından Abaza/Abasa veya Abhaz olarak bilinirdi.[194, 479-480; 24, 77–79] Kabardeyler ve diğer özerk Adige toplulukları Abaza halkına Abadzeh, Şapsığ ve Natuhayları da dâhil ederek onlara Abadze-çil "Abaza halkları" derlerdi.

16-17. yüzyıllarda Bjeduğlar, Mahoşlar ve Janeler de Abaza olarak kabul edilirdi.[47, 10, 11, 183; 112, 22, 25]

Daha önce de belirtildiği gibi, birçok ünlü doğubilimcinin araştır-

malarına göre, antik çağlarda Abhaz-Adigeler, Küçük Asya'nın orta kesiminden Güneydoğu Karadeniz'e ve Kafkasya'nın Karadeniz kıyı şeridi boyunca Kuzey Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir bölgede yaşıyorlardı (bkz. yukarıda). Görünüşe göre, Hatti Krallığı döneminde bile Abhaz-Abaza etnik grubunun kendi kendine verdiği isim olan Abaza/Apasa, Apsar'ın fonetik varyantları kullanılıyordu. Bunun bir kanıtı, M.Ö. 19. yüzyıla tarihlenen Newberry Mezarı'nın duvarındaki Mısır yazıtıdır. Özellikle, mezarın duvarında yüksek rütbeli bir kişinin 37 kişilik bir delegasyonu kabul ettiği bir sahne betimlenmiştir ve bu kişiler "Abişa", "Abisar" olarak adlandırılmıştır.[140, 81]

Araştırmacılar, bu isimlerde, bu grubun temsil ettiği bir halkın adını görme eğilimindedir. Bazı yazarlar ise söz konusu sahne ve yazıtın içeriğinde, Yakup veya İbrahim önderliğindeki İsrailoğullarının Mısır'a gelişine dair bir kanıt görmektedir. Ancak bu görüşlerin geçersizliği, günümüzde bilimsel olarak kanıtlanmış kabul edilmektedir.[140, 80–85] Bununla birlikte, Mısır yazıtındaki "abişa" ve "abisar" ifadelerinin, Abhazların eski öz adlandırmalarıyla olan çok yakınlığı açıktır. Üstelik birincisi, yani "abişa", M.Ö. 12. yüzyıl Asur kaynaklarında Küçük Asya'nın kuzey kesimleri ve Güney Kafkasya'da bulundukları belirtilen "Abeş-la" halkının adında etnonimik bir temel olarak Apaçık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birçok araştırmacı, "Abeşla" halkını, M.S. I. binyılın başlarındaki ve daha sonraki dönemlerin yazılı kaynaklarında geçen "Apsiller" veya "Abşiller" ile ilişkilendirmektedir [125, 12, 13; 207, 204; 131, 130] vb. "Abeşla", "Abşil", "Apsil" biçimlerinde, modern Abhazların öz adlandırması olan "Aps-ua" – "Ap(ı)ca", "Apc'a"nın eski temelini görmek gelenekseldir. Bu isim muhtemelen "tek dilli" anlamına gelen "Ab(ı)za"ya kadar uzanmaktadır. Lütfen karşılaştırınız: "Abaza" tüm Abhaz-Abaza etnik grubunu ifade eder. "Abisar" biçimine gelince, bu ifade, "abişa" ile birlikte eski Mısır yazıtında yer almakta ve pratikte Abhazca öz ad olan "apsa"nın çoğul hali olan "Apsar" (Abhazlar) ile neredeyse aynıdır. "Apsar",

M.Ö. I. binyılda bir halkın adı olarak ve aynı zamanda bir nehrin (modern dönemde Çoruh), bir şehrin ve Karadeniz kıyısındaki bitişik toprakların adı olarak kaydedilmiştir. Daha sonra, "Apsar" halkının etnodelsel kimliği, M.S. 12. yüzyıla ait eski Gürcü yazılı kaynaklarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, anonim bir eser olan "*Tarih ve Taç Giyenlere Övgü*"de, Kraliçe Tamar'ın, uzun zamandır beklediği tek oğluna, "apsar" dilinde "ışık", "aydınlatıcı" anlamına gelen "Laşa" adını verdiği belirtilmektedir.[22, 91; 8, 215] Bilindiği gibi, etimolojik olarak bu şeffaf Abhazca sözcük oluşumu, bugün de Abhazlar arasında yalnızca bir kişisel ad olarak değil, aynı zamanda "aydınlık", "parlak" anlamına gelen bir kelime olarak ve mastar haliyle – "alaşa-ra" (ışıldamak, şafak sökmek) ve "alaşara" (ışık) olarak kullanılmaktadır.[34, 85-87]

Asur kaynaklarındaki "Abeşla" (apeşla), muhtemelen "Abeş-lı" veya "Abeş-lu"dan türemiştir ve bu kelimelerin sonundaki ek, Sümerce'de "insan", "halk" anlamına gelen "lı", "lu"ya benzemektedir.[208, 400] Bu durum, Asur kaynaklarında M.Ö. 12. yüzyılda bahsedilen "Abeşla" halkının, Küçük Asya'da çok daha önceden, hatta Sümerlerle doğrudan komşuluk döneminde bile bilindiğine işaret ediyor olabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, "Abeşla"/"Apeşla" etnonimi, daha sonraki kaynaklarda geçen "Abşil", "Apsil" etnonimlerinin varyantlarıyla da özdeşdir. Ünlü Hititolog Prof. V.G. Ardzınba'ya göre, bu kelimelerin sonunda Hititçe köken eki olan "il" bulunması oldukça muhtemeldir.[131, 220]

Daha önce de belirtildiği gibi, M.Ö. 17. yüzyılda Hatti Krallığı'nın çöküşünden sonra, onun kalıntıları üzerinde, sonunda "ua", "va" (Abhazca-Abazaca "halk" anlamına gelir) bulunan isimlerle bir dizi küçük krallık ve prenslik ortaya çıkmıştır. Bu ek, günümüze kadar Abhazlar da hala etnonim oluşturma işlevini yerine getirmektedir (aşağıya bakınız).

M.Ö. 14. yüzyılda Hitit Kralı II. Murşili, ana şehri "Apasa" (Apasa-s) olan "Arzava" krallığından ve bu ülkenin kralı "Uaxxatsit"

(Uaxatsit-is)'ten bahsetmektedir.[113, 155] Bu isim, Abhaz Nart destanının kahramanlarından biri olan "Uaxsit"/"Uaxasit" ile neredeyse bire bir örtüşmektedir.[1,41]

Bu ve diğer bilgiler, M.Ö. II. binyılda, eski yazılarda, aynı kökten türemiş ve muhtemelen eski Abhaz etnik grubuna ait olan iki etnonimin kaydedildiğini düşündürmektedir. Birincisi, M.Ö. 19. yüzyıldan itibaren "Abişa", "Abisar", "Apsar" olarak anılan "Apsa" (Apsa) ve çoğul hali "Apsar"; ikincisi ise Asur Kralı I. Tiglatpalasar'ın (M.Ö. 12. yüzyıl) yazıtlarında "Abeşla" veya "Apeşla" (Apeşlaylılar) olarak geçen ve diğer kaynaklarda "Apsil", "Apsil" olarak belirtilen yabancı dilden bir etnonimdir.

Antik Yunan kaynaklarında Çoruh Nehri'nin orta ve alt kısımları "Apsar" adıyla geçmektedir. Bu isim, aynı zamanda nehrin sol ağzında bulunan bir liman ve kale-şehir için de kullanılmıştır ki bu, günümüzde Gürcistan'ın Gönye (Gonio) kentine karşılık gelmektedir. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kaynaklarda Apsar, "Absari", "Apsaros", "Apsareya", "Apsarunt"[166, 179–180] ve Gürcüce "Apsareti" (kelime anlamıyla "Apsarların Ülkesi") gibi çeşitli şekillerde kaydedilmiştir. Büyük bir olasılıkla, bu ve diğer varyasyonlar, Abhazların eski öz adı olan "apsar"ın çoğul biçiminden türemiştir. Bu isim, "apsa" (modern dönemde "Aps-ua", yani "Abhaz") ve çoğul eki olan "(a)-r"den oluşmaktadır (aşağıya bakınız). Abhazların bu öz adı, Orta Çağ'ın sonlarına kadar kullanımda kalmıştır. İlginçtir ki, erken Orta Çağ'daki Abhaz Krallığı'nın ilk baskenti de "Apsar" olarak adlandırılmıştır ki bu, günümüzdeki Yeni Afon kentine karşılık gelmektedir. Aynı şekilde, bu isim, 12. yüzyıla ait eski Gürcü yazılı kaynaklarında bir etnonim olarak kaydedilmiştir ve Kraliçe Tamar'ın oğlu "Laşa"nın adı, metnin yazısına göre Apsar (Abhaz) dilinde "aydınlık", "parlak" anlamına gelmektedir.[22, 91; 18, 215] Öncelikle bu gerçek ve "Apsar" etnotoponiminin etimolojisi, eski Apsların, yani Apsarların Abhazca konuştuğuna dair tartışılmaz bir kanıt sunmaktadır. Bu nedenle, M.G. Canaş-

vili'nin Abhazların aslında "Absarlar", "Apşiller", Yunan kaynaklarına göre "Apsaros", "Absiller", "Apsiller" olduğu ve ülkelerinin Gürcüce'de "Absareti" veya "Absireti" olarak adlandırıldığı yönündeki görüşü oldukça haklı bir temele dayanmaktadır.[211, 18, 95] Ayrıca, N.Y. Marr, İ.A. Cavahişvili, B.A. Kuftin, Ş.D. İnal-ıpa, Z.V. Ançabadze gibi tanınmış bilim insanları da Absarları Abhazlarla ilişkilendirmektedir. Son olarak, G.A. Melikişvili'ye göre, Çoruh Nehri veya Apsar, daha önce "Fazis" olarak adlandırılmış olabilir. Bununla birlikte, yazar, "Basiani", "Fasianlar" ve "Fazis"/"Fasis" isimlerinin akrabalığına haklı olarak dikkat çekmektedir. Bu isimler, yerel biçimler olmayıp, etnonimik bir temel olan "bas" veya "fas"tan türemiştir. Bu isimlerdeki "Bas"/"Pas"/"Fas"/"Faz" veya "Pasa"/"Fasa" (Faşa)/"Faza" varyasyonları, diğer kaynaklarda hidronim ve oronim olarak kaydedilmiş olup, birçok araştırmacıya göre (Uslar, Gleye, Marr, Kuftin, Bgajüba, İnal-ıpa vb.) Abhazların eski etnonimi olan "a-Pasa"/"a-Baza"/"a-Psa"nın fonetik varyantlarıdır. Özellikle, akademisyen N.Y. Marr, Kuzey Kolxida Krallığı (M.Ö. 6.-1. yüzyıllar) topraklarına atıfta bulunarak, Rion Nehri'nin yukarı kesimindeki "Fasa" Dağı'nın ve Rion Nehri'nin Yunanca adı olan "Fazis"i'nin, bu nehrin bir zamanlar "pas" yani Abhaz kabilesinin topraklarından aktığına dair bir kanıt olduğunu yazmaktadır. Ona göre, Abhaz halkı antik çağda çok daha geniş bir alana yayılmıştı: güneyde - Supsa Nehri'ne kadar uzanıyordu ve Rion Nehri üzerinde de bulunuyordu ki bu nehir bir zamanlar kabilesel adı olan "Fazis"i taşıyordu. Bu bölgede, antik şehir "Kuta" veya "Kita" (Gürcüce "Kutatis", "Kutais") bulunmaktaydı ki bu, Abhazca "akıta" yani "köy" anlamına gelmektedir.[212, 19] P.K. Uslar da aynı görüştedir.[24 (Ubıh Dili Üzerine), 78]

Abhazların eski etnonimi olan "Abasa"ya, Gürcistan'ın Senaki bölgesindeki modern "Abaşa" (Abaşa, Abassa) şehri ve Rion (Fazis) Nehri'ne dökülen "Abaşa" Nehri'nin isimleri de büyük olasılıkla buna dayanmaktadır.[11, 101] Antik Yunan yazarları, bu bölgede antik

"Aya"/ "Eya" şehrini konumlandırmaktadır ki modern araştırmacılar bunu günümüzdeki Noka Lakevi ve Bizans kaynaklarındaki "Arxeopolis" (Antik şehir) ile özdeşleştirmektedir.[158, 231]

Asur Kralı I. Tiglatpalasar'ın (M.Ö. 1112) yıllıklarına göre, Diaohi ülkesinin kuzey kesiminde, Karadeniz yakınlarda "Xabx"/"Xabxi" (bu konu için aşağıya bakınız) ve "Kulha" gibi etnik oluşumlar bulunmaktaydı. Bu isimler, M.Ö. 8. yüzyıla ait Urartu kaynaklarındaki "Kul", "Kulx" ile örtüşmektedir. "Kulx", "Kulhx" etnonimleri, "kul" kökünden türemiş olup Urartu-Hurri çoğul eki "-x" ile oluşturulmuştur. Bu isim, Abhaz-Sadz çoğul biçimi olan Abhazca "Kula-r", Sadzca "Kular-dz" → "Klar-dz" şeklinde, tarihi "Klarceti" bölgesinin adında ortaya çıkmaktadır.[158, 205] Bu ismin sonundaki "-eti" eki Gürcücedir. "Kular-dz" (Gürcüce'de "Klar-c") temeli, Abhazca "Kul-ar" (kelime anlamıyla "Kullar", karşılaştırm: apsa → aps-ar, yani "Abhazlar") ve Sadzca çoğul eki "dz" ile oluşturulmuş bir etnonimdir. Abhaz etnonimi "kular", Asur Kralı V. Şamşi-Adad'ın (M.Ö. 9. yüzyıl) yıllıklarında "kullar" biçiminde geçmektedir.[291, 265]

Muhtemelen, "Kolxida" bölgesinin veya ülkesinin adı da Abhazca "Kul-kita"/"Kol-kita" (Kual-kita) yani "Kulların topluluğu, ülkesi"nden gelmektedir. Bilindiği gibi, antik Yunan yazarları, Aya-Kolxida Krallığı'nın merkezini "Kita" olarak adlandırmışlardır (karşılaştırm: Abhazca "kita", yani "köy", "topluluk"). Kolxida ülkesi ise M.Ö. 6.-5. yüzyıllarda, Ksenofon'a (M.Ö. 5. yüzyıl) göre artık "Fasi-anların Krallığı" olarak adlandırılıyordu (yukarıya bakınız).

Urartu Kralı Menua'nın halefi olan I. Arğişti (M.Ö. 8. yüzyıl), fethedilen kabileler arasında "şaşk" (aşağıya bakınız) ve "kabilux"u saymaktadır. "Kabilux" kabilesinin adında da "Zabax", "Zavax", "Diaux", "Kolx" gibi isimlerde olduğu gibi "-x" (Kh) eki bulunmaktadır. Bu, ön ek olan "kabil" in etnonimik bir temel olduğunu düşündürmektedir. Aynı zamanda, "kabil" kökü, son eki itibarıyla Karadeniz'in antik kabile isimleri olan "apsil", "dril", "şaşil" gibi isimlerle akrabadır. Bu

nedenle, "kabil" kökünün bir etnonim olduğu ve Urartuca "kabilu-xi"nin buradan türediği söylenebilir. "Kabil" etnonimik kökü, Kura Nehri'nin yukarı kesimindeki büyük bir sol kolu olan "Koblia-ni" (aynı zamanda "Cax-suyi") ve Acara'nın sahil bölgesi olan "Kobuleti" (kelime anlamıyla Gürcüce'de "Kobulların yeri (köyü)") adlarında da tanınmaktadır. Bize göre, "Kabil" veya "Kobl" (Kobl-yani Nehri), "Kobul" (Kobul-eti) etnonimi, Abhaz-Şapsığ topluluğunun adı olan Şapsığca "Kobla", Abhazca "Kuapal", Abazaca "Kabulov" ile örtüşmektedir. "Kuapal" etnonimik kökü, Fırat'ın yukarı kesiminde, onun kolu olan Gök-su'nun orta kesiminde, Abaza bölgesinin altında bulunan "Kopal" toponimi ile örtüşmektedir.[K-2]

Antik yazarlar, M.Ö. 5. yüzyıldan M.S. I. yüzyıla kadar, Kolxlar-Fasianların yanı sıra, Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında "Genioxlar" veya "İnioxlar" adıyla bilinen savaşçı ve heterojen bir topluluktan bahsetmektedir. Genioxlardan ilk kez olarak, antik Yunan tarihçi Helanikos (M.Ö. 5. yüzyıl) bahsetmiştir: *"...Kerketlerin üzerinde Moshlar ve Harimatlar yaşar, onların üzerinde Genioxlar, daha yukarıda ise Korakslar bulunur."*[213, 25] SkyLaks (M.Ö. 4. yüzyıl) onları Axealar ve Korakslar arasında konumlandırmıştır[214, 242] ve aynı yazar Genioxları "heterojen" bir halk olarak nitelendirmiştir.[214, 276] Herakleides (M.Ö. II. yüzyıl) ise, "Fasis" boyunca başlangıçta Genioxların yaşadığını yazmaktadır.[214, 304] Plinius'a (M.S. I. yüzyıl) göre: *"..Trabzon'a varmadan önce, Piksit Nehri boyunca ve onun ötesinde San ve İniox kabileleri yaşar"*[215, 178], *"...onların nehri Absar'dır"*[11, 272] ve *"...Absil kabilesi, Fasis'ten 100.000 adım uzaklıkta Sebastopolis kalesi, Sanik kabilesi, Kign (veya Tsign – V.K.) şehri, Penius Nehri ve şehri ve nihayet birçok isimle anılan İniox kabileleri bulunur."*[215, 179; 107, 171] Pomponius Mela (M.S. I. yüzyıl), İniox topraklarında Dioskurias'ın kurulduğunu söylemektedir.[215, 118; 11, 271] Aynı zamanda Strabon (M.S. I. yüzyıl), Kolxların Genioxların ötesinde yaşadığını belirtmektedir[216, 84-85]:

"...Genioxların ötesinde, Kafkas ve Moshi dağlarının eteklerinde Kolxida bulunur." [20, 209-210] Genioxlar'dan ayrıca Diodorus Siculus, Aristoteles, Tacitus ve birçok antik yazar da bahsetmektedir.

Pseudo-Skylaks (M.Ö. 4. yüzyıl) tarafından belirtilen Genioxların yaşadığı bölge, bazı araştırmacılara göre, Soçi ve Sohum şehirleri arasında kalan Karadeniz kıyısının bir kısmına karşılık gelmektedir. Sohum (Akua, Dioskuria, Sebastopolis) şehri ve Kodor Nehri (Korak) civarında ise Korakslar yaşamaktaydı ve bunlar Kollar ve Melanxlenler ile komşuydu. Bahsedilen topluluklar, yani Korakslar, Kollar ve Melanxlenler, muhtemelen Geniox kabilelerinden bazılarıydı. Bu, antik yazarların bir dizi ifadesiyle desteklenmektedir: "...Geniox topraklarında Dioskurias kurulmuştur" (Pomponius Mela); "Genioxların ötesinde Kolxida bulunur" (Strabon); "Kafkas Kapıları'ndan (Daryal Geçidi – V.K.) Gurda Dağları'na kadar Valler ve Svanlar (yanlışlıkla Svavlar diye yazmıştır – V.K.) yaşar... Onlardan Karadeniz'e kadar birçok İnix ve daha sonra Axey kabilesi bulunur." (Plinius [215, 182])

Daha önce de belirtildiği gibi, M.Ö. II. yüzyılda yaşayan Herakleides, Fasis Nehri bölgesini Genioxların ilk yerleşim yeri olarak göstermektedir. Arrian ve diğer antik yazarlara göre ise, M.S. I. yüzyılda Genioxlar, Doğu Karadeniz bölgesinde, Piksit ve Absar nehirleri arasında da bulunmaktaydı.

Antik yazarlar, Genioxları veya İnixları şu şekilde tanımlamaktadır:

- "Çok sayıda kabile, birçok isimle anılır" (Plinius);
- "...Genioxların dört kralı vardı" (Strabon);
- "...savaşçı Genioxlar" – "Beni, boyun eğdirilmiş Arap ve savaşçı Genioxlar tanıdı" (Lucan, Pompeius'un sözleriyle);
- "...ünlü kabileler... Genixler" (Pseudo-Orpheus);
- "Genioxlar korkunç binicilerdir" (Lucan);
- "İnixlar... atları yönetmede oldukça usta oldukları için İnix olarak adlandırılmışlardır" (Lukan'a yapılan şerh);

– "Genioxlar denizci ve korsandırlar";

– "Denize kamaralarıyla açılıp bazen ticaret gemilerine, bazen bir bölgeye hatta bir şehre saldırarak denizde hüküm sürerler. Bazen Bosporus hükümdarları da onlara liman, erzak satın alma ve yağmalanan malları satma konusunda yardımcı olur. Memleketlerine döndüklerinde, limanları olmadığı için kamaralarını omuzlarına alıp ormanlara taşırılar ve orada yasarlar, kıt toprağı işlerler, deniz sezonu başladığında ise kamaralarını tekrar kıyıya indirirler. Aynı şeyi, tanıdık ormanlık alanlara sahip yabancı bir ülkede de yaparlar: kamaraları buralara gizleyerek, insanları köle olarak ele geçirmek amacıyla gece gündüz yaya olarak dolaşırlar; ele geçirmeyi başardıklarını, mağdurlara haber verdikten sonra fidye karşılığında gönüllü olarak geri verirler" (Strabon);

– "Genioxlar – kamaritler" – "...büyük bir halk olan kamaritler" (Dionysius); "Onlar, korsanlık yaptıkları gemilerden dolayı bu ismi almışlardır, bu gemilere Yunanlılar 'kamara' derler" (Dionysius Periegetes'e Eustafhius tarafından yapılan şerh).

Antik dönem efsaneleri, Genioxları Argonotlarla ilişkilendirmektedir. Özellikle Plinius şöyle aktarır: "Birçok kişi, bu şehrin (Dioskuriya'nın – V.K.) Castor ve Pollux'un arabacıları olan Amplitos ve Tokhios tarafından inşa edildiğine inanır ve muhtemelen Geniox kabileleri de onlardan türemiştir." [11, 274; 215, 179] Pomponius Mela da aynı şeyi söylemektedir. [215, 118]

Strabon ise şöyle yazar: "Söylendiğine göre, Axeyler – Jason'un mürettebatından olan Phiotlar buradaki Axeya'ya, Genioxia'ya ise Dioskurların arabacıları Reka ve Amphistratos liderliğindeki Lakonialılar yerleşmiştir; muhtemelen Genioxlar da adını onlardan almıştır." [20, 213]

Ayrıca, "...Genioxlar ve Zigiler, Pelasg topraklarının çocuklarıdır...", "...Genioxlar ve Zigiler, Pelasglardan geldiği söylenen olduk-

ça vahşi bir kabileydi"[217, 240, 251] gibi iddialara da rastlanmaktadır.

Antik yazarlar tarafından kaydedilen bu efsaneler, antik tarih araştırmacıları tarafından ciddiye alınmamaktadır. Araştırmacılar, Genioxların etnik kökeni konusunda farklı teoriler öne sürmektedir. Bazıları Genioxları Svanlar olarak görürken (İ. Orbeli, G. Melikişvili, T. Mibçuani), diğerleri onları Megrel-Lazlar olarak tanımlamaktadır (S. Canaşıa, M. İnadze vb.). Üçüncü bir grup ise Genioxları Abhazların ataları olarak kabul etmektedir (A. Kudryavtsev, D. Gulia, Ş. İnal-ıpa, Z. Ançabadze, Y. Voronov vb.).

Bize göre, Genioxların etnik kimliğini belirlerken öncelikle onların adlandırma varyasyonlarını anlamak önemlidir. Genioxlar, Enioxlar, İnioxlar, arabacılar/sürücüler, kamaritler. Bunların hepsi geçmişte etnonimler olarak değil, mesleki Lakaplar olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda yazarlar, Genioxlarla benzerlik gösteren Yunanca "Υñvioxoi" kelimesini "arabacılar" olarak çevirmişlerdir. Bu konuda D. Gulia şöyle yazmıştır: "...'*arabacılar*' – *tıpkı 'uzun kafalılar'* (*Karadeniz'in güney kıyısında*), '*uzun sakallılar*' ve '*bit yiyenler*' (*doğu kıyısında*) gibi uydurulmuş sözde-etnik bir isimdir ve buna daha birçok örnek verilebilir."[11, 44]

Geniox adını Kafkas kökenli bir etnonim olarak ilk kez P K. Uslar incelemiştir. Ona göre, Geniox, Yunanlar tarafından bozulmuş bir Adige kelimesi olan "Gannoaç" olabilir ki bu kelime Adigeler tarafından Lezgiler için kullanılır. Ancak, İ. Orbeli'nin belirttiği gibi, Lezgiler bu ismi kendileri için kullanmamaktadır.[11, 42, 43] P. İngorokva ise Genioxların, Gürcüce "tsheni→geni" (at) kelimesinden türeyen "arabacılar" olduğunu düşünmektedir.[101, 178] Ayrıca, Sanigler adının "Geniox" adının bir varyantı olabileceğine dair bir işaret de vardır. Özellikle G. Melikişvili şöyle yazar: "*Ses yapısı açısından bu isimler birbirine oldukça yakındır. 'S' ve 'H' seslerinin yer değiştirmesi diğer kabile isimlerinde de görülmektedir (örneğin, Sper ve Hi-*

ber). "[218, 91]

Yukarıda belirtildiği gibi, Geniox adının Eniokh, İniox gibi varyasyonları vardır. Bunlar muhtemelen Geniox-Heviox adının başındaki "g" veya "h" sesinin asimilasyonu sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun temeli, büyük olasılıkla, antik Yunanca "hevio"dan gelen "genio"dur ve buradan "genio-x" etnonimi, "-x" ekiyle türetilmiştir (karşılaştırm: zi-x, abas-x, mos-x, kol-x vb.). Görünüşe göre, etnonimik temel olan "genio", Abhazca "gaianu" (aga ianu) kelimesinin fonetik yasalarına göre kısaltılmış bir biçimdir, kelime anlamıyla "deniz kıyısında bulunanlar", "denizciler", burada "ga" (a-ga) "deniz kıyısı" ve "ianu" "bulunan" anlamına gelir (karşılaştırm: *amğüa ianu* "yolda bulunan"; *Apsni ianu* "Abhazya'da yaşayanlar", "Abhazya sakinleri"; *adgiul ianu* "toprakta yaşayanlar" vb.).

Bu etimoloji, Geniox adının toplu karakterine oldukça uygundur. Bu isim, M.S. I. yüzyıldan itibaren kaynaklarda kendi isimleriyle ayrı krallıklar olarak ortaya çıkan dört kıyı krallığının birliğini ifade etmektedir. Özellikle, bunlar Apsiller (M.S. I. yüzyıl), Abazglar (M.S. II. yüzyıl), Sanigler (M.Ö. I. yüzyıl) ve Misimianiler (M.S. VI. yüzyıl) olup, isimleri kendi öz adlarının yabancı dillerdeki biçimlerini temsil eder: **Apasa** – Apsil, **Abaza** – Abazg, **Sana (Tsana)** – Sanig, **Misa**, **Mısım** – Misimyan.

Abaza/Apasa halkının eski yabancı dillerdeki adlandırmaları arasında "**Abhaz**" etnonimi de bulunmaktadır.

Akademisyen N.Y. Marr, "Abhaz" etnoniminin de Abhazların eski adı olan "Abazg"ın bir biçimi olduğunu düşünmektedir.[14, 44]

Bu görüşü İ.A. Cavahişvili, S.N. Canaşıa, Z.V. Ançabadze, Ş.D. İnal-ıpa gibi isimler de paylaşmaktadır. Aynı zamanda, Kafkasologların büyük çoğunluğu için, eski adı "Abazg" olanların kesinlikle Abhazlar olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Tarihsel referans kitaplarında ve ansiklopedilerde de aynı yorum yer almaktadır. Bununla birlikte, eski Abhaz-Abaza etnik dünyasıyla ilişkilendirilen "Abhaz"

ve "Abaza" etnonimleri, uzun zamandır Gürcü tarih yazımı için bir tartışma konusu olmuştur. Bunun nedeni, bu terimlerin tarihselliği ve kabul görmüş anlamlarıdır ki bu, bazı Gürcü "vatanseverlerin" hem eski Gürcü kaynaklarında, hem de antik Yunan, Ermeni, Arap, Rus vb. kaynaklarda arzuladıkları, bölünmemiş bir Gürcistan ve Gürcü halkının kahramanlık tarihini görmelerine ciddi derecede engel olmaktadır.(bkz. Önsöz) Bu nedenle, bu durumu kendilerince bir şekilde "düzeltmek" için P. İngorokva, K.İ. Berdzenişvili, M.P. İnadze, N.İ. Lomouri ve diğerleri, "Abhaz", "Apsil", "Abazg" etnonimlerinin geçmişte aslında Gürcü kabilelerini ifade ettiğini, günümüz Abhazlarının Abhazy'a'ya (nereden olduğu meçhul, bilinmeyen bir yerden) 200-300 yıl önce geldiklerini ve Gürcü ismi olan "Abhaz"ı kendilerine mal ettiklerini kanıtlamaya çalışmışlardır.

Akademisyen T.V. Gamkrelidze de bu teoriyi bir şekilde temellendirmeye çalışarak, M.S. 7-8. yüzyıllarda ortaya çıkan "Abhaz" etnoniminin, antik kaynaklarda 500 yıl önce bahsedilen "Abazg", "Abask"ın kaynağı olduğunu iddia etmektedir. Daha sonra mantığı basittir: Eğer "Abhaz" etnonimi Gürcü dilinde kullanılıyorsa, o zaman Gürcüdür ve Gürcü etnik grubuyla ilişkilidir.[219, 89–95] Bu saçma teori Gürcü, Abhaz ve diğer saygın bilim insanları (Ançabadze, Lomtadidze, Bgajüba, İnal-ıpa, Gordadze, Bganba vb.) tarafından kapsamlı bir şekilde eleştirilmiş ve geçersiz kabul edilmiştir.

Literatürde "Abhaz" etnoniminin etimolojisi hakkında başka görüşler de bulunmaktadır.

13. yüzyılda Ermeni tarihçi Mkhitar Ayrivaniski, "Abhaz" kelimesinin Ermenicede "işaretli avuç" anlamına geldiğini yazmıştır (ap "avuç" ve haz "çizgi, işaret"ten türemiştir). Z.V. Ançabadze ise, bu etimolojinin temelsiz olduğunu belirtmiştir.[8, 173]

V.M. Bganba, "Abhaz" etnoniminin etimolojisini, hibrit bir form olan 'a+pöx+az' şeklinde açıklamaktadır. Burada **pöx** "Ubıh", **az** (az-ra) ise "Abhazlar" anlamına gelir.[87, 72]

Ayrıca, "Abhaz" etnoniminin, 7.-8. yüzyıllarda Abazgia'nın Bizans'tan bağımsızlığını kazanmasıyla ortaya çıkmış olabileceği görüşü de dile getirilmiştir. Buradan yola çıkarak, "apkhaz"ın muhtemelen Abhazca "auaaxaz" (→auaxaz→avxaz→abxaz) kelimesinden türediği, kelime anlamıyla "bağımsız, özgür insanlar" anlamına geldiği öne sürülmektedir; burada "auaa" "insanlar" + "xaz(ı)" "bağımsız" anlamındadır. Bu bağlamda, Abhazca "auxaz" (auaaxaz'dan türemiş) kelimesinin "apxaz", "abhaz" formunda Gürcüce ve Ermenice'ye Farsça "Afxaz", "Apxaz" veya daha büyük olasılıkla Arapça "Abxaz" (Abhaz) aracılığıyla geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Farsça-Arapça aracılık, Perslerin ve Arapların 6.-8. yüzyıllarda Gürcistan'da, onun batı kesiminde ve Apsilia'da bulunmalarıyla uyumludur.[48, 71]

Ş.D. İnal-ıpa, "Abhaz" etnoniminin, Asur Kralı I. Tiglatpalasar'ın (M.Ö. 1112) yıllıklarında kaydedilen ve Büyük (Yukarı) Deniz yani Karadeniz yakınında bulunan bir krallık olan "Habxi" ülkesinin adıyla bir bağlantısı olabileceğini öne sürmüştür.

"Habxi" için temel form olarak "abha" kabul edilebilir; burada ön ek olan "a" muhtemelen bir ses patlamasıyla telaffuz edilmiş ve "Xabxa"/"Habx-a"/"Kab-xa"/"Qabx-a" formlarını vermiş olabilir. Ancak tersi de mümkündür, yani bu formların her biri, ön ektaki ünsüzün asimilasyonu sonucu "abxa"ya dönüşmüş de olabilir. Her halükarda, "abxa" (Xabxi, Xabxa, Kabxa) etnoniminden, Sadz çoğul eki "z" (dz) ile türetilmiş bir form olan "abxa – abxadz→abxaz" (Xabxaz, Kabxaz) muhtemelen başlangıçta Abxaz (Abaz) topluluklarından birini ifade ediyordu.

Aynı zamanda, antik Fenike dilinde Kafkas Dağları'nın "Kaf" olarak adlandırılması dikkat çekicidir; bu, Asurca "Habxi" – "Xab" kökünün fonetik varyasyonlarından biri olabilir. (karşılaştırm: ab, kab, kap, kaf, kav, kau.) Asurca "Xabx" (Xabxi, Xabxa), "Xabk", "Kabk" formlarının muhtemel fonetik varyasyonlarından yola çıkarsak, bunları Müseddi'nin bahsettiği Arapça Kafkas Dağları adı "Kabk" ile ilişki-

lendirmek mümkündür.[18, 194] Bu dağların modern adı olan "Kafkas", daha önce Eshilos (M.Ö. 5. yüzyıl) tarafından "Kaukas" (Kaukasos) olarak kaydedilmiştir ve "Kafkas", "Kapkaz" (→Kafkas) formlarından türemiş gibi görünmektedir; bunların kökeni, daha önce belirtildiği gibi, "Abxaz" / "Apxaz" / "Abkas" etnonimi olabilir. Arap coğrafyacı ve tarihçi Yakut'un (2. yüzyıl) aktardığına göre, bu isim sadece bir halkın adı olarak değil, aynı zamanda bir dağlık bölgenin adı olarak da biliniyordu: *"Abxaz... Kabki Dağları'nın* (Kafkas – V.K.) *bir bölgesinin adıdır.*"[18, 215]

Her halükarda, "Abhaz" etnonimi, **Apsua** (Abhazlar) halkının yaygın olarak bilinen yabancı bir adıdır. Büyük olasılıkla, "Abhaz" etnonimini, **"Abazg"** adının eski bir formu olarak kabul eden ve bunun **"Abaza"** öz adından türediğini savunan bilim insanları haklıdır. **"Abhaz"** etnonimi, 7.-8. yüzyıllarda Persler ve Araplar aracılığıyla kullanıma girmiştir. Bilindiği gibi, Gürcistan 6. yüzyılda Pers işgali altındaydı. 7. yüzyılda onların yerini alan Araplar, **Emirlik** adıyla Gürcistan'da bir müslüman devlet kurdular. Persler (6. yüzyılda) ve Araplar (7. yüzyılda) kısa bir süreliğine de olsa Abazia/Abasgia'da (yani Abhazya'da) bulunmuşlardır. "Abaza"/"Apasa", "Abazgi"/"Abasgi" etnonimi, Persler tarafından "Afkhas", Araplar tarafından "Augaz", "Avgaz" (karşılaştırın: Antik Yunanca "Avogaz"), "Abhaz", "Abhas" olarak benimsenmiştir. Bu formlar Gürcülerde "Apkhazi", "Apkhazni", "Apkhas"; Megrelcede "Apkhaza"; Ermenice'de "Apkhaz", "Apkhazk"; İtalyancada "Avkas", "Abkats" olarak yerleşmiştir. Arapça-Gürcüce "Apkhaz"dan, Gürcüce 'Abhazya ülkesi anlamında "Apkhazeti" türemiştir.

Arapların Gürcistan'ı işgal ettiği 7.-8. yüzyıllarda, "Abaza" (Abazgi), "Abasa", "Apasa" (Apsiller) -ki bunlar Arap kaynaklarındaki "Abhaslar", "Abhazlar"dır– 8. yüzyılda kendi krallıklarının sınırları içinde yaşıyorlardı: "...kuzeyde Neçepsuho (Nikopsiya) Nehri; güneydoğuda Suram Dağları; kuzeydoğuda Büyük Kafkas Sıradağları; güneyde Çoruh (Apsara) Nehri; batıda Karadeniz."[220, 67]

II. KISIM

ABHAZ-ABAZA SOYADLARI VE AİLE İSİMLERİ

1. Soyadları

Abhazlar ve Abazalar arasında soyadları ve aile isimleri oldukça erken dönemlerde oluşmaya başlamış olup en eskileri atalara ait soyadlarıdır. Abhaz soyadlarının ortaya çıkışı, Abhazların Hristiyanlaşması ve erken feodal Abhaz Krallığı'nın VI-X. yüzyıllarda kurulmasıyla bağlantılıdır. Abhaz soyadları, Abhaz Devleti'nin güçlü olduğu X.-XIII. yüzyıllar ve sonrasındaki asırlarda daha da yaygınlaşmıştır.

Başlangıçta bu soyadları, yalnızca üst sınıfın temsilcileri tarafından taşınıyordu ve bu ayrıcalık onlara tabi olanlara tanınmıyordu. Toplumun gelişmesiyle birlikte kurallar değişmiş ve ülke vatandaşlarının soyadlarıyla tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ş.D. İnal-ipa'nın belirttiği gibi, Abhazlar arasında ayrıcalıklı ailelerin ortaya çıkması oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. Abhaz (Abaza) toplulukları arasında en eski ayrıcalıklı sınıflar, Aç-Açlar ve Çaç-Çaçlar prens aileleri olarak kabul edilmiştir. Bunlardan Çaç, efsanelerde ve bazı yazarların çalışmalarında Aç ailesinin bir kolu olarak gösterilmiştir.[7, 547; 8, 195] Abhaz isim formları olan Aç ve Çaç, tarihsel Abhazya'nın batı kesiminde Aş-Aşlar ve Şaş-Şaşlar veya Aşe ve Şaşe olarak kullanılmıştır.[9, 10] 19. yüzyılın anonim bir yazarının bildirdiğine göre, Aç (Aç-ba) isminin kökeni, eski Abhazca'da "prens" anlamına geliyordu; buradan Çaç (Ç-aç, Aç-i-aç) aile ismi türemiştir

ve kelimenin tam anlamıyla "prenslerin üstündeki prens" olarak çevrilebilir.[8, 195] Ayrıcalıklı toplum olan Aç veya Aş, geçmişte güçlü bir prens ailesi olan Lau/Loou-Loouaa, Sadzca Louadzı "Loular"ın[10, 73] kökeniyle de bağlantılıdır. Bize göre, tüm bunlar bir zamanlar kalabalık olan Aç veya Aş ailesinin önemini ve eski çağlara dayandığını göstermektedir. Ayrıca, Aç/Aş aşireti (kabilesi), Abhaz Krallığı'nın kurulmasından çok önce Aç/Aş, Çaç/Şaş, Lau ve diğer topluluklara ayrılmış gibi görünmektedir. Öyle görünüyor ki, Şaş (Çaç) topluluğunun adı, Şaş-il biçiminde (karşılaştırın: ap→ aps-il, dr-il, anç-il vb.) Urartu kaynaklarında kraliyet şehri -Şaş-il veya Şaşil-uni ve Şaşeti ülkesi olarak geçmektedir. Abhazya'da ayrıca Şaşil-kıt, Gürcü Şaşil-eti, kelimenin tam anlamıyla "Şaşiller köyü", Sadzlar arasında ise Şaşe / Şaşe topluluğu ve Şaşe/Şaçe köyü (şimdi Soçi şehri) ve Şaşe prens ailesi bilinmektedir.[10, 72, 122] Lou prenslerine gelince, çoğul olarak Laudzı veya Ladz/Lıdz[10, 95, 143], daha önce de belirtildiği gibi, Laz, yani Ladz Krallığı'nın kurucularıdır.[34,249-269] Aç ailesinden Lau/ Loular, bazı araştırmacılar tarafından Abhaz kraliyet hanedanı Leonidlerin başlangıcıyla da ilişkilendirilmiştir.[11, 207, 208; 12, 106]

Aynı zamanda, M.S. ilk yüzyıllardan itibaren yazılı kaynaklar, eski Abhaz (Abaza) topluluklarının krallarının çeşitli isimlerini kaydetmektedir.[13, 152] Bunlardan bazıları da aile veya etnik isimlerle bağlantılıdır. Örneğin, Opsit adı (Kolxidalı Apsirt ile karşılaştırınız, Apsilya ve Laz krallarının (VI. yüzyıl) adı olarak bilinir), Abhazların kendilerine verdikleri ad olan Apsua'dan geliyor olabilir. Ayrıca Guba, Gubaa aile adından (karşılaştırın Gürcü soyadı Guba-dze[14, 57]), Abhaz-Sadz çoğul eki **dz** (3) ile türetilmiş soyad formları Abhazca Gubaz, Sadzca Gubzı, Gubza, Ş.D. İnal-ıpa ve G.V. Tsulaya'nın belirttiği gibi[7, 522, 523; 15, 122], Lazika'nın kraliyet ailesi I. Gubaz ve II. Gubaz (V.-VI. yüzyıllar) ile akrabadır. Sonuncusunun küçük kardeşi Tsata'nın adını taşıyordu. Görünüşe göre, bu isimden (Tsata) Abhazca Tsataa, Megrelce Tsatava, Gürcüce Tsatiaşvili soyadları türemiştir.

Abhaz Krallığı'nın güçlenmesi ve X. yüzyıldan itibaren Transkafkasya'nın içlerine doğru ilerlemesiyle birlikte, eski Gürcü edebiyatında Abhaz soylularının aile isimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha X. yüzyılın 70'li yıllarında, Abhaz kralının Kartli'deki valisi İoann Maruş-is-dze'nin aile adı kaydedilmiştir. Sonuncusunda, Abhaz prens ailesi Mar(ı)ş-an-Marış, Marşı'nın[1, 153] kökünü tanımak zor değildir. Bu isim, Marçı-Marçan-Marçil (karşılaştırmalı aps-il, şaş-il vb.), Gürcü Merçule; Barçı-Barçan, Bırçil, Gürcü Burçuladze; Sadz Mardzı, Bardzı-Bardzba; Ubıh Barzek, Berzek "Berzekov" gibi fonetik varyantlarda da karşımıza çıkmaktadır. Kök formun Abhaz-Sadz Mar-dzı (Bar-dzı) olduğu düşünülmektedir, burada Mar kökü ve eski Abhaz-Sadz çoğul eki dz (з[dz] → чы[çı] → шы[şı]) bulunmaktadır. Antroponimik kök "Mar", muhtemelen etnik kökenlidir. Bu bağlamda, Herkataios ve Herodot tarafından bahsedilen Mar kabilesi ilgi çekicidir. Herodot'a göre, Marlar ve Kolxlar, Pers ordusunun Yunanistan'a karşı seferine birlikte katılmışlardır (bkz. Bölüm VII). Plinius (M.S. I. yüzyıl) ise Karadeniz'in kuzeyinde Mard kabilesinden bahsetmektedir. Yukarıda bahsedilen Marış/Març formlarına gelince, bunlardan Marşan/Marçan prens soyadının varyantları türemiştir ki bu da bize göre Marış-han unvanına dayanmaktadır, burada han Türkçe "hükümdar", "egemen prens"tir; karşılaştırmalı Bardzı – Bırdzahan "güçlü, kendine yeten kişi". Bilindiği gibi, geçmişte Marş'an (Marşan) adı, dağlık Abhazya'da iki anlamda kullanılıyordu: bir aile adı olarak ve "hükümdar", "prens" anlamında. Akademisyen S.N. Canaşıa tarafından kaydedilen Marşan-ha formu, tam olarak "Marşan-prens"[16, 135] ve Marşan-kul "kutsal prens" veya "kutsal Marşan"[4, 181, 224; 17, 42] anlamını vermektedir. Görünüşe göre, Abhaz soylu ailesi 'Maan', Maahan veya Megrelce Margan (Marğania), Maa-r-han'da olduğu gibi benzer bir kökene sahiptir, burada "r" bir ek veya 3. şahıs çoğul eki olabilir. Aynı şekilde, Ozgan soylu ailesinin[1, 167] Oz-han'dan, kelemenin tam anlamıyla "Ozların Hanı" veya "(Oz ailesinden) Han" ola-

rak türediği düşünülmektedir.

Bize göre, Türkçe "han" kelimesi, "hükümdar", "yönetici", "egemen prens" anlamında, Abhazya'da en geç VI.-VII. yüzyıllarda kullanılmaya başlanmıştır (konu ile ilgili aşağıya bakınız). Megrel yöneticileri Dadianlar, kendilerini Abhaz hanlarının torunları olarak görüyorlardı. Bu durum, Rus elçisi F. Elçin'in 1639-1640 yıllarında Dadiani topraklarında bulunmasına dair Rus Çarı'na sunduğu raporda yer alan materyallerle de doğrulanmaktadır. Özellikle, burada Levan Dadiani'nin unvanı, onların (Dadiani-V.K.) dilinde "Hantipa Leont" [18, 243] olarak geçmektedir ki bu da Abhazca Handipa'nın Han-d(u)-ipa'dan bozulmuş bir formudur, kelimeyi "büyük hanın oğlu" ile karşılaştırın. Han-ipa unvanı ve soyadı "hanın oğlu", "yönetici", "egemen prens" (Hanipa soyadı Abhaz folklorunda sıkça karşımıza çıkmaktadır). Bir dizi bilim insanı, Dadiani ailesini ve ayrıca Vardanisdze ailesini Maruşianlar, yani Marşanlar kökünden türetmektedir[19, 108–109; 1, 153–154] (Dadian ismi hakkında aşağıya bakınız, bkz. Dad, Dada...), ki bu, bize göre, örneğin mar (Mar-şan), bar (Bar-çan, Bar-dzı, Bar-dzek), war (War-dan, Güar-dan), köklerinin fonetik yakınlığıyla doğrulanmaktadır. Vardan ismiyle bağlantılı olarak, antik Kuban Nehri'nin adlarından biri olan Vardan da büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Bu isim, Strabon (M.S. I. yüzyıl)[20, 245] tarafından ve Vardana formunda Ptolemeem (M.S. II. yüzyıl)[21, 244] tarafından kaydedilmiştir. Sonuncusu, Abhazca Vardana-a (Güardanaa) "Vardanlar" ile neredeyse aynıdır. Prof. Ş.D. İnal-ipa, Vardan aile adını, Ubihya'daki Vardana (Güardana) topluluğunun, bölgenin ve nehrin adlarıyla; Adler yakınlarındaki Vardan köyü ve ailesiyle; Bzıb Abhazya'sındaki Vardanixua köyüyle; Eşera köyündeki Vardanixua yerleşim yeri, ailesi ve Tapınağıyla; Dale'deki Varda – Vardan köyüyle; Abhazca kozmonim "Güardanların Yıldızı" (Güardanaa ryatçüa) ile ilişkilendirmektedir. Vard, Uard kabilesinin adı, Adige efsanelerinde, şarkılarında ve ifadelerinde, "Vard gibi" örneğinde olduğu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kuzey Abhazya'da ise efsanelerde epik kahraman Mard yer almaktadır. Bu bağlamda, Sasanilerin İran sınırının kuzey geçitlerinde vasaal prenslikler oluşturması ilgi çekicidir. İşte tam da buradan, onlardan birinin adı ve unvanı bilinmektedir: Vardan-şah...[1, 153]

Gürcü kaynaklarında, etnopatronim Vardan-Vardanisdze'den sonra, XI. yüzyılda (1044 yılı) Abhaz egemen prenslerinin aile adı olan Çaç-Çaçaa, Gürcü biçiminde 'Çaç-s-dze' olarak ortaya çıkmıştır. Bu isim, Abhaz ordusunun lideri Kuabuleli Otago Çaçasdze'nin tam adında yer almaktadır.[22, 80] Bu isimde ilk kısım -Kuabuleli-"Kuabul'un" unvanı olarak kullanılmıştır ve Abhazca Kuapıl'dan türetilmiştir ki bu da günümüzdeki Kobuleti bölgesinin adına dayanmaktadır ve Otago Çaç-ipa'nın (Gürcüce 'Çaç-s-dze') topraklarına işaret etmektedir. Aynı ailenin diğer bir temsilcisi ise, Şervaşidze soyadıyla -Abhazca Çaçba- asıl Abhazya'nın yöneticisi (eristavı) olmuştur.[23, 127]

XII. yüzyılın 80'li yıllarında, Abhazya'nın Tshum bölgesinin yöneticisi de Otago (Dotago) Şervaşidze idi. Kaynaklarda tekrarlanan Otago ismi, görünüşe göre, Şervaşidze ailesinin XI. yüzyılın Abhaz egemenleri Çaç (Çaçba), Gürcüce Çaçasdze ailesiyle bağlantısına işaret etmektedir. Bu nedenle, onların Abhazca Çaç-Çaçba ve Gürcüce Şer-vaşı-dze olarak iki isimle bilinmesi tesadüf değildir. Sonuncusunun kökeni hakkında literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, Şervaşidze soyadının, Şirvan Prensligi'nin (günümüz Azerbaycan topraklarında) yönetici hanedanından, yani Şirvan-Şah ailesinden geldiğine dair bir efsaneye dayanmaktadır.[22, 208; 23] Ancak birçok yazar, bu efsaneye şüpheyile yaklaşmaktadır. Onlara göre, Şervaşidze feodallerinin kökenlerini Şirvan-şahlarla ilişkilendirme girişimi, Orta Çağ toplumunda bazı feodallerin soylarını yabancı bir soylu aileye bağlayarak toplumsal statülerini yükseltme çabasının bir örneğidir.[24, 128] Bu bağlamda, Z.V. Ançabadze, feodal Gürcistan'da Orbeliani prenslerinin kendilerini Çin soylularından; Tsitsişvili prenslerinin ise

kökenlerini İtalya'dan çıkardıklarını belirtmektedir.[26, 191] Biz, birçok yazarın (N.Y. Marr, N.A. Berdzenişvili vb.) Şervaşidze ailesinin yerel kökenli olduğu yönündeki varsayımını destekleme eğilimindeyiz. Bizim için özellikle ilgi çekici olan ise, akademisyen N.A. Berdzenişvili'nin Şervaşidze soyadını, XI. yüzyılın 40'lı yıllarındaki Abhaz komutanı Otago Çaças-dze'nin adıyla ilişkilendirmesidir.[8, 193]

Bize göre, bu antik Abhaz prens ailesinin Gürcüce adı olan Şervaşidze-Şırvaş, muhtemelen Abhazca bir unvan ismi olan Şırpas (Şırpas veya Şürpas)'ın değiştirilmiş bir biçimi olabilir, kelimenin tam anlamıyla "Aşların önderi" (Abhazca p ile Gürcüce v'nin uyumu, bkz. Abhazca auaps → Gürcüce Ovs "Oset"). Bu isim, Aş veya Aşü-Aşua/Aşüwa etnoniminin kökünden oluşmaktadır ki bu da Abazinler-Tapantalar için kullanılan Abhazca bir terim olup geçmişte tarihsel Batı Abhazya'nın sakinlerini, Sadzları – Cikler'i de kapsamaktadır (lütfen yukarıya bakınız). Bu etnonimik kök, Abhazca rpaş/rpıs "önder", "yiğit", "genç" terimiyle birleşmiştir, kelime tam anlamıyla "ordunun önünde giden" manasını vermektedir.

"A-rpaş/a-rpıs" kelimesiyle günümüzde de hala kullanılmakta olan bir dizi Abhaz ismi de türetilmiştir: Xi-rpıs "Altın yiğit", Xatza-rpıs "Kahraman yiğit", Xuajü-rpıs (folklorik söylencelerde sıkça kullanılan) "Orman gülü yiğidi" vb.

Bizce, Abhaz kralı Yapıcı David (İnşa edici David) döneminde, Tshum bölgesinin yöneticisi (eristavi) olarak, daha önce Aşların lideri (egemeni) olan ve bu nedenle Şırpas (Şırpas veya Şürpas)-"Aşların Önderi" unvanını taşıyan Abhaz prens (kraliyet) ailesi Çaç'tan (Abhazca Çaç-ba, Gürcüce Çaça-s-dze) bir kişi atanmıştır.

Bu unvan ismi, bize göre Şervaşi-dze soyadının da temelini oluşturmuştur ve bu soyad, Abhaz egemenleri olan Çaçbalar'ın ikinci soyadı olmuştur: Abhazca Şırpas'tan Gürcüce Şerpas-idze→Şervaş-idze'ye dönüşmüştür.

Daha önce de belirtildiği gibi, Abhaz unvan isimleri arasında Mar-

şan, Maan, Dad-ipa- Dadiani, (Dadi-han); Kua-pıl, Gürcüce Kuabul-el; Agur, Gürcüce Gur-yel[27, 13; 18, 195]; Badei, Gürcüce Badian, Bedian, Bedieli ve ayrıca Agtsıbaa "Agtsub (Agtsup) Kalesi" (Anakopya Kalesi), Gürcüce Georgi Agtsepeli adında yer alan Agtsepeli kelimenin tam anlamıyla "Georgi Agtsuplu", Abhazca kral (XI. yüzyıl) yer almaktadır.

Abhazya'nın en büyük feodal beyi ve siyasetçilerinden olan Prens Liparit'in, Bagvaşey ailesinin kurucusunun adı büyük ilgi uyandırmaktadır. Araştırmacılar, orijinal kaynaklarda onun aile adının belirtilmediğini not etmektedirler[28, 31]. Ancak, bize göre, Liparit'in aile adı, bizzat onun adında gizlidir ve bu ad, Abhaz-Abaza Lou-Barat'ın Gürcüce bir biçimi olarak görünmektedir, yani kelimenin tam anlamıyla "Lou (ailesinden) Barat", burada Lou Abhaz-Abaza prens ailesi ve Barat Abhazca bir özel isimdir; bu isimden güçlü bir Abhaz feodal ailesi Baratlar (Gürcüce Barata-şvili) türemiştir (lütfen aşağıya bakınız; Barataşvili, Kaçibasdze). Aynı zamanda, Bagvaş ailesinin kurucusunun Liparit (yani Lou Barat) olduğu bilinmektedir.[28, 50, 85] Daha sonra, Bagvaş ailesinin temsilcileri, Abhaz kralları Bagrat III ve Bagrat IV'e itaat etmemeye kalkışan Abhaz Krallığı'nın büyük ve etkili feodal beyleri olmuştur. Bagvaş aile adı, günümüzde Abazinler arasında prens soyadı Bagvaş olarak korunmuştur, Abhazlar arasında ise büyük bir köyün adı olarak -Pakvaş (Pakuaş)- eski Açba prenslerinin mülkü olarak kalmıştır. Abhazca Bagvaş'ın, Abhaz-Abaza prens-soylu topluluğu Bag'ın aile adından türediği düşünülmektedir.[3, 272–274] Aynı zamanda, Bagvaş adının kökeni, aşağıda ifade edilen tarihsel gerçekle de bağlantılı olabilir. Bilindiği gibi, Liparit başlangıçta Yukarı İmaret'i, yani Argveti'yi yönetmiştir. IX. yüzyılın 80'li yıllarında, adamlarıyla birlikte Trialeti'ye göç etmiş ve burada yeni bir prenslik kurmuştur. Aynı zamanda, Trialeti Sıradağları'nın bir uzantısında yapay bir geçit açmış ve Kartli'yi Abhaz Krallığı'nın ana topraklarına en kısa yoldan bağlamış, açılan kayanın üzerine ise Klde-Kari kalesini inşa

etmiştir. Bu kelimenin tam anlamıyla "Kayadaki Kapı" veya "Kaya Kapıları" olup[29, 72; 8; 124], şaşırtıcı bir şekilde, Bagvaş – Bagauş, Abhazca Baaguaşü'den yani yine kelimenin tam anlamıyla "Kale Kapıları" veya "Kalenin Kapıları" olarak çevrilmektedir. Burada Abhazca ba(a) "kale" ve Guaşü ise "kapı" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, Bagvaş, Bag-Guaşü biçiminden de çevrilebilir. Abhazca Bagauşü, kelimenin tam anlamıyla "Bagaaların Kapıları" veya "Bagların Kapıları" (Bag + guaşü'dan "kapı") anlamını da vermektedir. Ancak, ilk etimolojik seçenek daha olası görünmektedir. Açıkçası, Liparit tarafından açılan Abhaz Krallığı'nın batı kısmı ile yeni toprakları Kartli arasındaki en kısa yol ve geçit üzerine inşa edilen bu kalenin, Gürcüler tarafından Klde-Kari "Kaya Kapıları", Abhazlar tarafından ise Baaguaşü "Kale Kapıları" olarak adlandırılması büyük pratik öneme sahipti. Bu, Gürcüce kale adı – Klde-Kari "Kaya Kapıları"nın Liparit'in prensliğini belirtmek için de kullanılmış olmasını açıklamaktadır, yani Kldekari Prensliğini. Abhazca Baaguaşü "Kale Kapıları" adı ise Liparit'in adına bir sıfat olarak eklenmiştir, buradan -Liparit- Kale Kapıları; Liparit'in oğlu Ratı-Kale Kapıları vb. Görünüşe göre, daha önce de belirtildiği gibi, onlar Abhaz prens ailesi Açıba'nın – Lou kolundandı. Buradan, Bagvaş ailesinin kurucusunun Gürcüce adı "Liparit"in, Abhazca Lou Barat'tan, kelimenin tam anlamıyla "Lou (ailesinden) Barat"tan türediği etimolojisi ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen tesadüf değildir ki, Liparit ve oğlu Ratı, Kartli'nin eristavı İvane Abaza-s-dze ile ittifak halinde hareket etmiştir.[34, 338, 392-393]. Ayrıca, Liparit'in oğlu Ratı'dan, Ratişvili soyadıyla yeni bir kolun türediği düşünülmektedir, Abhaz-Megrelce Ratia (karş. Abhazca kişisel ad Rat[30, 424], Rad[1, 112]. Yukarıda bahsedilen Kartli eristavı İvane Abazas-dze'nin adına gelince, bu ad doğrudan Abhaz-Abaza etnik grubu Abaza ile bağlantılıdır (Bkz. Ayrıca Abazin soyadı Abaza).[3, 254]

Gürcü yazılı kaynaklarında, X. yüzyılın ortalarına ait olan ve tanımlanabilir bir başka aile adı olan Arş-is-dze de geçmektedir. İki kardeş –

İvane ve Xaxu Arşisdze, Kaheti'deki iki büyük kalenin sahipleriydi. Bu konuda kaynakta özellikle şöyle denmektedir: "(Kale) Lotsobani'yi İvane [Arşisdze] yönetiyordu, orada güçlendi, efendisine (kendi) ihanet etti. Şuristsihe'yi inşa etti ve oraya bir Garnizon yerleştirdi. O sırada Marana kalesini ise İvane'nin kardeşi Xaxu Arşisdze yönetiyordu (ki o da) kardeşi gibi kaleyi güçle elinde tutmak istiyordu. Ancak Kral (Giorgi) çıkageldi ve orduya savaşmasını emretti. Kaleyi hileyle aldılar ve ele geçirilen Xaxu'yu kralın huzuruna getirdiler, kral da onu esir olarak Ciketi'ye gönderdi." [29, 35]

Bahsedilen aile adı Arş-isdze'nin kökü-Arş, muhtemelen Abhaz aile adı Arş, Arış ve çok sayıda Arş-ba "Arşlar" veya "Arışlar" soyadından ayrılamaz. Suçlu Xaxu Arşisdze'nin Ciketi'ye, yani Batı Abhazya'ya gönderilmesi ise (yukarıya bakınız), bu ailenin Abhaz kökenlerine işaret etmektedir.

Ş.D. İnal-ipa'nın da belirttiği gibi, Abhaz-Abaza etnik dünyasıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan, Gürcistan'ın etnik kökenli ünlü soyadları şunlardır: Abhazauri, Abzianidze Abhazava, Abhadze (Ap-hadze), Abhaidze (Aphaidze), Absava (Apsava), Absandze (Apsandze), Abaza (yukarıya bakınız. – V.K.), Abhazi, Abazadze, Abhazişvili, Apsua, Apsua-ipa, Apşilava.[1, 269]

2. Abhaz Soyadları ve Soyadı Son Ekleri

Abhaz soyadları, genellikle kişisel, ailesel ve etnik isimlere dayanır. Bu soyadları, uzun süredir yerleşik olan bir dizi soyadı son ekiyle biçimlendirilir. Bilindiği gibi, soyadı oluşumu uzun bir süreçtir ve günümüze kadar devam etmiştir.[4, 7] Ancak, ana dilde yazılı kaynakların eksikliği, belirli soyadlarının ve soyadı son eklerinin ortaya çıkış zamanını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, antik Yunan, Gürcü ve Rus yazılı kaynakları ile Abhaz folklorik kaynaklarına dayanmak zorunda kalıyoruz. En eski ve bilinen soyadları, öncelikle ayrıcalıklı sınıflara aittir.

Erken dönem Gürcü yazılı kaynaklarında (IX–XIII. yüzyıllar) yalnızca o dönemde bilinen Abhaz prenslerinin, siyasi ve askeri liderlerin aile isimleri ve soyadlarından bahsedilir. İsimler iki şekilde sunulmuştur: **"ba"**, **"pa"** ve **"dze"** ile bitenler ve ayrıca **"ba"**, **"pa"** ile **"dze"**'nin bileşimleri sözkonusudur.

Abhazlar ve Abazalar için **"ba/pa"** formantının "oğul", "çocuk" anlamına geldiği konusunda şüphe yoktur.[1, 183] Bununla birlikte, birçok Abhaz-Gürcü soyadının son eki olan "dze" formantının kökeni ise hala tam olarak net değildir.

Gürcistan'da **"dze"** formantı "oğul" anlamına gelen eski bir Gürcü kelimesi olarak kabul edilir. Ancak Kartvel dillerinde, Gürcüce de dâhil olmak üzere, "oğul" anlamına gelen böyle bir kelime bulunmamaktadır. Gürcücede "oğul" kelimesi "şvilo", "şvili", Megrelcede "sku", Lazca'da ise "skiri" olarak ifade edilir.

"Dze" formantıyla benzer seslere sahip olan **"dz (з)"**, **"dza (за)"**, **"dzaa (зaa)"** son ekleri, tarihi Batı Abhazya'ya ait bir dizi Sadz-Abhaz soyadında görülmektedir. Prof. Ş.D. İnal-ipa, bu soyadların bir listesini sunar:

Abır-dze, Abar-dz (Абыр-з, Абар-з)

Агрба – Агр-dz (Агр-з, Агыр-з)

Амçба – Амç-dza (Амч-за)

Аса-dz – Аса-dz-ba (Аса-з, Аса-з-ба)

Вран – dza (Вран-за)

Гудз – ба (Гу-з-ба)

Катсүба – Катсү-dza (Қацә-за)

Килба – Kil-dzaa (Къыыл-зaa)

Кau-dz-ba – Kua-dz (Куа-з)

Кучба – Kuc-dza (Куц-за)

Кужүдза – Kuj-dza (Кужә-за)

Kur-dz-ba – Kur-dz (Кур-за), (karşılaştırım: "Kurdzişxa", Kurdz

ailesinin dağı.)

Lapsan-dzia (Лапсанџиаа, Лапсан-з, Апсан-з)

Lou, Loua, – Loadzı (Лоа-зџы)

Lı-dz (Лы-з, Лы-зaa, Л-зaa)

Mam-dz (мам-з, Мам-зaa)

Mgu-dz (Мгу-зaa)

M-dzaa (М-зaa)

Samehxua, Samaex-dzaa (Самахъ-зaa)

San(?) – San-dzaa (Сан-зaa)

Tsvizba Tsvi-dzaa (Цџ-зaa)[10, 105, 106]

Ş.D. İnal-ipa'ya göre, Abhazca "dz" genel-çoğul anlamına gelir (karşılaştırm: zın-dza "hepsi", "tümü", "tamamen") ve Adıge ve Kartvel dillerinde belirli paralellikler gösterir. Adıge dilinde "dze" kelimesi ordu, birlik ve ayrıca "çokluk" kavramını ifade eder.[10. 106]

Gürcüce'de temelde iki soyadı biçimi bulunur: "şvili" (Doğu Gürcistan) ve "dze" (Batı Gürcistan), "oğul", "torun" anlamında değil, bütünsel birçokluk anlamındadır.[1, 184; 222, 105, 106]

Gürcü şarkiyatçı ve Kafkasolog, akademisyen N.Y. Marr, Gürcüce ve Megrelce de dâhil olmak üzere birçok dil bilen bir bilim insanı olarak, "kök, yani Kartvelce anlamında 'oğul' Gürcücede 'şvili', 'dze' ise 'edinmek', 'doğurmak' anlamına gelen 'dzena' fiiliyle birlikte bir "alındır" demiştir.[14,64]

Bilindiği gibi, "-dze" ile biten soyadları, Batı Gürcistan topraklarında VIII. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlamıştır ve bu bölge zaten Abhaz Krallığı'nın bir parçasıydı. X. Yüzyıldan itibaren, Abhazların Doğu Gürcistan'a doğru ilerlemesiyle birlikte, "ba" ve "dze" ile biten soyadları burada da yayılmaya başladı. Kartli'de, S.N. Canaşa'nın belirttiği gibi, Abhaz feodalı Barata Kaçibasdze'nin (Kaçiba – V. K.) kişi adından Barataşvili soyadı türemiştir. Barataşvili ailesi, "Sorbeliano"yu "Sabarataşvili"ye ekleyerek Orbet – Samşvilde'nin büyük feo-

dal beyleri haline geldi.[35, 476; 38, 341] S.N. Canaşıa'nın ardından Gürcü tarihçi D.V. Gvritişvili, Barataşvili prenslerinin atalarının X–XIII. yüzyıllarda Abhazya'dan Kartli'ye geldiklerini ve Kaçiba-dze soyadını taşıdıklarını iddia etmiştir. Ayrıca, Vahuştı'ye atıfta bulunarak, "...Barataşvililer, Tiflis'in güneyinden Lori-Panavari'ye kadar olan Gaçian ve Gardaban eristavlıklarını yönettiler" demıştır.[36,77]

Yukarıda söylenenler, "**dze**" formantının Abhaz kökenine işaret ediyor olabilir. Büyük olasılıkla, kökeni Abhazca çok anlamlı bir kelime olan "**a-tzei**" (a-тџei), **tzei** (karşılaştırm: dze) "erkek çocuk", "mirasçı", **atzei-çüa** (атџен-цџа) "mirasçılar"[121,486] "oğul", "torun", **atzeira** "soy"[119,380; 122,720], ayrıca "çocuk", "evlat", "döl", "nesil", "dal" (karşılaştırm: Abhazca **atziaa** – kök veya kütükten çıkan genç bitki filizleri) olabilir.

VIII.-X. Yüzyıllarda o dönemde Abhazya, Svaneti, Guria ve Megrelya topraklarından oluşan Abhaz Krallığı'nda, "**ba/pa**" "oğul" ve "**tzei**" (тџei; karşılaştırm: 'dze') formantlarıyla aile isimlerinden türetilen Abhaz prenslerinin soyadları ortaya çıkmıştır. Özellikle bunlar arasında şunlar yer alır: **Aç, Açaa** (Açlar) > soyadı **Açiba, Açba** – **Aç-i-ba**'dan, kelimenin tam anlamıyla "**Aç**'ın oğlu", burada "**i**" – Abhaz-Abaza dilinde 2. şahıs iyelik zamiri, tekil "onun" şeklindedir. Abhazca **Açba**, Gürcüce toponim **Açabeti**'de de korunmuş olup "Açbaların Mülkü" anlamına gelir. Megrelcede Ançba formatındaki -n- düzenli bir ektir.[34,403,427] Dolayısıyla **Ançaba-dze, Ançapi-dze** formları, **Aç, Açaa** aile prens isminden ve **Aç-i-tzei** formundan, kelimenin tam anlamıyla "Aç'ın torunu" veya "Aç çocuğu" -Gürcüce aktarımda **Açidze, Açaдзе- Aş, Aşaa** (Aç prens aile isminin Batı Abhaz varyantı) > soyadı **Aşı-ba** (Aşba) "Aş oğlu"; **Aş-i-tzei**, Gürcüce Aş-i-dze "Aş torunu" veya "Aş çocuğu";

Vardan (Ğüardan – Batı Abhazya'dan bir prens ailesi), **Vardanaa** (Ğüardanaa) (Ğüardanlar), soyadı formu **Vardan-i-tzei** "Vardan torunu/Vardan çocuğu" yani "Vardanoğlu", Gürcü kaynaklarda **Var-**

dan-i-dze (Bkz. Abhazca Vardan-i-tzei veya Ğüardan-itzei);

Kiaç, Kiaçaa (Қыачаа, Гъачаа) (Giaçlar/Keaçler) > Soyadı **Giaç-iba/Kiaçba** kelimenin tam anlamıyla "Giaça/Kiaça oğlu", yani "Giaçoğlu/Kiaçoğlu". Abhaz soyadı **Kiaçba**'nın bir varyantı olarak **Kiaç-i-tzei** "Kaça (onun) torunu" veya "Kaça (onun) çocuğu". Gürcüce aktarımda Kaça-i-dze (Bkz. Abhazca Kaça-itzei);

Mariş', Marişa (Marşan, geçmişte, dağlık Abhazya'nın yöneticileri) (Marişoğulları). Soyadı formu olarak **Mariş-i-tzei** "Marişa torunu", "Marişa çocuğu" yani Marişoğlu". Gürcü kaynaklarda **Maruş-i-dze, Maruş-is-dze**;

Maça, Maçaa (Matçaa) (Maçlar). **Maça** prens aile isminden türetilmiş soyadı **Maça-ba/Maç-ipa** kelimenin tam anlamıyla "Maça (onun) oğlu", yani "Maçaoğlu". Gürcüce Güney Osetya adı Samaçabulo, tam anlamıyla "Maçaboların Mülkü" olarak korunmuştur. Soyadı varyantı olarak **Maça-i-tzei** (Maça torunu / Maça çocuğu", Gürcücede Maça-idze.

Çaç, Çaçaa (Çaçlar) > Soyadı **Çaç-iba, Çaç-ipa** (Çaçba, Çaçıba) (Çaçoğlu). Abhazca **Çaçıba**, Gürcüce **Çaçuba** olarak aktarılmıştır ve Kartli'deki bir bölgenin adı olan **Çaçube-ti**, kelimenin tam anlamıyla "Çaçbaların Mülkü" olarak korunmuştur. Megrelya'da **Çaçba**, Çançba şeklinde kullanılmıştır, burada "n", Açba > Ançba örneğinde olduğu gibi bir eklemidir (bkz. Açba > Ançba, Abhazca Haga, Megrelce Hanga "Deli"). Abhazca **Çaç-itzei**, kelimenin tam anlamıyla "Çaça torunu / Çaça çocuğu", Gürcüce **Çaç-idze, Çaça-dze, Çaça-s-dze**.

Şaş, Şaşaa (Çaç aile isminin Batı Abhaz varyantı) "Şaşı", "Şaşıl" (yukarıya bakınız, Abhazca soyadı formu **Şaş-itzei**, Gürcüce **Şaş-idze**.

Gürcü antroponimisinde "**ba/pa**" "oğul" ile biten birçok Abhaz soyadı, "**tzei/dze**" "torun, çocuk" ve Gürcüce "**şvili**" "oğul" formantlarıyla birleştirilmiştir:

- Abhazca **Açaba** – Aça+ba'dan, Gürcüce Açaba+dze (Açabadze), Açaba+şvili (Açabaşvili);

- **Akaba**'dan, Gürcüce Akaba+dze, Akaba+şvili;
- **Arba (Ar+ba)**'dan, Gürcüce Arba+dze, Arba+şvili;
- **Aşaba (Aşa+ba)**'dan, Gürcüce Aşaba+dze, Aşaba+şvili;
- **Delba (Del+ba)**'dan, Gürcüce Deliba+dze, Deliba+şvili;
- **Canba (Can+ba)**'dan, Gürcüce Canaba+dze, Canaba+şvili;
- **Janba (Jan+ba)**'dan, Gürcüce Janiba+dze, Janiba+şvili;
- **Kakaba (Kaka+ba)**'dan, Gürcüce Kakba+dze, Kakba+şvili vb.

Abhaz soyadlarının karakteristik son eklerinden biri, "**pha (nxa)**" – kısaltılmış "**ha (xa)**" "kız" – Abhaz-Abaza dilindeki "**a-pha (anxa)**" "kız, kız çocuğu" kelimesinden türemiştir ve Adıge dillerinde "phu (phu)" şeklinde de görülür.[70,34] "**Pha (nxa)/ha (xa)**" formantı, aile isimleriyle birleşerek tamamen kadınlara özgü soyadlar oluşturur, tıpkı "**ba/pa**", "**tzei (dze)**" formantlarının erkek soyadları oluşturduğu gibi: Agr-ba (erkek) - Agr-pha (kadın); Hag-ba (erkek) - Hag-pha (kadın); Adzın-ba (erkek) - Adzın-pha (kadın); Çaç-ba (erkek) - Çaç-ha (kadın), Arış-ba (erkek) – Arış-ha/Arış-pha (kadın), Kutnia (erkek) – Kutnia-pha (kadın), Kurcia (erkek) – Kuarcia-pha (kadın) vb. İstisna olarak, Abhaz soyadı **İna-pha** hem kadın hem de erkek soyadı olarak korunmuştur.

"**Pha/ha**" ile biten soyadlar, tıpkı "**tzei/dze**" formantı gibi, çoğunlukla Batı Gürcistan'da, yani Megrelya, Svaneti, İmereti ve Guria'da kullanılmıştır. Bu bölgeler, Doğu Gürcistan'ın aksine, yaklaşık 500 yıl boyunca Abhaz Krallığı'nın bir parçası olmuştur. Burada Garda-pha, Garda-pha-dze, Jordani-pha, kelimenin tam anlamıyla Abhazca "Jordan'ın kızı" (Aşağıya bakınız; "Jordan"), Konti-pha, Pouç-pha; Lolu-xe, Katsir-i-xe, Cinci-xe, Cinci-xa-dze gibi kadın soyadları kaydedilmiştir.

"**Pha (nxa)/ha (xa)**" formantının Abhaz-Abaza kökeni, birçok ünlü bilim insanı tarafından açık bir gerçek olarak kabul edilmiştir: P. Çaraya, İ.V. Megreldze, akademisyenler N.Y. Marr, İ.A. Cavahişvili, S.N. Canaşıa, K.V. Lomatidze, Prof. Ş.D. İnal-ipa ve diğerleri. Özel-

likle 1912 yılında N.Y. Marr, "...Aşağı İmereti lehçesinde 'kızlar', 'kadınlar' anlamına gelen 'xe' ve 'pxe' kelimelerine rastlanır, Megrelce de de bulunurlar, ancak bunların Abhazca '**xa**' ve '**pha**'dan alıntı olduğu açıktır" demiştir.[14,42-43] Aynı şekilde Svan dilinde de bulunurlar.[1,282]

Akademisyen K.V. Lomatidze de, Abhazca'da "oğul, çocuk, torun" anlamına gelen ve Abhaz soyadlarının karakteristik son eki olan "**-ba**, **-pa**" formantının, kadın soyadlarında "kız" anlamına gelen "**-pha**" formantına dönüştüğünü yazmaktadır (bu sadece kızlık soyadları için geçerlidir). Bu format, bazı Batı Kartvel dillerine de kadın soyadlarının son eki olarak girmiştir. Abhazca'da "kız" anlamına gelen "**pha**" kelimesinde, "**p(b)**" eki, "çocuk, torun" anlamını gösterirken, "**-x**" eki ise dişil cinsiyeti gösterir.[33,727]

Abhaz soyadlarının önemli bir grubu, "-ua, -aa, -ia" ile biten soyadlardan oluşur. Bazı araştırmacılar bunları yanlışlıkla veya bazen kasıtlı olarak Megrelce olarak kabul etmektedir.[1,274] Ancak, örneğin "-ua" son ekinin Abhazca'da "ua, uaa" yani "insan, halk" anlamına geldiğini ve "-aa"nın insan sınıfının çoğulunu gösterdiğini görmek zor değildir (karşılaştırm: auağü "insan", au-aa "halk"). Ünlü Gürcü dilbilimci, akademisyen ve Abhaz (Abaza) dilleri uzmanı K.V. Lomatidze de aynı sonuca varmıştır.[33] "**U-a**" formantı, eski ve öncelikle etnonimler ve etnotoponimler oluşturan bir yapıdır. Daha önce, M.Ö. II. binyılda Küçük Asya'da, Hitit sonrası dönemin sınırlarında ortaya çıkan ve Aşua/Aşuva, Yaşua, Zamua, Parsua, Paxxuva, Salua gibi isimler taşıyan küçük devletlerden bahsedilmiştii.[34, 117, 118]

Ünlü şarkiyatçı İ.M. Dyakonov, bu isimlerde "halk" anlamına gelen "-va" son ekini görmüş ve örneğin Salua'yı "Sala halkının bölgesi" olarak çevirmiştir.[125,86; 34,98] Aynı şekilde birçok Abhaz etnonimi ve soyadı da bu şekilde oluşturulmuştur: Aşu-ua "Abazin", Aps-ua "Abhaz", Agır-ua "Megrel", Akirtua "Gürcü", Aşüanua "Svan" vb.; soyadları: Mat-ua, Sab-ua, Çiç-ua, Xux-ua, Çok-ua, Cap-ua vb. "Ua"

formantı, isimlerde kısaltılmış formda "-u" olarak da karşımıza çıkar: La-u (Lo-u), Psa-u (Pso-u), Aguxa-u (Aguxo-u) vb.

Çoğul formda **'u-a'** yani **"-uaa"**, kelimenin tam anlamıyla "halk" anlamına gelir ve Abazin formu **"raa"** ile birlikte Abhaz aile isimlerini oluşturur: Mat-ua – Mat-uaa (Matlar), Abazaca Matu-raa; Sab-ua – Sab-uaa (Sablar), Abazaca Sab-raa; Çiçba, Çiç-ua – Çiç-uaa (Çiçler), Abazaca Çiç-raa.

Aile isimlerinin son eki olan **"-uaa"**, insan sınıfının çoğulunu gösteren bir ek olarak da kullanılır: Hag-ba – Hagaa, Çaçba, Çaç – Çaç-aa, Abazaca Çaç-raa vb.

"-ua" veya **"-uaa"** son eki, **"a"** ile biten bir kökle birleştiğinde, **"aua, auaa"** kompleksi Megrelce'de (ve Rusça'da) **"ava"** olarak aktarılır, örneğin: **Aguxaa, Aguxa-uaa** – Megrelce Aguxa-va; **Kakaa, Ka-ka-uaa** – Megrelce Kaka-va; **Tsanaa, Tsana-uaa** – Tsana-va vb. Aynı zamanda ilginçtir ki, Megreller sözlü iletişimde Megrel soyadlarını telaffuz ederken **"-va"** son ekini düşürürler, örneğin, soyadı Abhaza-va–Abhaza, Mika-va–Mika, Gudava–Guda vb. A.E. Kuprava **"-va"** formantını birincil Megrel formu olarak kabul etmez; onun görüşüne göre, **"-va"**, Abhazca **"-uaa"** son ekinin Gürcüleştirilmiş bir varyantıdır.[2, 89]

K.V. Lomatidze, **"-va"** ve **"-aa"** formantlarının sadece Abhazca temelinde açıklanabileceğini, **"-va"**'nın Abhazca'dan alıntılandığını ve Abhazca'nın kendi içinde de **"-ba"** olarak görülen bu **"-ua/-va"**'nın diyalektik bir varyantı olduğunu, ancak daha dar bir anlamda "çocuk, oğul" anlamında kullanıldığını göstermektedir. **"-va"** formantı ise "Adige dillerindeki çoğul göstergesine kadar uzanır", tıpkı Abhazca'da olduğu gibi.[33,729; 280]

Abhaz-Abaza antroponimisinde, çoğul form veren diğer eski formantlar da bulunur, örneğin **"-r-"**, **"a-r"** ve Sadz diyalektinde **"dz(з)"**. Bunlar etnonimler ve aile isimlerinin çoğul formlarını oluşturur: Apsa (Apsua) "Abhaz" – Apsar "Abhazlar" (Abhazların eski öz adı), Kul,

Kula – Kular "Kullar", Çıkuba – Çukba-r, Ampa – Ampa-r, Kutaa – Kuta-r, Lakua – Lakua-r, vb.

İçerik olarak **"a-r"** formantı, Sadz diyalektindeki **"-dz(ɟ)"** ile örtüşür (yukarıya bakınız).

Bilindiği gibi, Abhazlar ve özellikle Megreller arasında **"-ia (iya)"** ile biten önemli sayıda soyad bulunmaktadır. Bazıları bunu Megrel soyad son eki olarak görürken, diğerleri Abhazca olarak kabul etmektedir.

Gözlemlerimize göre, **"-ia"** formantı, temel olarak yabancı kökenli olan ve **"-i"** ile biten soyad köklerine Abhazca **"-a"** eklenmesi durumunda bir soyad son eki olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Adıge-Şapsığ kökenli Bjaney – Abhazca Bjani-a; Janey – Jani-a, Bli – Abhazca Bli-a, Megrelce Buli-a; Adıge-Sadz kökenli Kuarçey – Abhazca Kuarçi-a; Badiy – Badi-a vb. Megrel-Gürcü isimlerinden **"-i-"** ile bitenler; Abhazca Maaxan (Maan)/Marxan, Megrelce Margan (Abhaz prens-soylu ailesi); Megrel-Gürcü Margani, Abhazca Margani+a, Margani-aa "Marganılar"; Abhazca Marşan (prens ailesi), Megrel-Gürcü Marşani; Abhazca Marşani+a, Marşan-aa "Marşanlar"; Megrel-Gürcü Kvaratsheli, Abhazca Kuaratshelia, Kuaratsheliaa "Kvaratsheliyaalar"; Barateli, Abhazca Barateli+a, Barateli-aa "Barateliyaalar" vb.

Megrel-Gürcü son eki **"-i"** ile Abhazca **"-a"**nın birleşmesi, Batı Gürcistan'ın VIII-X. yüzyıllarda Abhaz Krallığı'na dâhil olduğu dönemde melez bir Abhaz-Megrel formantı olan **"-ia"**nın oluşmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, karşılaştırmalı Abhazca ayı "yavru" – ain "yavrunun annesi", ai-ra "doğum" doğurmak", aira "soy".[261, 470, 473]

Megrel soyad son eki olan **"aia (aya)"**, Megrel-Abhaz **"-ia"** ile **"a"**nın birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır: a + ia → Ketsba – Ketsba-ia; Zuhba – Zuhba-ia; Çaçba – Çaçba-ia, vb.

Aynı zamanda, yukarıda incelenen soyad son ekleri olan **"-aa, -ava, -aia (aya), -ia (iya), -ua"**nın, yazılı kaynaklara göre, 16. yüzyılın sonla-

rında zaten kullanımda olduğu belirtilmelidir.[18, 234–236]

Abhaz antroponimisinde, "-ba, -tzei/dze, -pha (ha), -aa, -ua, -ia, -z, (3), -a-r" ile biten soyadların yanı sıra, başka son eklerle biten birçok soyad da bulunmaktadır. Ş.D. İnal-ipa bunları aşağıdaki son eklerle sınıflandırmıştır[1,183, 184]:

- "-xu"(xə) ile bitenler (Akeatıxua, Şaratxua, Hatxua, Tamışxua);
- "-qua"(kəa) ile bitenler (Ançoqua, Beramıqua, Daltrıqua, Salmaqua);
- "-kua"(kəa) ile bitenler (Artılakua, Adikua, Çakua, Tskua);
- "-k'ua"(kəa) ile bitenler (Artak'ua, Adik'ua, K'uak'ua, Çak'ua, Tsk'ua);
- "-gu"(gə) ile bitenler (Agua, Labigua, Bigua, Giagua, Mtsağugua, Şmagua);
- "-ou"(oy) ile bitenler (Baalou, Draquou, Lou, Mdou, Şou, Çakuou);
- "-an"(an) ile bitenler (Aguirdzan, Ozgan, Maan, Marşan, Güardan, Dişan, Guırzan, Qardan);
- "-pş"(цшъ) ile bitenler (Bagapş, Gıruapş, Dzapş, Kapş, Tapş, Trapş, Şapş);
- "-mış"(мышь) ile bitenler (Barmış, Ermış, Taxtamış, Xamış);
- "-ış"(ышь) ile bitenler (Başış, Ptış, Mçış, Hüatış vb.);
- "-r"(p) ile bitenler (Lakır, Smır, Çağır, Ampar, Dbar, Çukbar, Acbar, Eskindar, Basar, Baklar, burada "-r" çoğul ve topluluk göstergesi olabilir);
- "-az"(az) ile bitenler (Gubaz, Uaz, Çuaz, Çalmaz, Bağuz, Thüaz);
- "-ıl"(ыл) ile bitenler (Tarkıl, Şaqıl, Hmail); bu gruba Açıl, Ançıl, Şaşıl, Barçıl, Mırçıl vb. de dâhildir, burada "-il" eki Hitit kökenli "-il" ekini hatırlatır [131,220; 34,86] (– V.K.);
- "-al"(ал) ile bitenler (Acincal, Çaabal, Vanbal, Xurxumal, Keasal, Kır, Keapal);
- "-tçü"(цə) ile bitenler (Lağütçü, Nağütçü, Xakutçü-aa, Pşıçü-ba);
- "-ac"(ацъ) ile bitenler (Abğac, Amk'uaç, Guac, Tranc, Tguac);

- "-ç"(u) ile bitenler (Ağaç, Kçaç, Amkuaç, Taskuaç, Qunaç, Geç (Gi-aç), Kiyaç, Reç, Qlıç; Ş.D. İnal-ipa'ya göre, bu gruba Aç-ba, Çaç-ba, Şüa-ça, Tsih-ça, Wana-ça, Pıntsa-ça, Asabı-ça vb. de dâhildir);
- "-dza"(za) ile bitenler (Aşdza, Kindza, Amçdza, Ağırdza, Kildza).

Abhaz Soyadlarının Özellikleri

Abhaz soyadları, ünsüz fonemlerle başladığında, belirlilik artikeli olan **"A"** ön ekiyle kişiselleştirilir: Kucba > A-kucba, Xaşba > A-xaşba, Gunba > A-gunba, Kuarçia > A-Kuarçia, Kutznia > A-kutznia, Cincal > A-cincal vb. Yazılı kayıtlarda **"A"** ön eki genellikle atlanır.

Abhaz konuşma dilinde, soyadlar ve isimler birlikte kullanıldığında soyad son ekleri söylenmez: Ağır Macit (sözlü form) – yazılı formda Agrba Macit; Ardzın Mança (sözlü form) – yazılı formda Ardzinba Mança; Bgan Reş (sözlü form) – yazılı formda Bganba Reş; Kuarçei Bazala – yazılı formda Kuarçia Bazala vb.

Ampar, Dbar, Çmır, Çukbar, Çuaz, Wazgan, Lagulaa gibi bazı soyadlar ise telaffuz edildiği gibi yazılır. Bu özellik, soyadların etnik olarak Abhaz kökenli olduğunu belirleyen kriterlerden biridir.[221,33]

Abhaz soyadları, vurgu yerleri açısından da farklılık gösterir. Ünlü fonemle başlayan soyadlarda, vurgu genellikle ilk hecedeki ünlüdedir: Açba, Axba, Arşba, Axiba... **"-ia"** ile biten soyadlarda ise vurgu son-
dan bir önceki **"i"** üzerindedir: Gulia, Kuitznia, Kuarçia, Badia vb.

Abhaz-Kartvel Patronimisinde Ses Uyumları:

Abhaz-Abaza aile ve soyadlarının Kartvel formlarıyla karşılaştırılması, bazı düzenli ses uyumlarını ortaya çıkarır. Soyad son eklerinde Abhazca "auaa"- Kartvelce "ava"; Abhazca "ua" – Kartvelce "va" (yukarıya bakınız); soyad köklerinde Abhazca **"ğü, u"** (œ, y) – Kartvelce **"v"** ; Abhazca "Ğüardan" – Kartvelce "Vardan", "Warda" – "Varda"; Abhazca "Auazba" – Kartvelce "Avazba-dze"; "Guadiba" – "Kvadiba-dze"; "Uana" – "Vana-dze"; "Guana" – "Gvana-dze" vb.);

Abhazca "-ı" – Kartvelce "u"; Abhazca "Abıdaa" – Gürcüce "Abuda-dze"; Abhazca "Dzımba" – Gürcüce "Dzumba-dze"; "Abitaa" – "Abuta-dze"; Abhazca "Marış" – Gürcüce "Maruş", "Maruşı-dze"; "Kırtıba" – Gürcüce "Kurtuba-dze" vb.

Dikkat çekici bir şekilde, birçok Abhaz-Abaza aile isimleri ve soyadları sistematik olarak bir dizi Kartvel soyadı oluşturur. Örneğin: Abhazca "**Gunba (Gumba)**", Abazaca "Guana"– aile ismi "Gunaa", "Gunaraa"– Megrelce "Gunia", Gürcüce "Guna-dze", "Guna-şvili", "Gvana-dze", "Gvana-şvili"; Abhazca "**Gunba**" – "Gunbadze", Abazaca "Gunbaraa" "Gunba-ri-dze", "Gunbara-şvili". Abhazca "**Gunaa**", "**Gunba**"dan sekiz Abhaz-Kartvel soyadı.

Aynı şekilde, örneğin: Abhazca "**Camba**", aile ismi formu "**Ca-maa**", "**Camaraa**", "**Cambara**"(Abhaz prens ailesi) – Kartvel dillerinde: Megrelce "Camava", "Cambia", Gürcüce "Camadze", "Cama-şvili", "Camara-dze", "Camari-dze", "Camba-dze", "Cambidze", "Cabi-şvili", "Cambari-dze", "Camburi-dze", Svanca "Cambi-ani" (aşağıya bakınız). Abhaz formları "**Cama**", "**Camaraa**", "**Camba**", "**Cambaraa**" dan 12 Abhaz-Kartvel soyadı.

Abhaz Krallığı döneminde, Gürcü topraklarının fethedilmesi sürecinde, Abhaz soyadları ve aile isimlerinden yüzlerce Abhaz-Kartvel formu türetilmiştir.

Gürcistan'da, araştırmacıların iddialarına göre, Abhaz prenslerinin ve soylularının torunları olan birçok Gürcü soyadı da bulunmaktadır. Örneğin, Vahuşti, S.N. Canaşıa ve D.V. Gvırtişvili'nin verilerine göre, Abhaz prensleri Geçba – Kaçıba (Kaçıba-dze) ve özellikle Barata Kaçıba (Kaçıba-dze) soyundan gelen prens soyadı Barata-şvili ortaya çıkmıştır. D.V. Gvırtişvili, Geçba – Kaçıbadze – Barataşvili soyuna dayanan Gürcü soyadları hakkında aşağıdaki tarihsel bilgileri vermektedir.[36, 77, 78]

1. Gostaşabişvili: Bu soyadının temsilcileri, 16. yüzyılın ilk yarısında Gostaşaba Barataşvili'den gelmektedir. Gostaşaba'nın mülkü,

Algethi Vadisi'nde bulunuyordu.

2. Germanodzişvili: Bu ailenin kurucusu, Germanos Kavtaroviç Barataşvili'dir. Onun feodal mülkü de 16. yüzyılın ilk yarısında Algethi Vadisi'nde oluşmuştur.

3. Zurabişvili: Sazarşvilo feodali, 16. yüzyılda Dmanisi Vadisi'nde kurulmuştur. Kurucusu, komutan Zurab Barataşvili'dir.

4. Abaşişvili: F. Jordania'nın verilerine göre, bu soyadının soy kütüğü 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır.

5. Palavxosroşvili: Bu soyadı, Barataşvili ailesinden ayrılmıştır ve 17. yüzyıldan itibaren kayıtlarda geçmektedir.

6. Kavtarişvili: İlk kez 17. yüzyıl belgelerinde bahsedilmiştir.

7. Yaralişvili: Bu soyadı da Barataşvili ailesinden gelmektedir. 1721 yılında, 19 köyde kale köylüleri bulunuyordu.

8. Yotamişvili: Yotam Barataşvili'den gelmektedir. Feodal mülkleri, 1536 yılında Yotam'ın Orbel'den ayrılmasıyla oluşmuştur. Sınırlarının içinde 80 kadar köy bulunuyordu.

9. Kaplanişvili: Bu soyadının feodal mülkü, 1536 yılında ortaya çıkmıştır.[36, 77; 37, 207–208]

Abhaz-Gürcü antroponimik bağlantılarına dair daha birçok örnek bulunmaktadır. Bunun bir kanıtı da aşağıda sunulan, Abhaz (Abaza) aile ve soyadları ile bunlarla bağlantılı Gürcü soyadlarını içeren sözlüktür.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ VE ETİMOLOJİK ABHAZ-KARTVEL SOYADLARI SÖZLÜĞÜ

Aaba (son ek **-ba/-pa**, Abhazca «oğul» anlamına gelir) – Bu soyadının çoğul formu **Aaa**, **Aaraa** (Aalar)dır. Abhazya'da tükenmiş bir soydur. **Aa** soyadından türeyen Gürcüce formlar **Aa-dze**, **Aa-şvili**; Abhaz-Abaza **Aaraa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Aara-dze**, **Aara-şvili**; **Aaba** soyadından türeyen Gürcüce formlar **Aaba-dze**, **Aaba-şvili**.

Aanba[1, 216, 289] – Kelime anlamı, «Aan'ın oğlu». **Aanaa** soyadının bir formu, Abhaz-Abaza **Aanaraa** (Aanlar).[1, 216, 246] Abhaz **Aanaa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Ana-dze**, **Ana-şvili**; Svanca **Aaniani** (Aaniyani) (Muhtemelen Svanca **Oniani** de buraya dâhildir); Abhaz-Abaza **Anaraa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Anara-dze**, **Anara-şvili**; **Aanba** soyadından türeyen Megrelce form **Anibava**, Gürcüce **Aaniba-dze**.

Aapra, **Apba**[1, 289] – Bu soyadının formları Abhazca **Apaa**, Abazaca **Aapraa** (Aaplar). Abhaz soylu ailesidir. Gürcüce **Apa-dze**, **Apa-şvili**; **Aapraa** soyadından türeyen Gürcüce formlar **Aapra-dze** (Aparadze), **Aapra-şvili**. Abhaz **Apba** soyadından türeyen Megrelce form **Apuba-ya**. [2, 411]

Abaa, **Abaa-ipa**[1, 289] - Abhazca **Abaa**, Abazaca **Aabraa**; Megrelce **Abaya**(?), Gürcüce **Aba-dze**, **Aba-şvili**; Abazin **Aabaraa** soyadından türeyen Gürcüce formlar **Aabara-dze**, **Aabara-şvili**.

Aabagba[1, 218] / **Bagba, Bağba**[1, 244, 247, 297], **Baxba**[2, 347], Abazaca **Bag**. - Soyadının çoğul varyantları Abhazca **Abagaa, Bagaa, Bağaa, Baxaa**; Abazaca **Bagaa, Bagraa**. Abhaz-Abaza prens ailesi.[3, 272-273] Abhaz **Abagaa** formundan türeyen Megrelce form **Aabagia** (Bkz. **Apak-ia, Apaki-dze**), Gürcüce **Aabaga-dze**. **Bag** kökünden türeyen Megrelce form **Bagia**; Gürcüce **Baga-dze, Baga-şvili, Bagia-şvili**. **Bagba, Bağba, Baxba** formlarından türeyen Megrelce formlar **Bagbaya, Bağbaya, Baxbaya**; Gürcüce **Bagba-dze, Baxba-dze**; Abazaca **Bag-raa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Bagra-dze, Bakra-dze**. **Bag/Bağ** soyadı hem modern, hem de tarihi Abhazya toponimisinde yaygın olarak temsil edilmektedir: **Bag-riş/Bağrış** Gagra bölgesinde bir köydür. Kelimenin tam anlamıyla «Bagların sınırı» anlamındadır. Gudauta bölgesindeki köyler **Bağ-ikita, Bağrıpş (Bağrta)**. **Bagrıpsta** bir nehir ve vadi adı, **Bağikuara**, kelimenin tam anlamıyla «Bagların Deresi», **Bagrışxa/Bağrışxa** «Bagların Dağı» ve diğerleri.[40, 604-605] Güney Osetya'daki **Bagiani** köyünün adı da **Bag** soyadıyla bağlantılı görünmektedir. Abhaz Krallığı döneminde, bir dizi Abhaz soylu ve prens, Güney Osetya topraklarında mülklere sahipti ve bu bölge genel olarak Abhaz Krallığı sınırları içindeydi. Bu nedenle, burada **Açbeti/Aça-beti** adında bir köy ve bölge bulunmaktadır. Abhaz prens ailesi **Açba**'dan türemiştir, muhtemelen **Bagiani** köyü de **Bag** prenslerinden gelmektedir. Ayrıca, Abhaz prensleri **Maçaa (Maçba – Maçabeli)** nedeniyle, Güney Osetya'nın tüm bölgesinin tarihi adı **Samaçablo** olarak bilinmektedir.[41, 452]

Abaginba/Baginba[1, 229] - Soyadı çoğul formu **Baginaa**'dan, Megrelce **Baginaava**, Gürcüce **Bagina-dze, Bagina-şvili**. **Bagin** kökünü «**Baginov**», «**Baginyan**» soyadlarıyla karşılaştırın.

Abacaa[1, 221, 289] (Abaclar) – Soyadı çoğul formu **Aabacaa, Aabacaakua** (Aabacaalar); Megrelce **Aabacava** (?), Gürcüce **Aabajadze** (Aabacadze).

Abaza/Abasa/Apsa/Avaza – Abhaz-Abaza etnik dünyasının eski

öz adlandırma formları (yukarıya bakınız). Abazinlerde **Abaza** aynı zamanda bir soyadıdır[3, 251, 254], bu muhtemelen Adigece **Abaza** «Abhaz-Abazalar»[4, 118] kelimesinden gelmektedir. **Abaza** etnik adını içeren Abaza-s-dze ailesi 9.-10. yüzyıllarda Doğu Gürcistan'da güçlü bir Abhaz feodal ailesidir[16, 211-217; 2, 56] (yukarıya bakınız). Modern Gürcüce soyadı formları Abaza-dze, Abaza-şvili, Abazeli, Abasa-dze, Abasa-şvili, Abasi-ani, (Basiani - Gürcistan topraklarında tarihi bölgeler). Avaza-dze, Avaza-şvili. (Abhazca **Auazaa**, Auaz abaa/Uazabaa «Aavazların Kalesi», Sohum bölgesinde bir kale).

Abardzba / Bardzba (Барзба) - bkz. Bardzba (Барзба).

Abasx – Abhazların fonetik varyantlarından biri (bkz. Abasx, Abask, Abazg). **Abasx** etnoniminden türeyen Gürcüce soyadları Abasxa-dze, Abasxa-eli, Abasxa-şvili. (karşılaştırın: Abazg, Abask ile Gürcüce Bazga-dze, Basga-dze.)

Abataa[1, 218, 289], Abhaz-Şapsığ soylu ailesi. Abazaca Abita, Abitov[3, 255], Şapsığca Abat (Abataa Beslan – Abhaz folklorik bir karakter). Abhazya'daki **Abataa** soyu tükenmiştir. Abhaz **Abataa** soyadından türeyen Gürcüce formlar Abata-dze, Abata-şvili, Bata-şvili; Abazaca **Abita**'dan türeyen Gürcüce formlar Abuta-dze, Abuti-dze, Abuta-şvili.

Abaşba[1, 289], **Abaş**[1, 218] - çoğul formatı **Abaşaa** (Abaşlar). Soylu bir aile. Megrelce Abaşıa, Gürcüce Abaşı-dze [3, 349], Abaşa-şvili, Abaşı-şvili. Abhaz prens ailesi **Kaçiba** (Kaçibadze) ile ilişkilendirilir. (bkz. Geçba.)

Abgiba/Abgi [1, 289] - Soyadı çoğul formatı **Abagaa, Abgaa** (kelimenin tam anlamıyla «Kurtlar»), Megrelce Abgia (?), Gürcüce Abaga-dze, Abga-dze (Abgadze), Abaga-şvili, Abagişvili.

Abdalaa/Abdlaa (Abdallar)[1, 246] – Gürcüce Abdala-dze, Abdara-dze (Abduladze), Abdala-şvili, Abdara-şvili.

Abdba/Abıdba[1, 289], **Abdi-ipa**, Abazaca **Abıda**[3, 255] - So-

yadı çoğul formu **Abdaa**, Abazaca **Abıdaa**'dan, Megrelce **Abdia**, Gürcüce **Abda-dze**, **Abdia-şvili**. Abazaca **Abıdaa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Abuda-dze**, **Abuda-şvili**.

Abjba[1, 266] (Abjlar) - Soyadı çoğul formları Abhazca **Abjaa**, **Abijaa**, Abazaca **Abjaraa** (Abjalar) (Gal bölgesinde Abji-Guara «Abji'nin çiftliği»[1, 266]). **Abjaa** soyadından türeyen Gürcüce form **Abja-dze**; **Abijaa**'dan türeyen Gürcüce form **Abuja-dze**; Abazaca **Abjaraa**'dan türeyen Gürcüce form **Abjara-dze**; **Abjba** soyadından türeyen Megrelce form **Abjibaya**.

Abjnou (**Abjnou**)/**Ebjnou**[1, 289, 304], Ubıhça **Bijnou**, **Ebjnou** [56,456,457], Abhazlarda **Bijnou**/**Eibjnou** «Ebjnov».[56,457] - Soyadı çoğul formları **Abjnouaa**'dan Gürcüce **Abjana-dze**, **Abjani-dze**; **Bijnou** varyantından türeyen Abhazca **Bjinaa**'dan Gürcüce **Bujana-dze**; **Bjanaa**'dan Megrelce ve Rusça aktarımda **Bjana**, **Bjinava** (karşılaştırm: **Bjana** Samurzakan'da soylular), Gürcüce **Bjani-dze**; Abhazca **Ebjnaa**'dan Gürcüce **Ebjnadze**. Tarihi Batı Abhazya'da soylu bir aile (geçmişte Ubıh köyü **Ebjnou**, Buu nehrinin yukarısında).[96, 253]

Abiba/**Abi-ipa**[1,224] (Abioğlu) - Soyadı çoğul formları **Abia**, **Abiaa**, Abazaca **Abiraa** «Abirler». Soylu bir aile (Abhazya'da soyu tükenmiştir). Abhazca **Abiaa**'dan türeyen Megrelce formu **Abia**; Gürcüce **Abia-dze**, **Bia-dze**, **Abia-şvili**. Abazaca **Abiraa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Abira-dze**, **Abira-şvili**; Abhazca **Abiba**'dan türeyen Gürcüce form **Abiba-dze**; Abhazca **Abi-ipa**'dan türeyen Gürcüce form **Abuba-şvili**.

Abisal, **Abesal** (Abisaloğlu)[3, 255] - Soyadı çoğul formları **Abisalaa**, Abazaca **Abesalaa** (Abisallar) (karşılaştırm: Osetçe **Abisal** «Abisalov» [39]). Gürcüce **Abesala-dze**, **Abasala-şvili**.

Abras, **Apras** (karşılaştırm: **Abras-kil**)[1, 289] - Soyadı çoğul formları **Abrasaa**, **Aprasaa** (Abralar). Abhaz soylu ailesi. Gürcüce **Abrasi-dze**, **Apras-i-dze** (Aprasidze), Svanca **Abrasi-ani**, **Aprasi-ani**, bkz. **Baras**.

Absa - bkz. Apsa.

Abugba/Abıgba/Abukba, Abhaz-Abazaca **Abıku-ıpa**, **Bugba**[1, 221, 223, 225; 3, 256] (Abuglar/Abuklar) - Soyadı çoğul formları **Abuguaa**, **Abıguaa**, **Abıkuaa**, Abazaca **Abakuraa**, **Bakuraa**. Abhaz-Abaza prens ailesi[3, 256]. **Abugaa**, **Abıguaa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Abuga-dze**, **Abuga-şvili**, **Buga-şvili**; **Abukaa** varyantından türeyen Gürcüce formlar **Abuka-dze**, **Abuki-dze**, **Abuka-şvili**; Abazaca **Abakuraa**'dan türeyen Gürcüce form **Abakura-dze**, **Bakuraa**'dan türeyen formlar **Bakura-dze**, **Bakura-şvili**. Karşılaştırmın Abhaz-Abazaca **Bakuraa** ile Gürcüce dağ beldesi Bakuriani.

Abu-ıpa/Apu-ıpa (Abuoğlu) veya (Apuoğlu), (Beşikuara köyü/Tzabal) - Soyadı çoğul formları **Abuaa/Apuaa**. Gürcüce **Abua-dze**, **Abua-şvili**.

Abuxba/Abıxuba[1, 290] - Soyadı çoğul formları Abhazca **Abıxuaa**, **Bıxuaa**, Abazaca **Bıxuraa** (Bıxular) (karşılaştırmın: **Bıxu** kökü ile Ubıhların kendi adlandırması **pöx**). Abhazca **Abıxuaa**'dan türeyen Gürcüce form **Abuha-dze**; **Byhuaa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Buha-dze**, **Buha-şvili**; Abazaca **Bıxuraa**'dan türeyen Gürcüce formlar **Buhra-dze**, **Buhra-şvili**. Abhazca **Abıxuba**'dan Megrelce form **Abuh-baya** (karşılaştırmın: Rusya'daki **Abuxov** soyadı).

Abxaba - Gürcüce formu **Abxaba-dze** olarak korunmuştur. Soyadı çoğul varyantları Abhazca **Abxaa**, Abazaca **Abxaraa** (Abxlar). Abhazca **Abxaa**'dan türeyen Megrelce form **Abxava(?)**, Gürcüce **Abxa-dze**, **Abxai-dze**; Abazaca **Abxaraa**'dan türeyen Gürcüce form **Abxari-dze**; Abhazca **Abxaba**'dan türeyen Gürcüce form **Abxaba-dze**.

Abxazaa/Apxazou – (Megrelce ve Gürcüce **Abxazava**). Gürcistan'da en yaygın soyadlarından biri. İlk kez 17. yüzyıl başlarında Gürcü kaynaklarında kaydedilmiştir.[2, 60] Gürcüce **Apxazi**, Megrelce **Apxaza** (Abhazlar) kelimesinden türemiştir. Abhazca **Apxazaa** > Gürcüce - Megrelce **Apxazava** / **Abxazaa**. Aynı zamanda, Gürcistan'da **Apxazi** soyadı, prens ailesi **Abxazi** olarak da bilinmektedir. Bu soyadı

kökeni, Abhazy'a'nın yönetici prens ailesi **Açba** – **Ançabadze**'nin bir koluna dayanmaktadır. 17. yüzyılda Doğu Gürcistan'da, Kral Ros-tom'a yakın olan «Ançabadze Giorgi» veya Gürcülerin dediği gibi «Abxaz-Giorgi» ünlüydü. Fars kaynaklarında «Abxaz-Beg» olarak bi-linir. Onun, Kaheti prens ailesi **Abxazi**'nin kurucusu olduğu düşünül-mektedir.[2,343] Apxazi etnoniminden türeyen diğer Gürcüce soyad-ları Abxaza-uri, Abxazi-şvili'dir.

Avaza - bkz. Abaza.

Avidzba (Ağüdzba) - Soyadı çoğul formları **Ayüdzaa** (Avidzaa) "Avidzba'lar". Megrelce Avidzbaya, Gürcüce Avitsa-dze.

Agaba/Agai-ıpa[1, 224] /**Agba**[2, 257] - Soyadı çoğul formları **Agaa**[1, 234], **Agauaa**, **Gauaa** (kelime anlamıyla "sahil insanları"). (karşılaştırın: Abazin-Şapsığ – Kabardey. Goo, Gou "Goov"[96, 96-98]). Prens-soylu aile. Soyadı formu **Agaa**'dan Gürcüce Agaa-dze, Agaa-şvili, Ağauaa – Agava-dze. Soyadı **Agaba**'dan Megrelce Aga-baya, Gürcüce Agaba-dze, Agaba-şvili. Kısaltılmış form **Agba** Meg-relce Agbaya, Gürcüce Agba-dze, Agba-şvili. (Bkz. **Gaaba**, **Gaba**.)

Aggan-ıpa[1, 290] - Soyadı **Agganaa** (Agganlar). Megrelce Aga-nia(?), Gürcüce Agana-dze.

Agigaa[1, 223] (karşılaştırın: Abazaca **Gagi**[3, 281]), **Gigaa** (Gi-galar)[1, 244] - Soylu aile. Megrelce Gigava, Gürcüce Giga-dze, Gi-ga-şvili, Giga-uri.

Agriba/Agırba, Kısaltılmış formu **Agr**, **Agır/Agir** - Soyadı çoğul formları **Agraa** (Ağrlar), Abazaca **Agiraa** (Agirlar). Kalabalık bir Abhaz-Abaza klanı. Megrelce **Agirbaya**[2, 395], Gürcüce Abhazca **Agr**'dan Agri-dze; **Agraa**'dan Agra-dze, Agra-şvili; **Agir** formundan Gürcüce Aguri-dze.

Aguasba/Agusaba – Soyadı çoğul formu **Guasaa**[1, 222, 290] (Guaslar) (Beşikuara köyü – Tzabal). Abhaz soylu ailesi. Megrelce Gvasava, Svanca Gvasi-anı, Gürcüce Gvasa-dze, Gvas-elia. **Agusaba**

formundan Agsaba-dze, Agusaba-dze.

Aguba, Aguiba(Sadz) /**Agua**[1, 290] - Asilzade ailesi. Soyadı çoğul formları **Aguaa, Aguraa**. Megrelce Aguava. Abhazca **Agua**'dan Gürcüce Agua-dze, Agua-şvili; Abazaca **Aguraa**'dan Gürcüce Agura-dze, Agura-şvili; Abhaz soyadı **Aguba**'dan Gürcüce Aguba-dze, Aguba-şvili.

Agumaa (Gumlar) - (Gumba ve Guma soyadları ve Gumista nehrinin yukarı kısmının adı ile karşılaştıran). Megrelce Agumava, Gürcüce Aguma-dze. (Bkz. Gumba)

Agurdzan[1, 290] - Çoğul hali **Gurzanaa** (Gurzanlar), Megrelce Gurzania; Gürcüce Gurzani-dze.

Aguşba/Akuşba[1, 290], **Kuşba**, Abazaca **Kuşpa**[3, 310]- Soyadı çoğul formları **Guşaa, Kuşaa**, Abhaz-Abazaca Kuşraa (**Kuşaa**, Abgalaxuara köyünde, Tsabal, Gulripş bölgesinde yaşar). Muhtemelen asilzade ailesi. Soyadı formu **Akuşaa**'dan Megrelce Akuşava(?), Gürcüce Akuşa-dze, Akuşa-şvili; Abhazca **Kuşaa**'dan Gürcüce Kuşa-dze, Svanca Kuşi-ani, Abazaca **Kuşraa**'dan Gürcüce Kuşara-dze; **Akuşba** soyadından Megrelce Akuşba-ia.

Adaleiba/Adleiba - Soyadı çoğul formları Adaleyaa/Adleyaa (Adaleyler). Gürcüce Adalei, Adali-dze, Adlia-şvili.

Adeiba/Ateiba[1, 295] - Soyadı çoğul formları **Adeyaa/Ateyaa**. Abhaz asilzade ailesi. Soyadı formları **Adei** Megrelce Adia, Gürcüce Adea-dze, Adei-şvili; soyadı formu **Ateyaa**'dan Megrelcede Atia, Gürcüce Atea-dze, Atei-dze, Atei-şvili; **Adeiba** soyadından Gürcüce Adiba-dze, **Ateyba**'dan Atiba-dze, Adiba-şvili.

Aderba[1, 290] - Soyadı çoğul formları **Ader, Aderiaa**. Tarihi Batı Abhazya'dan (Aderba Vadisi ve Mezıb Nehri'nin sağ kolu Aderba Nehri)[71, 35, 45]) soylu bir aile. Gürcüce'de Abhaz kökenli **Ader**'den Adera-dze, **Adriaa**'dan Adria-dze, Adria-şvili.

Acba[1, 266, 296] - Abazaca **Acba, Acbiev, Acibekov, Acaa**,

Aciaa. Abazaca **Acaraa'**dan Gürcüce Acia-dze, Acia-şvili; Abazaca **Acaraa'**dan Gürcüce Acara-dze, Acaraşvili; **Acba'**dan Megrelce Acibaya, Gürcüce Aciba-dze.

Adzba (bkz. L. Kioçeli "Hakı Adzba"), **Adzba**[1, 291], **Adzaa** - Soyadı çoğul formu Abhazca **Adzaa**, Megrelce Azbaya, Gürcüce Adza-dze; **Adzba'**dan Adzabi-dze.

Adzinba - Abazaca **Adzına**, çoğul **Adzinaa**. Megrelce Adzinbaya, Gürcüce Adzina-dze. (bkz. Dzinba, Dzinba, Zimba (Dzimba)).

Adika/Adikua[1, 290] - Soyadı çoğul formları **Adikaa**, **Diku-aa'**dan Megrelce Adikua, Gürcüce Adika-dze, Odika-dze, Dikva-dze, Dika-şvili.

Adümba/Dümba[1, 290] – Çoğul hali **Düimaa**, **Dümbaa**. Soyadı (A-tumaa, Dumaa soyadlarıyla karşılaştırm). Soylu bir aile. Abhazca **Düimaa (Dumaa)**'dan Megrelce Dumava, Gürcüce Duma-dze; Abhazca **Adümba'**dan Gürcüce Adumba-dze; **Dümba'**dan Dumba-dze (bkz. Dumaa).

Azaba - bkz. s. 228.

Ayaşba/Yaşba/Eşba - Eşaa, Yaşaa (Eşlar/Yaşlar) soyadı biçimle-ri. Abhaz soylu ailesi. Megrelce Eşbaya. Soyadı çoğul formu **Yaşaa** biçiminden Gürcüce Yaşa-dze, Yaş-vili; **Eşi** soyadı temelinden Eşi-dze, **Eşba**, Eşba-dze (Ejba-dze); Abazaca **Eşraa'**dan Gürcüce Eşra-dze.

Ayba/Eyba[38, 374] – **Ay**, **Aya** kökünden türeyen **Ayr**, **Ayraa**; **Eyba** formundan Abazaca **Eybraa**, **Eybar** (bkz. Abhazya'nın Gudauta bölgesindeki antik tapınak adı, Ebırnıxa/Eybarnıxa tam anlamıyla "Eybalı Tapınağı"). **Ayba**, **Eyba** eski Abhaz-Abaza soyadlarından biridir[41, 141, 148, 541]. Abhazca **Ayba'**dan Megrelce Aybaya, **Eyba'**dan Eybaya. **Aya** kökünden Gürcüce Aya-dze, **Ayba'**dan Ayba-dze, ayrıca **Eybraa'**dan Eybraeli, Ebrali-dze.

Aygba[1, 235], **Ayg** – Soyadı çoğul formu **Aygaa** (Aygılar). Meg-

relce Aygbaya, **Ayg** kökünden Gürcüce Ayga-dze, Ega-dze, Ega-şvili.

Aymhaa/Emhaa - Soyadı çoğul formları Abhazca **Emixuaa**, Abhaz-Abazaca **Emxuaraa**, **Aymxar**. [1, 291] Prens-soylu aile. Megrelce Emuhvari, Gürcüce Emha-dze, Emuhvari.

Aynarba/İnarba [1, 291, 307] - Soyadı çoğul formu **İnaraa** (İnarlar) (bkz. Nart demircisi Aynar'ın adı). Megrelce İnarbua, Gürcüce İnara-dze, İnari-dze.

Akaba – Soyadı çoğul formu Abhazca **Akaa**, Abazaca **Akaraa**. **Akaa** soyadından Megrelce Akava, Gürcüce Akaa-dze, Aka-şvili; **Akaraa** formundan Gürcüce Akara-dze, Akara-şvili; Abhazca **Akaba** soyadından Megrelce Akabaya, Gürcüce Akaba-dze, Akaba-şvili.

Akal-ipa, Kal-ipa [1, 226; 34, 413] – Soyadı çoğul formları **Akala**, **Kalaa**. Abhazca **Akalaa**'dan Gürcüce Akala-dze, **Kalaa**'dan Kala-dze.

Akauba/Akouba, Abazaca **Akaua** [3, 262], **Kayaa** – Soylu aile (Abhazya'da soyu tükenmiştir). Abhazca **Akouba**'dan Megrelce Akobaya, Gürcüce Akoba-dze, Akobid-ze; Abhazca **Koyaa** soyadından Gürcüce Kova-dze; **Kouba**'dan Kobai-dze, Koba-dze (bkz. Kaheti'deki Koba-dze köyü).

Akaşba/Akşba [1, 291] – Soyadı çoğul formları **Kaşaa**, **Akşaa**. Megrelce Kaşibaya, Gürcüce Kaşiba-dze.

Akayuba (Akağüba), Kağüba, Keyüba [1, 291; 414] (**Kove** olarak yazılır) - Çoğul hali **Kağüaa (Қаәаа)**. **Kağüaa**'dan Gürcüce Kaya-dze, **Keyüaa**'dan Kea-dze; **Akağüba**'dan Gürcüce Akeba-dze; **Kağüba**'dan Gürcüce Kayba-dze, **Keyüba**'dan Keba-dze.

Akimba/Akım-ipa [1, 291] – Soyadı çoğul formu **Akimaa**'dan, Megrelce Akimava, Gürcüce Akima-dze.

Akırtba, Kırtba (Kırtıba) [1, 312] – Abhazca **Akırtwa** (Gürcü) kelimesinden türetilmiş olduğu düşünülmektedir. Buradan **Akırtba, Kırtba** soyadları oluştu [2, 91; 38, 348]. Asil bir ailedir. Abhazca ço-

ğul hali **Akırtaa**'dan Megrelce Akirtava[1, 262]; **Kırtaa**'dan Megrelce Kirtava[38, 353], Gürcüce Kirta-dze. (Bkz. Kartba)

Akuadzba /Kuadzba, Abazaca **Kuatsba**[3, 324] - Soyadı **Kuadzaa** (Kəaʒaa), Abazaca **Kuadzraa**. Abhaz asil ailesi. Abhazca temel **Kuadza**'dan Gürcüce Kvaza-dze, Kodzi-şvili; Abazaca **Kuadzraa**'dan Gürcüce Kvazari-dze; Abhazca **Kuadzba**, Abazaca **Kotsba**'dan Megrelce Kvadzbaya.

Akucba, Kucba, Abazaca **Kuc**[3, 326] - Soyadı çoğul formları **Akucaa, Kucaa** (Kuclar)[1, 292]. Abhaz asil ailesi. Abhazca **Akucaa**'dan Megrelce Akucava/Okucava, Gürcüce Akudza-dze. (bkz. Kucba)

Akuidzba - Soyadı çoğul formları **Kudzaa**'dan Megrelce Kuzaiya, Gürcüce Kuzi-dze, Kuza-şvili.

Akuşba - bkz. Aguşba.

Akşinba[1, 291] – Soyadı çoğul formları **Akşinaa**'dan Megrelce Akşinbaya, Gürcüce Akşina-dze.

Alaba, Alba – Soyadı çoğul formları **Alaa**[1, 292] / **Alayyaa**, Gürcüce Alaba-dze, Alaba-şvili, Alba-dze, Alba-şvili; **Alaa**'dan Aladze, Ala-şvili, Alayiaa; Gürcüce Alay-dze. Asilzade ailesi.

Alan, Alanaa – Abhaz kökenli bir aile ismi[38, 395] ve tarihsel Batı Abhazya'da bir Abazin-Ubıh topluluğu[71, 50]. Aynı zamanda bir köy adı olarak da Sohum bölgesinde kaydedilmiştir: **Alan, Alanaa**. [40, 136] Megrelya'da **Alan** ismi Abazinleri (Abhazca 'Aşua') ve genel olarak Kuzey Kafkasyalıları ifade etmek için kullanılmıştır. [40, 533] Aile ismi büyük olasılıkla kişisel isim **Alan**'dan veya doğrudan etnonim **Alan** (Oset) kelimesinden türemiştir. Abhazca **Alan**'dan Megrelce Alania[38, 395, 398], Gürcüce Alani-dze, Alani-şvili; Abhazca **Alanaa**'dan Gürcüce Alana-dze, Alana-şvili.

Alatsba/Latsba, Latsaba[1, 22] - Aile ismi Latsaa (köy Abgara – Tzabal). Abhazca **Latsaa, Latsba**'dan Gürcüce Latsa-dze; Megrelce

Latsubaya, Gürcüce Latsaba-dze, Latsabi-dze, Latsabai-dze (bkz. Latsba).

Alnba/Alnaa[1, 292], **Lnaa** - Megrelce Lunava, Gürcüce Luna-dze, Luna-şvili.

Amaan/Maan - Aile ismi. Soyadın çoğul formları **Maanaa**, Abazaca **Maanraa** (Maanlar). Ünlü bir Abhaz prens-asilzade ailesinin ismi. Muhtemelen **Maahan** veya **Maarxan**'ın kısaltılmış, asimile edilmiş bir formu, «Ma ailesinden Han» (bkz. Mariş maddesi). Abhazca formda **Maarxan**, Megrel-Gürcü formunda Marxanı. Abhazca **Margani+a** (Margania), Gürcüce Margani-dze, Margana-dze. Abhazca **Amaan**, Gürcü kaynaklarında 11. yüzyıldan itibaren **Amaan**, Gürcüce Aman-eli, Amaneli-s-dze[22, 89], Amaneli-dze, Amaneli-şvili. Abhazca **Maan** Gürcüce Mana-dze, Maani-dze, Maani-şvili. Abazaca **Maanra** Gürcüce Maana-ra-dze. İlginçtir ki, 13. yüzyıl başlarındaki bir kaynağa göre Abhaz Krallığı'nda kral tacı giyme hakkı yalnızca Zaliş İmeretya'ya, yani anakara olarak Abhazy'a'a aitti. Bu hakka göre, Tamar'ın tac giyme töreninde bir yanında Amaaneli-s-dze (Abhazca **Amaan**), diğer yanında Vardan-is-dze (Abhazca **Vardan**) durur, tacı Kutaisi (Abhaz) başpiskoposu Sagir-is-dze (Sagir, bkz. Sagaba) takardı. Amaanelisdze ve Vardanisdze ise ona kılıç kuşandırırdu.[225]

Görünüşe göre, Abhazca **Amaan**, **Maan**, **Amaa/Maa**, **Amaara**, **Amara** «Ama-lar», «Ma-lar» temelinden türemiştir, bu durum Gürcüce varyantlarda Amaa-dze, Ama-dze, Amaa-şvili, Ama-şvili; Abazaca **Amaara'dan** Gürcüce Amara-dze, Amara-şvili (karşılaştırın: Abhaz soylarının temeli **Ama-ba**, **Amaa**; bkz. Amaba); Abhazca form **Maa**, Abazaca **Maara'dan** Gürcüce Maa-dze, Maa-şvili; Abazaca **Maara'dan** Gürcüce Maara-dze, Maara-şvili, Mara-şvili. Abhaz Krallığı'nda 11.-13. yüzyıllarda Abhaz prensleri **Amaan/Maan**, (Gürcüce Amaan-eli, Amaanalis-dze) Argveti'nin hâkimleriydi.

Amaba[1, 292] - Aile ismi, çoğul formu **Amaa**, **Amaraa**. Asilzade ailesi. Abhazca **Ama-a'dan** Gürcüce Ama-dze, Amai-dze; **Ama-**

raa'dan Amara-dze, Amara-şvili. Abhazca soyadı formu **Amaba**'dan Megrelce Amabia, Gürcüce Amabi-dze. (Bkz. Amaan)

Amardaa[1, 292, 316]/**Mard-ipa** - Aile ismi, çoğulu **Mardaa** (folklorik karakter Mard-ipa Mardasou, «Mard'ın oğlu – Mardasou». Asilzade ailesi. Megrelce Mardia, Gürcüce Marda-dze.

Amba (karşılaştırm: Amaba) - Gürcüce prens soyadı formu Amba-dze'de olarak korunmuştur; Abhazya'da (Gudauta bölgesi) **Ambara** kilisesi, **Ambarıxa** «Ambaların Tapınağı», **Amba-iüara** «Ambaların durağı», Ambarıxutza «Ambaların aşığı» isimli bir köy ve tapınak bulunmaktadır.[40, 583] Aile ismi formları, Abhazca **Ambaa**, Abazaca **Ambaraa**. Abhazca **Amba**'dan Megrelce Ambia, Gürcüce Amba-dze, (Asamba-dze), Amba-şvili. Abhaz-Abazaca **Ambaraa** Gürcücede Ambari-dze, Ambari-şvili (karşılaştırm: Abara-dze, Abara-şvili).

Amiçba (Amçba)/Amça (Amtça)[1, 246, 254, 292], Sadzca **Mitçba, Miçba** [57, 289] - Aile ismi çoğul formu Amçaa (Amtçaa). Abhaz-Sadz ailesi, Gürcüce Amçi-dze; **Mitçaa, Mtçaa** formları Gürcüce Miça-dze, Miça-şvili, Muça-dze, Muça-şvili. Abhazca soyadı **Amiçba**'dan Megrelce Amiçbaya.

Amkuab (Amkuab) - Çoğul hali **Mkuabaa**. Megrelce Mikvabia, Gürcüce Mekvabi-dze, Mekvabi-şvili.

Ampar (Ampar), Mpar (karşılaştırm: Dbar, Çukbar, Lakuar...) - Tanınmış bir Abhaz ailesi (Gudauta bölgesi). Soyadı çoğulu **Amparaa** formundan Gürcüce Amparı-dze; **Mparaa**'dan Megrelce Mamporia(?), Gürcüce Mpari-dze, Mepari-dze, Mepari-şvili, Mpara-şvili.

An/Anba, Anrua, Anua[1, 224, 292, 293] - Soyadı çoğul formları Abhazca **Anaa, Anuaa**, Abazaca **Anaraa**. Abhazca **Anaa**'dan Gürcüce Ana-dze, Ana-şvili; Abazaca **Anaraa**'dan Gürcüce Anara-dze, Anara-şvili; **Anua**'dan Megrelce Anua, Gürcüce Anua-dze, Anua-şvili; **Anba**'dan Anıba-dze.

Ananba/Nanba[1, 218, 235] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Ananaa**, **Nanaa**, Abazaca **Nana**, **Nanraa** (Anlamı: Büyükannele-rin)'dir. Abhazca **Ananaa**'dan Svanca Anani-ani (Oni-ani); Gürcüce Anana-dze, Anani-dze, Anana-şvili (karşılaştı- rın: Gürcistan'da Argvet Vadisi'ndeki Ananuri kalesi). **Nanaa** formundan Megrelce Nanava, Gürcüce Nana-dze, Nani-dze, Nanei-şvili; Abazaca **Nanraa'dan** Gürcüce Nanara-dze. Abhazca soyadı **Nanaba/Nanba**'dan Gürcüce Nanaba-dze, Nanabi-dze, Nanabai-şvili, Nanabi-şvili; Nanba'dan Gürcüce Nanba-dze (karşılaştı- rın: Abhazca **Nanaa** ile Kaheti'deki Naniani köyünün adı).

Anaşba/Anşba, Anş[1, 221, 291] – Bu soyadın çoğul formu **Anşaa**'dır. Megrelce Anaşbaya, Gürcüce Anşa-dze, Anşa-şvili.

Andarba/Andarbua, Androu[1, 251, 260] – Çoğul formu **Andarraa**. Soyly bir ailedir (Görünüşe göre **Andaraa** aile adı, Çlou köyünün bir bölümünün adı olan Oçamçıra'da Androu'a dayanıyor). Megrelce Andribava, Gürcüce Andera-dze, Andria-dze, Andria-şvili, Abhazca **Andarba**'dan Gürcüce Andriba-dze.

Anteyba, Antea – Bu soyadın çoğul formu **Antaa**'dır (karşılaştı- rın: Ant isminin kökü ile M.S. IV-VII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Ant halkının adı). Abhazca **Anteyaa**'dan Megrelce Antia, Antelava, Gürcüce Anteli. Gürcüce Anta-dze, Anti-dze.

Ançiba, Ançıya - bkz. Açba, Açil.

Apagia-ıpa/Apagea - Soyadı çoğul formları **Apaghaa, Apaki-eyaa**. Abhazca Apagea "gururlu", "kibirli". Soyly bir aile (Abhazy'da nesli tükenmiştir). Megrelce Apakia, Gürcüce Apaki-dze, (muhteme- len Abhazca **Apagea**'dan Gürcüce Abakeli, buradan Megrelce Abake- lia). **Apakiya** soyadını taşıyanlar kendilerini Sabakia (Sabekia) soya- dının taşıyıcıları olarak kabul ederler. (Bkz. Abagba)

Apba - Bkz. Aapra.

Apsa, Absa, Apsua (Abhaz) - Çoğul hali **Apsaa, Apsakua, Ap-**

suaa, Apsaçüa, Apsar.[1, 293] Abhazların eski kendi adlandırmaları. **Apsa** biçimi, Abazalar arasında **Apsa, Napsa** soyadı olarak da kullanılır.[3, 264, 265, 355] Abhazca **Absaa/Apsaa**'dan Megrelce Absava/Apsava, Gürcüce Absa-dze, Apsa-dze, Apsandze/Absan-dze[2, 366, 367] Burada "n" ektir (karşılaştırın: **Çaçba** – Çançiba-dze, Açba – Ançba-dze vb.). **Apsar** biçiminden Gürcüce Absar-dze, **Ab-saraa**'dan Gürcüce Absara-dze, Absari-dze, **Apsara**'dan Apsara-dze, Apsari-dze. Endoetnonim **Apsua**'dan Gürcüce Apsua-ipa, "Abhaz'ın oğlu", "Abhazlar".[1, 269; 293]

Apsar - bkz. **Apsa**.

Apsua-ipa (Abhazlar), **Apsua-ipa Gamsania** [1, 293] (Tam anlamıyla "Abhaz oğlu Gamsania") - Soylu bir aile. Soyadının ikinci kısmı Gamsania, ayrıca bağımsız olarak da var. Abhazca **Gamsania**, Megrelce Gamisonia, Gabisonia. Orijinali Svan dilindeki **Gabisi-ani**'dir. Bunun temelinde Oset dilinde de **Gabis** soyadı bulunur. Megrel dilinde Gabiskeria, Gürcü dilinde ise **Gamis** formundan türeyen Gamsa-dze ve Gamsa-şvili şeklinde karşımıza çıkar.

Apsilaa (Apslaa) - "Apsilaoğulları" demektir. Kökeni, Abhazların kendi kendilerine verdikleri isim olan **Apsa/Apsil**'den gelir ve bu, Doğu Abhazlarının eski bir tanımıdır (bkz. yukarıda **Apsa**). Etnik bir form olan **Apsil**'den, Gürcü dilinde Doğu Abhazya'nın adı olan Apsileti, yani "Apsillerin Ülkesi" türetilmiştir. Abhazca **Apslaa** formundan Megrel dilinde Apsilava[1, 269, 293] (yaklaşık 1600 yılında yazılı olarak kaydedilmiştir).[15, 123] Gürcü dilinde ise Abşila-dze, Apsila-şvili şeklinde karşımıza çıkar.

Araba/Arba - Türkiye'de yaşarlar. Abazaca **Ar**[3, 265], Kabardey-Çerkesçe **Ara**[4, 124], soyadı çoğul formu olan **Araa**. [57, 284] Megrel dilinde Arbaya, Abhazca **Araba**'dan Gürcü dilinde türeyen Araba-dze, Arabi-dze, (bkz. **Marşan**) Arabi-şvili, **Arba**'dan türeyen Arba-dze, Arba-şvili şeklindedir.

Aranba[1, 293] - Soyadı çoğul formu olan **Aranaa**, Megrel dilin-

de Aranbaya (?), Gürcü dilinde Arana-dze, Arana-şvili şeklindedir.

Araşba/Arşba/Arışba, Arış - Adigece **Araşako (Araşakua)**, Abhazca **Arışaa** (Arışoğulları), Megrel dilinde Arşbaya[1, 260], Gürcü dilinde Abhazca soyadı temeli olan **Arış'**tan türeyen Aruşa-dze, ayrıca Aresi-dze, 10. yüzyılda Arşi-s-dze olarak kaydedilmiş, daha sonra Arışı-s-dze, Araşidze; Svan dilinde Arış-iani şeklinde soylu bir aile olarak karsımıza çıkar (bkz. Tiflisli Ermeniler arasında Aresyan). Kroniklere göre[29] Kaheti'de Lotsobanta (İvane'nin mülkü) ve Marana (Xaxua'nın mülkü) kalelerine sahip olan iki kardeş Xaxua ve İvane Arışidze, Abhaz kralı Giorgi'ye itaatsizlik ettikleri için yakalanıp cezalandırıldı. Kral, Xaxua Arışidze'yi Cigetya'ya [29, 35], yani anavatanı olan Kuzeybatı Abhazya'ya gönderdi.

Arağütaa[1, 218] / **Aryutaa** – Abhaz soylu ailesi. Abhazya'da Gudauta bölgesinde Arağüta köyü mevcut. Megrelce Arutava, Gürcücede Aruta-dze, Aruta-şvili.

Argun (Argun) - Abazaca **Argun, Argunaa** (Argunlar), Megrelce Argunia, Gürcüce Arguni-dze, Arguni-şvili.

Ardazba/Ardizba (Abazaca)[1, 294] – Çoğul formu **Ardazaa** (Ardazlar). Megrelce(?), Gürcüce Ardaz-i-şvili.

Ardba/Aredba/Arıdba[1, 218, 294] / **Artba**[1, 293] - Soyadı çoğul formları **Ardaa, Arıdaa** (Ardlar) veya **Artaa** (Artlar). Abhaz-Sadz soylu ailesi. Abhaz aile adı **Ardaa**'dan **Adler** şehrinin adı türemiştir. **Ardlar**'dan, burada “-lar” Türkçe çoğul eki olup temel kelimeye çoğul anlamı katar.[71, 135] Abhazca **Ardaa**'dan Megrelce Ardia (Gürcüce Ardia-dze), Gürcüce Arda-dze, Ardia-dze, Ardi-şvili; **Artaa**'dan Gürcüce Arta-dze, Arti-şvili; **Ardba** formundan Megrelce Ardbel-ava, muhtemelen Gürcüce Ardbeli'den geliyor.

Ardzinba (Ardzinba/Ardzimba) – Çoğul formu **Ardzinaa**. Megrelce Ardzinbaya, Gürcüce Ardzana-dze, Arzina-dze (Karşılaştırmalı: Bal-
kar(?) Arzimbekov, Arzinbekov). (Bkz. **Dzinba, Dzimba**)

Areyba (Türkiye'deki Abhazlarda) / **Ariba**, **Ariyaa** - Megrelce Aria, Abhazca **Ariba**'dan Gürcüce Ariba-dze.

Arimba[1, 236] - (karşılaştırm: Arınba). Çoğul formu **Armaa**[1, 294], Gürcücede Arma-dze.

Arinba/Arindba[1, 236], **Rinba** - Çoğul formu **Arinaa**, **Arindaa**, **Rinaa**. Abhaz prens ailesi[1, 160; 2, 328]. Abhazca **Arinaa** formundan Megrelce Arinava(?), Gürcüce Arina-dze, Arina-şvili; **Arindaa**'dan Gürcüce Arinda-dze, ayrıca fonetik varyant **Arinaa**'dan Gürcüce Aruna-dze, Aruna-şvili; **Rinaa**'dan Gürcüce Rina-dze, Rina-şvili.

Arlan[1, 234; 2, 414] - Türk kökenli kişisel isim **Arlan** "kahraman"dan türemiştir. Abhazca çoğul formu **Arlanaa**. Abhaz-Abaza prens ailesi ve topluluğu. **Çaç** (**Çaçba**) ve **Tsan** (**Tsanba**) bölgeleri arasında yaşamıştır.[38, 358] İlk kez 17. yüzyılda Türk gezgin ve coğrafyacı Evliya Çelebi tarafından kaydedilmiştir. Evliya Çelebi, **Arlan** topluluğunu ziyaret etmiş ve şöyle yazmıştır: “Arlan kabilesi (topluluk – V.K.) yaklaşık 10 bin bahadıra sahiptir. Verimli toprakları vardır; beyleri adildir. Limanları **Laçığa** olarak adlandırılır ve bu ana limandır. Burada bir gece misafir olduk. Burası harika bir limandır. Yaz ve kış, buraya gelen gemiler eksik olmaz.”[67, 49] Daha sonraki kaynaklarda **Arlan** prenslerinin bölge hakimi olarak anılmaması, muhtemelen onların **Çaçba** veya **Tsanba** ailelerine bağlı olduklarını veya büyük ölçüde Kuzey Kafkasya'ya göç ettiklerini göstermektedir.[38, 358] Bununla birlikte, **Arlan** prenslerinin imzası, 1827 yılında Abhaz prensleri ve asilzadeleri tarafından hazırlanan bir yemin belgesinde yer almaktadır.[38,414] Abhazca **Arlan** Megrelce Arlania[38, 357, 358], Gürcüce Arlani-dze; aile ismi formu **Arlanaa**'dan Gürcüce'de Arlana-dze.

Arsaa/Arsia[1, 231, 236, 246] - Çoğul formu **Arsaa** (Arslar), Megrelce Arsia, Gürcüce Arsa-dze.

Arsal/Arsalia[1, 294] - Aile ismi çoğul formları **Arsalaa**, **Arsaliaa** (Arsallar). Megrelce Arsalia, Gürcüce Arsala-dze.

Arstaa - Bkz. Rastaa, Rstaa.

Artba - Bkz. Ardba.

Arixuba(Arixuba), Arxua(Apxəa) [1, 244], Abazaca **Rix, Rixua**[3, 362, 475] (Abhazya'da Gudauta bölgesinde **Arixua** dağı ve mevkii bulunmaktadır).[40,287] Aile ismi çoğul formu **Arixu-aa/Arixuaa, Rixua**[1, 320] / **Rixuaa**. Asilzade ailesi. Abhazca **Arxu-aa**'dan Gürcüce Arhava-dze, Arhva-dze, Arhua-dze, Arhua-şvili; **Rixuaa** formundan Megrelce Ruhaya, Gürcüce Ruha-dze (soyadı kökeni **Rix/Rix**, aynı zamanda **Rixu** köyü ve İngur Nehri'nin sol kıyısındaki Ruha kalesinin adıdır). Abhazca form **Arixuaa**'dan Megrelce Aruhava, Gürcüce Aruha-dze.

Arçaba (bkz. **Ançaba, Ançaba-dze**) - Gürcü formu Arçaba-dze (bkz. **Açba**) şeklinde korunmuştur. Prens-soylu bir ailedir. Abhazca aile ismi çoğul formları **Arçaa/Arçuaa** (bkz. Orçua, Orçı-ku-ba). Abhazca **Arçaa**'dan Megrelce Arçava, Arçaya; Gürcüce Arça-dze, Arça-şvili, Araça-şvili; **Arçuaa**'dan Megrelce Arçvaya, Gürcüce Arçua-dze, Arçva-dze, Arçava-dze, Arçeva-dze (bkz. Arçe-li-a).

Arğütaa - bkz. Arağütaa.

Asabba/Asabua, Sabuaa[1, 248, 321] - Megrelce Sabua. Abhazca **Asabua**'dan Gürcüce Asabua-şvili; **Asabba**'dan Asaba-şvili, Asabi-şvili.

Asamba – Çoğul formu **Samaa**. Soylu bir aile. Megrelce Sama-va(?), Gürcüce Asama-dze, Asama-şvili, Asamba-dze.

Asanba - Çoğul hali **Sanaa**. Soylu bir aile (bkz. **Asamba**). Megrelce Sanaya, Gürcüce Asana-dze, Asani-dze. Abhazca **Asanba**'dan Gürcüce Asanba-dze.

Aşüanba - Aşüanua (Aşüanua=Svan). Svan aile ismi varyantları **Şüanaa, Şüanuwa**. A. Kupraa, **Aşüanba, Aşüanuwa** aile ismi formlarında yanlışlıkla **Aşua** ("Kuzey Kafkasyalı" veya "Abazin"[2, 49]) temelinin ayırt eder. Abhazca A-şüan "Svan"dır. Abhazca aile ismi

Aşüanba, Gürcüce Svani-dze, Abhazca **Aşüanua**'dan Gürcüce Asvanua; **Aşüanaa**'dan Gürcüce Asvana-dze; **Şüanaa** formundan Svani-dze, (bkz. Svani-dze, Svane-şvili, Svani-şvili)

Asxaba/Aşxaba - Geçmişte **Asxaba** köyü vardı. (Tarihi Batı Abhazya'da, Çemit Nehri'nin yukarısında).[71,36] **Asxaba**, **Aşxaba** soyadının fonetik bir versiyonu olabilir[1, 224]. Kökü **Aşxa** (**Aş-xa**) olup, kelime anlamı "Aş'ların Prensi (lideri)"dir (bkz. **Aşaba**, **Aşba**). **Asxaba** soyadı Abhazca kökenli bir isim olan **Asxaa**, Abazaca **Asxaraa** ile ilişkilidir. Fonetik versiyonu olan **Aşxaba-Aşxa**, **Aşxaa**, Abazaca **Aşxaraa** soylu-prens ailesidir. Aile köklerinden, Abhazca **Asxaa** ve Abazaca **Asxara**'dan sırasıyla Gürcüce Askhadze ve Askhara-dze; **Aşxaa** biçiminden Gürcüce Askhadze; **Aşxaraa**'dan Askhari-dze şeklinde türetilmiştir. Abhaz-Abaza soyadı **Asxaba**'dan Gürcüce Askhaba-dze, Aşkhab-dze, Aşkaba-şvili, Svanca Askhabi-ani; **Aşxa-ba**'dan Gürcüce Askhaba-dze, Aşkhab-şvili (bkz. **Aşaba**, **Aşba**).

Ataba - Gürcüce Ataba-dze biçiminde korunur. Abhazca **Ataa**, Abhaz-Abazaca **Ataraa** olarak soyadı varyantları benzer. Soylu aile gibi görünmektedir (Abhazya'da soyu tükenmiştir); Abhazca **Ataa**'dan Gürcüce Ata-dze, Ata-şvili; Abazaca **Ataraa**'dan (Abhazya'nın Oçamçıra bölgesindeki **Atara** köyü ile karşılaştırm), Gürcüce Atara-dze, Atara-şvili, (Otara-şvili?). Abhaz soyadı **Ataba** Gürcüce Ataba-dze, Atabi-dze. (bkz. Taaba, Taba)

Aşeyba - bkz. Adeyba.

Atumaa (**Atəmaa**)[1, 254, 295] - Megrelce Atumava, Gürcüce Atuma-dze. Abhaz soylu ailesi. (bkz. Aduмба)

Awazba, **Wazba**, **Ozba**, Abazaca **Waz**, Rusça **Vozba** - Soyadı çoğul formları **Awazaa/Awazaraa**, **Wazaa/Wazaraa**, **Ozaraa** şeklinde birbirine benzer bir soylu aile (etnik ad olan Avaza, Avaz-gi ve Waz-abaa kalesi ile karşılaştırıldığında, kelime anlamı "Wazların kalesi"dir (Sohum bölgesinde)). Soyadı biçimi **Awazaa**'dan Gürcüce Avaza-dze, Avaza-şvili; **Ozaa**, **Wazaa**'dan Gürcüce Oza-dze, Ozi-

dze, Oza-şvili; **Ozaraa**, **Wazaraa**'dan Ozari-dze, Ozara-şvili, Uzara-şvili. Abhaz aile biçimi **Ozba/Wazba**'dan Megrelce Ozbaya, Uzbaya; Gürcüce Ozba-dze, Ozba-i-dze, Uzba-dze.

Auanba[1, 295], **Onaba/Wanaba** - Çoğulu **Wanaa** (Vanaa), **Onaa**. Abhazca **Wanaa**'dan Gürcüce Vana-dze, Una-dze; **Onaa**'dan Ona-dze, Ona-şvili.

Aubla, **Aublaa** (Adıgece **Oblagu**) - Eski ve saygın prens ailelerinden biri olarak kabul edilir ve folklor verilerine göre Abhaz kraliyet ailesi **Açba (Lau/Lou)** ile akraba sayılmaktadır.[34, 194] **Aubla/Ubla** ismi Yunan formu Ublos ile birlikte Mtsxeta Krallığı (M.Ö. IV-III yüzyıllar) ile ilişkilendirilir. Eski Gürcü geleneğine göre Mtsxeta kral-ları **Ubla – Ublos** soyundan gelmektedir. G.V. Tsulaya'nın açıklama-sına göre, Uplos - Gürcüce 'upali' (efendi) kelimesinden Yunan örne-ğine göre türetilmiştir.[247, 49] Aslında Uplos ismi, Abhazca **Ubla** ve Gürcüce 'upali' teriminde “efendi”, “hükümdar” anlamındadır. Semitik halklar olan Asuriler, Babilonlular ve diğerleri tarafından güneş tanrı-sı, gökyüzünün ve ışığın efendisi, dünyanın ve insanların yaratıcısı olarak adlandırılan Bel veya Bal'a dayanan bir temele sahiptir. Bal veya Bel isimleri “efendi” anlamında krallara da verilmiştir.[248, 22, 159, 115] Uplos ismindeki “u-” ön eki, Abhazcada “u-” “-adam” an-lamına geldiği için, Uplos veya Ubla “efendi adam” şeklinde yorum-lanabilir (daha ayrıntılı bilgi için bkz: 41, 194, 209, 213). Abhazca **Aublaa** Megrelce Ubilaava, Gürcüce Ubila-dze, Abula-dze, Abula-şvili; Ubla-şvili, Obala-dze, Obli-dze, Obula-şvili.

Aurba/Urba[1, 295] - Soyadı çoğul formu **Uraa**. Soylu bir aile. Abhazca **Uraa**'dan Gürcüce Ura-dze, Uri-dze, Ura-şvili; Abhazca **Urba**'dan Gürcüce Urba-dze; Svanice Urbi-ani; Gürcüce Urba-ni-dze olarak geçmektedir (karşılaştırm: Abhazca Urba'dan Gürcüce Orbe-li, ayrıca Urbni-si / Gürcistan'ın Kareli bölgesinde bir köy).

Axaba/Axba[1, 223, 295] – Çoğul formu **Axaa** (Axlar). Soylu bir aile. Megrelce Axbaya, Gürcüce Axaba-dze, Xaba-dze muhtemelen

Xabei-şvili'den; isim kökü **Axa**'dan Axa-dze de Axai-şvili'den türemiştir. **Axbalar** aynı zamanda **Farsou**. [38, 507]

Axal-ipa/Xal-ipa[1, 325] – Çoğul formu **Axalaa**, **Xalaa**, Abazaca **Xalaraa**. Abhaz soylu ailesi. Abhazca **Axalaa**'dan Megrelce Axalaya; **Xalaa**'dan Gürcüce Xaliya; Abhazca **Axalaa**'dan Axala-dze, Axala-şvili; **Xali-pa**'dan Xaliba-dze; **Xalaa**'dan Xala-dze, Xala-şvili, Abazaca **Xalaraa**'dan Gürcüce Xalaradze.

Axahuba, **Axaxuba** - bkz. Xaxuba; **Axba** - bkz. Axaba.

Axeyba, **Xeyba**[1, 266] – Soyadının çoğul hali **Xeyaa**, kelime anlamıyla “Altıncılar”. [1, 266, 295] Abhaz soylu ailesi. Gürcüce Axiba-dze, Xiba-dze; Abhazca **Xeaa**'dan Megrelce Xiava, Gürcüce Xeyi-şvili, Xeyi-dze / Mxeyi-dze. Abhaz Krallığı'nın önde gelen feodal ailelerinden biridir. Efsaneler, onları Ana Tanrıça Ançüa'nın annesi olduğu söylenen **Xetsiya** soyuyla ilişkilendirir. [15, 122,123]

Axowaa[3,268], **Xouba** – Çoğul formu Abhazca **Xwaa**[1, 326], Abazaca **Xubaraa**. Gürcüce - Ahova-dze, Ahoşvili; **Xowaa** - Hova-dze, Huasvili; **Xouba** Gürcüce Huba-dze, Hubari-dze.

Axteyba[1, 295] - Abhaz soyismi. Çoğulu **Axteyaa**. Gürcüce Ax-tei-dze.

Ahuba, **Axuba**[1, 295] – Çoğul hali **Ahuaa**. Buradan Gürcüce Axua-dze, Axua-şvili. Abhazca **Axuba**'dan Megrelce Axobaya, Gürcüce Axuba-dze, Axoba-dze.[2,359]

Atsxinba/Tsixinba – Soyadı çoğul formu **Atsx'inaa/Tsxinaa/Txinaa**, Sadz-Abazaca **Ts'x'inara**[1, 326], Türkiye'de **Tsxinara** köyü.[1, 213] Soylu aile. Abhazca **Tsxinaa**'dan Megrelce Tsixinava, Abhazca **Atsxina**'dan Gürcüce Atsxina-dze; **Tsxinara** Tsxinari-dze; **Tsxina**'dan Gürcüce Tsxina-dze; **Tsxina/Txina**'dan Gürcüce Txinadze (Abjuwa Abhaz-yası ve Gürcistan'ın Martvili bölgesindeki köy adları ile karşılaştıran). [35, 447]

Açba - Abhazca çoğul formu **Açaa**, Abazaca **Açaraa**. Abhaz

prens-soylu aile. Abhaz Leonid hanedanının Aç ailesinden geldiği varsayılır; **Aç**, **Açba** (bkz. Aşaba, Aşba).[11, 208; 7, 547] Batı Abhazya'da **Aç** ismine denk gelen form **Aş**'tir.[35,10] Zamanla **Aç** soy isminin "prens" anlamını kazandığına dair bir görüş vardır, dolayısıyla **Çaç** (**Çaç-ba**), **Açiaç** soyadı "prenslerin prensi" veya "prenslerin üstündeki prens" anlamındadır.[8, 195; 11, 322] Abhazca **Açaa**'dan Gürcüce Aça-dze, Açai-dze, Aça-şvili; **Ançaa**'dan Ança-dze, Abazaca **Ançaraa**'dan Ançara-dze, **Açara**'dan Açar-dze, Açar'i-dze, Açar'i-şvili; **Açaba**'dan Gürcüce Aça-ba-dze, Açi-ba-dze, Açi-ba-şvili. Abhaz **Açba** soyadı Doğu Gürcistan'da Aça-b-eti adıyla kaydedilmiştir. Gürcü kaynaklarında ise **Açba**, **Ançiba**'dan[76, 89] Ançiba-dze, Ançba-dze, Ançpa-dze, Ançapi-dze, Ançaba-dze, Arçaba-dze[35, 478; 22, 137], Megrelce Ançba, Ançba-ya, Ançbe-ya [38, 393], Adigeyce Ançok/Ançokua'dır. Bu adlandırmalarda "n" ve "r" ek olabilir. Bununla birlikte bazıları **Ançba** formunun, Abhazca **Antsba** (Tanrı'nın oğlu), Abhazca **Antsua** (**Ançüa**) "Tanrı" ve **ba** (**pa**) "oğul" anlamına gelebileceğini düşünmektedir. Ayrıca, **Anç** kökünün antik yazarların **Ançil** toplumu ile bağlantılı olabileceği ihtimali de vardır. (Bakınız: Açil-ipa, Çilba)

Açil-ipa, **Çilba**[76, 34] - Abhazca çoğul formu **Açilaa**, **Çilaa** (Auştı Köyü- Tzabal). Soylu aile **Açil-ipa**/**Çilba** soyadı, eski Abhaz toplumunun adı **Aç**'tan türetilmiş gibi görünmektedir (bkz. yukarıda). Farklı dillerde **Açil**, **Ançil**, **Çil**, burada **-il** eki, isimlerde Hitit kökenli bir ekdir: Aps-il, Dr-il, Shaş-il, Març-il, Bırç-il, Bab-il vb.[116, 220] Bununla birlikte, **Açil** soy adı da **Ançil** formunda görülmektedir. Karşılaştırmın Açil > Anç'il, Açba > Ançba. Ançil bir etnik grup. Kissling'in belirttiği gibi, Küçük Asya'daki bazı topluluklar Ançialos'a bağlıydı ve bu topluluğun da bir kralı vardı[117, 270; 34, 246-247] (**Ançil**, Rusya'daki Ançilov soyadı ile karşılaştırıldığında). Abhaz kökenli **Açilaa**'dan Gürcüce Açil-dze, Açil-şvili; **Çilaa**'dan Megrelce Çilava, Gürcüce Çila-dze, Çila-şvili; **Çilba** soyadından Megrelce Çili-

bava, Gürcüce Çiliba-dze, Çalaba-dze, Çelib-a-şvili. (Bkz. Açba)

Açiwa, Açua[1, 219, 296; 3, 269] - **Çiwa, Açiwa** ailesinin formları **Açiwaa, Çiwaa**. Sadzca **Çwaz**. Abazaca **Açıra**. Abhaz-Sadz prensi ve soylu ailesi.[2, 328] Megrelce ?, Abhazca **Açwa**'dan Gürcüce Açwa-dze; Abhazca **Açi-waa** Açıva-dze, Açıva-dze; Abazaca **Açiraa**'dan Gürcüce Açıra-dze, Açıra-şvili. (Bkz. Çua, Çuba)

Açugba/Aşıugba[222, 78, 103] - bkz. Çugba.

Aşamba/Şamba – Çoğul formu **Şamaa**. Megrelce Şambaya. Abhazca **Şama-a**'dan Gürcüce Şama-dze, Şami-dze, Şama-şvili; **Şamba**'dan Şambi-şvili.

Aşaba, Aşba[1, 296], **Aşpa** [3,296] – Çoğul formu Abhazca **Aşaa**, Abazaca **Aşaraa**. Eski Abhaz-Abaza prens ailesidir. Tarihi Batı Abhazya'da **Aşe** nehrinin ve yerleşim yerinin adı bu isimle ilişkilendirilmekte olup muhtemelen Abhazca 'Abazin' (Tapanta) terimini tanımlayan bir isim olarak **Aşua** ile bağlantılıdır. **Aş** (**Aş-ba, Aş-pa**) soyadına dayanan Doğu Abhaz prensi ve soylu aile adı **Aç, Açaa-Açba**[71, 73, 74] olarak kabul edilmektedir. Aşov prenslerinden gelme kökeni tanınan **Şaş** soylu ailesi[71, 26] ve **Açov**'dan gelen **Çaç** soylu ailesi (bkz. Açı, Çaç). Abhaz-Abaza **Aşaa**'dan Gürcüce Aşa-dze, Aşi-dze; Svanca Aşi-ani; Abazaca **Aşaraa**'dan Gürcüce Aşara-dze; **Aşaba**'dan Adigece Aşabo-qua, Gürcüce Aşaba-dze, Aşabi-dze, Aşaba-şvili; **Aş-ba, Aşpa**'dan Gürcüce Aşpa-dze, Aşpa-şvili. Ortaçağ kaynaklarında, Kaheti, Tsava Tuşetya, İmeretya ve Gürcistan'ın diğer bölgelerinde topraklara sahip birçok Abhaz prensi ve soylu ailesiyle birlikte anılmaktadırlar. (Bkz. Açıba, Çaçba, Şaşil)

Baaba, Baba - Gürcü formunda Baba-dze olarak korunmuştur. Abhazca çoğul formu **Baa**, Abaza-Abhazca **Baara**. Abhazca **Baa**'dan Gürcüce Baa-dze, Bayi-dze, Baa-şvili; Abaza-Abhazca **Baara**'dan Gürcüce Baara-dze, Baara-şvili. Abhazca soyadı **Baaba**'dan Gürcüce Baba-dze, Abazaca **Babaraa**'dan, Gürcüce Babara-dze, Babari-şvili.

Baalou[1, 231, 297] - Abhaz-Abaza asilzade ailesi. Megrelce Ba-lou[2, 398], Gürcüce Baala-dze, Balava-dze, Balova-dze, Bala-şvili.

Baarba, Baarou - Bkz. Baraba.

Baarou, Barou - Bkz. Baraba.

Babal[1, 22] - **Babil** (Abhazca)[44, 248], Sadzca **Bablia, Bablia, Bablua**; kök form Babil (karşılaştırın: Tzabal – Tsibil). Abhaz asilza-de ailesi[2, 411]. Abhazca soyadı **Babilaa**'dan Megrelce Babıla-va, Gürcüce Babıla-şvili; **Babilua**'dan Svanca Bablu-ani; Sadz **Bab-lia**'dan Gürcüce Babli-dze; **Babala**'dan Babali-şvili.

Babiug, Babiux - Adigece **Babıqo**[3, 271] **Babıguaa**. Prens ailesi; Megrelce Babukia, Gürcüce Babuka-şvili, **Babiux**'dan Babuxa-dze.

Babița, Abazaca Babıt[3,271] – Çoğul formu **Babıtaa, Babıtraa**, Megrelce Babutia(?), Gürcüce Babuti-dze, Babuta-dze, Babuta-şvili, Babutei-şvili.

Babitsa (Abaza-Adige)[4,127] - Soyadı çoğul formları **Babitsaa / Papitsaa, Papttaa**, Megrelce Papitsava, Abhazca **Babitsa**'dan Gürcüce Babutsi-dze, Babutsa-şvili.

Bag, Bagba, Baxba - Bkz. Abagba.

Baganba/Bganba – Çoğul formu **Bganaa**'dan Gürcüce Bagana-dze, Bagana-şvili.

Bagvaş/Bagaş – Abhaz-Abaza prens ailesi. Bag (Bagaa, Bagraa – Bagba) ile ilişkilendirilir.[3, 272, 273; 42, 89; 43, 30] Eski Gürcü kaynaklarında **Bagvaşlar** 9.-10. yüzyıl Abhaz Krallığı'nın büyük feodalleri ve siyasi figürleridir. 9. yüzyılda Bagvaşlar'dan biri olan Liparit, Trialeti Sıradağları'nın uzantısında bir geçit açtı ve mülkünü kısa bir yolla Kartli'ye bağladı, ayrıca açtığı kaya geçidinin üzerine bir kale inşa etti. Bu kale-geçit, Gürcüler tarafından Klde-Kari "kayadaki kapı" olarak adlandırıldı; yani Liparit'in mülkünün Gürcüce adı Klde-Kar Eristavlığı.[35, 72; 8, 124] Bu bağlamda, Bagvaş etimolojisi (Abhazya'daki Pakuaş köyü ile karşılaştırınız.) Abhazca **Baagvaş (Baa-**

guaşü), kelime anlamıyla "kale kapısı" veya "kalenin kapısı" olarak ilgi çekicidir. Burada **ba** (**baa**) "kale" ve **guaş** (**guaşü**) "kapı" anlamına gelir (muhtemelen "Bagların kapısı"). Liparit'in tam adı **Liparit Baagvaş** "Liparit Kale Kapısı". **Liparit** adı ise bize göre Abhaz-Abaza **Lu-Barat** (Lou-Barat) adının Gürcüce formudur, kelimenin tam anlamıyla "Lu, Lou soyundan Barat", burada Lu (Lou) Abhaz-Abaza prens ailesi (aynı zamanda Açba) ve **Barat** Abhazca bir özel isimdir. Bu isimden güçlü **Baratoğulları** (Barata-şvili) adı türetilmiştir.[34, 39] Liparit Baagvaş'ın oğlunun adı **Liparit** Gürcüce Lipariti-s-dze[35, 45], Megrelce Lipartia ve bu Liparit'in oğlu Rati Baagvaş'ın adı Abhaz-Megrelce Ratia, Gürcüce Rati-şvili'dir.

Baginba – bkz. Abaginba.

Bagu, Baguaa (Baguaa)[1, 191, 297] - **Bagua**'dan Gürcüce Bagua-dze, Bagu-şvili, Bagi-şvili, Abhaz-Abazaca **Baguraa**'dan Gürcüce Bakura-dze, Bagura-şvili.

Badei, Badia[1, 297] - (karşılaştırm: soyadı **Bedia** ile). Çoğul hali **Badaa**, Abhaz-Abazaca **Badraa, Badiaa**. Ayrıcalıklı aile. Abhazca **Badei**'den Gürcüce Badey-dze, Bade-şvili; **Badaa, Badia**'dan Megrelce Badia, Gürcüce Bada-dze, Badi-dze, Badia-şvili; Abhaz-Abazaca **Badraa**'dan Gürcüce Badra-dze, Badri-dze, Badria-şvili. (bkz. Bedia)

Baj (Bajü), Bajaa (Bajüaa) [3, 274; 4,127] - Gürcüce Baja-dze, Boja-dze, Baji-şvili.

Bazba, Bazaa, Bazraa[3, 274; 1, 297], Megrelce Bazbaya, Gürcüce Baza-dze, Bazi-dze, Bazi-şvili; **Bazraa**'dan Bazra-dze.

Balaba/Bala[3,275] - Soyadı çoğul formları **Balaa, Baliaa, Bluaa**. Abhaz-Abaza asilzade ailesi. Adigece **Baluk (Baloko, Baliqua)**, Megrelce Balou [1, 262], Gürcüce Bala-dze, Bala-şvili, soyadı formları **Baliaa**'dan Gürcüce Balia-şvili, **Blua**'dan Blua-şvili; Abhazca soyadı **Balaba**'dan Gürcüce Balaba-dze ve Abhaz-Adigece **Baliqua**,

Boloko'dan Gürcüce Balukva-dze.

Baraba/Baaraba (Türkiyeli Abhazlarda), **Barba** - Çoğul hali (yani soyadı) **Baaraa**, **Baraa**, **Barua/Baarou** (Gulripş bölgesinde bir köy). Soyadı formu **Baraa**'dan Megrelce Baraya, Gürcüce Bara-dze, Bara-şvili; **Baara**'dan Gürcüce Baara-dze, Baara-şvili; **Barua (Baa-rou)**'dan Gürcüce Barua-dze, Barua-şvili; **Baraba**'dan Megrelce Barabia(?), Gürcüce Baraba-dze, **Barba**'dan Barba-dze.

Baraka/Baraqai – Abazin topluluklarından birinin adı.[3, 275] Megrelce Barkaya, Gürcüce Barka-dze, Baraka-dze, Baraka-şvili.

Barasba[1, 297] **Barasa**[2, 412] – Çoğul formu **Barasaa**. Asilzade ailesi[2, 327]. Soyadı **Barasaa**'dan Megrelce Barasia(?), Gürcüce Barasa-dze, Barasi-dze, Barasa-şvili; soyadı **Barasba**'dan, Megrelce Barasbaya[38, 414]; Gürcüce Barasba-dze. (karşılaştırm: Karaçay-Balkar Barasbia, Baras "prens".[115,55])

Barba – bkz. Baraba.

Bardzba/Bardzi[1. 219] - Soyadı formu **Bardzaa** (karşılaştırm: Abhazyadaki Bardzişxa dağının adı. Tam anlamıyla "Bardz Dağı"). Abhaz asilzade ailesi, muhtemelen Ubih asilzade ailesi **Berdze-k (Berzekov)**, **Barzan** ile akraba. Megrelce Bardzbaya, Gürcüce Bardza-dze, Bardzi-şvili; Ubihça **Barzan**'dan Abhaz-Megrelce Bardzania, Gürcüce Bardzani-dze.

Barnaba - Abhaz-Adigece **Barnuk**. Gürcüce formları da korunmuştur Barnaba-dze, Barnabi-şvili; kökeninde Abhazlar ve Adigeler arasında yaygın olan **Barna** kişi adı bulunur[1, 95; 30, 190] ve diğer birçok halkta da. Muhtemelen Arap kökenlidir. **Barnaba** formu da yaygındır ve genellikle Aramice Bar-nabba kelimesinden, Yunanca Barnaba "Tesellinin oğlu" olarak çevrilir, ancak bu çok uygun görünmemektedir. İncil'de İsa Mesih'in öğrencilerinden biri, havari ve vaiz **Barnaba** adında bir arkadaş bilinmektedir. Muhtemelen eski Barnaba ve Abhaz soyadı **Barnaba** formu tesadüftür. Bununla

birlikte, Abhazca **Barnaba**'nın şeffaf bir etimolojisi vardır, kelime tam olarak "Barna'nın oğlu"dur. Burada "**ba**" son eki Abhaz-Abazaca "oğul" anlamına gelir ve Abhaz soyadlarının oluşturucu unsurudur. Dikkat çekici bir şekilde, Abhaz-Adigece **Barnuk** (Barnıqo) da **Barnaba** gibi "Barnoğlu" olarak çevrilir. Burada "**qo**" son eki Adigecede "oğul" anlamına gelir. **Barnuk**, 7. yüzyılda Laz kralının adı olarak da kaydedilmiştir[253, 114-115]. (Laz Krallığı hakkında, bkz. [74, 249-256])

Abhaz soyadı çoğul formları **Barnaa**, **Barnau**. Asilzade ailesi. Abhazca **Barnaa**'dan Gürcüce Barna-dze, Barna-şvili, Barni-dze, Barni-şvili; **Barnou** formundan (karşılaştırm: **Ebjnou**, **Lou**, **Dou**, **Arnou** vb.) Gürcüce Barna-veli, Barnavi, Barnov olarak yazılır. Abhaz soyadı **Barnaba**'dan Gürcüce Barnaba-dze, Barnabi-şvili.

Bartsba[1, 298] (karşılaştırm: **Bardzba**, **Bartsits** < Sadz. **Bartsidz**), Abhaz soyadı **Bartsaa** "Bartslar"'dan Gürcüce Bartsa-dze, Bartsi-dze, Bartsa-şvili. Abhaz soyadı **Bartsba**'dan Megrelce Bartsbaya.

Bartsits – bkz. **Bartsba**.

Basaa, Abazaca **Basaraa** – **Basa** kişi adından türetilen soyadı[1, 95; 30, 190] (karşılaştırm: Abhazların ve Abazaların kendi adlandırmaları **Abasa**, **Abaza**. Tarihi Abhaz Krallığı'nın güneydoğu bölgesi). Abhazca **Basaa**'dan Megrelce Basia, Gürcüce Basa-dze, Basa-şvili, Abazaca **Basaraa** Abhazca **Basareyaa**'dan, Megrelce Basaria, Gürcüce Basara-dze, Basara-şvili.

Basilaa, **Basil**, **Basila** kişi adından türetilen soyadı[1, 95; 30, 190] **Basilaa**, **Basilbay** (**Başilbay**) bilinen bir Abhaz-Abaza topluluğu[45, 10]. **Basilaa** asilzade (prens) ailesi; Abhazca **Basilaa**'dan Megrelce Basilaya, Gürcüce Basila-dze, Basila-şvili/Pasila-dze, Pasila-şvili. Basil ve Pasil ile soyadı kökü etnonimi Absil/Apsil'i karşılaştırm.

Baslaa – Şahıs ismi **Basla**'dan türetilen soyadıdır. Muhtemelen Hazarlarla akraba olan ve Kafkasya öncesinde yaşayan Baslılar

etnonimine dayanır (6. yüzyılda bahsedilmiştir). **Basla** soyadı, **Basla** nehri ve **Baslata** köyünün adlarında korunmuştur (Sohum ve Sohum bölgesinde). Abhaz soyadı **Basla**'dan Gürcüce Basla-dze, Basla-şvili (**Basla**'yı Rusya'daki Baslov ve Baslaev soyadlarıyla karşılaştırın).

Basxı, Basxıg – Adigece Kuzey Kafkasya Abhazlarının (Tapanta-Abazin) adı. Abhazca **Basxaa** "Basxlar" demek. Abhazca **Basxaa**'dan Gürcüce Basxa-dze, Basxa-şvili, Basx-şvili.

Baça, Baç'a – Çoğul formu **Baç'aa**. Geçmişin bir soylu ailesiydi. Karşılaştırın: Gudauta bölgesi, Othara köyünde bulunan **Baç'a** yerleşimi[40, 89], Megrelcede Baçava, Gürcücede Baça-dze.

Bebia - bkz. Sayfa 228; **Beiya, Beiba** - bkz. Sayfa 228.

Begua, Beygua - Soyadı çoğul formları Abhazca **Beyguaa, Biguuaa**, Abazaca **Beguraa, Biguraa**. Temelde Abhaz erkek adı **Beygua**[1,95], **Begua**[30,193]. Abhazca **Begua**'dan Gürcüce Begva-dze/Bregva-dze, Abhazca **Beyguaa**'dan Megrelce Bigvava, Gürcüce Bigu-şvili, Bigua-şvili; Abazaca **Beguraa, Biguraa**'dan Gürcüce Begura-dze, Beigura-şvili, Bigura-dze, Bigura-şvili.

Bedia[1, 295; 75, 94], **Bdi-ba (Bdi-ipa)** – Çoğul formu **Bdeaa, Bediaa**. Soylu aile olup ana köyleri Bedia'da ve Abhazya'nın diğer bölgelerinde de yaşadılar. Türkiye'de de mevcuttur. Görünüşe göre, bu soyadı, **Bedia** köyünün ve tarihi bölgenin adından gelmektedir.[34, 327-330, 438] Buradan bu toprakların yöneticisinin unvanı olan **Bedi-ani** türemiştir. Abhaz soyadı **Bdeaa, Bediaa**'dan (karşılaştırın: **Badia**). Abhaz-Megrel Bedia, Gürcüce Bdea-dze, Bedzia-dze; Abhaz soyadı **Bdi-ipa, Bediba**'dan Gürcüce Bediba-dze.

Berba [4,133] – Çoğul formu **Beraa** (Txina köyünde), **Beruaa** (karşılaştırın: **Ber** –10. yüzyıl Abhaz komutanı[1,53]). Megrelce Beraya, Belia (?), Gürcüce Bera-dze, Beli-dze, Berua-şvili. Abhazca **Berba**'dan Gürcüce Berba-dze, Adigece Berkua Gürcüce Berika-dze, Berika-şvili.

Berlaa, Berulaa – Abhaz soyadı ve aile adı (karşılaştırm: Rusya'daki Berulov soyadıyla kök benzerliği). Abhazca **Berlaa, Berulaa**'dan Megrelce Berulava, Gürcüce Berula-dze, Berula-şvili.

Bjanıa/Bjaney - Abhaz-Adige toplumundaki Bjaney adından, çoğul hali **Bjanıaa**, Megrelce Bjanıa, Gürcüce Bjani-dze. (Bkz. Abjnou)

Birca/Bırca[47, 21; 40, 91] (Şapsığca Bırjı) - Soyadının çoğul formu **Bırcaa**. Soylu bir aile adı.[74, 21] Sohum bölgesindeki Bırja köyünün adında korunmuştur.[40, 91, 151] Abhazca **Bırca**'dan Svanca Burji-ani, Svanca Burci-ani'den Megrelce Burcan-ia, Gürcüce Burcana-dze, Abhazca **Bırcaa**'dan Burci-dze.

Blabba/Blab[1, 299]- Çoğul formu **Blabaa**. Soylu bir aileden gelmektedir.[2, 327] Aile Gudauta bölgesinde Blabırxua köyündendir. Aynı bölgede Blabaa rašta "Blabların arazisi", Blabaa rxuı "Blabların tepesi", Blabaa rkuatza "Blabların bahçesi", Blabaa rkuara "Blabların deresi" gibi yer isimleri bulunmaktadır.[40, 237, 238, 239, 412, 496] Svan dilinde Blabi-ani, Megrelce Blabbaya, Bulabiya[38, 4, 3], Gürcüce Blaba-dze, Blabi-dze olarak geçer.

Bouba "Bouov" - (karşılaştırm: **Vouba, Vouaa** – Gürcüce Vua-dze). Soyadının çoğul formları Abhazca **Bowaa, Buaa**, Abazaca **Bouraa** (Bwu nehri ve yerleşimi, Şahe nehrinin güneybatısında Boua, Şapsığ dilinde Buap, yani "Bua ailesinin bölgesi"[96, 84]). Soylu ailedir. Abhaz soyadı **Bowaa**'dan Megrelce Bouava, Buava, Gürcüce Boua-dze, Boua-şvili; Abazaca **Bowraa**'dan Boura-dze; Abhazca **Bouba**'dan Bouba-dze, Bouba-şvili (Karşılaştırm: Abhazca **Bobua**'dan Gürcüce Bobua-dze, Bobua-şvili).

Bukaba, bkz. s. 229.

Burba/Bırba – Soyadının çoğul formu **Bıraa**, Megrelce Biraya(?). **Burba**'dan Gürcüce Burba-dze, Burba-şvili; **Bıraa**'dan Boura-dze, Boura-şvili.

Bütba - Bitaa (Biütaa). Megrelce Butbaya, Gürcüce Buta-dze, Buta-şvili (Butia-şvili).

Birts/Birtsxa (Birtsçuxa) - Aynı zamanda **Abrauç** olarak da bilinir. Soylu bir aile. Köyleri Birts/Birtsxa, Birtsxua dağı Sohum bölgesindedir.[40, 140] Abhazca **Birts (Biruç)**'dan Gürcüce Burtsa-dze, **Birtsxa** formundan Burtsxa-dze, Burtsxa-şvili.

Bırçıl (Türkiye Abhazlarında)[46, 21] – Çoğul hali "**Bırçılaa**". Aynı zamanda bir dağın "Bırçıl aşxa" ve bir derenin adı "Bırçıl akura" olarak Gagra bölgesinde korunmuştur.[40, 192, 198] Soylu bir aile [46, 21; 48, 137]; Abhazca **Bırçıl**'dan (karşılaştırm: **Mırçıl** soyadı) Megrelce Burçula-va, Gürcüce Burçula-dze, Burçula-şvili.

Bıxuaa - bkz. Abıuxba.

Waasa/Wasaba (karşılaştırm: **Wasaa, Wasiaa**) - Soyadı çoğul formları **Wasaa, Wasaa, Wasaraa (Vasaraa)**. Abhaz soylu ailesi. Tarihi aile köyü Waasa, Gudauta bölgesinde Kaldaxuara köyü yakınında bulunmaktadır[48, 137]. Abhazca **Wasaa, Wasaa**'dan Megrelce Vasa-va, Gürcüce Vasa-dze (kısaltılmış Asad-ze), Vasa-şvili (Asa-şvili); Abhaz-Abazaca **Wasaraa**'dan Gürcüce Vasara-dze, Vasari-dze, Vasara-şvili; **Vasaruaa**'dan Vasarau-dze, Vasaru-dze. Abhaz soyadı formu **Wasaba**'dan Gürcüce Vasabi-dze, Vasaba-şvili, kısaltılmışı Asaba-şvili.

Vanaba - bkz. Onaba.

Varda, Warda/Vardaba < Wardaba - Soyadı çoğul formları Abhazca **Wardaa**, Abazaca **Wardaraa**. Bu formlardan türetilenler Megrelce Vardaya, Svanca Vardi-ani (?), Gürcüce Varda-dze, Varda-şvili, Vardia-dze, Vardia-şvili, Vardi-şvili; Abazaca **Wardaraa**'dan Gürcüce Varda-ra-dze, Vardari-dze; Abhazca **Wardaba (Vardaba)**'dan Gürcüce Vardaba-dze, Vardabi-dze. **Warda, Wardaba**, Abhaz prens-soylu ailesi; bu isimden muhtemelen Abhaz prens ailesi **Wardan, Ğüardan**'ın soyadı da türemiştir, Gürcüce ve Rusça

telaffuzda **Vardan** olarak geçer (bkz. aşağıda **Vardan**). **Warda** soyadı Abhazy'a'da Kodor Vadisi'ndeki köylerin adı olarak da kaydedilmiştir: **Warda**, **Warda-du** "Büyük Warda" ve **Warda xuiçi** "Küçük Warda"[40, 343, 484; 48, 138]. Gürcistan Kaheti'de Vardiani köyü, İmereti'de Vardtsihe "Vardovların Kalesi" olan Vartsikhe kalesi bulunmaktadır.[34, 267] **Ward**, **Warda** ismi ayrıca Adige destanlarında da geçmektedir. Bu isim, Got kabilesi **Ward** veya **Varda** ile ilişkilendirilir ve Adigeler arasında "büyük", "güçlü", "muhteşem" gibi mecazi anlamlar da kazanmıştır.[227, 25, 43; 4, 298] Ş.D. İnal-ipa, V.I. Voroşilov ve diğerlerinin belirttiği gibi, Gotlar – Vardlar, III. yüzyılın ortalarında Bospor Krallığı'nı yıkarak filosunu ele geçirdiler ve Karadeniz'in doğu kıyısındaki yerleşim yerlerini yağmalamaya başladılar. Roma kaynaklarına göre [254, 276-277], 256 yazında çok sayıda gemiyle Pitiunt (Pitsunda) önlerine gelip saldırdılar, ancak Roma Garnizonu Suksessian liderliğinde onları geri püskürttü. 258 yılında yine gemilerle Pitiunt kıyılarına geldiler, kaleyi ele geçirip garnizonu yok ettiler. Abhazy'a'yı harap eden Varanlar (yani Vardlar) güneydoğuya doğru ilerlediler.[228, 47; 96, 86] **Warda** ismi, Rusça "**Orda**" ile bağlantılıdır, C.N. Kokov bunu Türkçe "**Orda**" (Han'ın karargahı) ile ilişkilendirir.[4, 52]

Vardan, **Wardan** (**Ğüardan**, **Ağüardan**), **Wardania**, **Vardania**-Soyadının çoğul formları **Vardanaa**, **Wardanaa**, **Ğüardanaa**, **Vardaniaa** (Vardaneyaa), **Ğüardanjülar**, tam anlamıyla "Wardan topluluğu" veya "Wardan halkı" anlamını verir. 11. yüzyıl kaynaklarında geçen eski Abhaz prens ailelerinden biridir. Abhaz soyadı **Vardaneyaa**, **Wardaneyaa**'dan Abhaz-Megrelce Vardania; **Vardan**, **Ğüardan** soyadından Svanca Vardani-ani; Gürcüce Vardan-is-dze (karşılaştırm: Abhazca **Wardan-i-tzei**, kelimenin tam anlamıyla "Wardan'ın torunu") olarak 13. yüzyıl kaynaklarında geçer, Vardana-dze, Vardani-dze, Vardana-şvili, Vardani-şvili. Aynı zamanda, 8-13. yüzyıllar arasında Abhaz Krallığı döneminde var olan yakın Abhaz-

Ermeni ilişkileri göz önüne alındığında, etkili Abhaz prens ailesi **Vardan/Wardan**'ın ismi Ermeniler tarafından Vardan, Vartan, Varden gibi kişisel isimler olarak benimsenmiş olabilir. Buradan Ermeni soyadı 'Vardan-yan' türemiştir, ancak bu bir tesadüf de olabilir. Vardanovlar ayrıca Vardan-şah ismi ve unvanıyla da ilişkilendirilir ki bu, Abhaz Krallığı döneminde İran sınırındaki bir prensliğin yöneticisinin unvanıdır.[1, 153]

Vardan, Wardan soyadı, aynı zamanda eski Kuban Nehri'nin adlarından biri olarak da bilinir.[96, 87, 130-134] Ubıhya'da **Vardane (Ğüardan)** topluluğu, bölge ve nehri, Adler yakınında Vardan köyü ve topluluğu, Bzıb Abhazya'sında Vardanıxua köyü, Vardan yerleşimi, Vardanıxa Tapınağı, Eşera köyünde (Sohum bölgesinde) Vardanıxu (Ğüardanıxu) "Vardan dağı".[1, 153; 40, 148, 275, 400, 459, 516] Vardan (Ğüardan) soyadı, aynı zamanda Abhaz kozmoniminde Ğüardanaa ryaç'üa (Wardanaa ryaç'üa) "Vardaniyaların yıldızı" olarak da yer alır.[1, 153]

Bazı yazarlar, Vardan soyunu prens **Marşan** ailesinin bir kolu olarak kabul ederler.[49, 108, 109; 1, 153, 154] Ancak Vardan, Wardan isminde, aynı zamanda Abhaz prens soyadı olan **Ward, Warda** temelini gözlemlemek zor değildir (bkz. Yukarıda Warda, Ward). **Vard-an** formunda, **-an** son eki, asimile edilmiş "han" (yönetici, prens) olabilir (karşılaştırın: Adige kişi adı Wardhan[70, 132]), Vardhan'dan Vardan, **Maahan**'dan **Maan, Maaxan, Maarxan (Marğan, Marğania)**, "Maaların Hanı" gibi. Aynı zamanda, Vardan/Wardan soyadının etnotoponimik bir kökene sahip olması da mümkündür.

Abhaz Krallığı döneminde, Abhaz prens ailesi **Vardan** (Gürcüce Vardan-is-dze, karşılaştı: Abhazca **Wardani-tzey** "Wardan'ın torunu") ve prens **Amaan, Maan** (Gürcüce Amaaneli-s-dze), Abhaz prensler hiyerarşisinde özel bir yere sahipti. Sadece onlar ve Abhaz, Kutaisi başpiskoposu ile birlikte Abhaz krallarının taç giyme tören-

lerini gerçekleştirme hakkına sahipti, bu arada geleceğin kraliçesi Tamara'nın taç giyme töreni de dahil.[225] Abhaz prensleri **Wardan**, **Vardan** (Vardan-is-dze, Vardan-idze) Guria'ya sahipti, buradan **Gurieli** unvanı ve soyadı, ayrıca Wardanlar Svaneti, Raça ve Takveri'ye sahipti.[225] (Bkz. Amaan, Warda)

Voxox, **Waxox**, **Xoxba** – Çoğul hali **Waxuxuaa**, kısaltılmışı **Waxuaa**, **Xoxaa**. Abhaz topluluğu Aybga'dan soylu bir aile.[1, 168, 222] Abhazca **Uaxuaa**'dan Megrelce Vaxvaya, Gürcüce Vaxvai-dze, Vaxvai-şvili; Abhaz-Abazaca **Xoxaa**'dan Gürcüce Xoxa-dze, Xoxa-şvili; Abhazca **Xoxba**'dan Gürcüce Xoxoba-dze, Xoxoba-şvili.

Vouba - Gürcüce Vua-dze (bkz. Bouba)

Gaaba, Abazaca **Gaab** (**Gap**)[3, 285] - Soyadın çoğul formları **Gaa** (Karşılaştır: **Agaa** "sahil halkı"), **Gawaa**, **Gabaraa**, Abazaca **Gaara**, **Gabraa**. Soylu bir aile. Abhazya'da soyu tükenmiştir. Abhazca **Gaa**, **Gawaa**'dan Megrelce Gaava, Gürcüce Gaa-dze, Gava-dze, Gava-şvili; **Gaara**'dan Gara-dze, Gari-şvili, Svanca Gari-ani; Abhazca **Gaaba**'dan Gürcüce Gabadze/Ugabadze (bkz. aşağıda), Gabai-dze, Gaba-şvili, Svanca Gabi-ani; Abhaz-Abazaca soyadı **Gabraa**, **Gabraa**'dan Megrelce Gabrava, Gürcüce Gabara-dze, Gabari-dze, Gabra-dze, Gabria-dze, Svanca Gabri-ani. (Bkz. **Agaba**, **Agba**, **Ugaba**)

Gabraa, **Gabria** - (bkz. Gaba)

Gabniba/Gabnia - Çoğul formu **Gabnaa**, **Gabniaa**. Gürcüce Gabna-dze, Gabni-adze, Gabnia-şvili (karşılaştırm: Megrelce Gabunia, Gürcüce Gabuna-dze).

Gagiba[10, 52], Abazaca **Gagi** - (karşılaştırm: Osetçe **Gagi**, **Gagiev**), **Gagia**. [17, 149; 3, 281] Soyadı çoğul formları Abhazca **Gagiaa**, Abazaca **Gagiraa** (karşılaştırm: **Gagida**; Gal bölgesinde bir nehir ve köyün adı.[48, 140]) Soylu bir aile. Megrelce Gagia, Gürcüce Gagi-dze, Gagi-şvili; Abazaca **Gagira**'dan Gürcüce Gagira-dze, Gagi-şvili; Abhazca **Gagiba**'dan Gagiba-dze.

Gamba/Ganba – Gürcüce’de Gamba-dze, Ganbi-dze olarak korunmuştur. Soyadı çoğul varyantları, Abhazca **Gama**, **Gamiyaa**, Abhaz-Abazaca **Gamaraa**. Soylu bir aile. Abhazca **Gamaa**’dan Gürcüce Gama-dze, Gama-şvili; **Gamiyaa**’dan Gürcüce Gamiya-dze, Gomiya-dze (Omiya-dze, Omiya-ni), Gamiya-şvili; **Gamba**’dan Gürcüce Gambi-dze; Abhaz-Abazaca **Gamaraa**’dan Gürcüce Gamara-dze, Gamari-dze, Gamara-şvili, Gamari-şvili. Abhazca **Gamba Gambaraa**’dan Gürcüce Gambara-dze, Gambara-şvili (Gambar-dze, Gamba-ra-şvili). (Fransız Jacques Gamba ile karıştırılmamalıdır. Jacques Francois Gamba, Fransız gezgin, diplomat, Tiflis’teki konsolos, 1833’te burada öldü).

Gardaba, Gardapxa - Soyadı çoğul formları **Gardaa/Kardaa, Gardapxaa**. Soylu bir aile (şimdi Türkiye’de). Megrelce Gardava, Kardava, Gürcüce Garda-dze, Abhazca **Gardaba**’dan Svanca Gardabiani, Gürcüce Gardaba-dze; **Gardaa/Kardaa** formundan Gürcüce Karda-dze, Abhazca **Gardapha**’dan Gardapha-dze, burada son ek "**pha**" "kız" anlamına gelir.[31,42; 1,282] **Gardaba** soyadı, Gürcistan’daki Gardabani şehri ile bağlantılıdır.

Gariba - Gürcüce Gariba-dze formunda korunmuştur. Soyadı çoğul formu **Gariaa**. Gürcüce Gari-dze, Gari-şvili. Abhaz soyadı **Gariba**’dan Gürcüce Gariba-dze, Gariba-şvili (bkz. Geriba).

Gasi, Gassi (Agasba) - Soyadı çoğul formları **Gasaa, Gasuaa, Gasiyaa** (karşılaştırm: Güney Osetya’daki Gasiev). Soylu bir aile (Bugün Türkiye’de). Megrelce Gasia, Abhazca **Gasua**’dan Svanca Gasviani; **Gasi**’den Gürcüce Gasi-dze, Gasi-şvili.

Gaçba - bkz. Geçba.

Gecaba, Gecba (Gecba, Gecua) - bkz. s. 233.

Geriba / (Geri-ipa) / Gerba - Temelde kişisel ad **Geri**’den türetilmiştir.[30, 201] Abhazca çoğul formu **Geriaa**, Megrelce Geria, Gürcüce Geri-dze, Geri-şvili; Abhaz soyadı formu **Geriba**’dan

Gürcüce Geriba-dze, Gerba'dan Gerba-dze, Abhaz soyadı **Geriaa**'dan Geri-dze.

Geçba/Giaçba[1, 301] - Çoğul formu **Geçaa / Giàcaa**. Abhaz prens ailesi. Psou ve Mzımta nehirleri arasındaki **Geç**, **Geçrıpş** olarak adlandırılan Batı Abhazya'nın bir bölümünün sahipleriydi.[48, 149] **Giaçba** < **Gaçba**, **Gaçaa**'nın kökeni, en eski Abhaz prens ailesi **Aç**, **Açba**; **Ga-açaa**, **Ga-açba**, kelimenin tam anlamıyla "Kıyıdaki Açba", burada ön ek **Ga (Aga)** "kıyı" anlamına gelir. Abhazca çoğul soyadı formları **Gaçaa**, **Giaçaa**. Megrelce Gaçava, Gürcüce Gaça-dze, Gaçidze, Svanca Geçi-ani, (karşılaştırm: Ermenice Geçıyan, Keçıyan, Kaçayan, Kaçıyan. Sonuncular, yani Ermeni formları, Abhaz Krallığı dönemindeki bilinen Abhaz-Ermeni ilişkileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmış olabilir). Abhazca **Gaç**, **Gaçba**, **Gaçaa**'dan Aşağı Kartli'deki **Gaçiani** bölgesinin adı.

Birçok yazar, **Giaçba/Geçba** soyadını, ona benzeyen soyadı varyantları **Kaçiba**, **Keçba**, **Keçiba**, **Keşba** ile ilişkilendirir.[3, 328, 329; 38, 341] Geçba, Giàçba ailesinin tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. D. Dasania "Geçba Ailesinin Tarihi Üzerine Materyaller (Wikipedia)". Ayrıca bkz. Aşağıdaki Keçba, Kiaçba maddesi.

Geginaa (Geginaa)/Gieginaa - Megrelce Gegenava, Gürcüce Gegna-dze, Gigni-dze, Gigena-şvili, Gigney-şvili. Abhaz formu muhtemelen Ubıhça **Guagen**, **Gügen**'den gelmektedir.[56, 461]

Gianaba/Genaba[1, 301] Abazaca **Kianaba**, **Kenaba**[3, 323] - Çoğul formu **Genaa**, Abazaca **Genaraa**. Abhaz-Abaza soylu ailesi. Megrelce Genava, Abhazca **Genaba**'dan Gürcüce Genaba-dze, Abhazca **Genaa**'dan Gena-dze, **Abhazca** Genaraa'dan Genari-dze. Sohum bölgesinde Genrıpş köyü; Txina köyünde (Oçamçıra bölgesi) Genaa rxıu "Genaaların tepesi", Genaa rkuara "Genaaların deresi".[40, 158, 496]

Giba, **Giyba** - bkz. s. 226.

Gigaa/Agigaa, Gigua – Ahçipsı, Tzabal kökenli.[1, 222, 223] Çoğul varyantı **Gigaa, Giguaa, Gigras**. Megrelce Gigava, Gürcüce Giga-dze, Giga-şvili, Giga-uri; Abhazca **Gigua**'dan Gürcüce Gigua-dze, Gigua-şvili; Abhazca **Gigaraa**'dan Gürcüce Gigara-dze, Gigras-dze, Gigara-şvili.

Goguş, Guaguş, Guaguş[3, 283], Adigece **Goguş**[4, 139] - Soyadı çoğul formu **Guaguşaa**, Megrelce Gogushia (?), Gürcüce Gagoshi-dze, Gogoshi-dze, Gagoşi-şvili, Gogoşi-şvili.

Gogba (Guaguba) - Gürcüce'de Gogba-dze formunda korunmuştur. Abhazca soyadı varyantları **Goguaa (Guaguaa)**(40, 375, 387), Abazaca **Goguraa**. Abhazca **Goguaa**'dan Gürcüce Gogua-dze, Gogua-şvili; Abazaca **Goguraa**'dan Gürcüce Gogra-dze, Gogri-dze, Gogra-şvili; Abhazca **Gogba**'dan Gürcüce Gogba-dze.

Gojba (Guajüba), Abazaca **Guaja, Gojev**[3, 283], Ubiçha **Guz, Guaz, Guju**[55,462] - Abhazca çoğul formu **Guajüaa, Guajüba**, Ubiçha formları **Guazı - Guazaa (Guazaa)**. Abhazca **Guajüba**'dan Megrelce Gvazbaya, Gürcüce Guajabi-dze; **Guazaa**'dan Megrelce Gvazava, Gürcüce Gvaza-dze, Goza-dze (muhtemelen Goşa-dze), Gozi-şvili.

Gopba/Gopa[1, 225] – Çoğul formu **Guapiyaa**'dan Megrelce Gopiya; Abhazca **Gopba**'dan Gürcüce Goba-dze; **Gopa**'dan Gopa-dze, Gopi-şvili.

Guadala/Gudala-ipa - (Rusça **Gudalov** ile karşılaştırıldığında) Temelini **Gudal** adından alır. Varyasyonları **Gudala, Guadala**. [1, 97] (Abhaz folklorunda geçmektedir. Aynı isim **Gudal** formunda Lermontov'un "Demon" şiirinde kaydedilmiştir). Abhazca çoğul aile adı varyasyonları **Gudalaa, Gudaliyaa**'dan [1, 302] Megrelce Gudaliya; Abhazca **Gudalaa**'dan Gürcüce Gudala-dze, Gudala-şvili. Görünüşe göre **Guadala**'nın fonetik formu olarak Abhazya'da bilinen **Kuatala** adı da vardır ve bundan da Gürcüce Kutala-dze türetilmiştir.

Guadiba/Ġuada – Çoğul aile formu **Ġuadaa**. Soylu bir aile olup nesli tükenmiştir. (Oçamçıra bölgesindeki Ġuada köyü ile karşılaştırın); Megrelce Gvadia (?). Abhazca **Guada** aile kökünden Gürcüce Gvada-dze, Gvada-şvili, Abhazca **Guadiba**'dan Gürcüce Gvadiba-dze olmuştur.

Guadzba[2, 353]/**Guidzba**[1, 267, 302] - Ailenin çoğul formları Abhazca **Guadzaa**, Abazaca **Guadzaraa**. İngur Nehri'nin sağ kıyısındaki bir yerin adı olarak kaydedilmiştir. Dixa Gudzba Megrelce "Gudzbaların toprağı" demektir. Burada Megrelce dixa "toprak"tır.[1, 267, 302] Abhaz-Sadz aile adı formları **Guidz (Mguidz)**, Abazaca **Gudzaraa**; soylu aile (bu aile Türk diasporasında korunmaktadır; Gudauta bölgesindeki Mguidzır-xua köyü ile karşılaştırın). Abhazca **Guadzaa** formundan Megrelce Gvazava, Gürcüce Gvaza-dze; **Gudzaa** Gudza-dze, Guzi-dze, Guza-şvili, Guzi-şvili; Abazin aile adı formu **Gudzaraa**'dan Gürcüce Gudzara-dze, Gudzara-şvili, (Uzaraşvili?); Abhazca **Guadzba**, **Gudzba**'dan Megrelce Gvadzbaya, Gvadzabaya, Gürcüce Gvadzabi-dze olarak türetilmiştir.

Gucaba, Guicba - bkz. s. 224.

Gualba, Gualaa - Abhazca çoğul formu **Gualaa**'dan Megrelce Gvaliya, Svanca Gvli-ani, Gürcüce Gvala-dze, Gvala-şvili, Gvali-şvili.

Gulaba – Çoğul formları **Gulaa, Gulwaa**, Abazaca **Gularaa** (Abhazca toponim Gulrıps ile karşılaştırıldığında, kelime anlamı "Gulaların sınırı-kenarı"). Gürcüce Gula-bi-dze, Gula-ba-şvili. Abhazca Aile adı varyasyonu **Gulaa**'dan Megrelce Golava, Gürcüce Gula-dze, Gula-şvili; **Gulwaa**'dan Gürcüce Gulua-dze, Gulua-şvili; Abazaca **Gularaa**'dan Gürcüce Gulara-dze, Gulari-dze, Gulari-şvili.

Guana - Abazaca **Guana**, Kabardeyce **Guana**, Sadz Abhazcasında **Guandza**. Abhazca çoğul formu **Guanaa**. Sadzca **Guandza** – **Guants-il, Guantsilaa** (**Guncia** ile karşılaştırın). Soylu bir ailedir. Abhazca **Guanaa**'dan Gürcüce Gvana-dze (Gvina-dze), Gvana-şvili,

Gona-şvili türetilmiştir; **Guandza**'dan Gürcüce Gvanca-dze, Abhazca **Guandzilaa**'dan Gürcüce Gvantsila-dze, Gvantsela-dze (**Gvants-il**, Abhazca **Apsa** Aps-il, Apş-il, **Şaş** Şaş-il, **Açba** Aç-il, **Març-il**, **Barç-il**, **Tark-il**, **Şakr-il** vb. ile karşılaştırın).

Guaraba/Guarapa – Çoğul formu **Guaa**, **Guaraa**, **Guarabaa**. (Çxaltı Nehri'nin yukarısındaki Guarap köyü, dağ ve göl ile karşılaştırın). Soylu bir aile. Abhazca **Guarabaa**'dan Megrelce Gvarabiya, Gürcüce Guraba-dze, Gvaraba-dze, Guraba-şvili.

Guaramia (Rusça'da yazımıyla 'Gvaramiya'), Abhazca-Şapsığca **Guaramey-a** - Çoğul hali **Guaramaa**, **Guaramiaa** olarak geçmektedir. Bu soyadını taşıyanların Pshui'dan geldikleri düşünülmektedir. Bu durum Pshui bölgesindeki **Guaramipsta** "Guaramın Vadisi" adıyla doğrulanmaktadır. Soyadının kökeni **Guaram**, **Guram**'dır. Bazıları bunu eski İbrani'deki **gur** "aslan yavrusu" kelimesinden, diğerleri ise Farsça **Guaram** / **Beram** "Zafer Tanrısı" ifadesinden türetmektedir. Abhazca **Guarama**, Megrelce Gvaramia, Gürcüce Guaram-dze, Svanca Guaramiani ile karşılık gelmektedir ancak bu soyadını taşıyanlar kendilerini Abhaz kökenli olarak görmektedir. **Guram** adından türetilmiş Gürcüce Gura-ma-dze, Gurami-şvili, Ermenice Guramyan.

Guardba/Guarda – Çoğul aile adı **Guardaa** (Sohum bölgesindeki **Guarda** köyü ve dağı ile karşılaştırın). Soylu bir aile. Abhazca köken **Guarda**'dan Megrelce Gvardaya, Gürcüce Gvarda-dze, Gvardişi-vili, Svanca Guardi-ani; Abhazca **Guardba**'dan Megrelce Gvardabia, Gürcüce Gvardiba-dze, Gardiba-şvili olarak türetilmiştir.

Guasba, Guası - bkz. Aguasba.

Guat, Abazaca **Guat**[3,285] – Abhazca çoğul formu **Guataa**, **Guatwaa**, Abazaca **Guatraa**. Megrelcede Gvat-ua, Gürcücede Gvati-dze, Gota-şvili, Goti-şvili.

Guaşa (Guaşaa) Şapsığ dilinde – Soyadı **Guaşa** (Rusça yazılışı **Guaşev**).[4,141] Soyadının çoğul hali **Guaşaa (Guaşev)**. [1, 302] Asil

bir ailedir. Megrelce Gvaşıya (?), Gürcüce Gvaşa-dze, Gvaşi-dze, Batı Gürcistan'da Megrelya, İmereti ve Acara'da Gvaş-eli, Gavaş-eli; Svan dilinde Gvaşi-ani, Gvişia-ni.

Guba/Gouba - Çoğulu **Gubaa**. Bu soyad, Abhazy'a'da Adler bölgesindeki Krasnaya Polyana'nın (Kızıl Çayır) Abhazca adı olan Gubaadü'de korunmuş olup sözcük tam olarak "Gubaa ovası" anlamına gelir.[41, 58] Görünüşe göre bu ismin kökeni Abhaz-Abaza prens ailesi **Gou**, **Gowa**'dan gelmektedir. Bu aile de Abhaz-Abaza prens (kraliyet) ailesi **Lou/Law**'ın bir kolu olarak kabul edilir (bkz. **Gow**, **Gowaa**, Gürcüce Goa-dze, Goa-şvili). Abhazca **Guba**, **Gubaa**, Sadzca **Gubadz**. Bazı araştırmacılar Laz kralı I. Gubaz ve II. Gubaz'ın adını **Gubadz** ile ilişkilendirmektedir.[58,57; 59, 122; 61, 55; 41, 223, 408; 62, 324, 325] Abhaz-Abaza soyadı **Gubaa**'dan Gürcüce soyad formu Guba-dze, Guba-şvili türetilmiştir; **Gouba** formundan ise Gouba-dze çıkmıştır.

Gubla (Ğubla)/Xubla - Soyadının çoğul formu **Gubliaa (Ğubliaa)**. [1, 303] Asil bir ailedir. Megrelce Gublia. **Xubla (Ğubla)** formundan Xubulava; Abhazca **Gubla** (karşılaştırm **Ubla**)'dan Gürcüce Gubla-dze, Gubela-dze, Gubula-dze; **Xubla** formundan Megrelcede Xubulava, Gürcücede Xubula-dze.

Gudba/Gudou - Abazaca **Guda**[3, 286] - Bu soyadın çoğul formları **Gudaa**, **Gudowaa**. Soyadının çoğul formu **Gudaa**'dan Gal bölgesindeki nehir ve köyün adı **Gudaa** ve **Gudou**, Gudauta bölgesindeki nehir ve şehir **Gdouta (Gudou-ta, Gudauta)**. **Gudba** veya **Gudou** Abhaz asil ailesi (Bugün Türkiye'de). **Gudaa**'dan Megrelce Gudava; **Gudaa**'dan Gürcüce Guda-dze; **Gudou**'dan Gudava-dze; **Gudba**'dan Gudaba-dze.

Gudzba - bkz. Guadzba.

Gulia, Abazaca **Guila**[3, 284], Adigece **Guli** - Çoğul hali **Guliaa** (Soyadının kökü **Gul** olup **Guli** Kuzey Kafkasya'daki birçok halkta bulunur). Abhazca **Guli**'den Megrelce Gulia, **Gulia** kökünden Gürcü-

ce Gulia-dze, Gulia-şvili.

Gumba[1, 303], Abazaca **Gum**, **Gumba**[3, 284] - Fonetik varyant **Gunba** (Aşağıya bakınız). Bu soyadının çoğul formları **Agumaa** (**Guimaa**), **Gumar**, Abazaca **Gumaraa**. Abhazca **Guma**'dan Megrelce Guma, Gürcüce Guma-dze, Guma-şvili; Abazaca **Gumaraa**'dan Gürcüce Gumara-dze, Gumari-dze, Gumara-şvili, Gumarei-şvili. **Gumba**'dan Gumbari-dze; **Gumbaraa** formundan Gürcüce Gumbara-dze, Gumbari-dze, Gumbara-şvili, muhtemelen Kumburi-dze. **Gum**, **Guma** soyadlarının temeli Abhazya'nın orta kesimindeki bir nehir ve topluluk adı olan **Guma**, **Gumaa** (Guma nehri ve havzası; **Gumsta**, **Gumpsta**) ile uyumludur. Nehir adı, orta Abhazya'ki yer isimleri olan Gum bölgesi veya Sa-Gum (karşılaştırm: Sohum) sözcükleri ile ilişkilidir. Abhaz soyadı **Guma**, Gürcistan'daki **Gumati** (Tsalka bölgesinde), **Guamati**, **Gumbra** (Tshaltubo bölgesinde), **Gumareti**, **Gomareti** Gürcistan'ın Dmanisi bölgesindeki köylerin adlarının temelini oluşturur. **Gumati**, Abhazca **Gumata**'dan kelimenin tam anlamıyla "Gumların yeri" anlamına gelir. **Gumbra**'nın Abhazca çoğul formu **Gumbraa**'dır. **Gumareti**, **Gomareti** Abhazca **Gumaraa**'dan gelir.

Gunba - Fonetik varyant **Gumba** (Yukarıya bakınız). Çoğul soyadı formu Abazaca **Guana**[3, 283], Abhazca **Gunaa**, Megrelce Gunia[2, 359], Gürcüce Guna-dze, Guna-şvili. Abazaca **Guana**'dan Gürcüce Gvana-dze, Gvana-şvili; Abhazca **Gunba**'dan Gürcüce Gunba-dze; **Gunbaraa**'dan Gürcüce Gunbari-dze, Gunbara-şvili.

Guncia[1, 303], **Ġuncia** - Temeli **Gunc** (Ġunc). Ubıhça **Xunca**'nın[56, 471, 474; 57, 158, 159] fonetik varyantını temsil eder. Ubıhça **Xunca** ile **Mxoncia** soyadı, Sadzca **Xuindza**, Abjua **Xuindzia** ile ilişkilidir. Çoğul formları Abhazca **Guncaa** (**Ġunca**), **Guncia** (**Ġunciaa**), Abazaca **Xuntsaraa**, Abhazca **Xuntsariaa**, Abazaca **Xuntsa-raa**, muhtemelen **Guncil** varyantı Megrelce Gvincil-ya formunu temsil eder. Ubıhça **Xunca**, Sadzca **Xuindza**, Abhazca **Guncia** (**Ġuncia**), **Mxoncia**. Soylu ailedir[56, 471, 474]. Kökleri Ubıh köyü

Xunca'dır.[64, 232] Ubihça **Xunca**, Gürcüce Xunca-dze, Xundza-dze, Xunda-şvili; Sadzca **Xundza**, Abhazca **Xundzia** (karşılaştırm: **Mxoncia**)'dan Gürcüce Xunca-dze, Xundza-dze, Xundza-şvili. Ubihça **Xunca**'nın fonetik varyantı, Sadzca **Xundza**, Abhazca **Xundzia**'dan Gürcüce Gundza-dze, Guntsa-dze, Gundza-şvili; Abhazca **Guncia** (**Ġuncia**)'dan Megrelce Gvincia, Gürcüce Gvinci-şvili; Gvinc-il formundan Megrelce Gvincil-ıya. (Bkz. Guana)

Gunia - bkz. Gunba.

Gurba, Guraa - Geçmişte Gulrıpş bölgesindeki Ajara köyünde yaşadılar. Megrelce Gurava, Gürcüce Gura-dze, Gura-şvili; Abhazca **Gurba**'dan Megrelce Gurba-ia(?), Gürcüce Gurba-dze, Gurba-şvili.

Gurgulia - Çoğul formları **Gurguleyaa, Gurgulaa**. Temelde Türkçe Gurgul (karşılaştırm: Rusya'da "Gurgulov", "Gorgulov" soyadları). Abhaz **Gurgullar**, Abhazya'ya muhtemelen VIII.-X. yüzyıllarda Abhaz-Hazar ittifakı döneminde Hazar ülkesinden geldiler. Soylu ailedir. Abhaz soyadı formu **Gurguleyaa**, Rusça ve Megrelce aktarımda **Gurguliya**, Abhazca **Gurgulaa**'dan Gürcüce Gurgula-dze, Gurgula-şvili.

Gurcua(Ġurcua)/Guirc, Guirdz, Gurç - Gulrıpş bölgesindeki Gurdz-aul (Ġuirdz-aul) adlı köy ve ortaçağ kalesi adlarında korunmuştur.[48, 151-153] Oçamçıra bölgesindeki Cgerda köyünde Gurçxi / Gurçx < Gurç-xu adlı yerleşim yeri ve dağ.[40, 462, 468] Soyadı çoğul formları **Gurc - Gurcaa (Ġurcaa), Gurcua - Gurcuaa (Ġurcwaa)**. Burada "aa", "ua-a" son ekleri Abhazca-Abazaca "insan, insanlar"dır, Abazacası **Gurcraa**. Soylu ailedir. **Gurcua** soyadını taşıyanlar, **Gurdzaul** köyünden XIX. yüzyılda zorunlu olarak Oçamçıra bölgesindeki Kindığ köyüne ve diğer yerlere göç ettiler. **Gurc** kökünden Megrelce Gurcia, Svan Gurca-ani, Gurçi-ani, Gürcüce Gurci-dze, Gurci-şvili; **Gurcua** formundan Svan Gurcua-ni, Gürcüce Gurcua-dze. Görünüşe göre Abhaz soyadı **Gurcaa (Ġurcaa)**, Gürcistan'ın Gurcaani bölgesinin merkezi Gurcaani şehrinin adının kaynağıdır.

Guaça[1, 98], **Guiça**[4, 142, 143], **Guaçua**, **Goçua**[1, 301] - Soyadı çoğul formu **Guaçaa**. Abhazca **Guaçaa**'dan Megrelce Goçava, ayrıca Goçua/Guçua; Abhazca **Guaça**'dan Gürcüce Gvaça-dze; **Guiça**'dan Guça-dze; **Guçua**'dan Guçua-şvili; **Goçua**'dan Goçua-dze.

Gircinba[1, 223, 301] / **Gircin**- Çoğul formu **Gircinaa**. Asil bir ailedir (Şimdi Türkiye'de). **Gircin** köyü Tsebelda'da (Tzabal) Gulrıpş bölgesinde. Aynı yerde **Gircinaa rxui** "Gircinların tepesi"[48, 146, 284; 40, 469] vardır. Abhazca **Gircinaa**'dan Megrelce Gurcinava(?), Gürcüce Gurcina-dze, Gurcani-dze.

Gitsba/Gits[1, 301] - Soyadı çoğul formları Abhazca **Gitsaa**, **Gitsaa**, Abazaca **Gitsraa**. Megrelce Gitsbaya, Gitsbaya.[1, 266] Abhazca **Gitsba**'dan Gürcüce Gutsba-dze (Abhazca "ı" Gürcücede "u"), soyadı formu **Gitsaa**'dan Gitsa-dze, Getsa-dze, Gitsa-şvili; **Gitsaa**'dan Gutsa-dze, Gutsi-şvili.

Gerge[3, 288] – Çoğul soyadı **Gergeaa**'dan Megrelce Gergi-a, Gerga-va, Gürcüce Gerga-dze, Gergi-dze, Gergia-şvili (karşılaştırm: Osetçe Gergi, Gergiev).

Daaba, Daba - bkz. s. 226

Dabou/Dapou/Dapua, Dopua[1, 304] - Abhazca **Dabou**'dan çoğulu **Dapuaa**, **Dopuaa**, Abazaca **Dabouraa**. Asil bir ailedir. Dabakıt veya Dapoukıt köyü Abhazya Gulrıpş bölgesindedir.[40, 367] Abhazca **Dapua**, **Dobua**'dan Megrelce Dopua, Gürcüce Dobua-dze, Dobua-şvili; Abazaca **Dabouraa**'dan Gürcüce Dobora-dze.

Dagua/Doguwa, Abazaca **Dagua**[3, 290] - (karşılaştırm: "Sağır" anlamındaki **Dagua** kelimesi). Soyadının çoğul formu **Daguaa**, **Doguaa** (Abhazya toponimisinde: Doguaa rxui "Doguaların tepesi" Tkuarçal bölgesinde Akuarçapan köyündedir. Ayrıca bir nehir, Dagomis yerleşimi ve Ubıhça Dagomiko köyü Soçi yakınlarında).[40, 541; 96,102] Çoğul formu **Daguaa**'dan Gürcüce Dagova-dze; **Dogua** formundan Megrelce Dogua, Gürcüce Dogua-dze, Dogua-şvili.

Dadal-ipa/Dadal – Çoğul formu **Dadala**. **Dadal** şahıs ismi olup asil bir soyadıdır.[1, 98] Abhazya toponimisinde Dadal ipsta "Dadal vadisi", Dadal işxa "Dadal dağı", Dadala rdzix "Dadalların pınarı" Tkuaçal bölgesi ve daha başka yerlerde de kaydedilmiştir.[40, 552, 553, 563] Megrelce Dadalia (?), Svanca Dadali-ani, Gürcüce Dadaladze, Dadali-dze, Dadali-şvili.

Dadaş, Dadiş – Abhaz-Adıge kişisel isim ve soyadı[1, 27, 98; 4, 143] (Karşılaştır: Prestijli Abhaz erkek adı 'Tataş'). İsmi temeli **Dadiş/Dadaş**'dan Gürcüce Dadaşa-dze, Dadaşi-dze. Muhtemelen aynı temelden türetilen Svan prens soyadı Dadaşkeli-ani, Dadişkel-iani, Dadiş-kul-iani. Burada Dadaş soyadı, kel/kul Arapça-Türkçe olup **kul, kuli** olarak azizlerin isimlerine "Tanrı'nın kulu" manasında eklenmektedir. (Karşılaştır: Marşan – Marşankul, Merekul, vb.[4,224])

Dadba/Dad-ipa/Dıdba – "Dadoğlu", "Dıdoğlu" manasındadır. Soyadı çoğul formları Abhazca **Dadaa**, Abazaca **Dadaraa, Dadu-aa**. [1, 99, 225; 4, 143] Tarihi Abhaz prens soyadı (Karşılaştır: Dadaş [1, 27]). İsmi temeli **Açandara** köyünün bir kısmının adında korunmuştur (Gudauta bölgesi). Dadrıpş/Dıdırpş, kelimenin tam anlamıyla "Dadların (Dıdların) kenarı-sınırı. Buradan köyün ünlü Tapınağının adı Dadrıpş nıxa / Dıdırpş-nıxa "Dadırpş (Dıdırpş) kutsalı". Aynı zamanda Abhazlarda 'dad' saygın bir kelime olup büyüklerin küçüklerle hitap şeklidir. Çoğul formu 'dadraa' biçimindedir. Yaşlılar halk toplantılarında gençlere ve insanlara böyle hitap ederdi[1, 197] ve 'Dadah' (дадах) adı aile reisini belirtirdi. Görünüşe göre, Abhazca dad'dan Megrel yöneticilerinin unvan adı **Dadian** (kısaltılmış **Adian**), Megrelce **Dadiani** (bu konuda yukarıdaki açıklamalara bakınız). **Dadian**'ın sadece bir soyadı değil, aynı zamanda bir unvan olduğu bir dizi araştırmacı tarafından belirtilmiştir (Vahuşti Bagrationi, M. Brosse, Z. Ançabadze ve diğerleri).[8,195] Bunun kanıtı, Vahuşti'de sıkça rastlanan şu ifadelerdir: "Dadian olarak kardeşi Mamia oturdu"[2, 237]; "onu Dadian yaptı" [63, 238]; "Liparit'i Dadian olarak atadı" [63, 238]

vb. Vahuşti, Dadian unvanının bir yer ve Dad nehrinin yukarısındaki Dad kalesinin adından geldiğini düşünüyordu (buradan Dad-iani, kelimenin tam anlamıyla "Dadskiy" – V.K.). M. Brosse'ye göre Dad kalesi, modern Gal bölgesi, Abhazya topraklarında bulunuyordu. M. Brosse şöyle yazıyor: "Her zaman Dadian prenslerinin unvanının bu Dad ile bağlantılı olduğu görüşünü paylaştım." [1, 197] Böylece, Dadiani isim formunda Abhaz soyadı ve toponimik isim Dad ve Svan son eki "-ani" görülürse, o zaman, daha önce de söylendiği gibi, Dadiani veya "Dadların soyundan" anlamına gelecektir. Aynı zamanda, muhtemelen Dadian, Dadi-han'dan gelir, burada "han" Türkçe "yönetici", "hükümdar" (bkz. Marış maddesi). Görünüşe göre, bu, daha önce bahsedilen Levan Dadiani'nin (17. yüzyılın ilk yarısı) unvanı tarafından doğrulanmaktadır, Dadianların dilinde "Dadian Hantipa Leont" [18, 243], yani Abhazca "Dadian Handu-ipa Leont", kelimenin tam anlamıyla "Dadian büyük hanın oğlu Leont". Ayrıca, daha önce de söylendiği gibi, Dadianiler kendilerini Abhaz prensleri Marşan'ın soyundan sayarlar. [49, 108-109; 1, 153-154] Abhaz isim formları **Dad**, Megrelce Dadia, Svan Dadi-ani, Gürcüce Dad-dze, Dadi-şvili; Soyadı formu **Dadaa**'dan Megrelce Dadava, Gürcüce Dada-dze, Dada-şvili; **Daduua**'dan Daduva-dze, Dadiva-dze; **Dadaraa** (Abazaca)'dan Dadari-dze, Dadara-şvili; **Didaa** fonetik varyantından doğal olarak Gürcüce Duda-dze, Duda-şvili; **Didaraa**'dan Dudari-dze, Dudari-şvili; Abhazca **Dadba**, **Dadipa**'dan Gürcüce Dadiba-dze, Dadiba-şvili; **Didba**'dan Dudba-dze.

Dadian, Dadiani - bkz. Dadba.

Dal [1, 98]/**Dal-ipa** – Abhazca çoğul formu **Dalaa**, Abazaca **Dalraa**. **Dal** Abhazca kişi ve soyadı. Kodor Vadisi'nin yukarı kesiminin adı olarak da kaydedilmiştir: **Dal**, **Dal apsta** "Dal Vadisi", **Dalaa ridgıl** "Dalların Toprakları", **Dal işimhara** "Dal'ın Karayemiş Ormanı" vb. [40, 219, 342] Asil bir ailedir (soyu tükenmiş). Megrelce Dali(?), Gürcüce Dala-dze, Dala-şvili. Abazaca soyadı formu **Dalraa**'dan

Gürcüce Dalari-dze.

Darsalia (Darsaliya) - Soyadı çoğul formu **Darsalaa, Darsaliyaa** (Darsallar). "-al" ile biten isimler genel olarak isme aittir: **Arsal** – Arsalia (bkz. Yukarıdaki bilgilere), **Axsal** – **Axsal-ba, Dadal, Cadal, Birtskal** vb.; Megrelce Darsal-ia, Daraselia, Gürcüce Darsali-dze, Daraseli-dze.

Daramba, Darımba/Darınba[1, 304] - Abazaca **Darımba, Darımwa** (aynı zamanda Darmilovlar).[3, 291, 296] Çoğul formu **Daramaa, Darmaa, Darımaa** "Darımlar", **Darınaa** "Darınlar". Asil bir ailedir; Abhazca **Darmaa**'dan Megrelce Darmava, **Darınba**'dan Darunbaya, Gürcüce **Daramaa** formundan Darami-dze, **Darınaa** formundan Gürcüce Daruna-dze, Daruna-şvili.

Dasania (Dasaney) – Bu soyadın çoğul formu **Dasaneyaa, Dasaniyaa** (Dasanlar). David Dasania Abhaz-Abaza antroponimisi araştırmacılarından biri olup, soyadı **Dasania**'nın Ubih kökenli olduğunu haklı olarak belirtir (Ubihça **Dasan**'dan) (V. Çirikba'da **Daçan, Deçen**).[56, 459] Soyadı **Dasaneya**'nın son eki "**eya**", Sadz-Şapsığ kökenli, iyelik eki "**ey**" (Adıgece)[4, 42], Abhazca "**a**" ile yumuşatılmış **Dasan-ey-aa, Dasaniaa**. Karşılaştırın: **Beslaney**-Abhazca **Beslaneyaa, Janey-Janeyaa, Bjaney-Bjaneyaa, Bjanıa-Bjanıaa** vb. Abhazca **Dasaneyaa**'dan Megrelce Dasaniya, Gürcüce Dasani-dze (Aynı zamanda Asani-dze olarak yazılır). Ubihça **Dasan** farklı varyantlarda kaydedilmiştir: **Daşan, Dasan, Daçan, Deçan, Dişan**.

Daur-ıpa - Abazaca **Daura**, Abhazca **Dauraa** (Daurlar). Megrelce (?), Gürcüce Daura-dze, Daura-şvili.

Daut/Dautia[1, 304] - Soyadı **Dautaa** (Dautlar). (Oçamçıra bölgesinin Atara köyünde **Dautia** yerleşimi, Daut idzix "Daut'un Pınarı", Daut iarxa "Daut ovası" vb.[40, 384, 219, 317, 372]). Ayrıcalıklı sınıfa mensuptur. Abhazca **Dautaa**'dan Megrelce Davitaya, Gürcüce Davita-dze, Davita-şvili.

Daçaa/Dačia, Dočia - Muhtemelen Abhaz-Ubıh soylu ailesidir. Tarihi Daçrıpş köyü[40, 167, 439, 508] Megrelce Dočia, Gürcüce Daçi-dze, Daçi-şvili.

Daçan - Çoğul hali **Daçanaa** (Daçanlar). Soylu Ubıh ailelerinden dir. **Daçana**'dan Megrelce (?), Gürcüce Doçana-dze, Daçina-dze, Doçana-şvili.

Dgeyba, Dgeaa – Çoğul versiyonu Abazaca **Dgeyraa** (Dgeyler), Abhazca **Dgebuaa, Dgebiaa** (Dgebiyalar).[1, 304] Asil bir ailedir. Abhazca **Dgeyaa**'dan Gürcüce Dgea-dze, Abazaca **Dgeyraa**'dan Gürcüce Dgera-dze; Abhazca soyadı **Dgeyba**, Megrelce Dgebia, Gürcüce Dgeba-dze, Dgeba-şvili; **Dgebua** formundan ise Dgebua-dze. (Muhtemelen temel **Dgey** etnonimi **a-Dıge** "Adıge" formundandır).

Delba[1, 304] - Çoğulu **Delaa** (Deller). Abhazca soyadı formu **Delaa**'dan Gürcüce Dela-dze; Abhazca **Delba**'dan Megrelce Delbaya, Gürcüce Deliba-dze, Deliba-şvili (bkz. **Delba** Dolbaya, **Dolba**, bkz. aşağı).

Caba – Bu soyadının çoğul formları Abhazca **Caa**, Abazaca **Caa-ra** (Caalar). (Tzabal bölgesinde **Caa** köyü (Gulrıpş bölgesi).[40, 350; 48, 284, 285] Abhazca soyadı **Caa**'dan Megrelce Caava, Gürcüce Caa-dze, Caa-şvili; Cai-dze, Cai-şvili, Svan Cai-ani; Abhaz-Abazaca çoğul formu **Caara**'dan Gürcüce Cara-dze, Cara-şvili, Cari-dze, Cari-şvili. **Caba** soyadından, soyadı varyantları **Cabua, Capua** (Bkz. Adıgece Capu).[4, 147] Soyadı çoğul formları **Cabaa, Cabuaa, Capuaa** (Cabular/Capular).[2, 489-491] Abhazca **Cabaa**'dan Megrelce Cobava; **Caba**'dan Gürcüce Caba-dze, Caba-şvili, Cabia-şvili, Cab-eli.

Cabua - bkz. Caba.

Caca-ıpa[1,124] – Bu soyadının temeli 'güçlü, sağlam yapılı insan' anlamındaki Abhazca şahıs adı **Caca**'dır.[1, 124; 30, 342] Çoğulu **Cacaa** (Caclar), Megrelce aktarımda Cacava, Cacaya, Svanca Cacious, Dzadza-dze, Dzadzi-dze, Dzadza-şvili, Caca-şvili (Cacani, Cacious-

dze, Cacana-şvili ile karıştırılmamalıdır).

Camba – Evliya Çelebi'ye (17. yüzyıl) göre, Abhaz asil ailesi[38, 322] Fonetik varyantları **Canba** (bkz. aşağı), **Acamba** Rusça aktarımında **Acamov** (1937'de Abhaz Georgiy Acamov, Yeni Afon sakini, Troçkist olarak mahkûm edildi). Camba prenslerinin çoğul soyadı formları **Camaa**, Abhaz-Abazaca **Camraa** (Camlar), ayrıca **Camba**, **Cambaraa** (Cambalar). Abhazca soyadı **Camaa**'dan Megrelce Camava (?), Gürcüce Cama-dze, Cama-şvili; Abazaca formu **Cama-raa**'dan Gürcüce Camara-dze, Camari-dze; Abhazca soyadı **Cam-ba**'dan Megrelce Cambia, Gürcüce Camba-dze, Cambi-dze, Cambi-şvili, Svan Cambi-ani; soyadı formu **Cambaraa**'dan Gürcüce Cambari-dze, Camburi-dze. Görünüşe göre Abhaz asil ailesi ile Gürcü prenslerinin adı olan Cambakuriani – Orbeliani ile bağlantılıdır.

Camit - bkz. Çamıt.

Canba[1, 253, 335], **Canbay** (Türkiye'deki Abhazlarda) - Bu soyadının fonetik varyantı **Camba** (bkz. yukarıda). Soyadı çoğul formları Abhazca **Canaa**, Abhaz-Abazaca **Canaraa** (Canlar), ayrıca **Canba** **Canbaraa** (Canbalar). Abhazca **Canaa**'dan Megrelce Canava, Cenia, Cana-şia, Gürcüce Cana-dze, Cani-dze, Ceni-dze, Cana-şvili, Cania-şvili, Can-eli, Caneli-dze; Abazaca **Canaraa** formundan ise Gürcüce Canara-dze, Canari-dze; Abhazca soyadı **Canba**'dan Megrelce Canbaya, Gürcüce Canba-dze, Canaba-dze, Caniba-dze, Canaba-şvili; Abhaz-Abazaca soyadı formu **Canbaraa**'dan Gürcüce Canbara-dze, Canberi-dze.

Canba - bkz. Camba.

Capua - bkz. Caba.

Cap[30, 345], **Capra**[1, 124], **Capripa** (Caproğlu) - Soyadı çoğul formları Abhazca **Capaa**, **Capara**, **Capraa**. Asil bir ailedir. Şu anda çoğunlukla Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Soyadı formu **Capaa**'dan Gürcüce Capa-dze, Cap-dze; **Caparaa**, **Caparyaa**'dan ise

Megrelce Caparia, Gürcüce Capara-dze, Capari-dze, Capari-dze, Capara-şvili. Gürcüce Capari-dze'nin etimolojik açıklaması yapılırken, Arapça "küçük nehir" anlamına gelen Müslüman adı olan Cafer veya Farsça "posta taşıyıcısı" anlamındaki Dzapar'den türetilmiş olduğu iddiası hiçbir şekilde inandırıcı değildir. Gürcü formlarının temelinde Abhazca kişi adı *Capa*, *Capar*[1, 124] ve soyadı **Capraa**, **Caparaa** olduğu açıkça görülmektedir.

Cauba, **Couba** – Çoğul formları Abhazca **Caua**, **Cowaa**, Abazaca **Cauraa**, **Couraa** (Cauolar/Coular). Asil bir ailedir. Abhazy'a da soyu tükenmiştir. Abhazca soyadı **Cauaa'dan** Gürcüce Cava-dze, Coua-dze; Abazaca **Cauraa**, **Cauaraa'dan** Gürcüce Cavri-dze, Cavri-şvili; **Couraa** formundan Gürcüce Cora-dze, Cori-dze, Cora-şvili. Abhazca soyadı **Couba**, **Coubaa'dan** Megrelce Cobava, Gürcüce Coba-dze.

Cibil (Abhaz-Adıge)[4, 148] - Karşılaştırm: eski Dzibil, Tsibil (Bugünkü Tzabal–Gulripş bölgesinde bir köy adı). Çoğul hali **Ciblaa** (Cibller). Abhazca **Ciblaa'dan** Gürcüce Cibla-dze, Cibla-şvili.

Acıncal, **Cıncal** - Soyadı çoğul formu **Cıncalaa** (Cincallar).[1, 335] Abhazca **Cıncalaa'dan** Megrelce Cincol-ıya, Cincala-va, Gürcüce Cincala-dze, Cincala-şvili.

Cıncba/Cıncua/Cincey[1, 243, 255, 335] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Cinceyaa**, **Cınciyaa**, **Cıncuaa**, Abazaca **Cıncaraa**. Abhazca **Cinceyaa'dan** Megrelce aktarımı Cincia; **Cıncaa'dan** Gürcüce Cınc-a-dze; Abazaca **Cıncaraa'dan** Cıncara-dze, Cıncara-dze. Ayrıca Cıncıxa-dze, Cıncıxa-şvili soyadları için, burada temel Cıncıxadır. Zira eski Abhazca'da kadın soyadı formu "kız" anlamına gelen "ha" (**pha'dan**) ile biter (bkz. yukarıda bu konu ile ilgili açıklamalar). Abhazca soyadı **Cıncba'dan** Gürcüce Dzindzaba-dze.

Dzadzba (Зазба)[1, 252; 2, 396], **Dzadzua** (Зазуа) – Çoğul formları **Dzadzaa**, **Dzadzuaa** (Зазуаа)'dan Megrelce Dzadzava; Abhazca **Dzadzba** (Зазба)'dan Gürcüce Zadziba-dze; Abhazca soyadı formu **Dzadzaa'dan** Gürcüce Dzadza-şvili, Dzadzi-dze, **Dzadzua** formundan

Dzadzua-şvili.

Dzapşba (Зацшыба) / Dzapş-ıpa (Зацшы-ипа)/Zapş, Dzapşaa (Зацшыаа) (Zapşlar).[1, 160, 307; 3, 390] – Soyulu bir ailedir. Modern ve tarihi Abhazya toponimisinde kaydedilmiştir.[40, 622] Tarihi Batı Abhazya'da Tuapse yakınlarında bir nehir ve dağ adı olarak karşımıza çıkar. Dzepşişxa, kelimenin tam anlamıyla "Dzepş Dağı".[71, 35] Soyadı, Ubih asil ailesi **Dzepş**'in adına dayanır [56, 449] (karşılaştırm: 1864 yılına kadar Soçi bölgesinde büyük bir Ubih köyü olan **Dziaş**'in adı).[71, 110] Soyismin temel varyantları **Dzeia, Dzia, Zeyşü**[56, 186,187], **Dzeiş, Dziaş, Tsaiş**. Abhaz-Ubih **Dzapş, Dzepş**'in temelinde Abhaz-Abaza kişi adı **Dzapş**[1, 101; 30, 221] "kırmızı yanaklı", "kızıl" olduğu düşünülmektedir. Abhazca **Dzapş**'dan Megrelce Dzepş-skua[2, 390], Zepi-skua, kelimenin tam anlamıyla "Dzepş'in oğlu" anlamındadır. Burada skua Megrelce "oğul" anlamına gelir. Abhaz-Ubih formları **Zapş, Zepş**'dan Gürcüce Dzebisa-şvili; **Dzeiş** formundan Gürcüce Dze(ş)-şvili, **Dziaş**'tan Dzia(ş)-şvili, **Tseyş**'tan Tsay(ş)-şvili, Tsey(ş)-şvili (karşılaştırm: Gürcistan'ın Zugdidi bölgesindeki Tsayş-i köyünün adı).

Dzari-ipa, Dzari[254, 3-5], Adıgece **Dzer**(65, 209) – Anlamı "Zarıoğlu" veya "Zaoğlu". Soyadı çoğul formları Abhazca **Dzaa (Зaa)**, **Dzayaa**, Abazaca **Dzaraa (Зарaa)**, **Dzari**, Sadzça **Dzidza (Зизa)**; Sadzça formu **Dzidza** Abhazca **Dzidzba; Dzidzaa** Abazaca **Dzidzaraa** "Dzidzalar". Soyadı formu **Dzaa**'dan Gürcüce Dzaa-dze, Dzaa-şvili; **Dziaa**'dan Dzia-dze; Abazaca **Dzaraa, Dzari**, Megrelce Dzariya, Gürcüce Dzari-dze, Dzari-şvili; Sadzça **Dzidza (Зизa)**, Gürcüce Dzidza-dze, Dzidzi-şvili; Abazaca **Dzidzaraa (Зизарaa)**, Abhazca **Dzidzareya**[1, 252], Megrelce ve Rusça aktarımında Dzidzaria[254, 3-4]. Abhazca soyadı **Dzidzba (Зизба)**'dan Gürcüce Dzidziba-dze (Karşılaştırm: Dzidziguri, ayrıca temel **Dzari** ile İnguşetya, Osetya ve Kabardey'deki Dzariev, Dzarov soyadları). Abhaz Dzarievler aynı zamanda **Laüj-ipa** kişi adı Laüj (Лажә)'dan gelir.[254, 3-7]

Dziba/Dzıba (Зиба/Зыба) - Abazaca **Dzıba** (veya **Mardaa**)[3, 304], Ubihça **Zıba**[56, 475], Sadzça **Adzıba**[57, 147] "Dzibov"/Dzıbov". Çoğul formu **Dzıbaa**, Abazaca **Dzıb-raa** (Dzıblar veya Dzıblar). Soylu bir ailedir (karşılaştırm: **Dzıba, Dzıba**; Abhaz asil soyadı **Tsıba, Tsıba** ile). Abhazca **Dzıbaa (Tsıba)**dan Megrelce Tsıba-va (?), Abhaz-Abazaca **Dzıba**'dan Gürcüce Dzıba-dze, Tsıba-dze; **Dzıba** formundan Gürcüce Dzuba-dze, Dzuba-şvili, Zuba-şvili. Kahe-ti'de (Gürcistan) köy Dzıbahevi kelimenin tam anlamıyla "Dzıbalar Vadisi" manasındadır.

Dzigua (Dzıgua) / Abazaca Dzugua (Dzigoğlu veya Dzugoğlu).[3, 305] Çoğul formu **Dzıguaa, Dzıguaa** (aynı zamanda Gagulia).[1, 307] (Abhaz-Abazaca **Dzigua, Dzugua, Dzıguaa** terimlerini, Osetçe Dzuga "Dzigov" ile karşılaştırm). Megrelce Dzigua, Abhazca **Dzıguaa**'dan Gürcüce Dzigva-dze; soyadı formu **Dzıguaa**'dan Gürcüce Dzuga-şvili.

Dzimba, Dzımba, Dzinba, Adzinba[1, 307] - Soyadın çoğul şekli **Dzımaa, Dzımaa**, Abazaca **Dzimaraa** (Dzımlar). Ayrıcalıklı sınıftan (Tarihi köy Zıma, Zıma Gulrıpş bölgesinde Tzabal'da bulunur). Soyadı formu **Dzıma**'dan Gürcüce Dzıma-dze, Dzıma-şvili; **Dzıma**'dan Gürcüce Zuma-dze, Zuma-şvili; Abazaca **Zımaraa (Dzımaraa)**'dan Gürcüce Zumara-dze; soyadı formu **Adzımaa (Adzımaa)**'dan Gürcüce Azuma-dze, Azuma-şvili; Abhazca soyadı **Dzimba/Dzımba**'dan Gürcüce Dzumba-dze, Zumba-dze, **Adzimba**'dan Megrelce Adzimabaya, Gürcüce Azumba-dze; Abazaca **Dzımbara**'dan Zumbari-dze. (Bkz. Dzinba, Dzinba)

Dzinba, Dzınba, Adzinba[1, 307] – Soyadının fonetik varyantı **Dzimba, Dzimba**(bkz. yukarı). Soyadı çoğul formu **Dzınaa, Dzinnaa**'dan Gürcüce Dzına-dze, Zına-dze, Dzına-şvili, Zına-şvili; **Dzinnaa**'dan Dzuna-dze, Dzuna-şvili; varyantlar: Zuna-dze, Zuna-şvili. Abhazca soyadı **Dzinba**'dan Gürcüce Dzinba-dze. (Bkz. Dzıba)

Didba/Dıdba - Soyadın çoğul formu **Dıdaa**, Abazaca **Didraa**

(Didlar veya Dıdlar). Asil Abhaz ailesi olup soyu tükenmiştir. Bu aile adı şimdi Açandara köyünün bir parçası olan tarihi Abhaz köyü Dıdırıpş/Dıdırıpş'ın (Kelimenin tam anlamıyla "Dıdlar -veya Didlar-kenarı-ucu") adında korunmuştur.[48, 166] Burada ayrıca geniş çapta saygı gören Dıdırıpş nıxa Tapınağı bulunur.[48, 166, 167] Soyadının temeli **Did**, **Dıdaa**'dan Megrelce Didiya, Gürcüce Dıda-dze, Dida-şvili; Abhazca **Dıdba**'dan Dıdeba-dze, Dıdeba-şvili; **Dıdraa**'dan Dıdura-dze; isim temeli **Did**'dan Svan Dudi-ani, (Bkz Dadiani), Gürcüce Duda-dze (bkz. **Dadba**).

Dikua - bkz. Adika, Adikua.

Dolba (Karşılaştır: **Delba**), Adıgece **Dol**[4, 145] - Abhazca **Dolba**'dan Megrelce Dolbaya[1, 260; 2, 391], Gürcüce Dolba-dze, temel Dol'dan Doli-dze (bkz. **Delba**).

Douba, Ubıhça **Doubı**[56, 460] / **Dou**[40, 93, 159, 167, 171] – **Douba**'nın anlamı "Douoğlu". (Bkz. **Doob** – Tsemez Körfezi yakınında bir burun ve nehir.[71, 35, 113]) Soyadı çoğul formları Abhazca **Douaa**, Abazaca **Dauraa**. Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhazca **Douaa**'dan Gürcüce Doua-dze, Dova-şvili; Abazaca **Dawaraa**'dan Gürcüce Dovarı-dze, Davara-dze, Davara-şvili. Abhazca soyadı **Do-uba**'dan Gürcüce Douba-dze, Duba-dze; Abazaca **Dubaraa**'dan Gürcüce Dubari-dze.

Dumba[1, 304] – Soyadı çoğul formu Abhazca **Dumaa**, Abazaca **Dumaraa**; anlamı "Dumlar". **Dumaa**'dan Megrelce Dumava, Gürcüce Duma-dze, Duma-şvili; **Dumaraa**'dan Gürcüce Dumari-dze. Abhazca **Adumba**; **Dumba**'dan Gürcüce Dumba-dze, Dumba-şvili (karşılaştırm: Rusya'da Dumov, Dumaev soyadları). Bkz. **Adüimba**.

Dırba (Dürba) – Soyadı formları Abhazca **Dır-aa (Dür-aa)**, Abazaca **Dıra** (Dırlar). Asil bir ailedir. Soyadı temeli Gudauta bölgesindeki büyük bir köyün adında korunmuştur: **Drıpş** (Durıpş / Dürıpş). Abhazca çevirisi "Dırların kenarı-ucu". Ayrıca burada Dır (Dür) nehri vardır. Abhaz-Abazaca soyadı formları **Dıra/Dıra (Düira)**'dan Gür-

cüce Dıra-dze, Dıra-şvili; **Dıra** doğal olarak Gürcüce Dura-dze, Duri-dze, Duri-şvili; isim formu **Dirba (Dürba)**'dan Durba-dze. Görünüşe göre "**Dir**" / "**Dır**" temeli, eski Karadeniz topluluğu **Dril**'in adıyla bağlantılıdır (bkz. yukarıda). Buradan Gürcüce soyadı Drila-dze.

Dıdba – Soyadı formu **Dıdaa**. (Bkz. Dadba, Didba)

Ebjnou (Ebjou) - Bkz. Abjnou.

Egba/Ekba/Yakba, Yakaba –Orijinal form **Yakba** olabilir. Soyadın çoğul formları **Egaa/Ekaa, Yakaa**, Abazaca **Ekaraa, Ekbaraa**. Abhaz-Abaza soylu ailelerinden biri olarak bilinir. Megrelce Ekbaya, Ekava (?); Gürcülerde Abhazca **Ek(a)ba**'dan Ekaba-dze, Ekabi-dze; **Yakba**'dan Yakaba-dze, Yakiba-dze; Abhazca soyadı formu **Egaa**'dan Gürcüce Ega-dze, Ega-şvili; **Yakaa**'dan Gürcüce Yaka-dze, Yaka-şvili.

Eciba, (Eci-ipa) / Ecaa – Bu sülale ismi Türkiye'deki Abhazlarda korunmuştur. Abhazca soyadı temeli **Eci**'den Megrelce Ecia, Gürcüce Ecia-şvili; Abhazca soyadı **Eciba**'dan Megrelce Ecibaya, Ecibia, Gürcüce Eciba-dze, Eciba-şvili.

Eziugba – Çoğul formu **Eziguua** (Eziuglar). Megrelce Eziugbaya[38, 386, 390], Gürcüce Ezuki-dze.

Eyba - bkz. Ayba.

Ekba - bkz. Egba.

Elba - Soyadı çoğul formu **Elaa**. Türkiye'deki Abhazlarda korunmuştur. **Elaa**'dan Megrelce Elava, Gürcüce Ela-dze; Abhazca **Elba**'dan Gürcüce Elba-dze, Elbay-dze, Elba-şvili; **Elbakua**'dan Gürcüce Yelbaki-dze, Elbaki-dze.

Elia/İlia - Şahıs adından gelen bu soyadın çoğul formu **İliaa**. Soylu bir aile olup Abhazya'da tükenmişse de Abhazya toponimisinde korunmuştur: İlia inxarta "İliya'nın yeri", İliakuara "İliya deresi" (Oçamçıra bölgesi Reka köyünde); Abhazca **İliaa**'dan Megrelce İliava/Eliava, Gürcüce Elia-dze.

Emxaa - bkz. Aymxaa.

Enik (Enik)[1, 305] - Muhtemelen Adıgece (Şapsığ) **Enıku**'dan. Sonundaki **ku(ko)** Adıgece "oğul" olabilir. Abhazca soyadın çoğul formu **Enıkaa**. Abhazca **Enık**'tan doğal olarak Gürcüce Enuki-dze, Enuka-dze (karşılaştırm: Abhaz-Adıge **Enık**, **Enuk** ile Türkçe Enik-oğlu; Ermenice Enukyan, Ukraynaca Enikeev). Abhazlardan **Enik** soyadını taşıyanlar kendilerini Abhaz Gunba ailesiyle akraba sayarlar.

Erba – “Eroğulları” olarak çevrilebilecek bu soyadın Gürcüce formu Erba-dze olarak korunmuştur. **Erba** ailesi, Abhaz prensleri Erinba/Erınba ile akraba sayılır.[366, 375] Soyadı çoğul varyantları Abhazca **Eraa**, **Eriaa**, Abazaca **Eriraa**. Abhazca **Eraa**'dan Gürcüce Era-dze (Era-dze), Era-şvili; **Eriaa**'dan Gürcüce Eria-şvili; Abazaca **Eriraa**'dan Gürcüce Erira-dze; fonetik varyantlar İra-dze, İra-şvili. Abhazca soyadı **Erba**'dan Gürcüce Erba-dze. (Bkz. Erinba, Erınba)

Erinba/Erınba[1, 306], **Ernaa** - (karşılaştırm: **Arınba**). Soylu bir ailedir. Soyadı formu **Ernaa** Abhazya toponimisinde kaydedilmiştir: **Ernaa rkuara** "Erinların Deresi", **Ernaa rxui** "Erinların Tepesi" (Oçamçıra bölgesi). Soyadı formu **Ernaa**'dan Gürcüce Erna-dze, Erna-şvili; Ernaa Erna-dze. Abhazca soyadı **Erinba** Megrelce Erınbaya (bkz. Arınba).

Esxua/Yasxua – Soylu Sadz ailelerindendir. Bu ismin formu Esxorıpş/Yasxuarıpş köyünün adında korunmuştur. Kelimenin tam anlamıyla "Esxoların Kenarı (köyü)" anlamındadır. Kudepsta Nehri vadisinde bulunuyordu.[64, 254] Abhaz-Sadz soyadı formu **Esxaa** (Esxalar)'dan Megrelce Esxava, Gürcüce Esxa-dze, Esxa-şvili.

Etır-ıpa[57, 149] – Şahıs adı **Etır**'dan türemiştir.[30, 125] Soyadı formu **Etırıaa** (Etırılar). Muhtemelen asil bir ailedir. Abhazca **Etır**, **Etırıaa**'dan Megrelce Eteriya, Gürcüce Etera-dze, Etera-şvili, Tera-şvili.

Eshba, Yaşba - bkz. Ayaşba.

Janba/Jana, Janaa[1, 254, 263, 305] – Geçmişte tarihi Abhaz-ya'nın batı kesiminde yaşayan Jana ailesi, Jane topluluğundan arta kalan asil bir ailedir. Abhazca **Janaa**'dan Megrelce Janava, Jania; Gürcüce Jana-dze, Jani-dze, Jani-şvili, **Janba**'dan Janiba-dze, Janiba-şvili. İngur Nehri'nin sağ kıyısındaki bir köy **Janaa** ailesiyle bağlantılıdır. Bu köy eski Gürcü belgelerinde Najaneo ('Jane ailesinin yerleşim yeri veya Janaların mülkü') olarak anılır.[1, 267; 114, 7-9]

Jardan (Jüardan) – Çoğul formu **Jardanaa** şeklindedir. (karşılaş-tırın: Zardania). Gudauta bölgesindeki Mgudzırxua köyünde "Jardanaa rtüi" yer isminde korunmuş olup bu sözcük tam olarak "Jardanların mülkü" anlamındadır.[34, 269] Adıgece **Şardan** "Şardanov"/**Şordan** (Şordanov) şeklindedir. Soylu bir ailedir. Muhtemelen Adıge formu **Şordan-ey**. Abhaz-Megrel versiyonu Jordania, Gürcüce Jordani-dze, Jordani-şvili (Rusya'da "Jardanov" olarak da mevcuttur). Jordania formu, Batı Gürcistan'da "Jurdan-i-pha" şeklinde kadın soyadı olarak da kaydedilmiş olup Abhazca tam olarak "Jourdan'ın kızı" demektir. Burada **-i-** Abhazca ikinci tekil şahıs zamiri "**onun**" ve **pha** (ძეა) Abhaz-Abazaca "kız" anlamında. (bkz. yukarıda)

Jepş - bkz. Dzapşba.

Jvanba (Ajüanba)[1, 306], Abazaca **Juan**[3, 305], **Jümba** - Çoğul formu **Jüanaa (Jüaneya), Jümba**. Soylu Abhaz asil ailelerindedir. Abhazca **Jüanba**'dan Megrelce Zvanbaya, Gürcüce Junba-dze; **Jüanaa**'dan Megrelce Jvaniya, Gürcüce Jvana-dze, Jvani-dze (16. yüzyılın ortalarında Bedia Başpiskoposu Anton Jvanidze ve Tsaiş Metropolit Kirill Jvanidze'nin adı olarak kaydedilmiştir). **Jümba, Jüm-ba** formlarından Gürcüce Juna-dze, Junba-dze; Abhazca soyadı **Jüanaa**'dan Gürcüce Jvan-eli, Jvani-şvili. "Gugu Jvanba" (Megrelce 'Zvanbaya') adından Gürcüce soyadı Gugu-şvili.[1, 39, 41]

Jiba (Jiyba), Abazaca **Jiy**[3, 306] – Çoğul formu 'Demirciler' anlamına gelen **Jiaa (Jiyaa)**'dır. Megrelce versiyonu Jibava olup Svanlar'da soyadı ve köy ismi olarak Jibi-ani, Gürcüce de Jiba-dze, Jiba-

şvili; Abazaca **Jiyrāa**'dan Gürcüce Jira-dze, Jira-şvili

Zazba - bkz. s. 227.

Zantaria – Bu Abhaz ailesi, Gudauta ve Oçamçıra bölgelerinde bulunur. [1, 306]. Sözcüğün temeli **Zanta**, Tzabal bölgesindeki (Gul-rıış civarında) **Azanta** köyünün adıyla aynıdır. **Azanta**'nın Abhazca çoğul formu **Zantaa**; Abazaca **Zantaraa** (Zantalar). Bu soyadı formu **Zantariaa**'dan Megrelce Zantaraya, Gürcüce Zantara-dze türemiştir.

Zarba - bkz. s. 227.

Zauba, Zau (Zouba), Zou[1, 101, 226] - Çoğul formu Abhazca **Zawaa, Zowaa** olup Abazaca **Zawraa** şeklindedir. Asil bir ailedir. Bu soyad Gagra bölgesi toponimisinde de temsil edilir: Dağ ismi Zou, Zou du (Büyük Zou), Zou xuiçi (Küçük Zou), Zou ixui (Zou tepesi), Zou idzix (Zou pınarı) vb. Soyadın temeli **Zau**'dan Gürcüce Zau-şvili; soyadı formu **Zawaa**'dan, Zava-dze, Zua-dze; **Zawraa**'dan Zaura-dze, Zauri-dze; varyant temeli **Zou**'dan Zoi-dze; soyadı formu **Zou-ba**'dan Zouba-dze, Zuba-dze; **Zawraa** > **Zaurba**'dan, Gürcüce Zurba-dze; **Zaubaraa**'dan Zubari-dze.

İvanba/İwana - Abazaca **Ywan** [1, 307;3, 307]. Abhazca şahıs adı **İwan, İwana**[1, 101; 36, 226] türevi olup çoğul şekli **İvanaa, İwanaa**'dan Gürcüce İvana-dze, İvani-dze, İvaani-şvili. Eski İbranice İoann ismine dayanır.[3, 307]

İnaba - Soyadı çoğul formu **İnaa** (İnaalar), **İnabaa** (İnabalar). Asil bir aile olup Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhazca formu **İnaa**'dan Megrelce Megrelce İnava, Gürcüce İna-dze, İna-şvili; Abhazca soyadı **İnaba**'dan Gürcüce İnaba-dze.

İnal-ıpa – Çoğul formu **İnalaa** (İnallar) şeklinde olup Abhaz asil ailesidir. Bundan türeyenler Megrelce İnali-skua, Gürcüce İnala-dze, İnali-şvili.[1, 211; 38, 390]

İnapxa, İnapha[1, 307] – Bu soyadın çoğul formu **İnaphaa** (İnaphalar). Bu eski Abhaz soyadının sonu **ıpha** (pha) "kız" ile biter.

Abhazca **İnaphaa**'dan Megrelce Napxaava, Napxiya (?); **Inapha**'dan Gürcüce Napxa-dze, Napxa-şvili.

İnarba - bkz. Aynarba.

Kaba/Kabba (Kaboğlu)[1, 226] – (karşılaştırm: Ak'aba) Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Kaa**, Abazaca **Karaa** "Kalar". Abhazca **Kaa**'dan Megrelce Kaava (?), Gürcüce Kaa-dze, Abazaca **Karaa**'dan Megrelce Karaya, Gürcüce Kara-dze; Abhazca **Kaba**'dan Megrelce Kabaiya [1, 244], Gürcüce Kaba-dze, Kaba-şvili.

Kabex, Kuapex (Kobex) – Orijinali Adigece Kabax[4, 166]. Soyadın çoğul formları **Kabexaa, Kuapexiaa, Kuabexiaa**. [1, 220] Megrelce Kobaxia, Gürcüce Kabaxi-dze, Kobaxi-dze.[34, 412] (karşılaştırm: Abhazca Kabex, Kobax, Kupax, Rusya'daki Kupaxov soyadları.)

Kazanba (Kazan), Kazandba[1, 308; 34, 413] - Abazaca **Kazan**[3, 311], soyadı çoğul formu **Kazanaa, Kazanbaa** (Kazanlar). Abhaz soylu ailesidir. Abhazca soyadı **Kazanaa**'dan Gürcüce Kazana-dze, Kazana-şvili.

Kakaba/Kakba/Kaka-baş (bkz. Kakuba) – Soyadı çoğul formları **Kakaa**[1, 308] Abhaz-Abazaca **Kakaraa**. Soyadın çoğul formu **Kakaa**'dan Megrelce Kakava; Svanca Kaki-ani, Gürcüce Kaka-dze, Kaki-dze, Kaka-şvili; Abazaca **Kakaraa**'dan Gürcüce Kakara-dze, Kakari-dze (karşılaştırm: Karkara-dze), Kakara-şvili (karşılaştırm: Karkara-şvili); Abhaz-Abazaca **Kakba**'dan Gürcüce Kakba-dze, Kakbi-dze, Kakba-şvili; **Kakaba**'dan Gürcüce Kakaba-dze, Kakaba-şvili ve Gürcistan'da (Kaheti'nin Sagarejo bölgesinde) Kakab-eti köyünün adı.

Kakaç-ipa - (Şahıs adı Kakaç'tan türemiştir) Bu soyadın çoğul formları **Kakaçaa, Kakaçiaa** (Kakaçlar).[1, 306] Abhazca **Kakaçaa**'dan Megrelce Kakaçia; Gürcüce Kakaça-dze, Kakaça-şvili.

Kakba - bkz. Kakaba.

Kakoba, Kokoba, Kuakuaba[1, 310], Abazaca **K'ok'ua**[3, 325] Kabardeyce **Koko**. [250, 520; 4, 163] (karşılaştırm: Osetçe «Kakoev»

ve Rusya'da «Kakuev»). Görünüşe göre, soyadının kökeni Abhazca şahıs adı **K'ua'k'ua** (**Кәакәа**)'dır.[30, 235] Bu ad toponimide ve soyadı temeli olarak da karşımıza çıkar.[1, 103, 310; 40, 384, 396, 527, 566] Soyadı formları: **Kakaa**, **Kokaa**, **Kokuua** «Kakolar», «Kokolar». Abhazca **Kakaa**'dan Megrelce Kakava; Gürcüce Kaka-dze, Kaka-şvili; **Kokaa**'dan Megrelce Kokaya; Gürcüce Koka-dze, Koka-şvili; **Kokuua**'dan Gürcüce Kokua-dze, Kokua-şvili. Abhazca soyadı formu **Kakoba**'dan Gürcüce Kakoba-dze, Kakoba-şvili; **Kokoba**'dan Kokoba-dze, Kokoba-şvili.

K'aku'ba (**Kakubaş**) - Abhazca çoğul formları **K'ak'uua**, Abhaz-Abaza **Kakuraa**, **Kakubaa**. **Kakuba** soyadını taşıyanlar kendilerini **Tsitsba** asilzade ailesinin soyundan sayarlar.[2, 127] Abhazca soyadı **Kakuua**'dan Megrelce Kakua, Gürcüce Kakua-dze, Kakua-şvili; Abazaca **Kakuraa**'dan Megrelce Kakuria (Kakulia)?, Gürcüce Kakura-dze, Kakuri-dze, Kakura-şvili. Abhazca soyadı **Kakuba**, **K'ak'ubaa**'dan, Megrelce Kakubava, Gürcüce Kakuba-dze, Kakubi-dze. Soyadı varyantı **Kak-baş** Türkçe bir formu temsil eder ve kelimenin tam anlamıyla «Kaki savaşçıları» anlamına gelir, burada 'baş' «savaşçı» demektir. Bilindiği gibi, Kaklar/Kakbalar, Abhazya'nın İngur Nehri boyunca sınırlarının korunmasıyla görevlendirilmiştir.[2, 127-131]

Kal-ipa - bkz. Akal-ipa.

Kamba, Abazaca **Kam**, **Kambiy**[3, 312, 324] - Çoğul formları **Kamaa**, **Kamra**[75, 27], **Kambaa**. Abhaz-Abaza asilzade ailesidir. Abhazya'da soyu tükenmiştir, Türkiye'de Yozgat'ın Osmaniye-Lookt köyünde halen mevcuttur. Abhazca soyadı formu **Kamaa**'dan Megrelce Kamava(?), Gürcüce Kama-dze, Kama-şvili, Koma-şvili; **Kamra**'dan Kamra-dze; Abhaz-Abaza **Kamba**'dan Gürcüce Kamba-dze, **Kambiy**'den Kambi-dze.

Kamza (**Kamıza**), **Kmıza** (**Kımza**) - Abazaca **Kmuz**. [3, 312, 317] Abhazya toponimisinde Tkuarçal şehri bölgesinde **Kumız** olarak

kaydedilmiştir. Kumız, Kumız-Alra (Kumız Kızılağaç Ormanı), Kumız ikuara (Kumız'ın Deresi)[40, 522, 529, 558], Gürcistan'da Kamza köyü (Aspinsk bölgesi). Abaza soylu ailesidir. Abhaz-Abaza **Kamıza (Kamza)**'dan Gürcüce Kamuza-dze, Kamusa-dze; **Kımza**'dan Kumza-dze.

Kamış (Xamış), Abazaca **Kımış, Kmiş**[3, 317] – Geçmişte Abhaz-Abaza topluluğu.[67, 49-51; 34, 413] Ayrıca Abhaz-Sadz asilzade ailesidir.[1, 161; 10, 156] Abhazca **Kamış**'dan Megrelce Kamuş-ia, Gürcüce Kamuşa-dze, Komuşa-dze; Abhazca form **Kımış, Kmiş**'dan Gürcüce Kumuşa-dze.

Kanba, Adigece **Kan-xua**, Kabardeyce **Kano-ko** (Kanoğlu) - Abhazca çoğul formu **Kanaa, Kanraa, Kanwaa**'dır. Asilzade ailesi olup Abhazya'da soyu tükenmiştir. Abhazca **Kanaa** formundan Megrelce Kanava (?), Kanua, Gürcüce Kana-dze, Kana-şvili; **Kanua**'dan Kanua-şvili; **Kanraa**'dan Kanara-dze; Abhazca **Kanba**'dan Megrelce Kanbiya, Gürcüce Kanba-dze, Kaniba-dze; Adigece **Kanxua**'dan Gürcüce Kanxa-dze (?), Kabardeyce Kanoko, Kanoka-dze.

Kanta, Kantareya – Abhazca şahıs adı Kanta'dan gelir.[1, 102; 30, 228] Soyadın çoğul formları Abhazca **Kantaa**, Abazaca **Kantaraa**. Abazaca **Kantaraa** formu Megreller arasında Kantariya olarak korunmuştur. Abhazca **Kantaa**'dan Gürcüce Kanta-dze (Anta-dze), Kanta-şvili; Abhaz-Abaza **Kantaraa, Kantareyaa**'dan Megrelce Kantariya, Gürcüce Kantara-dze, Kantari-dze, Kantara-şvili, Kantri-şvili.

Kantsba[1, 308] - **Kants** (Sadzca 'Kandz') temelinden soyadı çoğul formu **Kantsaa** (Kantslar)'dan Gürcüce Kantsa-dze, Kantsi-şvili.

Kapba, Abazaca **Kap, Kapba** (Kapoğlu)[1, 222; 3, 308] - Soyadı formu **Kapaa** (Kaplar)'dan Gürcüce Kapa-dze, Kapa-şvili; Abhazca **Kapba**'dan Megrelce Kapbaya, Gürcüce Kapba-dze.

Kapşba, Kapş [1, 308; 34, 413] – Bu soyadı çoğul formu **Kapşaa** (Kapşlar) şeklindedir. Abhaz asilzade ailesidir. Megrelce Kavşba-ya[38, 353], Gürcüce'de Kapşa-dze, Kapşi-dze.

Karba[1, 308; 34, 413] – Çoğul formu **Karaa**'dan Megrelce Karaya, Gürcüce Kara-dze, Kara-şvili; Abhazca **Karba**'dan Megrelce Karba-ya[38, 375], Gürcüce Karba-dze, Kariba-dze.

Kartba[1, 238, 308] - Soyadın çoğul formu **Kartaa, Kirtaa**'dır. Abhazca **Karta**'dan Megrelce Kartava, Gürcüce Karta-dze, Karta-şvili; Abhazca **Kirtba**'dan Gürcüce Kurta-dze, Kurda-dze, Kurta-şvili, Kurtba-dze; Abazaca **Kartaraa**'dan Gürcüce Kartara-dze, Kartara-şvili. Abhazca soyadı formu **Kirtba** [1,312]'dan Gürcüce Kurtba-dze, Kurtuba-dze; **Kartba**'dan Megrelce Kartba-ya. Görünüşe göre, temelinde Abhazca Tiflis şehri ve bölgesinin adı olan **Kart** bulunmaktadır. Buradan Abhazca'da Gürcüler için kullanılan **Akırtwa**'nın kelime anlamı, «Kartlı insan», «Kartlı» **Kartwaa, Akırtkua** (Gürcüler)'dir. (Bkz. Akırtba)

Kasaba – Gürcüce'de Kasaba-dze, Kasabi-şvili formlarında korunmaktadır. Bu soyadın temeli Abhaz şahıs adı **Kas, Kasa**'dır.[1, 102, 105] Soyadın çoğul formları Abhazca **Kasaa**, Abazaca **Kasaraa, Kasraa** (Kaslar). Görünüşe göre asilzade ailesidir. Abhazca **Kasaa**'dan Gürcüce Kasa-dze, Kasa-şvili; Abazaca **Kasaraa**'dan Gürcüce Kasara-dze, Kasara-şvili; Abazaca **Kasraa**'dan Gürcüce Kasra-dze, Kasra-şvili, Kasri-dze, Kasri-şvili. Abhazca soyadı **Kasaba**'dan Gürcüce Kasaba-dze, Kasabi-şvili.

Katiba[1, 239] – Çoğul formu **Kataa**, Abhaz-Abazaca **Katraa, Katiaa**. [75, 36] Acara ve Türkiye'deki Abhaz ailelerinden biri olup asilzade ailelerdendir. Abhazca **Kataa**'dan Megrelce Katia, Ketia (?), Gürcüce'de Kata-dze, Kati-dze; soyadı formu **Katraa**'dan Gürcüce'de Katra-dze, Abhazca **Katiba**'dan Gürcüce'de Katiba-dze, Katiba-şvili.

Kaxaba, Kaxba - bkz. s. 227.

Katsba[1, 308] – Çoğul varyantı **Katsaa**, **Katsiaa**. Buradan Megrelce Katsia, Gürcüce Katsi-dze, Katsa-dze; Abhazca **Katsba**’dan Megrelce Katsbaya, Gürcüce Katsiba-dze, Katsiba-şvili, Katsaba-şvili.

Katzba[1, 308; 34, 413] – Abhazca çoğul varyantı **Katsaa** (karşılaştırm: Gudauta bölgesinde **Katzi-rxua** «Katsların Platosu (Köyü)»). Görünüşe göre asilzade ailesidir. Abhazca **Kats**, **Katsaa**’dan Megrelce Katsia, Gürcüce Katsa-dze, Svanca Katsia-ni; Abhazca soyadı formu **Katsba**’dan Megrelce Katsiba-ya, Gürcüce’de Katsiba-dze.

Katsuba, **Kaçüba**[1, 312; 34, 414] - Soyadı çoğul formu **Kaçüaa**. Abhazca **Kaçüba**’dan Megrel Katsuba-ya, Gürcüce Katsoba-şvili.

Kaçaba (Kaça-ipa)/Kaçba[1, 312] – Soyadın çoğul formu **Kaçaa** (Қаҭаа), Abazaca **Kaçaraa**’dır. Asilzade ailesidir. Abhazca **Kaçaa**’dan Megrelce Kaçava(?), Svanca Kaçi-ani, Gürcüce Kaça-dze, Kaçi-dze, Kaçai-dze, Kaça-şvili, Kaçi-şvili; Abazaca soyadı formu **Kaçaraa**’dan Megrelce Kaçarava, Gürcüce Kaçara-dze; Abhazca soyadı **Kaçaba**’nın çoğul formu **Kaçabaa**[1, 308]’dan Megrelce Kaçaba-va, Gürcüce Kaçaba-dze (Kaçibadze soyadı ile karıştırılmamalıdır. bkz. Kiaçba).

Kaşba - bkz. Akaşba.

Kaşüba[1, 309] - Soyadın çoğul formu olan **Kaşüaa**’dan Megrelce Kaşuava (?), Gürcüce Kaşua-dze, Kaşua-şvili; Abhazca çoğul formu **Kaşübaa**’dan Megrelce Kaşubava, Gürcüce Kaşuba-dze.

Kağüba, **Keğüba** - bkz. Akağüba (Акаѡба).

K’uadzba (Кѡаѡба) – Bu soyadın çoğul formları **Kuadzaa**, Abazaca **Kuadzraa**. Abhaz asilzade ailesidir. Abhazca çoğul formu **Kuadzaa**’dan Gürcüce Kvaza-dze, Kvaza-şvili; Abazaca **Kuadzaraa**’dan Gürcüce Kvazari-dze, Kvazara-şvili. Abhazca soyadı **Kuadzba**’dan Megrelce Kuadzbaya.

Kuança, **Quança (Кѡанча)**[3, 320] – Bu soyadı S. İonova,

Adıgece **Къуанчэ** (eğri, kavisli; suç, suçlu)[3,320] ile karşılaştırır. Bundan daha yüksek olasılıklı olanı, Abhazca şahıs adı Kuança, Kuanç'dan geldiğidir.[1, 104] **Kuança (Кэанча)** «büyük, iri, tıknaz» (**ахкuanча** «büyük kafalı», **awağükuanча** «tıknaz, iri yapılı insan») ile ilişkilidir. Abhaz-Abaza **Kuança (Кэанча)**, soyadı formu Abhazca **Kuançaa**, Abhaz-Abaza **Kuançaraa (Konçaraa)**, **Kuançaraa**. Asilzade ailesi olup Abhazy'a da soyu tükenmiş, Abazalar arasında devam etmektedir. Bu soyadın temeli **Kuança (Kvança)**'dan Gürcüce Kvança-dze, Kvança-şvili, Svanca Kvançi-ani, ayrıca Gürcüce Konça-dze, Konçi-dze, Konçi-şvili, Svanca Konçi-ani; Abhaz-Abaza **Kuançaraa**, **Konçaraa**'dan Gürcüce Kvançara-dze, Kvançira-dze, Konçara-şvili (karşılaştırın: Kvançila-şvili ve Gürcistan'daki Kvançia-nari köyü, ayrıca Rusya'daki Konçev soyadı). **Kuança** ailesi, Abaza soyadı **Riraa** [3, 362] ile de ilişkilendirilir.

Kuarçia, Kuarçelia - bkz. Kuarçey, s. 154.

Keyba, Kağüba (Қауба) - bkz. Akağüba (Ақауба).

Kerç, Kerçaa – Bu soyadı Türkiye'deki Abhaz diasporasında korunmaktadır.[75, 64] Çoğul formu **Kierçaa**'dan Megrelce'de Kerçava (?), Gürcüce'de Kerça-dze, Kereça-şvili, Kerça-şvili. Abhaz **Kerç** ismini Kerç şehri (antik Pontikapey) ile karşılaştırın. Muhtemelen Abhaz-Abaza asilzade ailesi **Keç** adından –r- eklenerek türemiştir.[34, 284] (Bkz. Kiaçba, Keçba)

Ketsba – Bu soyadın çoğul formu **Ketsaa (Ketsler)**'dır. Abhazca **Ketsba**'dan Megrelce Ketsbaya [38, 392]; Abhazca **Kets, Ketsa** kökünden Gürcüce'de Ketsa-dze, Ketsa-şvili.

Ketaba, Ketba, Adıgece **Ket**[70, 121] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Ketaa, Ketwaa**, Abazaca **Ketaraa**'dır. Soylu bir aile olup bugün Türkiye'de mevcuttur. Abhazca soyadı formu **Ketaa**'dan Megrelce Ketia, Gürcüce Keta-dze, Keta-şvili; Abhazca **Ketwaa**'dan Svanca Ketava-(a)ni; Abhaz-Abaza **Keta-raa**'dan Gürcüce Ketara-dze; Abhazca soyadı **Ketaba**'dan Gürcüce'de Ketaba-dze.

Kexiba (Kexba)[1, 310] – Bu soyadın çoğul versiyonu **Кехаа**'dır. **Kexir, Kexır** formundan Abhaz soyadı **Kexir-ipa**'dır. Bernzerlik gösteren Kabardeyce **Кех** ismi ovadaki Adigeleri ifade eder.[4, 267; 34, 100, 175; 70, 120] Abhazca soyadı formu **Кехаа**'dan (**Къахъаа**) Megrelce Kakhia (?), Gürcüce Kexa-dze, muhtemelen Kaxi-dze, Svanca Kaxi-ani; Abhaz soyadı **Kexiba**'dan Gürcüce Kaxiba-dze.

Kiaçba, Kiaçipa (Abhazca: **Қъачба, Къачипа**)[2, 35], **Кеçба**[1, 310,312], Abazaca **Кеча, Кеаң**, fonetik varyantlarıyla **Кеç** "Keçev", **Кеş** "Keşev"[3, 328, 329] – Abhaz-Abaza prens soyudur. Bu soyadın çoğul formu **Kiaçaa**'dan Megrelce Kiçava (?), Gürcüce Kiça-dze, Ki-açeli (ünlü Gürcü yazar Leo Şengelaya'nın soyadı ve takma adı, aynı zamanda Leo Kiaçeli); Abazin (Abaza) varyantı **Кеşaa**'dan Keşa-dze, Abhaz-Abaza soyadı formları **Kiaçba, Kiaçipa**'dan Megrelce Kaçibaya[59, 337], Gürcüce Kaçiba-dze, Kaçibas-dze[2, 35], Kacipa-is-dze.[38, 340] Abhaz-Abaza prens soyu **Kiaçba, Kiaçipa** ailesinin temsilcileri, akademisyen S.N. Canaşıa'nın belirttiği gibi, X.-XIII. yüzyıllarda Doğu Gürcistan'ın Abhaz kolonizatörlerinden biriydi. Gürcü çevresinde **Kaçiba**'dan türeyen versiyon Kaçiba-dze ortaya çıkmıştır. XV. Yüzyılın başlarında Barata Kaçiba veya Kaçiba-dze'den Kartli'de büyük feodallerin soyu Barataşvili[35, 476, 480-481] meydana gelmiştir. D.V. Gvritişvili'nin belirttiği gibi, bunlara Gostaşabişvili, Germanozişvili, Zurabişvili, Abaşişvili, Palavanxosroşvili, Kavtarişvili, Yaralişvili, Yotamişvili, Kaplanişvili soyadlarını taşıyanlar dâhildir.[36, 77] Soyadın varyantlarının **Kiaçba, Kiaçipa, Kiaçaa, Кечаа** -Abhaz prens soyadı **Геçба- Геçаа**'dan türemiş olduğu kabul edilir. Prof. Ş.D. İnal-ipa şöyle yazar: "**Kiaçaa, Kiaç, Кеç** (görünüşe göre Abhazy'a'da soyu tükenmiş, ancak **Giaç, Геç**'ten bağımsız bir soyadıdır. Sadz bölgesindeki Kiaç deresi, Gal bölgesindeki Кеç-nıxa mevkii, Cgerda köyündeki Kiaç-nıxa Tapınağı isimlerinde (yani Kiaç soyunun kutsal alanı korunmuştur)".[1, 312] (Bkz. Геçба)

Kikaba / Kikba), Abazaca Kik (Kikler)[1, 268; 3, 308] – Bu so-

yadının formları Abhazca **Kikaa**, Abazaca **Kikraa**, **Kikuraa**. Soyl bir aile olup Türkiye'de varlığını sürdürmektedir. Abhazca **Kikaba**'dan Gürcüce Kikaba-dze, Kikabi-dze; **Kikba**'dan Kikba-dze; **Kikaa**'dan Megrelce Kikava, Gürcüce Kika-dze, Kika-şvili; Abhaz-Abazaca **Kikraa**'dan Gürcüce Kikra-dze, Kikra-şvili; **Kikuraa**'dan Megrelce Kikoriya, Gürcüce Kikura-dze, Kigura-dze.

Kikuba[34, 414] - Soyadın çoğul formu **Kikua**, **Kikwaa**'dır. Asil bir ailedir. Abhaz soyadı **Kikuba**'dan Megrelce Kikubava (?), Gürcüce Kikuba-dze, Kikoba-dze; Abhaz soyadı formu **Kikua**, **Kikwaa**'dan Megrelce Kikua, Kekua(?), Gürcüce Kikva-dze, Kikua-şvili, Kikua-dze, Kiko-dze. (19. yüzyılın ikinci yarısında birçok Abhazı Müslüman Türkiye'ye göç etmekten korumak amacıyla vaftiz eden Gürcistan'ın tanınmış kilise lideri Gabriel Kikodze, Abhaz kökenli olup Abhazca, Gürcüce ve Rusça biliyordu Bkz. İmereti Piskoposu Gabriel Kikodze).

Kilba, **K'ilba** [1, 310; 34, 415] - Abazaca **Kilba**, Sadzca **Kilba**. Çoğul formları **Kildza**, **Kilaa**, **Kildzaa** olup soylu bir ailedir. Abhaz soyadı formu **Kilaa**'dan Megrelce Kilava, Kilanava[38, 396], Gürcüce Kila-dze, Kila-şvili; Abhaz-Abazaca **Kilba**'dan Megrelce Kilbaya, Gürcüce Kilba-dze, Kiliba-dze.

Kintsa [1, 206; 38, 328] - Sadz formu **Kindza**'yı andırmaktadır. Abhazca **Kintsaa**, Abazaca **Kintsıraa**. [34, 415] Sadz-Abhaz asil ailesidir. Abhaz varyantı **Kinaa**'dan Megrelce Kinava; **Kin** temelinden Gürcüce Kina-dze, **Kintsa**'dan Gürcüce Kintsa-dze, **Kintsıraa**'dan Gürcüce Kintsura-şvili.

Kinşa - Muhtemelen Abhazca **Kinç'a** (Кынҭәа) “küçük çocuk” kelimesinden türemiştir. Soyadın çoğul formu **Kinşaa** veya **Kinç'aa**'dır. Bu soyadı şu anda Türkiye'de yaşamaktadırlar. Megrelce Kinşava, Gürcüce Kinşa-dze.

Kipba – Şahıs adı **Kip**, **Kipa**[4, 213], **K'iba**[1, 103]'dan türemiştir. Soyadın çoğul formları Abhazca **Kipaa**, Abazaca **Kiparaa**. Abhazca formu **Kipa**'dan Gürcüce Kipa-dze, Kipa-şvili, Svanca Kipi-

ani, Abhaz-Abaza formu **Kiparaa**'dan Gürcüce Kipara-dze.

Kipşba (K'ipşba)[34, 415], Adıgece **Kipşiy, Kepşiy** (Kipşoğlu)[4, 163] - Soyadı isminin kökü **Kipşaa/Kepşa**'dır. (karşılaştırm: Soçi bölgesindeki **Kepşa** köyü ve nehri).[71, 121] Muhtemelen Abhaz-Sadz **K'ipş (Қыпш)** «zararsız» veya **Kiapş** «şaşı» kelimesinden türemiştir. Asilzade ailesidir. Abhazca **Kipşa**'dan Gürcüce Kipşa-dze, Kipşi-dze; **Kipşba**'dan Megrelce'de Kipşiba-ya.[38, 415]

Kirba (K'irba) – Bu soyadın çoğul formları **Kiraa, Kriaa**'dır. Abhazca **Kiraa**'dan Megrelce Kiriya, Gürcüce Kira-dze, Kira-şvili, Kera-şvili; Abhazca soyadı **Kirba**'dan Gürcüce'de Kirba-dze.

Kirikba (K'irk'ba) [1, 310] – Bu soyadın çoğul formu **Kirika**'dır. Bu temelden Megrelce Kirkia, Gürcüce Kirika-dze, Kirika-şvili; Abhazca **Kirikba** varyantından Gürcüce Kirkiba-dze (karşılaştırm: Rusya ve Ukrayna'daki 'Kirik' soyadı).

Kirtba (Kirtba) - Bkz. Akirtba (Akirtba).

Kiçba/K'ičba[1, 310], **Kiçaba**, Abazaca **Kiç (K'ič)**[3, 330] - Soyadın çoğul formu **Kiçaa / K'ičaa** (Kiçler). Asilzade ailesidir. Abhazca soyadı formu **Kiçaa**'dan Megrelce Kiçava, Gürcüce Kiça-dze; **Kiçaba**'dan Gürcüce Kiçaba-dze (**Kiçaba > Kiçba** ailesi, Açba asilzade ailesinin bir kolu olarak kabul edilir. (Bkz. “Rusya İmparatorluğu'nun Asilzade Aileleri. Cilt: 4”).

Kiçma/Kişma – Bu soyadın temeli Abhaz-Abaza **Kişmaraa (Kişmaria)**, Adıgece **Kişmaxua** ('Kişmalar' veya 'Kişmaxular'). Abhaz-Adıge (Şapsığ) topluluğu **Kiçmay, Kiçma**'nın adından türemiştir. Bu topluluk Şaxe Nehri havzasında yaşamaktaydı. **Kiçmay, Kiçma** adının yapısında bazıları Şapsığca temel **Kiş** “Demir” ve **may** (demirci adı)[38, 401] olduğunu düşünmektedir, ancak bu pek ikna edici değildir. Muhtemelen **Kiçma, Kişma** formlarının sonunda Abhaz-Abaza soyadı son eki «**ba**» (karşılaştırm: Kişba – Kişma) ve Şapsığca son ek «**ey**» – **Kişbey – Kişmey** bulunmaktadır. Bu akraba so-

yadlarının taşıyıcılarından bazıları, Abhaz-Abaza **Kışmaraa** (**Kışmariaa**) ve Adigece **Kışmaxua**, kendilerini Ubıh asilzade ailesi **Berzek** soyundan sayarken; diğerleri ise Xakuçların torunları olduklarını iddia etmektedir.[71, 124, 125] Abhaz-Abaza varyantı **Kışmar**, **Kışmaraa**'dan Megrelce Kışmaria, Gürcüce Kışmari-dze, Kışmarey-şvili, Kışmari-şvili, muhtemelen “Kitsmari-şvili” de bu gruba dâhildir.

Klıçba (**Qlıçba**), **Klıç** (**Qlıç**)[3, 316; 1, 313] – Bu soyadın çoğul formu **Kalıçaa** (**Qalıçaa**), **Klıçaa** (**Qlıçaa**)'dır. Abhaz-Abaza asilzade ailesi olup Abhazya'da soyu tükenmiş, Abazalar arasında varlığını devam ettirmektedir. Abhazca soyadın çoğul varyantı **Kalıçaa**'dan türeyen Megrelce'de Kalıçava, Gürcüce'de Kalıça-dze, Kalıça-şvili.

Kobaxia - Bkz. Kabax.

Kogaba/Kogba – Çoğul formları Abhazca **Kogaa**, **Koguaa**; Abazaca **Kogaraa**'dır. Soyadın temeli şahıs adı **Kogu**, **Kuagu** olup[1, 102] Abhaz formu **Kogaa**'dan Gürcüce Koga-dze, Koga-şvili; Abazaca **Kogaraa**'dan Kogara-dze; **Koguaa**'dan (Korəaa) Megrelce Kogua, Gürcüce Kogua-dze, Kogua-şvili; Abhazca soyadı **Kogaba**'dan Gürcüce Kogaba-dze, kısaltılmışı Kokgba-dze.

Kokaa, **Kokaya** - bkz. Kakoba.

Kokoba (**K'uak'uaba**) - bkz. Kakoba.

Kolba, **Kualba**, **Kolgi** (**Qolgi**), **Kalgi** (**Qalgi**)[1, 309] (Koloğlu / Kualoğlu) – Bu soyadın çoğul formları **Kolaa**, **Kualaa**, **Kolgi**, **Kolgiaa**, **Kolxiaa**. Abhaz soylu ailelerindendir. Abhazca soyad temeli **Kol/Kual**'dan Gürcüce Kual-dze, **Kolba** soyadından Megrelce Kolbaya, Gürcüce Kolba-dze, Kolbi-dze; **Kolga** (**Qolgi**) formundan Gürcüce Kolga-dze (?), Kolxi-dze, Kolxi-şvili. Bazı araştırmacılar Abhaz soyadı **Kalxi** (**Qalgi**)'yi antik Kolxida Ovası sakinleri **Kolxi** ile ilişkilendirir.[11, 81; 283, 7; 69, 242-243; 34, 161, 162]

Konçev - bkz. Kuança, Quança.

Kortba, **K'uart'ba** – Çoğul formları **Kortaa**, **Kuartaa**, **Kortuaa**

(Kortlar) şeklindedir.[1, 309] Abhazca **Kortaa**'dan Megrelce Kortava[38, 402], Gürcüce Kvarta-dze, Korta-dze; Abhazca **Kortba** (**K'uart'ba**)'dan Gürcüce Kortba-dze, Kurtuba-dze.

Kortua - bkz. Kortba.

Kotba, Kotua, Kota[1, 222; 34, 415] – Bu soyadın çoğul formları **Kotaa, Kotaraa, Kotuaa**'dır. Soylu ailelerdendir.[1, 222] Megrelce Kotua, Gürcüce Kota-dze; **Kotaraa**'dan Kotara-dze, Kotari-dze, Kotara-şvili, Kotua-şvili. Abhazca soyad formu **Kortba** (**K'uart'ba**)'dan Gürcüce Kotba-dze. (bkz. Kudba).

Kouba - bkz. Akouba.

Koçba, Kuaçba – Soyadın çoğul formu Abhazca **Koçaa, Koçuaa**, Abhaz-Abazalarda **Koçaraa**'dır. Asil bir ailedir. Abhaz soyadı **Koçaa**'dan Megrelce Kuçava, Svanca Koçi-ani, Gürcüce Koça-dze, Kuça-dze, Koçia-şvili; Abhaz-Abaza **Koçaraa**'dan Megrelce Koçarava, Gürcüce Koçara-dze (Bkz. Ermenice Koçoryan); Abhazca **Koçba**'dan Gürcüce Koçoba-dze (Kaheti'deki ünlü kilise lideri Zosim Koçobadze'nin soyadı, 17. yüzyılda Kraliçe Ketevan'ın emriyle bir dua yazmıştır). Soyadın kökü şahıs ismi olan **Koça, Kuaça**'dır.[30, 231, 237]

Kuaguania (**K'uağuania**)[1, 310] – **Kuaguaney**+a (**K'uağuaney**+a) veya **Koganey** sözcüğündeki "ey" son eki iyelik ekidir.[4, 111] Abhazca temeli **Kuagan** (**K'uağuan**), halk etimolojisi düzeyinde Megrelce **Kogona** "Sivrisinek" olarak çevrilir. Ancak Abhaz soyadı da, birçok halkta yaygın olan ve Kudüs Tapınağı'ndaki rahipler sınıfına ait olmayı ifade eden İbranice Kohen, Koen'den gelen **Kogan** soyadı temel olabilir. Bu bağlamda, Abhaz **Kuaguanaa** veya **Koguaneyaa** (**K'uağuaniaa**) temsilcilerinin, geçmişte 10. yüzyılda Cgerda köyündeki (Oçamçıra bölgesi) **Kiaç-nıxa** Tapınağında ve diğer yerlerde rahip olmaları dikkat çekicidir. Görünüşe göre, onların soyu, 9.-10. yüzyıllarda Yahudiliğin devlet dini olarak benimsendiği Hazar Kağanlığı'ndan gelmektedir. Abhaz Krallığı ile Hazar Kağanlığı arasındaki 8.-10. yüzyıllardaki bilinen müttefik ilişkiler bunu doğru-

lamaktadır (bkz. Gurguleyaa, Gurgulia). Hazar **Kogan**'dan (Türkçe Kağan "Han" ile karıştırılmamalıdır). Abhaz-Abaza soyadı **Koganey** (K'uağuaney+aa), Megrelce aktarımıyla Kogonia, Gürcüce Kogani-dze, Kogana-dze, Kagana-dze, Kagan-şvili, Kogoni-şvili.

Kuadzba (Кәаҙба) - bkz. Kuadzba.

Kuakuaba - bkz. Kokoba.

Kuakuba (Кәакәба)[3, 325] – Abhaz şahıs adı **Kuaku (Кәакә)**, **Kuakua (Кәакәа)**[1, 103]'dan türemiş olup çoğul hali Kuakuaa (Kuakular) şeklindedir. Abhaz soyadı temeli **Kuakua (Кәакәа)**'dan Megrelce Kukava, Gürcüce Kvakva-dze, Kuakua-şvili.

Kualba (Кәалба) - bkz. Kolba.

Kualxi/Kualği (Кәалгы) - bkz. Kalba.

Kuança/Quança (Кәанча) - bkz. Kuança.

Kuartaa (Кәартаа) - bkz. Kortba.

Kuarçey (Кәарчен), **Kurçey**, **Kuarçeyba**, **Kuarçia**[1, 220, 244] - Abhaz-Sadz **Kuarçeya (Кәарчена)**[1, 220, 311], (Rusça **Kvarçia**), Adıgece **Kurça**, **Kurçey**[4, 161], (Soyadın son eki "ey" için bkz. [4, 111]), Abazaca **Kurça** [3, 312], **Kurçaa**; Abhazca **Kuarçey**, **Kuarçia** ile Abazaca **Kuraçin** [3, 321] yakınlaştırılır. Abhaz-Adıge **Kurça**'dan Gürcüce Kurça-dze, Kurça-şvili; Abhazca **Kurçey**'den Gürcüce Kurçi-dze, Kurçi-şvili, Svan Kurçi-ani. (Bkz. **Kurça**, **Kuarçey** ile Gudauta bölgesindeki **Kuarçelia** soyadı ve Abhazya'daki Tkuarçal köyü ve şehri adı Kuarça-lı [48, 249, 250], ayrıca Belarus ve Rusya'da yaygın olan Kurçev, Kurçevski soyadı temeli ile karşılaştırın).

Kuarçelia (Кәарчелиа) - bkz. Kuarçey.

Kuasba (Кәасба)[1, 311] - Soyadı çoğul formları **Kuasaa**, **Kuasiasa**[1, 311], Abazaca **Kuasraa**. Soyadın temeli **Kuasa**'dan Megrelce'de Kvasia, Gürcüce'de Kvasa-dze/Kvasadze, Kvasi-şvili, Svan Kvasi-ani; Abazaca soyadı formu **Kuasraa**'dan Gürcüce Kvasara-dze. (Bkz. Kuasov, Kuas-oglu soyadları).

Kuaçba, Kuaç-ıpa[34, 416] - Temelinde Abhaz şahıs adı **Kuaç, Kuaça**[1, 104] vardır. Çoğul soyadı formları **Kuaçaa (Кэачаа)**, Abhaz-Abaza versiyonunda **Kuaçaraa**. 19. Yüzyılın ortalarına kadar **Auşta** köyünde, Tzabal (Gulripş bölgesi) sınırları içinde yaşadılar. Bu aileyle bağlantılı olduğu düşünülen **Kuaçara** köyü, **Oçamçıra** bölgesinde[48, 191, 192] bulunmaktadır. Soylu bir ailedir. Abhaz formu **Kuaçaa**'dan Megrelce Koçava, Gürcüce Kvaça-dze, Kvaçi-dze, Koçi-şvili, Svanca Kvaçi-ani; Abhaz-Abaza **Kuaçaraa**'dan Gürcüce Koçara-dze, Abhaz **Kuaçba**'dan Koçiba-dze.

Kuatsba (Кэауба)[1, 311], Abaza **Kuatsba (Коуба)**[3, 324] (Abhaz **Akuadzba, Kuadzba** ile karşılaştırın; yukarıya bakın). - Çoğul soyadı formları Abhaz **Kuatsaa**, Abaza **Kuatsaraa** (Kuatslar) şeklindedir. Abhaz-Abaza temeli **Kuatsa**'dan Megrelce Kotsava (?), Gürcüce Kvatsa-dze, Kotsi-şvili; **Kuatsaraa**'dan Gürcüce Kvatsari-dze; Abhaz **Kuatsba**'dan Megrelce Kvatsabaya, Gürcüce Kotsiba-dze.

Kuaşba (Кэашба), Kuaşa (Şapsığ **Guaşa** ile karşılaştırın) (Kuaşoğlu)[34, 416; 1, 302] – Soyadın çoğul formları Abhaz **Kuaşaa**, Abhaz-Abaza **Kuaşaraa, Kuaşıwaa**. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı formu **Kuaşaa**'dan Megrelce Koşava, Gürcüce Kvaşa-dze, Koşa-dze, Koşi-dze; **Kuaşua (Kuaşıwaa)**'dan Gürcüce Koşua-dze; **Kuaşaraa**'dan Koşara-dze; Abhaz-Şapsığ **Guaşa**'dan Svanca Kvaşi-ani (Gvishi-ani?).

Kuban (Quban), Abaza Kuban[3, 319] - Şahıs adı **Kuban**[1, 106, 107], birçok Türk, Slav ve diğer halklar arasında da soyadı temeli olarak bulunur. Kırgızca'da "Neşeli" anlamına gelir. **Kuban** adı Abhaz yer adlarında da korunmuştur: "Kuban ıgılarta" (Kuban'ın durağı), "Kuban yaaprakua" (Kuban'ın kışlakları)[40, 406, 524] anlamındadır. Abhaz **Kuban (Quban), Kubanaa** (Kubanlar)'dan Gürcüce Kuabana-dze, Kubani-dze, Kubani-şvili.

Kubraa, Kupraa[1, 311; 34, 416; 38, 400] - Temelinde Abhaz-

Abaza **К'уири (Кэыиры) – К'уириц (Кэыирыц)** "Sivrisinek" ismi vardır. Abazaca çoğul formu **Kubraa** olup kelimenin tam manasıyla "Sivrisinekler" anlamı verir. Megrelce Kuprava, Gürcüce Kupra-dze, Kupara-dze, Kuprei-şvili.

Kudaba, Kudba (Кэыдба)[1, 311; 57, 288] - Fonetik varyantlar **Kutaba, Kutba, Kotba** (yukarıya bakın: 'Kotba') (Kutoğlu). Çoğul soyadı formları **Kudaa** ve **Kudraa** (Kudlar), **Kutaa, Kutuaa, Kutaraa**. Soylu bir aile olup Soçi bölgesinde yaşamıştır. Burada **Kudepsta** nehri ve vadisi bulunur. Kelimenin tam anlamıyla "Kudovlar Vadisi" (Güney Osetya'daki Kudaro köyü ve vadisi ile karşılaştıran, Gudauta bölgesindeki **Kudi-r-xua** köyü[1, 177]). Soyadın Abhaz temeli **Kud**, **Kuda**'dan Gürcüce Kuda-dze, Kuda-şvili, Kudi-şvili; Abhaz **Kudaba (Kudba)**'dan Megrelce Kudba-ya, Gürcüce Kudaba-dze, Kudabi-dze, Kudaba-şvili, Svanca Kudi-ani; fonetik varyantların temelinden **Kutaba, Kutba – Kut, Kuta**, Megrelce Kutua, Kotua, Gürcüce Kuta-dze, Kuti-dze, Kuta-şvili, Kuti-şvili, Svanca Kuti-ani; soyadının Abazaca formu **Kutaraa** ve Abhazca varyantı **Kutarba**'dan, Gürcüce Kutara-dze, Kutari-dze, Kutara-şvili; **Kutua**'dan Gürcüce Kutua-dze, Kutva-dze, Kutua-şvili; Abhaz **Kutaba**'dan Megrelce Kotobaya (Gal bölgesindeki Kotobay ve Otobaya yer adlarıyla karşılaştıran[48, 188]), Gürcüce Kutaba-dze, Kutabi-dze, Kutiba-dze, Kutiba-şvili.

Kudba, Kudba (Кэыдба) - bkz. Kudaba.

Kucba, К'уиба, К'уиба (Кэыиба, Кэыиба), Abaza Kuc, Kucba, Sadz Kudz (Kucdza)[1, 311; 3, 326] - Çoğul formu **Kucaa** (Kurtlar) (Abhazca akuicma 'kurt').[3, 326] Geçmişte, Kuzeybatı Kafkasya'da Abazalar arasında ve Abhazya'da Pshui ve Tzabal köylerinde ve diğer yerlerde yaşarlardı.[3, 326; 40, 293, 349] Abhaz-Abaza soylu bir aile olup köklerinin antik çağlara kadar uzandığı düşünülmektedir (karşılaştıran: Kolxida kralı **Kuc**).[34, 193, 194, 266] Abhaz-Abaza soyadı **Kucaa, Akucaa**'dan Megrelce Kucava, Okucava; Gürcüce Kuca-dze, Koca-dze, Kuca-şvili, Kuci-şvili; Abhaz soya-

dı **Kucba**'dan Gürcüce Kucba-dze, Kucabi-dze. (bkz. Akucba)

Kueyba (Кәеиба) - Çoğul formu **Kueyaa (Кәеиаа)**. Şu anda Türkiye'de mevcuttur. Soylu bir ailedir. Abhazca **Kueyaa**'dan Megrelce Koyava, Gürcüce Kei-dze, Koya-dze, Koya-şvili; Abhaz soyadı formu **Kueyba**'dan Gürcüce Keba-dze, Keba-şvili.

Kukuba, Kuikuba (Кәыкәба)[1, 311] - Çoğul formu Abhazca **Kuikuaa**, Abazaca **Kukuraa**. Soylu bir ailedir. Abhaz **Kuikuaa (Кәыкәаа)**'dan Megrelce Kukava, Gürcüce Kuka-dze, Kuku-şvili; Abhaz **Kukuba**'dan Megrelce Kukub-aya[38, 396], Gürcüce Kukuba-dze, Kukubi-dze, Svanca Kukubi-ani.

Kukul-ıpa, Kuikul-ıpa (Кәыкәыл-ипа) “Kukuloğlu” – Çoğul versiyonu **Kukulaa, Kuikulaa (Кәыкәылаа)** (Kukullar). Abhaz şahıs adı **Kukul**'dan gelmektedir[34, 417]. Abhazya'daki Kukulaa ailesinin soyu tükenmiştir. Abhazca **Kukulaa**'dan Megrelce Kakulia, Kukulava, Gürcüce Kukula-dze, Kukula-şvili.

Kukun, Kuikun (Кәыкәын) - bkz. Kukunba.

Kukunba[1, 220] – Abhazca bir şahıs adı **Kukun, Kukunaa**'dan gelmektedir.[1, 104] Çoğul soyadı formları “Kukunlar” anlamındaki Abhazca **Kukunaa ve** Sadzca **Kukunza** (Kukunlar) isimleridir.[1, 155]; Megrelce Kukuna-va, Gürcüce Kukuna-dze, Kukuna-şvili.

Kulaba, Kulba (‘Kuloğlu’) – Bu soyadın varyantları Abhazca **Kulaa**, Abhaz-Abazaca **Kularaa** (Kullar) şeklindedir. Gürcüce formu Kulabi-dze olarak korunmuştur. Abhaz **Kulaa**'dan Megrelce Kulava, Svanca Kuli-ani, Gürcüce Kula-dze, Kula-şvili; Abhaz-Abaza **Kularaa**'dan Gürcüce Kulara-dze.

Kulamba (Кәламба) – Bu soyadın çoğul formu **Kulamaa/Kulanaa**'dır. Kişi adı **Qulan (Кәлан)**'dan türemiştir.[30, 251] (Rusya'daki Kulamov/Kulanov soyadıyla karşılaştırm). Soylu Abhaz ailelerinden olup Abhazya'nın Gudauta bölgesindeki **Kulanırxua** köyü menşelidir. **Kulamaa** formundan Gürcüce Kulama-dze, Kulami-

şvili; Abhaz fonetik varyantı **Kulanaa**'dan Megrelce Kulanava, Kila-nava, Gürcüce Kolana-dze, Kulana-dze, Kulana-şvili.

Kupalba, Kuupalba (Кәпалба, Кәыпалба)[1, 310, 311] – Bu soyadın çoğul formu **Kupalaa** (Kupallar). Abhaz-Şapsığ kökenli köklü bir ailedir. Bir zamanlar Şapsığya'da yaşayan **Kobla, Koble** topluluğu, şu an Türkiye'de mevcuttur. Abaza varyantı **Kobal**'dır [3, 308], Abhaz **Kupal, Kupalba** (Urartu kaynaklarındaki **Kabiluxi** halkının adıyla karşılaştıran), Abhaz-Abaza **Kobal, Kupal** ile Gürcistan'daki bir dizi yer adı ilişkilendirilir: Kobala-uri, Kobal-eti, Kobal-ta, Kobliani, Kobul-eti [34, 139, 200, 258, 389, 416]. Abhaz soyadı **Kupalaa**'dan Megrelce Kobal-ia, Gürcüce Kabula-dze, Kobala-dze, Kobula-şvili, Kupali-şvili, Svanca Kopali-ani. Abhaz **Kuapıl, Kuapıl-ipa**'dan Gürcüce Kvabulis-dze (9. Yüzyılda Iovane Kvabulisdze) [29, 29], ayrıca Kabuleti hükümdarının unvanı: **Kabuleli** [34, 416].

Kurba (Kur-ıpa)[1, 311], Abaza **Kurdza**[3, 311], Sadz **Kurdzi** - Soyadın çoğul formları **Kuraa, Kurdzaa, Kurdzaa, Kuruaa** (Kur-lar). Soyadın temelinde şahıs adı **Kur, Kura** vardır ve ayrıca Abhaz yer adlarında yaygın olarak bulunur[40, 631]. Soyadı **Kurdzi**'dan Kurdzışxa Dağı'nın (Gudauta bölgesinde) adı, kelimenin tam anlamıyla "Kurdzıların dağı" anlamına gelir.[40, 634] **Kurba / Kurdzi** üreten bir Abhaz-Sadz soylu ailesidir. Abhaz soyadı **Kuraa**'dan Megrelce Kurava, Gürcüce Kura-dze, Kura-şvili, Svanca Kuri-ani; **Kurua**'dan Megrelce Korua, Gürcüce Kurua-dze, Kurua-şvili; **Kurba, Kurıpa**'dan Gürcüce Kurba-dze, Kurba-şvili, Svanca Kurbi-ani; Sadz formu **Kurdzi**'dan Megrelce Kordz-aya, Gürcüce Kurdza-dze, Kordza-dze; Ubıh formu **Kurdzik/Kurtzik** (Slav "Kurtsık" ile karıştırılmamalı) Gürcüce Kurtsik (Gürcistan'daki Zarzma Kilisesi yazıtında 16. yüzyılda soyadı olarak kaydedilmiştir), Ubıh **Kurtsik**'ten Abhaz **Kurtsikaa**, Gürcüce Kurtsika-dze, Kurtsiki-dze, Kurtsika-şvili. Abhazy'a da yaşayan Kurtsiki-dze soyluları da kendilerini Abhaz olarak kabul ederdi. Adzğübja köyü sakini Georgi Kurtsikidze, 1865'da ilk

Abhaz alfabesinin hazırlanmasında aktif rol almıştır.[73, 443]

Kurdba, Kurdıba (Кэырдыба) – Bu soyadın çoğul formu **Kurdaa** (Kurdlar)’dır Abhaz soyadı **Kurdaa**’dan Megrelce Kurdia(?), Gürcüce Kurda-dze, Abhaz soyadı **Kurdıba**’dan Gürcüce Kurduba-dze, Svanca Kurdi-ani, Kurdu-iani.

Kurdzi, Kuirdzi (Кэырзы) - bkz. Kurba.

Kurikba (Кэрикба) / Kurıkba (Кэырыкъба), Kurik (Кэрикь) [1, 311; 34, 417] – Soyadın çoğul formları **Kurikaa, Kurikıaa, Kurıkıaa**’dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Kurik** temelinden Megrelce Kvirik-ia, Gürcüce Kurika-dze, Kvirika-dze, Kvirika-şvili. Şalva İnal-ıpa, Abhaz **Kurik**’i 11. yy Kaheti hükümdarı **Kvirike** ile karşılaştırır.[1, 311]

Kurkun, Kuirkun (Кэыркэын), Kurkuna (Кэыркэынаа) (Kurkunlar) - Abhaz-Sadz kökenlidir.[1, 87, 244, 254, 311] Abhazca **Kurkuna**’dan Megrelce Kurkunava, Gürcüce Kurkuna-dze. Soyadın temeli **Kurkun**’dan Rusya’daki "Kurkunov", "Korkunov" soyadlarıyla karşılaştırın. Azerbaycan’daki Kurkun köyü şahıs adı Kurkun’a dayanır.

Kurkuna, Kuirkuna (Кэыркэнаа) - bkz. Kurkun.

Kurtba, Kuirtba (Кэыртба) “Kurtoğlu” – Bu soyadın çoğul formu **Kurtaa** (Kurtlar)’dır. Abhaz soyadı **Kurtaa**’dan Megrelce Kvirtia, Gürcüce Kurta-dze, Kvarta-dze, Kurta-şvili; **Kurtba** varyantından Gürcüce Kurtuba-dze, Kurtiba-şvili, Svanca Kurti-ani.

Kurua - bkz. Kurba.

Kurtsik - bkz. Kurba.

Kurişba, Kurişüba (Кэрышэба)/Urişba, Wrişüba (Урышэба) (Kurişoğlu/Urişoğlu) – Bu soyadın çoğul formu **Kurişaa**, kısaltılmış haliyle **Urişaa (Wrişüaa)** olup soylu bir ailedir. Abhazy’a da soyu tükenmiştir.[1, 117, 324; 30, 251] Abhazca **Kuriş (Кэрышэ)** “minyatür, zarif” ile ilişkili olabilir. Soyadı formu **Kurişaa (Кэрышэаа)**’dan

Gürcüce Kuruşa-dze, Kuruşi-dze, Svanca Kuriş-iani; kısaltılmış form **Uriş (Урышә)**'dan Gürcüce Uruşa-dze, Uruşi-dze, Svanca Uruşi-ani; varyant soyadı formu **Kurişba (Кэрышәба)**'dan Gürcüce Kuruşba-dze; **Urişüba (Урышәба)** formundan Gürcüce Uruşba-dze.

Kutaba, Kutba (Кэытба) (bkz. Kudba)[1, 311] – Bu soyadın çoğul formları, Abhaz **Kutaa (Кэытаа)**, Abaza **Kutaraa (Кэытараа)**. Abhaz-Sadz soylu ailelerinden olup şu anda Türkiye'de mevcuttur. Abhaz soyadı **Kutaa**'dan Gürcüce Kuta-dze, Kutı-dze, Kuta-şvili, Kutı-şvili, Svanca Kutı-ani; **Kutaba**'dan Gürcüce Kutaba-dze, Kutubi-dze, Kutiba-dze, Kutiba-şvili.

Kutarba (Кэтарба) – Bu soyadın çoğul formu **Kutaraa (Kutarlar)**. (Rusya'daki Kutarov soyadıyla karşılaştırm). Şahıs adı Kuta, Kutar'dan türemedir.[1, 105, 106] Abhazca **Kutaraa**'dan Gürcüce Kutara-dze, Kutara-şvili.

Kutat, Kutat-ipa (Кэтат-ипа) - Abhaz şahıs adı **Kutat**'tan türemedir[1, 105]. Soyadın çoğul formu **Kutataa (Kutatlar)**'dır. Soylu bir aile gibi görünüyor, Abhazca **Kutataa**'dan Gürcüce Kutata-dze, Kutatı-şvili, Kutat-eli, Svanca Kvitat-iani.

Kuşba, Kuic'ba (Кэыҭба) - bkz. Kucba.

Kuxiba (Кэыхьба) – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Kuxaa**, Sadz Abahzlarında **Kuxuaa (Кухәаа)**[1, 220]; Megrelce Kuxia, Gürcüce Kuxa-dze, Kuxa-şvili.

Kuçba, Kuçba (Кэычба)[1, 311] “Kuçoğlu” - Soyadın çoğul versiyonu **Kuçaa, Kuçaraa, Kuçba**'dan **Kuçbaraa, Kuçbareyaa**[34, 317]. Abhazca **Kuçaa**'dan Megrelce Kuçava, Gürcüce Kuça-dze, Kuçay-dze, Kuçi-dze, Kuça-şvili, Kuçi-şvili; Abhaz-Abaza çoğul soyadı formu **Kuçaraa**'dan Gürcüce Kuçara-dze; **Kuçbaraa, Kuçbareyaa**'dan Megrelce Kuçuberia, Gürcüce Kuçuberi, Abhaz **Kuçba, Kuçba (Кэычба)**'dan Gürcüce Kuçubi-dze.

Kuçberia, Kuçbariya (Кэычбариа) - bkz. Kuçba.

Kuşba, Kuşba (Кэшба)[1, 311] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Kuşaa**, Abazaca **Kuşraa**. Soylu bir ailedir. Abhazca **Kuşaa**'dan Megrelce Kuşua(?), Gürcüce Kuşa-dze, Kuşi-dze, Kuşai-dze, Kuşa-şvili; Svanca Kuşi-ani; Abaza **Kuşraa**'dan Gürcüce Kuşra-dze, Kuşra-şvili; Abhazca **Kuşba (Kuşba)**'dan Megrelce Kuşba-ya, Gürcüce Kuşuba-dze, Kuşubi-dze. (Bkz. Akuşba).

Kuşinba, Kşinba (Kuşinoğlu)[1, 309] - (Abazaca **Takuşin**[3, 375] ile karşılaştırın) – Bu soyadın çoğul formu **Kuşinaa**'dan Gürcüce Kuşina-dze, Kuşana-dze, Kuşani-şvili, Kuşana-şvili (Rusya'daki "Kuşinov" soyadıyla karşılaştırın).

Kırtba (Қыртба) - bkz. Kartba.

Laa - bkz. Laba.

Laba (Laoğlu) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Laa**[57, 239], Abazaca **Laraa** (Lalar). Soyadı **Laba**'dan Abhazca **Labiaa (Labeyaa)**, Abazaca **Labaraa**'dır. Prens-soylu bir aile olan **Laa**'dan Gürcüce Laa-dze, Lay-şvili, La-şvili; Abazaca **Laraa**'dan Gürcüce Lara-dze, Lari-dze, Lara-şvili; Abazaca **Labaraa**'dan Gürcüce Labara-dze, Labari-dze, Labara-şvili, Labari-şvili; **Labraa** formundan Gürcüce Labra-dze, Labri-dze, Labra-şvili, Labri-şvili. Abhaz soyadı **Laba**'dan Gürcüce Laba-dze, Labi-dze, Laba-şvili, Labi-şvili ('Laba' Kuban'ın sol kolu; 'Labra' Abhazya'da bir köydür).

Lagba – Bu Abhaz soyadının çoğul formları **Lagaa, Lageyaa, Lagiaa**; Abazaca **Lagraa, Lagaraa**. Abhaz soyadı **Lagaa**'dan Megrelce Lagava (?), Gürcüce Laga-dze, Laga-şvili; **Lagiaa**'dan Lagi-dze, Lagi-şvili; Abaza **Lagra**'dan Gürcüce Lagra-dze; Abhaz soyadı **Lagba**'dan Gürcüce Lagba-dze.

Laguwa (Ларəya), Loguwa[1, 314] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Laguaa/Loguaa**, Abazaca **Laguraa**. Abhaz **Lagua**'dan Gürcüce Lagu-dze, Lagu-şvili; **Logua**'dan Logova-dze, Logova-şvili; Abhaz-Abaza **Laguraa**'dan Gürcüce Lagura-dze, Lagura-şvili, Lagu-

ri-dze, Laguri-şvili.

Ladzba[57, 286] - Soyadı çoğul formları Abhazca **Ladzaa**, Abazaca **Ladzaraa**. Abhazca **Ladzaa**'dan Gürcüce Ladza-dze, Ladza-şvili; Abazaca **Ladzaraa**'dan Gürcüce Ladzari-dze, Lazari-şvili, Lazara-şvili ('Lazara', 'Lazaridi' ile karıştırılmamalıdır). Abhaz soyadı **Ladzba**'dan Gürcüce Ladzabi-dze. (Bkz. Lau, Lou, Louba)

Lazba – Bu soyadı şahıs adı Laz'dan gelir [1, 107; 30, 252]. Soyadın çoğul hali Abhazca **Lazaa**, Abazaca **Lazaraa**, Sadz **Lazariya**. [57, 283] Abhazca **Lazaa**'dan Gürcüce Laza-dze, Laza-şvili, Lazi-şvili; Abazaca **Lazraa**'dan Gürcüce Lazra-dze, Lazri-dze, Lazra-şvili; Sadz **Lazariya**'dan [57, 263], Lazareya; **Lazareya**'dan Megrelce Lazariya; Abhaz soyadı **Lazba**'dan Gürcüce Lazabi-dze.

Lakba, Lakrba, Lakırba - Soyadın çoğul formları **Lakaa**, Abhaz-Abaza **Lakra, Lakır**. Soylu bir ailedir. **Lakaa** formundan Gürcüce Laka-dze, Laki-dze, Laka-şvili, Laki-şvili; **Lakr, Lakır**'dan Gürcüce Lakuri-dze, Lakuri-şvili; **Lakara**'dan Lakari-dze, Lakri-dze. Soyadı varyantları **Lakba (Lakaba)**'dan Gürcüce Lakabi-dze, Lakabi-şvili; **Lakrba**'dan Megrelce Lakerbaya, Gürcüce Lakerba-dze. Türk gezgin Evliya Çelebi 17. Yüzyılda **Lakba** adlı bir Abhaz limanından bahseder. [67; 48, 199, 200]

Lakoba, Lakuaba (Лакәаба) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Lakuaa (Лакәаа)**, Abhaz-Abazaca **Lakuaraa (Лакәараа)**, **Lakuar (Лакәар)**. Soylu bir ailedir. Abhaz **Lakuaa**'dan (bkz. **Lakuya, Lakoya**). Gürcüce Lakua-dze, Lakva-dze; **Lakuaraa, Lakuar**'dan Gürcüce Lakuari-dze, Lakura-şvili. Abhaz soyadı **Lakoba**'dan Gürcüce Lakoba-dze, Lakoba-şvili. Lakoba ailesi, Abhaz soyadı **Lakuataa**[1,314] sülale ismini taşıyanları da kendilerine dâhil eder.

Lalba - bkz. s. 228.

Lamba, Lamia (Lamoğlu) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Lamaa, Lameyaa**, Abazaca **Lamaraa**'dır. Geçba prenslerine bağlı

asil ailelerdendir. Nordman'a göre (19. yüzyılın başları) Geç bölgesinde (Adler bölgesi) **Lamayrıpş** köyü[242; 243, 408] mevcuttur. Abhazlar bu köyün adını **Lamrıpş** olarak da telaffuz eder. Abhaz çoğul soyadı formu **Lamaa**'dan Gürcüce Lama-dze, Lama-şvili, Lama-uri; Sadz **Lamey**'den ve Abhaz **Lamia**'dan Gürcüce Lami-dze, Lami-şvili; Abaza **Lamraa**'dan Gürcüce Lamra-dze; **Lamaraa**'dan Gürcüce Lamara-dze, Lamri-dze, Lamra-şvili. Abhaz soyadı **Lamba**'dan Gürcüce Lamba-dze, Lambi-dze olarak korunmuştur. ('Lam' kök ismini 'Lom' ile karıştırmayın.)

Lampa (muhtemelen **Lamba**'dan veya şahıs adı **Lampa**'dan gelir) [30, 252] – Bu soyadın çoğul formları Abhaz **Lampaa**, Abaza **Lamparaa**, **Lampraa**; Abhaz **Lampaa**'dan Gürcüce Lampa-dze, Lampi-dze, Lampa-şvili; Abaza **Lamparaa**'dan Gürcüce Lampara-dze, Lampari-dze, Lampara-şvili, Lampari-şvili; **Lampraa**'dan Gürcüce Lampra-dze.

Lapba (Лапба), **Lapırba** (Лапырба)[1, 315] – Bu soyadın çoğul formları Abhaz **Lapaa** (Лапаа), Abaza **Laparaa**, **Lapraa** ailenin kutsal alanı **Lap-r-nıxa**"Lapların Kutsal Alanı" Blabırxua köyündedir.[365, 495] Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhaz soyadı formu **Lapaa**'dan (bkz. Lapaa) Gürcüce Lapa-dze, Lapi-dze, Lapa-şvili; Abazaca **Laparaa**'dan Gürcüce Lapara-dze, Lapari-dze, Lapara-şvili, Lapari-şvili; Abhaz-Abaza soyadı formu **Lapır** (Лапыр) (Türevleri **Lapır-ba**, **Lapır-nıxa**)'dan Gürcüce Lapuri-dze. Abhaz soyadı **Lapba** (Лапба)'dan Gürcüce Lapabi-dze. (karşılaştırm: Rusya'daki Lapov ve Lapin soyadıyla karşılaştırm.)

Larsba – Abhazca çoğul soyadı formu **Larsaa**'dan[1, 191] Gürcüce formu Larsa-dze olarak korunmuştur. Abhaz soyadı **Larsba**'dan Gürcüce Larsabi-dze.

Lasba – Şahıs adı Lasa, Lasbi'den [1, 107] türemiştir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Lasaa**, **Laswaa**, Abazaca **Lasaraa**, **Lasraa**, **Lasuraa**'dır. Abhaz **Lasaa**'dan Gürcüce Lasa-dze, Lasi-dze, Lasi-

şvili; Abaza **Lasaraa**'dan Gürcüce Lasara-dze, Lasari-dze, Lasari-şvili; Abaza **Lasuraa** ve Abhaz **Lasureyaa**, **Laşüreyya** (**Лашәреяа**)'dan Megrelce ve Rusça aktarımda Lasuriya, Svanca Lasuri-ani, Gürcüce Lasuri-dze, Lasura-şvili. Abhaz soyadı **Lasba**'dan Gürcüce Lasabi-dze.

Lasaria, bkz. Lasba.

Lasuria, **Laşüria** (**Лашәриа**, **Лашәреяа**) - bkz. Lasba.

Lau/Lou/Louba – Bu soyadın formları Abhazca **Lawaa**, **Lowaa** (bkz. Alou), **Lawar**, **Lowar**; Abazaca **Louraa/Luraa**; Sadzca **Lowadz**'dan kısaltılmış **Ladz**, **Ldzı** isimleri, Abhazca **Ldzaa**, **Lou**, **Lowaa**, Sadz **Luadz**, **Luadza** (**Lowadz**)'dır. Şalva İnal-ipa, bunları eski Abhaz-Abaza kabile adları arasında sayar.[10, 94, 95] Bu bağlamda, bir zamanlar Kuzeybatı Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında yaşayan Abazin topluluğunun, 18. yüzyılın sonlarında Kuzey Kafkasya'da Kuban nehri havzasında "Loadzı" adı altında kaydedildiği dikkat çekicidir.[235; 17, 40] Ldzaa formundan, Pitsunda'daki **Ldzaa** köyünün adı (Rusça-Gürcüce aktarımda 'Lidzava'). Burada eski çağlardan beri bilinen kutsal alan "**Ldzaanix**", "Ldzaların Kutsal Alanı" anlamındadır. **Lou**'lar, Abhaz Prensligi'nin başkentlerinden biri olan Lıxını ile de ilişkilendirilir ve geçmişte kaynaklarda **Louxin** (**Louxin**) olarak da geçer. Bu isim, muhtemelen Abhaz **Louxan** kelimesinden türemiş olup kelimenin tam anlamıyla "Louların Sarayı" anlamındadır.[231, 153, 156; 48, 205, 206] Sadz soyadı formu **Lawaz**, Gagra yakınlarındaki bir yerleşim yeri olarak P. Vesconte(1318) ve G. Soleri (1385) haritalarında kaydedilmiştir.[18, 830] İsmi temeli Büyük Soçi, Karayay-Çerkesya ve Türkiye sınırları içerisinde bir nehir, yerleşim yeri ve dağ adı olarak da korunmuştur.[96, 140] **Lau**, **Lou** (Alou, bkz. yukarıda) adındaki Abhaz-Abaza prens ailesinin temsilcileri şu anda Karayay-Çerkesya ve Türkiye'de yaşamaktadır. **Lou** (**Alou**) **Açba**'nın, Abhaz kralları Leonidler ('Loanov') hanedanının kurucusu **Lou** (**Alou**)'nun ata adı olduğu kabul edilir.[230, 250, 251; 1, 148; 231,

179-182; 34, 418; 64, 140] 12. Yüzyıl Arap bilgini ve eski Rus kaynakları, 12. yüzyılın ortalarında Tmutarakan'ı yöneten Olou Abas adlı prensinin varlığından bahsederler.[233, 359] **Olou Abbas** adını Novoseltsev, Paşuta, Lavrov, İnal-ipa, Papaskir, Thaysuhov gibi seçkin bilim insanları kraliyet ailesinin Abhaz-Abaza adı **Alou (Lou) Abaza** ile ilişkili görürler. Burada **A-lou** veya **Lou**, soyadı ve **Abaza** etnik kökenlerini gösteren etnonimdir.[234, 107; 232, 248, 249; 34, 282, 283]

Abhaz-Abaza soyadı formlarından Abhazca **Lawaa**'dan Gürcüce Lawa-dze, Lava-dze, Lava-şvili; **Lou**'dan Gürcüce Lowi-dze; **Lowaa**'dan Lova-dze, Lova-şvili; Abhaz-Abaza **Lawaraa**'dan Gürcüce Lawara-dze, Lauri-dze, Lawara-şvili, Lauri-şvili; **Lowraa**'dan Lora-dze, Lori-dze, Lora-şvili, Louri-dze; Sadz **Louadz**'dan kısaltılmış **Ladz** (bkz. **Ladzba**, **Lazba**). Abhaz soyadı **Louba**'dan Gürcüce Loba-dze, Luba-dze, Loba-şvili. Daha önce belirttiğimiz gibi **Çan** halkı Abhaz **Çou (Çoy)**, ikinci adları **Laz**, **Lazı** ile Abhaz-Abaza **La-ular/Ladzlar** ile ilişkilidir.[41, 949-969] Bunu bir dizi tarihi gerçek gösteriyor. Öncelikle, M.Ö. 120-63 yılları arasında Pontus-Roma savaşları sırasında Güneydoğu ve Doğu Karadeniz bölgesinde meydana gelen etnopolitik değişiklikler kastedilmektedir.

Bu Pontus-Roma çatışmasında, Pontus Kralı VI. Mithridates'in tarafında, Güneydoğu, Doğu ve Kuzey Karadeniz bölgesinin etnik topluluklarının büyük bir çoğunluğu yer aldı. Görünüşe göre Mithridates, Güneydoğu Karadeniz bölgesindeki konumunu güçlendirmek amacıyla, buraya Doğu Karadeniz bölgesinden (modern Abhazya toprakları) kendisine sadık savaşçı Heniox'ların bir kısmını yerleştirdi. Şüphesiz, Heniox'lar, Mithridates'in Roma'ya karşı yürüttüğü askeri operasyonlara aktif olarak katıldılar. Romalı General Gnaeus Pompeius'un şu sözleri bunu doğrular: "...Beni mağlup Arap tanıdı, savaşçı Heniox'lar tanıdı ve altın postun çalınmasıyla ünlü Kolxidalılar tanıdı." [215]

Ayrıca, Mithridates'in yenilgisinden sonra Pompeius'un takibinden

kaçarken, M.Ö. 66 yılında kışı Dioskurias'ta, Heniox'ların arasında geçirmesi tesadüf değildir.[11, 271; 215, 118] Daha sonra, Strabon'a göre onların dört krallığa bölünmüş olan ata topraklarından barışçıl bir şekilde geçti.[20, 214]

Lazlar, ilk kez M.S. I. yüzyılda Plinius tarafından Apsarus (modern Çoruh) nehrinin sağ kıyısında anıldı. M.S. II. yüzyılın otuzlu yıllarında, Romalı yetkili Arrian, Karadeniz kıyısı boyunca seyahat ederken, Laz Krallığı'ndan bahsetti.

M.S. I. yüzyıla kadar bilinmeyen Lazlar'ın etnik kökeni ve anavatanı hakkında Kolxida'da çeşitli teoriler vardır, bu nedenle, Karadeniz halklarının antik tarihi hakkında farklı anlayışlar mevcuttur[41, 249-251] Bunlardan birine göre **Lazlar, Abhaz-Kolx kökenlidir**. Özellikle Dırmıt Gulia şöyle yazar: *"...Abhazlar ve ataları Henioxlar (İnioxlar) Kolxlardır... Daha sonra Heniox olarak adlandırılan Kolxlar, Karadeniz'in doğu kıyısının yerli halkıydı. Sonunda, bu kabilelerden (Kolxlar) bir halk olan Lazlar, Yunanların yardımıyla Karadeniz'in doğu kıyısında üstünlük kazandı ve Kolxida ülkesi Lazika olarak anılmaya başlandı. Daha sonrasında ise bu üstünlük Abasglara (Abhazlar) geçti ve bir zamanlar Kolxida, daha sonra Lazika olan ülke, Abhazya olarak anılmaya başlandı ve daha sonra... İmereti"* .[11, 9, 51]

Lazlar'ın kökenini belirlerken, birçok yazar gibi, Flavius Arrian'ın "Eski Lazika" bölgesi hakkındaki ifadelerini kilit nokta olarak görüyoruz. Bu bölge, Neçepsuho Nehri yakınındaki yerleşim yeriyle özdeşleştirilir ve bazı yazarlara göre burada antik Nikopsis şehri bulunuyordu.[64, 162] Bu Karadeniz kıyısı bölgesinde, Neçepsuho nehrinin güneyinde, eski çağlardan beri bilinen bir yerleşim yeri ve Loo/Lou adında bir nehir vardı. Bu isim Lau, Lauaa kabile topluluğuna ve prens (kraliyet) ailesine, Abaza Lawara, Lawar; Sadz Lauadz, Ladz'a kadar uzanır. M.Ö. I. yüzyılda, Pontus Kralı VI. Mithridates döneminde, Abhaz-Abaza **Ladzlar**, modern Acara sınırları içinde bulundular

ve bu nedenle eski yerleşim yerleri, M.S. II. yüzyılda Arrian tarafından Eski Lazika olarak adlandırıldı. Plinius zamanında (M.S. I. yüzyıl), Abhaz-Abaza Lazlar, Çanlar ve Kolxlarla sınır komşusuydu. Arrian son saydıklarını (Kolxlar) artık Apsil olarak adlandırıyordu.

M.S. II. Yüzyılın başlarında, Abhaz-Abaza Lazlar'ın (onlar aynı zamanda Lau, Lawar) himayesinde, "Laz Krallığı" adını alan bir etno-politik birlik oluşturuldu.

Eski Lazika bölgesinden Kolxida'e göç eden Lazlar'ın (Laular) bir kısmının, ayrı kabile topluluklarından oluştuğu varsayılmalıdır. Kraliyet adı Gubaz'a bakılırsa, krallar Lauların Gubaa veya Gubaz kabilelerinden, yani "Gublar"dan seçiliyordu (karşılaştırın: **Lau**>(Sadz) **Laz** ve **Gubaa**>**Gubaz**). Bunlarla muhtemelen, Tuapse'nin yaklaşık 50 km batısında bulunan Gubaa yerleşimi ve Mzımta nehrinin yukarı kesimlerindeki Gubaa adı ilişkilidir. Burası, bugün "Krasnaya Polyana" (Kızıl Çayır) olarak bilinen ve Abhazlar tarafından Gubaadü, yani "Gubaa Ovası" olarak adlandırılan bölgedir.[239, 17] Akademisyen N.Y. Marr da, Gubaz adında (Gürcü kroniklerinde 'Gubadze'), Abhaz kabile adı Guba (Sadz 'Gubaz') ismini görüyordu.[14, 57]

Lazlar ve krallarının dili, görünüşe göre IV. yüzyılın ilk yarısında bile, Lazika'nın kuzeydoğu bölgelerinde yaşayan birçok Çan (Egr) yani Megrel için anlaşılmasız kalıyordu. Tarihçi G. Gumba'ya göre bunun kanıtı, M.S. IV. yüzyılın ilk yarısında Lazika'ya gelen Ermeni Kralı III. Trdat'ın (287-330) sekreteri Agathangelos'un gelişini anlatan eski bir Ermeni kaynağıdır. Bu el yazması kaynağa göre, Agathangelos'a eşlik eden Egr (Megrel) çevirmen, "Egr" yani Laz kralının konuşmasını anlayamadı (çeviremedi).[240, 34, 254]

Bu bağlamda, ünlü Kafkasolog Samir Hotko'nun şu sözleri oldukça ilgi çekicidir: "*Laz seçkinleri, kökenlerini Zih (Kerket) aristokrasisine dayandırıyor ve bu durum, Lazika'ya Zihler gibi güvenilir müttelikler sağladı*".[238, 70] Şalva İnal-İpa'nın belirttiği gibi, 19. yüzyılın ilk yarısında Abhazya'yı ziyaret eden İngiliz gezgin ve bilim insanı E.

Spencer, Abhazları Çerkes olarak adlandırırken şöyle yazıyordu: "Bilindiği gibi, Megrel köylüleri Çerkes (Abhaz – **Ş.İ.**) lehçesini konuşmazlar, bu lehçeyi sadece... Çerkeslerle ortak bir kökene sahip olduklarını iddia eden prensler ve soylular kullanır... Bu gerçeğin doğruluğu, Rus subayları tarafından da teyit edildi... Megrelya soylularını... bağımlı sınıflardan keskin bir şekilde farklı bir ırk olarak tanımladılar..."[236, 317; 237, 571]

Lazlar'ın (M.S. I.-VII. yüzyıllarda) Abhazca konuştuğuna, Acara bölgesindeki eski Abhazca yer adları ve Acara adının kendisi de işaret eder. Acara, Abhazca Aç'araa (Аҭараа)'dan gelir. Burada temel **Aç'a (Aç'ou)** "Çanlar" ve çoğul eki "**ra**" ile Aç'araa birleşimi meydana gelip kelimenin tam anlamıyla "Aç'alar", yani "Çanlar" anlamına gelir.

Aynı zamanda, bu bölgenin 1497 tarihli Fredutius haritasında Abhaz-Abaza etnonim formu **Lowar**, yani "Loular" olarak gösterilmesi dikkat çekicidir.[241, 14] (**Lazlar** – **Ladzlär** ve **Lazika** hakkında daha fazla bilgi için bkz. [41, 249-269]).

Latsba, Laçüba (Лаҭәба)[57, 133] - Sadz Abhazya'sındaki soyadı formları, Abhaz **Latsaa**, Abaza **Latsaraa** (Latslar)'dır. Aile, Sadz soyluları sınıfındandır. Soçi ve Mzimta nehirleri arasındaki yaylada bulunan aile kutsal alanının adı **Latsnixa (Latsunixa)**'dır.[57, 133, 237, 239] Abhaz soyadı formu **Latsaa**'dan Gürcüce Latsa-dze, Latsi-dze, Latsa-şvili, Laça-dze, Laça-şvili; Abaza **Latsaraa**'dan Latsari-dze. Abhaz soyadı **Latsba**'dan Gürcüce Latsaba-dze, Latsabi-dze, Latsabi-dze, Latsiba-şvili, Laçabi-dze.

Laşba (Sadzca **Laşüba** [Лаҭәба] ile karşılaştırm) - Temelinde Abhaz şahıs adı **Laşa** (Лаҭа)[30, 253] (aydınlık, parlak, meşale) vardır. Abhaz yer adlarında Laş-psı (Laş Nehri), Laşpsta (Laş vadisi), Laşarvitsa (Laşların Eteği) ve benzeri şekillerde yer alır.[40, 637] Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Soyadı formları, Abhazca **Laşaa**, Abazaca **Laşaraa** (Laşlar). Abhaz **Laşaa**'dan Gürcüce Laşa-dze, Laşi-dze, Laşa-şvili; Abaza **Laşaraa**'dan Gürcüce Laşara-dze,

Laşara-şvili, Laşari-şvili.

Leyba – Bu soyadın çoğul formları Abhaz **Leyaa**, Abaza **Leyraa**'dır. Abhaz **Leyaa**'dan Gürcüce Lea-dze, Lei-dze, Lei-şvili, Lea-şvili; Abaza **Leiraa**'dan Gürcüce Lera-dze, Leri-dze, Lera-şvili. Abhaz soyadı **Leiba**'dan Gürcüce Leba-dze, Leibani-dze, Leba-şvili, Svanca Leba-ani.

Liba/Lipa (Ли́ппа) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Aliaa**, **Liaa**, Abazaca **Aliraa**, **Liy**, **Liraa**, Sadzca **Lidza**, Adıgece **Liy**. [3, 340, 341; 4, 175]. Lou (bkz. Alou, Lou) egemen prenslerine bağlı soylu ailedir. [3, 340] Abhaz kralları Leonidler hanedanının kurucuları olarak kabul edilirler. Soyadı temeli **Liy**'den Abhaz-Abaza formu **Alix**, **Lix**, **Lıx** (Lıxlar) türemiştir. [3, 341] Burada son ek, muhtemelen Abhaz-Abazaca “x” prens/bey anlamındaki (x – ax) olup bundan dolayı **Lix** (Lih [Лих], Lıh [Лых]) "Prens Liy" anlamına gelir. (karşılaştırın: **Marşanha** (Маршанха) "Marşan-prens"; **Aps-ha** (Апс-ха) "Kral / "Apsların Kralı")).

Abhaz-Abaza soyadı formu **A-liaa**'dan Megrelce Eliava(?), Gürcüce Alia-dze, Alia-şvili; **Liaa**'dan Megrelce Liava, Gürcüce Lia-dze, Lia-şvili; Abhaz-Abazaca **Aliraa**, **Liraa**'dan Gürcüce Alira-dze, Aliri-dze, Lira-dze, Liri-dze; Sadz **Lidzaa**, **Lıdzaa** (Лидзаа, Лыдзаа)'dan Gürcüce Liza-dze, Liza-dze, Liza-şvili; **Lıdz** (Лыз)'dan Ludza-dze; Abaza **Lidzaraa**'dan Lizara-dze. Abhaz-Abazaca **Alixa**, **Aliha** (Алиха)'dan Gürcüce Alixa-dze, Alixa-şvili; **Lixa**, **Lixaa**'dan Gürcüce Lixa-dze, Lixa-şvili; **Lixua**'dan Lixu-şvili; Abhaz-Abazaca **Lixaraa**'dan Lixara-dze. Abhaz soyadı **Aliba/Liba**, **Lipa**'dan Gürcüce Aliba-dze, Alibi-dze, Aliba-şvili; **Liba**'dan Liba-dze, Liba-şvili, Liba-uri; **Lipa** (**Liypa**) varyantından Gürcüce Lipa-dze, Lipa-şvili, Abhaz-Abaza **Liparaa**'dan Gürcüce Lipara-dze, Lipari-dze; **Libaraa**'dan Libari-dze. Yukarıda adı geçen soyadların ve aile adlarının temelindeki **Liy**, muhtemelen IX. yüzyıldan itibaren Gürcü kaynaklarında bahsedilen **Liparit** (**Liparit-is-dze**) prenslerinin adında temsil edilmiştir.

Gürcü formu Liparit, Abhaz **Libarat**'tan geliyor olabilir, burada ön ek **Liy** soyadı, **Barat** geçmişte Abhaz prensleri için geleneksel bir şahıs adıdır (bkz. Kaçıba Barat IX.-XII. yüzyıllar). Ondan, güçlü prens ailesi 'Barata-şvili' türemiştir [35, 476, 478]].

Kaynağa göre, **Liparitler** (Libaratlar) hanedanının kurucusu I. Liparit, Argveti'nin yöneticisiydi ve IX. yüzyılın 70'li yıllarında krala karşı mücadelesi sonucunda buradan sürüldü. Daha sonra, çevresiyle birlikte Trialeti topraklarını ele geçirdi ve orada güçlendi. Kısa süre sonra Liparit ve adamları, Trialeti Sıradağları'nı aşarak Kartli'ye giden en kısa yolu açmayı başardılar. Burada, Trialeti Sıradağları'nın kayalık zirvesinde bir kale ve hisar inşa edildi. Gürcüler buraya Klde-kari ("Kaya Kapısı" veya "Kayalık Kapılar") adını verirken, Abhazlar **Baaguaşu** [Баагәашә] "Hisar Kapıları" olarak adlandırdı. Bu isim, Libarat (Liparit) adına bir sıfat olarak eklendi ve böylece Liparit (Libarat) adı, Abhaz-Abaza formu **Libarat Baaguaşu**'yı aldı. Gürcüce'ye bu, Liparit Bagvaşi ("Liparit'in Hisar Kapıları") olarak aktarıldı.[34, 338, 392, 404] Daha sonra **Baaguaşüa** [Баагәашәәа], Gürcüce 'Bagvaşi' şeklinde Liparit Bagvaş'ın torunlarının soyadı haline geldi.

Bagvaşlar, yani **Li Baratlar (Liparitler)**, Kura'nın güneyindeki Kartli'nin önemli bir bölgesine, Trialeti, Aten Vadisi ve Sqvireti'ye sahipti.[8,167]

Abhaz-Abaza prensleri Liylerin unvan adı **Lixa, Liha (Лиха)** ile Doğu Gürcistan'ı Batı Gürcistan'dan ayıran Lix Sıradağları'nın adının bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bilindiği gibi Lix Sıradağları, VIII.-X. yüzyıllar arasında Abhaz Krallığı'nın doğu sınırını oluştuyordu.[229, 25] Lixalar'ın, Abhaz Krallığı'nın tarihi bölgesi Açabeti'den geçen Lexui Nehrinin adıyla da bağlantılı olduğu görülüyor. Bu bölge, Abhaz prensleri **Açba**'ya aitti (karşılaştırm: Abhazca **Lexu** "Liev Dağı"). Gürcistan'ın Lixauri köyündeki köy ve kale; Ambrolauri bölgesindeki Lixeti ('Lixlerin köyü') köyü; Batı Gürcistan'daki Lukh, Lukheti köyleri (Gürcüce **Lux**, Abhazca **Lix**'dan türemiştir); Lixauri

köyündeki Lixauri Tapınağı ve kilisesi gibi yer adlarının, Abhaz-Abaza prens ailesi **Lix, Liha** (Лиха)'dan geldiği şüphesizdir. Görünüşe göre, Abhaz-Abaza prensleri **Liaa**, yani **Lixa (Liha)**, Abhaz Krallığı'nda yaygındı. Özellikle **Li Barat** (Gürcüce Liparat, Liparit) ve onun torunları, IX. yüzyıldan itibaren Abhaz Krallığı'nda aktif bir siyasi ve askeri faaliyet yürüttüler ve bazen kraliyet otoritesine karşı çıktılar.

Lordikipa/Lortikipa – Kelime anlamıyla tam olarak "Lordikler / Lortikler" manasındaki sözcükteki "**pa**" Abhazca "oğul"dur. Bu, Gürcüce formu Lordkipa-dze / Lortkipa-dze olarak korunmuş olup temelde muhtemelen Ermenice **Lortik** vardır. (bkz. **Lortikyan** soyadı). Temel Lortik'ten Abhazca **Lordik-ipa/Lortik-ipa** türemiştir. Soylu bir ailedir. Abhazca **Lordkipa**'dan Svanca Lordkipi-ani, Gürcüce Lordkipa-dze, Lortkipa-dze; Svanca formu Lordkipi-ani'den Megrelce Lordkipaniya, Abhazca Lartkipania, Lartkuamia [38, 349], Gürcüce Lordkipani-dze/Lortkipani-dze. Orijinal Abhaz formu **Lortik-ipa** Abhaz Krallığı döneminde ortaya çıkmış olup o dönemdeki Abhaz-Ermeni bağlantılarına işaret etmektedir. Bu bağlamda, Gürcü tarihçi ve akademisyen Marika Lordkipanidze'nin, Abhaz soylu ailesi **Lordikipa**'dan olmasına rağmen, P. İngorokva gibi, bütün ömrünü Abhazların Abhaz Krallığı ile hiçbir ilgisi olmadığını kanıtlamaya adanması bir paradokstur.

Luxba, Lixuba (Лыхэба)[1, 315] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Lixuaa (Лыхэаа)**, Abaza **Lixuaraa** şeklindedir. Abhazca **Luxaa, Lixuaa** formundan Gürcüce Luxa-dze, Luxa-şvili; Abazaca **Lixuara**'dan Gürcüce Luxari-dze.

Lıdz (Лыз), Lıdzaa - bkz. Liba, Lipa.

Maa, Maaba – Bu soyadı çoğul varyantları Abhazca **Maa**, Abazaca **Maara** (Maarlar)'dır. Gürcüce formu Maba-dze olarak korunmuştur. Abhazca **Maa**'dan Gürcüce Maa-dze, Maai-dze (karşılaştırın: Ukrayna'daki Maadzba), Abaza **Maara**'dan Gürcüce Maara-dze, Maari-dze, Maara-şvili. Abhaz soyadı **Maaba**'dan Gürcüce Maba-dze, Abaza

Maba-raa'dan Gürcüce Mabara-dze.

Maad, Maad-ipa, Madiba[1, 216, 315] – Bu soyadın çoğul formları **Madaa, Mdaa**[57, 150], **Mıdaa**[1, 248, 317], Abazaca **Madaraa, Mdou**, Sadz **Mdızı**[57, 106], **Mdeğü, Mdağüey** Sadz egemen prenslerinin ailesidir.[34,418] Abhaz soyadı **Maadaa**'dan Gürcüce Mada-dze, Madi-dze, Mada-şvili, Madi-şvili; Abaza **Madaraa**'dan Gürcüce Madara-dze, Madari-dze; **Mıdzaa**'dan Gürcüce Muda-dze, Muda-şvili; Abaza **Mıdara**'dan Mudara-dze, Mudari-dze; Sadz **Mdağüey**'den Svanca Mdev-ani, Gürcüce Mdivani, Mdeva-dze, Mdevaşvili. Abhaz soyadı **Maadipa, Madeba**'dan Gürcüce Madeba-dze. Prens soyadı Mdivani'nin "kâtip" anlamına geldiği yönündeki çevirisi doğru görünmemektedir.

Maan - bkz. Amaan.

Magba, Magiba, Megba (Магъба)[1, 252, 316] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Meg (Магъ), Megaa (Магъaa)**; Abazaca **Megaraa, Megraa (Магъраa)**. Soylu bir ailedir[34, 418]. **Mega** formundan Gürcüce Maga-dze, Magi-dze, Maga-şvili, Magi-şvili; Abazince formları **Magaraa, Magra**'dan (Tuapse yakınlarında bir nehir ve köy) Gürcüce Magara-dze, Magari-dze, Magara-şvili; **Magra**'dan Magra-dze, Magri-dze, Magra-şvili. Abhaz soyadı **Megb (Mageba)**'dan Mageba-dze, Mageba-şvili.

Madeyba, Madiba - bkz. Maad.

Macar, Macara – Evliya Çelebi'ye (17. yüzyıl) göre eski bir Abhaz topluluğudur.[18, 248] Soyadının **Macara** formundan [52, 377] Gürcüce Macara-dze, Macara-şvili (karşılaştırm: Abhazyadaki **Maçara** nehri).

Maz, Mazipa (Маз-ипа) - Kabardey **Maz**[4, 179] (**Mazov**)[1, 316; 3, 342] – Abhaz soyadı çoğul formu **Mazaa**; Abaza **Mazaraa, Mazraa** (Mazlar) şeklindedir.[34, 418] Soylu bir aile olup Abhazyada nesli tükenmiştir. Bu soyadı Gudauta bölgesindeki Mazixua köyü ve

Mazikuara nehri isimlerinde korunmuştur.[40, 234, 307; 1, 316] Abhaz soyadı **Mazaa**'dan Gürcüce Maza-dze, Maza-şvili, Mazai-şvili; Abaza **Mazaraa**'dan Gürcüce Mazara-dze, Mazari-dze, Mazara-şvili, Mazari-şvili; Abaza **Mazraa**'dan Gürcüce Mazra-dze, Mazra-şvili, Mazri-şvili. Soyadın temeli **Maz**'dan Svanca Maz-ani Gürcüce Mazna-dze, Mazana-dze, Mazna-şvili, Maznia-şvili; Rusça aktarımda Mazniev.

Makaba, bkz. s. 228.

Makaş, Maqaş (Makam) – Bu soyadı "Beyaz Kemer", yani "Beyaz Kemerli Adam" anlamındadır. **Maqaşua**, Adigece **Maquaşa** [4,180] kökenlidir. (bkz. Nakaş, Nakaşıya.[1, 240]) Abhazca soyadı formu Makaş, **Maqaş**'tan Gürcüce Makaşa-dze, Makaşi-dze; **Makaşua**'dan Makaşevi-dze[34, 419] (Abhaz **Makaş**'ı, Rusya'daki "Makaşov" ile karşılaştıran).

Mamba, Mamdz (Мамзы)[57, 106; 1, 250, 316] - Gürcüce formu Mamba-dze olarak korunmuştur. Temeli Abhaz şahıs adı **Mama**'dır.[1, 108] Soyadı çoğul formları Kabardeyce **Mama**[4, 178], Abhazca **Mamaa**, Sadzca **Mamdza**, Abazaca **Mamara**, **Mamıraa** (Mamovlar). Abhaz-Sadz prens ailesinin Abhazya'da nesli tükenmiştir. Soyadı **Mamdz**'dan Gagra şehrinin üzerindeki büyük dağın adı **Mamdızşxa**, **Mamzışxa** yani "Mamdzların Dağı" ile ilişkilidir.[40, 193] Abhaz soyadı **Mamaa**'dan Gürcüce Mama-dze, Mami-dze, Mama-şvili, Mami-şvili; Abaza **Mamaraa**'dan Gürcüce Mamara-dze / Mamala-dze, Mamari-dze, Mamara-şvili / Mamala-şvili, Mamari-şvili; **Mamıraa**'dan Mamura-dze, Mamulaşvili; Sadz **Mamardz**'dan Gürcüce Mamardza-şvili, Mamarda-şvili; **Mamdza** formundan Gürcüce Mamza-dze, Mamzi-şvili; Abhaz **Mamadz (Mamaз)**, **Mamats**'dan Gürcüce Mamaza-şvili, Mamadza-şvili, fonetik varyant **Mamats** - **Mamatsaa**'dan Gürcüce Mamatsa-dze, Mamatsa-şvili (Mamatsoğlu). Abhaz soyadı **Mamba**'dan Gürcüce Mamba-dze, Mamba-şvili.

Mapa (Maṇa), Mapba - bkz. s. 177. **Mamats**, bkz. Mamba.

Maraba, Marba - bkz. Marşan, **Marğania**, bkz. **Amaan**.

Marguş (Abaza)[3, 346] - Adige Margu (Margo), Marguş (karşılaştırm: Abhaz Ha-guş), Megrelce Margoş-ıya, Gürcüce Margoşi-dze, Margoşi-şvili, Margo-şvili[34, 419].

Mard, Mard-ipa – Şahıs adı **Mard**[1, 46, 108]'dan türeme olup folklorde **Mard-ipa Mardasou**, yani "Mard'ın (Mardların) Oğlu Mardasou" olarak geçer. Soyadın çoğul formları, Abhaz **Mardaa** [1, 316], Abaza **Mardraa** (Mardlar). Soylu bir aile olup Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhaz soyadı **Mardaa**'dan Svanca Mardi-ani, Gürcüce Marda-dze, Marda-şvili (karşılaştırm: Mamarda-dze, Mamarda-şvili).

Marçil, Marçıl (Марчыл) - (karşılaştırm: Març-il ile **Apsa – Aps-il, Şaş – Şaş-il** vb., bkz. **Açil-ipa**). Soyadın çoğul formu **Marçilaa, Marçilaa** (Marçlar/ Marçiller). Soylu Abhaz ailelerindendir. I.Dünya Savaşı sırasında efsanevi İnguş Alayı komutanı olan Elir köyünden Abhaz soylu Georgi Alekseeviç **Marçıl** (Merçule) tanınmış bir şahsiyettir. Diğer bir Georgi Merçule (10. yüzyıl) ise "Grigori Handzteli'nin Hayatı" kitabının yazarıdır. El yazması 12. yüzyılda bulunan bu kitapta, 8. yüzyılda yaşamış bir kilise lideri olan ve Tao'daki Handzta Manastırı'nın kurucusu Grigori Handzteli'nin hayatı anlatılır. Merçule, onu Xandzta, Xandzteli ("Xandztalı") olarak adlandırır. Bu bağlamda, **Xandzta**'nın Abhaz etimolojik tahlili dikkat çekicidir: Kelime anlamıyla "Han'ın Sarayı" manasını taşımaktadır. Burada **Xan** "Hükümdar", "saray" + **tdzta** "avlu", "aile yeri" anlamlarına gelir.

Abhazca **Marçilaa**'dan Gürcüce Marçıla-dze, Marçıla-şvili; Abhazca **Marçıl**'dan Gürcüce Merçule, Merçula-dze türemiştir. **Marçıl** soyadını taşıyan Abhazlar, kendilerini **Mar, Marşan** ailesine dâhil ederler.

Marşan (Маршан), Amarşan, Maraba – Abhazca çoğul formu **Marşanaa** (Marşanlar) şeklindedir. Abhaz-Abaza egemen prensleri-

nin en etkili ailelerinden birinin adıdır. Eski soyadı formu, Abhaz-Abaza **Marış**, **Marıç**, Kabardey-Çerkes **Marış**, Gürcü kaynaklarında Abhaz Kralı'nın Kartli valisi İvane **Maruş-is-dze** (10. yüzyıl)[29, 38] olarak geçer. Gürcüce'de bir diğer form, **Maraba-dze** olarak korunmuştur. **Marış** temeli, bir dizi fonetik varyanta sahiptir: **Marıç** (Mar-çan)[3, 347], **Marçı** (Gürcüce Merçule, 10. yüzyıl), **Barçı – Barçan**, **Barçıl** (Gürcüce Burçula-dze). Görünüşe göre, bunların hepsi Sadz formu **Maradz**, **Mardzi**, **Bardzi**'dan türemiştir ve Sadz çoğul eki **dz-ı** (з-ы) ile oluşturulmuştur: Mar-dzı, kelimenin tam anlamıyla "Marlar" (eski Mar kabilesi hakkında yukarıya bakın). Bardzi (Mardzi'dan) formundan, Ubih soylu ailesi Barze-k, Berzek adı türemiştir. Abhaz-Abaza soyadı çoğul formları Abhaz **Maraa** ve Abaza **Mararaa** (Mar-lar)'dır. Abhaz **Maraa**'dan Gürcüce Mara-dze, Mari-dze, Mara-şvili, Mar-şvili, Marua-şvili; Abaza **Mararaa**'dan Gürcüce Marara-dze, Marai-dze, Marara-şvili; Abhaz **Maraba**'dan Gürcüce Maraba-dze, Marabi-dze (karşılaştıran: Prens ailesi Arabi-dze), Marba-dze, Maraba-şvili. Soyadı temeli **Mar**, Batı Gürcistan'daki Martvili şehri ve bölgesinin adında da bulunur. Abhazca **Marțüla**, kelimenin tam anlamıyla "Marlar'ın Mülkü" anlamını verir.[34, 432, 440] Soyadı formu **Marışaa**'dan Svanca Maruşı-ani, Gürcüce Maruşa-dze, Maruşı-dze; Abhaz soyadı **Marşan** > **Marşaney**, Abhaz-Megrel Marşania, Gürcüce Marşani-dze; **Marçan**[3, 347, 348]'dan Gürcüce Marçana-dze, Marçani-dze.

Marşan, Marçan, Barçan soyadı formlarında bir dizi Ubih soyadının son eki olan **"n"** dikkat çekmektedir. Ancak, Ubihlar arasında Marşan, Marçan gibi soyadları yoktu, aynı şekilde prens aileleri de yoktu. Bizim görüşümüze göre Abhaz **Marşan**, Marış-xan'dan türemiştir. Burada Marış soyadı ve han Türkçe "hükümdar", "egemen prens" anlamına gelir. Bu açıklama, Marşan adının hem bir prens soyadı, hem de "hükümdar, prens" anlamında kullanıldığı dağlık Abhaz-ya'daki Marışlar'ın sosyal konumuna uygundur. Görünüşe göre, Maan

soyadı, Maa-xan formundan türemiştir (bkz. Megrelce Ma-r-gan, Ma-r-xan. Burada "r" 3. çoğul şahıs işareti olup "onların" anlamına gelir.) Abhaz **Amaan**'dan Gürcüce Amaneli, Amanelidze; ayrıca karşılaştı-
rın: **Ozgan** - Oz-xan'dan "Ozovlar'ın Hanı".

Marşan soyadı ve unvanı, **Marşan-kul** formunda da kullanılmış-
tır. Buradaki **kul** eki Türkçe "kud/kut" (kut-kutsal)'dan gelmiş olabi-
lir.[4, 181, 224; 17, 42] Ayrıca **Marşan-ha (Маршан-ха)**, kelime-
nin tam anlamıyla "Marşan Prens" manası taşır.[16, 135] Abhaz **Ma-
rış**, **Marışaa**'dan Megrelce Marşava, Abhaz **Marşan**'dan Megrelce
Marşania, **Marçan**'dan Gürcüce Marcana-dze, Marcana-şvili, Marca-
ni-şvili (karşılaştı-
rın: Ermenice Marcyan). Birçok yazar, Marşanlar'ı
Abhaz prens-soylu ailesi **Ğüardan**, **Ğüardanaa**'larla ilişkilendirir.
Bu aileden de Megrelce Vardan-ia, Gürcüce Vardani-s-dze (X. Yüz-
yılda bahsedilir) türemiştir. Vardani-şvili de Megrel hükümdar hane-
danı Dadiani'lere de dâhil edilir.[19, 108-109; 1,153-154] (bkz. yuka-
rıya).

Marçan - bkz. Marşan.

Marşankul - bkz. Marşan.

Marşanha (Маршанха) - bkz. Marşan.

Mariş (Марышь) - bkz. Marşan.

Masba, Mas-ıpa (Mas-oğlu) - Temelinde şahıs adı Mas, Masa[1, 108] vardır. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Masaa**, Abazaca **Masaraa, Masraa** (Maslar)'dır. Prens soylu bir ailedir. Abhazca **Ma-
saa**'dan Gürcüce Masa-dze, Masi-dze, Masa-şvili, Masia-şvili; Abaza-
ca **Masaraa**'dan Gürcüce Masara-dze, Masara-şvili; **Masraa**'dan
Masra-dze, Masra-şvili; Abhaz soyadı **Masba (Masaba)**'dan Gürcüce
Masabi-dze, Masabi-şvili, Mesabi-şvili.

Maşa (Mara), Maşua (Matya) [1, 316] - Abaza-Kabardey
Maşua[4, 179] (Mata-oğlu).[4, 179] Abhaz şahıs adı **Maşa**[30, 259; 1,
108]'dan türemedir. Bjeduğ topraklarında bir bölge ve nehrin adı

Mať'tır[4, 275]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Maťaa**, **Maťuaa**; Abazaca **Maťa-raa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz **Maťaa**'dan Gürcüce Mata-dze, Mata-şvili; **Maťua**'dan, Matua-dze, Matua-şvili; Abaza **Maťaraa**'dan Gürcüce Matara-dze, Matara-şvili [34, 420].

Matka (Abaza) (Matka-oğlu)[3,349] – Bu soyadın Abhazca çoğul versiyonu **Matkaa** (Matklar)'dan Megrelce Matkava, Gürcüce Matka-dze, Matka-şvili.

Mapa (Мапа), **Mapba** – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Mapaa**, Abazaca **Maparaa** (**Mamparaa**) (Mampalar)'dır. Abhaz **Mapaa**'dan Gürcüce Mapa-dze, Mapi-dze, Mapi-şvili; Abaza **Maparaa**'dan Gürcüce Mapari-dze, Mapara-şvili, Mapari-şvili; Abhaz **Mamparaa** / **Mampariaa**'dan, Megrelce Memporaia.

Maxaba/Maxa-ipa - **Maxba**, **Maxua**, Abazaca **Max** (Max-oğlu) [3, 349] - Gürcüce formu Maxaba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Maxaa**, **Maxuaa**; Sadzca **Maxdza** (**Maxza**); Abhaz-Abazaca **Maxar**, **Maxaraa**, **Maxareyaa** (Maxlar) (karşılaştırm: Abaza **Maxar**, Adige **Maxara** ile Mithridates Eupator'un oğlu **Maxar**'ın adı ve Naxar Geçidi yakınındaki **Maxar** nehri[1, 145]). Abhaz-Abaza **Maxlar**, prens-soylu bir aileyi temsil eder[34, 420, 421]. Abhaz soyadı **Maxaa**'dan Gürcüce Maxa-dze, Maxa-şvili; **Maxiaa**'dan Svanca Maxi-ani, Gürcüce Maxi-dze, Mahi-şvili; **Maxuaa**'dan Megrelce Maxua, Gürcüce Maxua-dze, Maxua-şvili; Abazaca **Maxar**'dan Gürcüce Maxari-dze, Maxari-şvili; **Maxaraa**'dan Gürcüce Maxara-dze, Maxara-şvili; Abhaz **Maxareyaa**'dan Abhaz-Megrel Maxaria (Oçamçıra bölgesinde Maxaria/Samaxaria köyü).

Maxaria - bkz. Maxaba; **Maxba**, bkz. Maxaba.

Maça, **Matça** (Мача), **Maçaba** - Abaza **Maçıgu**, Adige **Maşuko** (Maçoğlu).[34, 200, 397, 452, 454] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Maçaa**, **Maçar**; Abazaca **Maçaraa** (Maçlar)'dır. Abhaz prens ailesidir. Sülalenin adını taşıyan **Maçarıpş** köyü kelimenin tam anlamıyla "Maçovlar'ın Sınırı" manasındadır. Maça-nıxa "Maçlar'ın Kutsal Ala-

nı" ve Gulripş bölgesinde mevcut Maçara Nehri.[244, 280] Vahuşti **Maçaba-Maçabeli**'yi, **Açba**-Ançabadze soyadıyla ilişkilendirir ancak bu çok ikna edici değildir. Abhazca **Maçaa**'dan Gürcüce Maça-dze, Maçai-dze, Maça-şvili, Maçai-şvili; Abazaca **Maçaraa**'dan Gürcüce Maçara-dze, Maçari-dze, Maçara-şvili, Maçari-şvili. Abazaca **Maçigu**'dan (Onlar aynı zamanda **Ekzek** sülalesindendir. [3, 350]) Gürcüce Maçuga-dze; Adige **Maşuko** soyadından Gürcüce Maçuka-şvili türemiştir. Abhaz soyadı **Maçaba**'dan Maçaba-dze, Maçabi-dze, Maçabeli, Maçabli-şvili. Abhaz Krallığı döneminde Abhaz prensleri **Maçaba** – **Maçabeli**, Güney Osetya'daki Büyük Lexva nehrinin orta kesimindeki topraklara sahipti. Bu nedenle tüm Güney Osetya bölgesinin Gürcüce adı **Maçabeli/Samaçablo** (Maçabalar'ın/Maçabellerin Bölgesi) olarak bilinir.

Matsba, Mitsba (Matsoğlu), Abazaca **Matsba**[3,350] – Şahıs adı **Mats**[1,109; 30,261]'dan türemiştir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Matsaa**, Abazaca **Matsaraa, Mitsaraa** (Matslar). Asil bir ailedir. Abhazca soyadı formu **Matsaa**'dan Gürcüce Matsa-dze, Matsa-şvili; Abazaca **Matsaraa**'dan Gürcüce Matsara-dze, Matsari-dze, Matsara-şvili. Abhazca soyadı **Mitsaa**'dan Gürcüce Mutsa-dze, Mutsa-şvili; Abazaca **Mitsaraa**'dan Gürcüce Mutsari-dze, Mutsara-şvili. Abhaz soyadı formları **Matsba (Matsıba)**'dan Gürcüce Mitsubi-dze; **Mitsba, Mitsıba**'dan Gürcüce Matsubi-dze, Mutsubi-dze (karşılaştırın: Nutsubi-dze).

Magudzba, Maguidzba (Магəызба) - bkz.[1, 191, 316], Guadzba, Gudzba.

Mikaba, Mkaa (Мқаа), Mkayaa (Мқаһаа), - bkz. s. 229.

Mikanba, Mkanba (Мқанба) (Mkanoğlu) – Şahıs ismi **Mkan**[1, 109; 30, 264]'dan türemedir. Abhazca soyadı çoğul formu **Mkanaa** (Mkanlar)'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Mkanaa**'dan Gürcüce Mikana-dze, Mikana-şvili, Mikanbaya türemiştir.

Mkialba, Mkelba (Мкѡалба), Abazaca **Makel (Макѡал)** [3, 444] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mkelaa (Мкѡалаа)**, Abazaca **Makiar, Maker (Макѡар)**'dır.[3, 343, 344] Soylu sınıftan bir ailedir. Gagra bölgesindeki Mkelrıpş (Мкѡалрыпшь) köyü[40, 186], Gudauta bölgesindeki Xuap köyünde Mkelrxua (Мкѡалрхѡа) [40, 277] aynı kök ismi taşır. Abhaz **Mkelaa (Мкѡалаа)**'dan Gürcüce Mikela-dze, Mikela-şvili; Abazaca **Maker (Макѡар)**, **Makeraa**'dan Gürcüce Makera-dze (karşılaştırm: Makela-dze) Makeri-dze, Make-lidze, Makira-şvili; Abhazca soyadı **Mkelba**'dan Megrelce Mikelbaya.

Mkaa (Мқаа) - bkz. 229.

Mkuab (Мкѡаб) - bkz. Amkuab.

Mukba, Muikba (Мыкѡба), Abazaca **Mikua (Мыкѡа)** (Muk-oğlu)[3, 354] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mikuaa (Мыкѡаа)**, Abazaca **Mikuaraa** (Muklar) (karşılaştırm: Miuku (Мыкѡ) köyü ve Muiknıxa Tarınağının adı). Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Mikuaa**'dan Gürcüce Muka-dze, Muka-şvili, Muku-dze; Abazaca **Mikuaraa**'dan Gürcüce Mukura-dze, Mukra-dze, Mukri-dze. Abhaz soyadı **Muikba**'dan Gürcüce Mukuba-dze.

Musba, Mısba (Мысба) (Misoğlu) – Şahıs adı **Mısa**[1, 131]'dan türemedir (karşılaştırm: **Mısır-ıpa**)[1, 317]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mısaa**, Abazaca **Mısraa**'dır. Soylu bir aile olup Abhazya'da nesli tükenmiştir. Soyadı, Gudauta bölgesindeki Mısra (Müsera) köyü ve nehrinin adında korunmuştur. Abhaz soyadı **Mısaa**'dan Gürcüce Musa-dze, Musi-dze, Musa-şvili, Musi-şvili; Abhaz-Abazaca'dan **Mısraa**, **Mısaraa**'dan Gürcüce Musra-dze, Musara-dze, Musari-dze, Museri-dze, Musara-şvili. Abhaz soyadı **Mısba**'dan Gürcüce Musaba-dze.

Mutsba, Mitsba (Мыцба) - bkz. Matsba.

Mtsaa, Mtzaa (Мцаа), Abaza **Mtsaraa (Mtzaraa)** - Soyadı Gudauta bölgesindeki **Mtsara (Mtzara)** köyünün adında korunmuştur.

Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Mtsaa (Mtzaa)**'dan Gürcüce Mtsa-dze, Mtsa-şvili; Abazaca **Mtsara (Mtzara)**'dan Gürcüce Mtsari-dze, Mtsara-şvili, Mtsaria-şvili.

Mtzara (Mṭṛapa), Mtsara - bkz. Mtsaa, Mtzaa (Mṭṛaa).

Mşüal (Mṣṣal), Mşüalba – Bu soyadın çoğul formu **Mşüalaa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Mşüalaa** formundan Megrelce Mişelia, Gürcüce Mişveli-dze, Mişvela-dze, Mişela-şvili, Svanca Mişveli-ani [34, 422]. Agu-Bedia köyünde (Tkuarçal bölgesi) **Mşüal** yerleşim yeri ve **Mşüal abaa** (Mşüal kalesi) mevcuttur [40, 532, 534].

Mıza, Mızba - Abhaz-Abaza şahıs adı **Mız, Mıza**'dan türemedir [1, 110; 30, 267]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mızaa**, Abazaca **Mızaraa**'dır. Abhazy'a'da nesli tükenmiştir. Abhazy'a toponimisinde Tkuarçal bölgesindeki **Mızıkuara** (Mız çayı), **Mızışxa** (Mız dağı)'da yer alır [40, 483, 559]. Abhazca **Mızaa**'dan Gürcüce Muza-dze, Muz-şvili; Abazaca **Mızaraa**'dan Gürcüce Muzara-dze, Muzari-dze, Muzara-şvili. Abhaz soyadı **Mızba**'dan Gürcüce Muzabi-dze.

Mıma, Mımba – Şahıs adı **Mıma**'dan türemiştir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mımaa**, Abazaca **Mımraa** (Mımlar)'dır. Abhazy'a'da **Mıma**ların nesli tükenmiştir. Soyad, Gürcüce formunda Mumba-dze olarak korunmuştur. Abhaz soyadı **Mımaa**'dan Gürcüce'de Muma-dze, Mumu-dze, Muma-şvili, Mumu-şvili; Abazaca **Mımraa**'dan Gürcüce Mumra-dze; Abhazca **Mımba**'dan Gürcüce Mumba-dze.

Mırba – Kişi adı **Mır**'dan türemiştir.[1, 110] Bu soyadın çoğul formu **Mıraa**'dan Gürcüce Mura-dze, Muri-dze, Mura-şvili; Abhaz soyadı **Mırba**'dan Gürcüce Murabi-dze, Murabi-şvili.

Mısba - bkz. Musba.

Nadzba (Haзба), Nazba (Haзба) (karşılaştırm: Nasba) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Nadzaa**, Abazaca **Nadzraa** (Nadzlar). Abhazca **Nadzaa**'dan Gürcüce Nadza-dze, Naza-dze, Nazi-dze, Noza-

dze, Nadza-şvili, Naza-şvili; Abazaca **Nadzaraa**'dan Gürcüce Nadza-ra-dze, Nazara-şvili. Abhaz soyadı **Nadzba**'dan Gürcüce Nadibai-dze, Naziba-dze, Nasiba-dze, Nasba-şvili.

Nazarba - s. 229.

Nakaş, Şapsığ **Nakaşey**, Abhazca **Nakaşia** (Nakaş)[1,240] – Bu soyadın çoğul formu **Nakaşaa** (Nakaşlar)'dır. Gürcüce'de Nakaşa-dze, Nakaşi-dze, Nakaşa-şvili (karşılaştırm: **Nakaş**, Rusya ve Kazakistan'da **Makaş** ve **Nakaşov**).

Nakoba (**Nakuaba**), **Nakobia/Nakopia** (**Накопия**) - Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Nakua/Naquaa** (**Накәәа?**), Abazaca **Nakuraa** (Nakurlar). Gürcüce formu Nakoba-dze, Nakoba-şvili olarak korunmuştur. Abhazca **Nakuaa**'dan Gürcüce Nakua-dze, Nakua-şvili; Abazaca **Nakuraa**'dan Gürcüce Nakura-dze, Nakuri-şvili; Abhaz soyadı **Nakoba**'dan Şapsığ **Nakobey**; Megrelce Nakopia, Gürcüce'de Nakoba-dze, Nakobi-dze, Nakoberi-dze, Nakoba-şvili; Gürcistan'da asil bir ailedir. (**Nakobey**, Karşılaştırm: **Anakopia** (**Анакопия**) Yeni Afon'da dağ ve kale). bkz. Makaba.

Namba (karşılaştırm: **Nanba**) - Abhaz-Abazaca soyadın çoğul formları Abhazca **Namaa**, Abazaca **Namaraa**'dır. Gürcüce'de Namba-dze, Nambidze olarak korunmuştur. Abhazca **Namaa**'dan Gürcüce Nama-dze, Nami-dze, Nami-şvili; Abazaca **Namaraa**'dan Gürcüce Namara-dze, Namari-dze, Namora-dze, Namora-şvili. Abhaz soyadı **Namba**'dan Gürcüce Namba-dze, Nambi-dze.

Nanaba, Nanba - bkz. Ananba.

Nanba - bkz. Nanaba.

Napsa, Napşa (Abazaca) – Abhazca **Apsa**[3, 355] (bkz. Apsa); Abazaca **Napsa**, Adigece **Napsa**[3,355], Gürcüce Napsa-dze (Abhaz katolikosu – XVII. yüzyıl, Türkçe metinlerde Napsa-dze, Gürcüce'de Nepsa-dze, bozulmuş formu Nems-a-dze).

Nar, Narba - Abhazca şahıs adı **Nar**'dan türemedir [1, 110]. Bu

soyadın çoğul formları Abhazca **Naraa**, **Narua**, Abazaca **Nara-
raa**'dır. Abhazca **Naraa**'dan, Svanca Nari-ani, (Samtşe-Cavaheti'de
Nariani bölgesi) Gürcüce Nara-dze, Nari-dze, Nara-şvili, Nari-şvili;
Narua'dan Narua-dze, Narua-şvili; Abazaca **Nararaa**'dan, Gürcüce
Narari-dze. Abhaz soyadı **Narba**'dan Gürcüce Naraba-dze, Nariba-
dze, Nariba-şvili.

Nartba (Нартба) / **Nart**, Abazaca **Nart**, Abazaca-Adıgece **Narti-
ku**, **Nartuq** (Нартыкə) (Nartoğlu) – Bu soyadın Abazaca çoğul
formu **Nartaa** (Nartlar), Megrelce Nartia, Gürcüce'de Narta-dze, Nar-
ti-dze, Narti-şvili, Narta-şvili, (karşılaştırm: **Nartlar**, Nart destanının
kahramanı).

Nasba (karşılaştırm: **Nazba**) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca
Nasaa, Abazaca **Nasraa** (Naslar). Abhazca **Nasaa**'dan Megrelce Na-
saya, Gürcüce Nasa-dze, Nasi-dze, Nasa-şvili; Abazaca **Nasraa**'dan
Gürcüce'de Nasra-dze, Nasri-dze, Nasra-şvili; Abhaz soyadı **Nas-
ba**'dan Gürcüce Nasiba-dze. Abhaz-Abazaca **Nasra**'dan, Bagrationi
hanedanı prensinin adı ve Tao-Klarceti yöneticisi Guaram'ın adıyla
karşılaştırılabilir. İsim, Arapça **Nasra** ile de benzerlik gösterir.

Nataba – Bu soyadın çoğul formları **Nataa**, **Nataraa**'dır. Soylu
bir aile olup Abhazy'a'da nesli tükenmiştir. Gürcüce formu Nataba-dze
olarak korunmuştur. Şahıs adı Nata, Natbey'den gelir. [30,271]). Ab-
hazca **Nataa**'dan Megrelce Natia (?), Gürcüce Nata-dze, Nata-şvili;
Nataraa formundan Gürcüce Natara-dze, Natara-şvili; Abhaz soyadı
Nataba'dan Gürcüce Nataba-dze, Nataba-şvili.

Neyba, Abazaca **Niypa**[3, 357] – Bu soyadın çoğul formları Ab-
hazca **Neyaa**, Abazaca **Neyraa**. Gürcüce formu Neba-dze, Neiba-dze
olarak korunmuştur. Abhazca **Neyaa**'dan Gürcüce Nea-dze, Nei-şvili;
Abazaca **Neiraa**'dan Gürcüce Nera-dze, Nera-şvili. Abhaz soyadı **Ne-
iba**'dan Gürcüce Neiba-dze, Neba-dze, Nebey-dze, Neba-şvili.

Nija, **Nija** (Ныжѧ) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Nijaa**,
Abazaca **Nijara**, **Nijaraa**'dır. Soylu bir aile olup Abhazy'a'da nesli tü-

kenmiş, Türkiye diasporasında korunmuştur. Temelde Abhazca çocuk adıdır. (karşılaştırın: **Nija, Jija, Kuja, Pija, Çija** vb.) Abhazca **Nija**'dan Gürcüce Nija-dze, Nija-şvili; Abazaca **Nijara**'dan Gürcüce Nujara-dze, Nujira-dze; Abhaz-Abazaca **Nijara**'dan Gürcüce Nijara-dze, Nijara-şvili.

Nikaba – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Nikaa**, Abazaca **Nikaraa**'dır. Abhazy'a'da **Nikaba** sülalesinin nesli tükenmiştir. Gürcüce formu Nikaba-dze olarak korunmuştur. Abhazca **Nikaa**'dan Gürcüce Nika-dze, Nika-şvili; Abazaca **Nikaraa**'dan Gürcüce'de Nikara-dze, Nikari-dze, Nikara-şvili; Abhaz soyadı **Nikaba**'dan Gürcüce'de Nikaba-dze, Nikabi-dze.

Nikuba, Nukba - Abhaz şahıs adı **Nikua**'dan türemiştir.[1, 111] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Nikuaa, Nikuua**, Abazaca **Nikuraa, Nikuraa**. Abhazca **Nikuua**'dan Gürcüce Nuka-dze, Nuki-dze, Nuka-şvili; **Nikuua**'dan Nikua-şvili; Abazaca **Nikuraa**'dan Gürcüce'de Nukra-dze, Nukri-dze, Nukra-şvili, Nukri-şvili. Abhazca **Nikuba**'dan Gürcüce Nikuba-dze.

Ninua (Ninuba) – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Ninuua**, Abazaca **Ninaraa**. Gürcüce formu Ninoba-dze olarak korunmuştur. Abhazca **Ninuua**'dan Megrelce Ninu, Gürcüce Ninu-dze, Ninu-şvili; Abazaca **Nina-raa**'dan Gürcüce'de Ninara-dze, Ninari-dze. Abhaz soyadı formu **Ninuba**'dan Gürcüce'de Ninoba-dze.

Nouba[1, 318] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Nouaa**, Abazaca **Nouraa**'dır. Abhazca **Nouaa**'dan Gürcüce Nova-dze, Novi-dze, Nova-şvili; Abazaca **Nouraa**'dan Gürcüce Nora-dze, Nori-dze, Nora-şvili. Abhaz soyadı **Nouba**'dan Gürcüce Noba-dze.

Nua (Anua)[3, 358] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Nuaa**, Abazaca **Nuraa**'dır. Abhazca **Nuaa**'dan Gürcüce Nua-dze, Nua-şvili, Abazaca **Nuraa**'dan Gürcüce Nura-dze, Nuri-dze, Nura-şvili, Nuri-şvili.

Nıdzba/Nıtsba (karşılaştırm: **Mıtsba**) – Bu soyadın çoğul formları Sadzca **Nıdza**, Abhazca **Nıtsaa**, Abazaca **Nıtsaraa**’dır. Abhazca **Nıtsaa**’dan Gürcüce Nutsa-dze, Nutsi-dze, Nutsa-şvili; Abazaca **Nıtsaraa**’dan Gürcüce Nıtsara-dze, Nıtsari-dze. Abhaz soyadı **Nıtsba**’dan Megrelce Nutsuba, Gürcüce’de Nutsuba-dze, Nutsubi-dze, Nutsubi-dze.

Ozba, Uzba (Ozoğlu/Uzoğlu) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Ozaa, Uazaa**, Abazaca **Ozraa**’dır. Asil bir aile olup yaşam alanları Eşera köyü, kalsie ve Uazabaa köyüdür. Abhazca soyadı formu **Ozaa/Uazaa**’dan Gürcüce Oza-dze, Ozi-dze, Ozi-şvili; Abhaz-Abazaca **Ozaraa**’dan Gürcüce Ozara-dze, Ozari-dze, Ozara-şvili, Azara-şvili; Abhaz soyadı **Ozba (Vozba)**’dan Megrelce Ozba, Gürcüce Ozba-dze, Uzba-dze. (Bkz. Vozba, Auazba, Uazba).

Onaba [1, 232, 318], **Vanaba, Uanaba**[1, 334], Abazaca **Ona (Onov)**. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Onaa, Unaa (Uanaa)**, Abazaca **Unaraa**, Sadzca **Uandza, Undza**. Abhazca **Onaa**’dan Svanca Onia-anı, Gürcüce Ona-dze, Ona-şvili; **Unaa**’dan Gürcüce Una-dze, Una-şvili; **Uanaa**’dan Gürcüce Vana-dze, Vani-dze, Vana-şvili, Vani-şvili; Abazaca **Unaraa**’dan Unara-dze, Unari-dze, Unari-şvili; Sadz **Undza**’dan Gürcüce Unza-dze.

Orba - (karşılaştırm: **Urba**) Gürcüce formu Orbeli olarak korunmuş gibi görünüyor. Asil bir ailedir. Abhazy’da nesli tükenmiştir. Soyadı çoğul formu **Oraa** (Orlar). Abhazca **Oraa**’dan Gürcüce Ora-dze, Ora-şvili; Abhazca **Orba**’dan Gürcüce Orbeli, Ermenice Orbeliyani. Bkz. Aurba, Urba.

Otarba, Otırba (Otrba), Uatrba[1, 252, 318] - Soyadı çoğul formları Abhazca **Utaa**, Abhaz-Abazaca **Otraa** (Bkz. kişi adı Uta).[30, 304] Gürcüce’de Uta-dze, Uti-dze, Uta-şvili / Ota-dze, Oti-dze, Ota-şvili, Oti-şvili; Abhaz-Abazaca **Uataraa, Otraa**’dan Gürcüce’de Otara-dze, Otari-dze, Otara-şvili, Otari-şvili.

Pagua (Пагәа), Pağua (Пагәа), Abazaca **Pagua**[3, 358], Adıgece

Pagua[4, 182] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Pagaa**, **Pağaa**, Abazaca **Pagaraa** / **Bagaraa**. Abhazca **Pagaa**’dan Megrelce Pagava, Gürcüce Paga-dze, Paxa-dze; **Pagua**’dan Pagua-şvili, Bagu-şvili [34,405]; Abazaca **Pagara**’dan Gürcüce Pagara-dze, Bagara-dze, Pagari-dze; **Bagra**’dan Bagra-dze (bkz. Abagba, Bagba; Bagu, Baguaa).

Paguaa (Пагәаа), **Pağuaa** (Пағәаа) - bkz. Pagua.

Palba (Палба) [1, 318] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Palaa** (Палба), **Paleyaa** (Паленаа), Abhaz-Abazaca **Palaraa**’dır. Asil bir ailedir. Abhazca **Palaa**’dan Gürcüce Pala-dze, Pala-şvili; **Paleya**’dan Megrelce Palia, Gürcüce Palia-şvili (karşılaştırm: Ermenice Palyan); Abhaz-Abazaca **Palaraa**’dan Gürcüce Palara-dze, Palari-dze.

Panda (Панда), **Pandaria** (Пандариа) (karşılaştırm: Pantia), Sadzca **Pandza** (Панза) – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Pandaa**, **Pandzaa**, Abazaca **Pandaraa**, **Pandareyaa**’dır. Abhazca **Pandaa**’dan Gürcüce’de Panda-dze, Panda-şvili; Abazaca **Pandaraa**, **Pandareyaa**’dan Abhaz-Megrelce Pandaria[1, 319], Gürcüce Pandari-dze, Pandara-şvili.

Papba (Папба)[1, 318] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Papaa**, Abazaca **Paparaa**’dır. Gulripş bölgesindeki Tzabal köyünde **Papaa** (Папаа) soyadıyla, Mgudzırxua köyünde ise **Papçüa** (Папцәа) soyadıyla mevcuttur. Gudauta bölgesinde Papaa raşta (Papaların toprağı) ve benzeri yeradları mevcuttur. Soylu bir ailedir. Abhazca **Papaa**’dan Megrelce Papava, Gürcüce Papa-dze, Papi-dze, Papa-şvili; Abazaca **Paparaa**’dan Gürcüce Papara-dze, Papara-şvili, Papra-şvili.

Papua – Şahıs adı **Pap**, **Papu**’dan türemiştir.[30, 275] Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Papuaa**, Abazaca **Papuraa** (Paplar)’dır. Abhazca **Papuaa**’dan Gürcüce Papua-dze, Papava-dze, Papua-şvili; Abazaca **Papuraa**’dan Papuri-dze, Papura-şvili.

Pateyba (Патеиба), Sadzca **Patey-ipa**[57, 159] – Şahıs adı **Patey**’den türemedir.[30,275] Bu soyadın çoğul formu **Pateyaa**’dır. Soy-

lu ailelerdendir.[57, 159] Abhazca **Patey**, **Pateyaa**'dan Gürcüce Pati-dze, Patei-şvili, Pati-şvili, Patia-şvili.

Paşba (Пашба)[1, 319] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Paşaa**, Abazaca **Paşraa** (Paşlar)'dır. Abhazca **Paşaa**'dan Gürcüce Paşa-dze, Paşi-dze, Paşa-şvili; Abazaca **Paşaraa**'dan Gürcüce Paşara-dze.

Pemba (Пемба) (karşılaştırın: Pamba)[1, 318, 319] – Bu soyadın çoğul formu **Pemaa**'dan Gürcüce Pema-dze, Pema-şvili; Abhazca **Pemba**'dan Gürcüce Pemba-dze.

Rabba, Rapba – Şahıs adı **Rap**'dan türemedir.[1, 112] Bu soyadı Gürcü formlarda Rabba-dze, Rapa-dze olarak korunmuştur. Soyadın varyantları Abhazca **Rabaa**, **Rapaa**, Abazaca **Rabaraa**'dır. Abhazca **Raba**'dan Megrelce Rabaya, Gürcüce Raba-dze, Rabi-dze, Raba-şvili, Rabi-şvili; **Rapaa**'dan Megrelce Rapava, Gürcüce Rapa-dze; Abazaca **Rabaraa**'dan Gürcüce Rabari-dze.

Rastaa, Rstaa (Arstaa) - Abazaca **Rastaa**, **Rısta** (İkinci aile adları **Naş**'dır.) [3, 361, 362], Kabardey-Çerkesçe **Rasta**[4, 189] Şahıs ismi **Rasta**'dan türemiştir.[1, 112; 30, 281] Abhazca **Rastaa**'dan Megrelce Rastobaya (Abhazca Rastouba'ya benzer).[1, 261] Gürcüce Rasta-dze, Rosta-dze, Rasta-şvili; Abhaz soyadı formu **Rıstaa**'dan Gürcüce Rusta-dze, Rusta-şvili. Abhaz soyadı **Arstaa**'dan Megrelce ve Rusça aktarımı Aristava.

Rastouba - bkz. Rastaa.

Raxba – Şahıs ismi **Raxa**'dan türemiştir. Bu soyadın çoğul formuları Abhazca **Raxaa**, Abazaca **Raxraa** (Raxlar)'dır. Bu soyun Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhazca **Raxaa**'dan Gürcüce Raxa-dze, Raxa-şvili, Raxi-dze, Raxi-şvili; Abazaca **Raxaraa**'dan Gürcüce Raxari-dze. Abhazca soyadı **Raxba**'dan Gürcüce Raxiba-dze (?).

Ratsba, Ratsaa – Gürcüce Ratsa-dze, Ratsi-dze.

Reyzba (Рейзба) [1,241] – Bu soyadın çoğul formu **Reyzaa**'dır. Abhazca soyadı **Reyzaa**'dan Gürcüce Reza-dze, Rezi-dze, Reza-şvili,

Rezi-şvili.

Riyba (Риѳа), Abazaca **Rira (Рира)**. (Abaza Riraların **Quança** sülalesiyle aynı kökenden geldikleri kabul edilir.[3, 362]) – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Riaa**, Abazaca **Riraa**’dır. Abhazca **Riaa**’dan Gürcüce Ria-dze, Ria-şvili; Abazaca **Rira**’dan Gürcüce Riri-dze. Abhaz soyadı **Riyba**’dan Gürcüce Riba-dze, Riba-şvili.

Saba (Gürcüce Saba-dze formunda korunmuştur) - Abhazca soyadın çoğul formları **Saa**, Abazaca **Saara** (Saalar)’dır. Abhazca **Saa**’dan Gürcüce Saa-dze, Saa-şvili; Abazaca **Saraa**’dan Gürcüce Sara-dze, Sari-dze, Sarai-şvili. Abhaz soyadı **Saba**’dan Gürcüce Saba-dze, Sabi-dze, Saba-şvili, Sabi-şvili. (karşılaştırm: **Saaba-dze** (Büyük Muravi Yosif Tbileli Saabadze’nin Hayatı).

Sabba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Sabaa**, **Sabuaa**, Abazaca **Sabra** (Sablar). Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhazca **Sabaa**’dan Gürcüce Saba-dze, Sabi-dze, Saba-şvili, Sabi-şvili; **Sabuaa**’dan Gürcüce Sabua-dze, Sabua-şvili; Abazaca **Sabraa**’dan Gürcüce Sabra-dze, Sabri-dze, Sabra-şvili. Abhazca soyadı **Sabba**’dan Gürcüce Sabba-dze, Sabba-şvili. Bkz. Asabba/Asabua.[34,402]

Sabekia[1, 321] - bkz. Apagia-ıpa (Аѳаѳа-ıѳа).

Sagaba, Sakaba - Gürcüce soyadı formlarında Sagaba-dze, Saka-ba-dze olarak korunmuştur. Temelde şahıs ismi **Saga/Saka (Cara//Сака)**’dan türetilmiştir.[30, 283] Muhtemelen Türkçe kökenli Saga "Aydınlık", "Parlak" anlamındadır. Bundan türetilen "Sagov", "Sakov", "Sagin" gibi soyadları Rusya’da yaygındır. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Sagaa/Sakaa**, **Sagiaa**; Abazaca **Sagaraa/Sakaraa**, **Sagiraa**. Soylu bir ailedir. Abhazca soyadı **Sagaa**’dan Gürcüce Saga-dze, Sagi-dze, Saga-şvili, Sagi-şvili (Fonetik varyantlar Abhazca **Sagaa**’dan Gürcüce Saga-dze, Sagi-dze, Sagi-şvili); Abazaca **Sagaraa**’dan (karşılaştırm: Abhazca ‘Sagaria’) Gürcüce Sagara-dze, Sagi-ra-dze; **Sagiraa**’dan (bkz. ‘Amaan’) Gürcüce Sagiri-dze, Sagira-şvili, Sagari-şvili. Varyant formları Abhazca **Sakaa**’dan Gürcüce Saka-dze,

Saka-şvili (Saaka-şvili ?); Abazaca **Sakaraa**'dan Gürcüce Sakara-dze, Sakara-şvili, Sakira-dze, Sakira-şvili, Sakari-şvili (Fonetik varyantlar Şagira-dze, Şagira-şvili. karşılaştırın: Kabardeyce **Şagirov**, Abhazca Şakirba, Şikirba). Abhazca soyadı formları **Sagaba**'dan Gürcüce Sagaba-dze; **Sakaba**'dan Sakabi-dze.

Bilindiği gibi 13. Yüzyıla ait anonim bir Gürcü kronik olan "*Tarih ve Taç Giyenlerin Övgüsü*"nde, Abhaz prensleri Vardanidze (**Vardan**) Amaneli (**Amaan**) ve Kutaisi (Abhaz) Başpiskoposu Sagiri-dze (**Sagir**, bkz. yukarıda), Kraliçe Tamar'ın 1184 yılındaki taç giyme töreninin başlıca katılımcıları olarak anılmaktadır. Bkz. Amaan, Vardan.

Saginba - Temelde Türkçe **Sagin**'den türemedir. (**Saga**'dan, bkz. Sagaba). Bu soyadın çoğul formu **Saginaa**'dır. Prens sülalesidir. Abhazca soyadı formu **Saginaa**'dan Megrelce Saginava, Gürcüce Sagina-dze, Sakina-dze, Sakina-şvili.

Sağaria (Саҥариа)[1, 321] - bkz. Sagaba, Sakaba.

Sadzba (Саҟба) - Abhaz-Abaza toplumu **Sadzaa** adından türetilmiştir. Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Sadzaa**, **Sadzua**, Abazaca **Sadzaraa** (Sadzlar)'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Sadzaa**'dan Gürcüce Saza-dze, Saza-şvili, Sadza-şvili; **Sadzua**'dan Sadzua-şvili; Abazaca **Sazaraa**'dan Sazara-dze, Sazari-dze. Abhazca soyadı **Sadz**, **Sadzua**'dan Gürcistan'ın Ahıska bölgesindeki Sadze-li köyünün adı ve Abhazya'nın kuzeyindeki **Asadz** bölgesi.[41, 201; K-1]

Salakaya, **Salakeya**, **Salaqeya** (Салакена), Abazaca **Salokraa** (Saloklar); Adıgece **Soloku**, **Soloqu** (Солокы), **Soloxu**. Burada son ek **kua**, **qua** (кәа) «oğul» ve «ey» iyelik ekidir.[4,111] Bu sözcük **Şakar**'dan yani "Şeker"den gelir. Abhazya'da **Salakaya** soyadını taşıyanlar aynı zamanda 'Şakar ipaçüa' (Şeker oğulları) adıyla da bilinir. Abhazca formu **Salakeyaa**'dan Megrelce Salakaya, Gürcüce Salaka-dze, Saloka-dze, Salaka-şvili; Abhaz-Adıge formu **Solokua**'dan Gürcüce Salukva-dze, Solukva-dze, Soloka-şvili; Abazaca **Solokraa**'dan Gürcüce Solukra-dze.

Samba (karşılaştırm: Sanba) (Samoğlu) – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Samaa**[1, 321], Abazaca **Samaraa** (Samalar)’dır. Soylu bir aile olup Gulripş vilayetinin Tzabal bölgesindeki **Samaa** köyünde mevcuttur. Abhazca **Samaa**’dan Gürcüce Sama-dze, Sami-dze, Sama-şvili; Abazaca **Samaraa**’dan Gürcüce Samara-dze, Samari-dze. Abhaz soyadı **Samba**’dan Gürcüce Samba-dze.

Samxaba - bkz. s. 228.

Sanba (Санба) (Sanoğlu)[1,321] – Bu soyadı çoğul formları Abhazca **Sanaa (Санаа)**[1, 321], Sadzca **Sandzaa (Сандзаа)** [57, 106], Abazaca **Sanaraa (Санараа)**’dır. Soylu bir ailedir. **Sanaa** adı Sandripş, Sanripş (Sanların kenarı) köyünün adıyla bağlantılı olup Tsandripş ile karıştırılmamalıdır.[40, 199] Abhazca **Sanaa**’dan Megrelce Sanaya, Gürcüce Sana-dze, Sani-dze, Sana-şvili, Sani-şvili; Abazaca **Sanaraa**’dan Gürcüce Sanara-dze (karşılaştırm: Saniki-dze), Sanari-dze, Sanara-şvili. Abhaz soyadı **Sanba**’dan Gürcüce Sanaba-dze, Sanabi-dze.

Siba - bkz. s. 230.

Sida (Сида), Sidba (Сидба) (Sidoğlu) –Gürcüce formu Sidba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Sidaa**, Abazaca **Sidraa**; Abhaz-Abaza soylu ailesi **Marşan** soyadının bir kolu olarak kabul edilir [1, 321; 3, 362]. (Gal bölgesinde kıyı bölgesinde **Sida** köyü mevcuttur). Abhaz soyadı **Sidaa**’dan Gürcüce Sida-dze, Sida-şvili; Abhaz soyadı **Sidba**’dan Gürcüce Sidba-dze.

Smır, Smırba, Smır – Bu soyad Abazaca **Smıraa**, **Smıraa**’dan geliyor gibi görünmektedir. Soyadın çoğul varyantları Abhazca **Simaa**’dan Gürcüce Suma-dze, Sumi-dze, Suma-şvili; Abazaca **Smıraa**, **Smıraa**’dan Gürcüce Sumara-dze, Sumari-dze; **Smıraa** formundan Gürcüce Smura-dze, Smura-şvili. Abhaz soyadı **Simba**’dan Gürcüce Sumba-dze.

Sakanıa (Саканиа) - Şapsığ **Sakaney**’e benziyor. Burada ‘Sakan’

temeli Türkçe olarak kabul edilir. **Sakan** soyadı yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Abhazca **Sakanaa**, **Sakaniaa**'dan Gürcüce'de Sakana-dze, Sakani-dze, Sakana-şvili.

Siyba - bkz. s. 230

Simba - bkz. Smır, Smırba.

Taaba, **Taba**, Abazaca **Taw**[3, 368] – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Taa**, Abhaz-Abazaca **Tareyaa**, Abazaca **Taara**, **Tawa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Taa**'dan Gürcüce Taa-dze, Taidze, Taa-şvili; Abhaz-Abaza **Tareyaa**'dan Megrelce Taria, Toria, Gürcüce Taria-dze, Taria-şvili; Abazaca **Taara**'dan Gürcüce Taara-dze, Tari-dze, Tori-dze, Taara-şvili; **Tawaa**'dan Gürcüce Tava-dze. Abhaz soyadı **Taaba**'dan (Abhazya'da nesli tükenmiştir) Gürcüce Taba-dze, Tabi-dze, Taba-şvili; Abazaca **Tabaraa**'dan Gürcüce Tabara-dze, Tabari-dze; **Tabua**'dan Gürcüce Tabua-dze. Bkz. Ataba.

Tam, **Tamba**, **Tambiy**[1, 322; 3, 364-366] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Tamaa**, Abazaca **Tamraa** (Tamlar)'dır. Köklü Abhaz-Abaza topluluklarındandır. [3, 364] Asil bir ailedir. Abhazca **Tamaa**'dan Gürcüce'de Tama-dze, Tami-dze, Tama-şvili; Abazaca **Tamaraa**'dan Gürcüce Tamara-dze, Tamari-dze, Tamara-şvili. Abhazca **Tamba**'dan Gürcüce Tamba-dze, Abhazca **Tambiy**'den Abhaz-Megrelce Tambia. Abazaca **Tambiy**'i L. Lavrov "Tamov Prensi" olarak çevirir. Tamba, Tambiy sülaleleri aynı zamanda **Nartaa**'dır.[3, 365]

Eski Abhaz-Abaza topluluğu **Tam** adıyla bağlantılı olarak, Taman yarımadası ve Temrük şehri adı dikkat çekmektedir. Bu yarımada Kuban Nehri'nin ağzında yer almaktadır.

Edebiyatta Taman adının etimolojisi için çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Adigece 'temen' (bataklık) sözcüğü Türkçe 'taman', 'taban' (ayak tabanı), (oyuk) özel isim Taman'dan türemiştir. [96, 201; 44, 331]

Ancak Taman oldukça eski bir coğrafi isim gibi görünüyor. Kökeni, antik Azak Denizi'nin adı olan 'Temerinda' ile akrabadır. Bunların temeli 'Tam/Tem', büyük olasılıkla eski Abhaz-Abaza topluluğu Tam'ın bir göstergesi olabilir. Bu soyadı formunda Abazaca **Tamraa**, Abhazca **Tamar** (bkz. Temer-inda). Abhaz-Abaza **Tam**, **Tamar**'dan türeyen Adıge soyadı **Tamruuq (Тамрыкə)** (Tamrı+qu veya Temrı+ku) açılımına sahip **Temrük**, kelimenin tam anlamıyla "Tamroğlu" veya "Tamoğlu" anlamındadır. Buradan Kuban Nehri'nin ağzındaki Temrük şehrinin adı gelir, eski yazarlar tarafından daha önce Tiramba olarak adlandırılırdı (bu konuda aşağıya bakınız).

Tam etnonim temeli, Taman Körfezi kıyısında bugünkü Taman şehri yakınlarında bulunan eski Tamatarxa şehrinin adında da görülmektedir. Tamatarxa adı bize göre biraz bozulmuş bir forma sahiptir. Bunun orijinali 'Tamadzarxa' olabilir. Abhaz-Abaza dilinde "Tam sahili ovası" anlamını verir: **Tam+adzarxa**, burada **adzarxa** "sahil ovası" demektir.

Görünüşe göre 'Tam' etnonimi, eski Tamatarxa'nın yerini alan 'Tmutarakan' adında da temsil edilmektedir. İkincisi, Rus kroniklerinde X. yüzyılda bir Rus prensliğinin merkezi olarak ortaya çıkar. Rusça ifadesi Tmutarakan'da, orijinal **Tamı-tarakan** (Karşılaştırm: Adıgece 'Tam-tarakay') olarak görülmelidir. Burada ilk kısım 'Tam-ı' etnonimi ikinci kısım ise 'tarxan' muhtemelen bir Türk hükümdar ünvanıdır. Bu da Kerç Yarımadası'nda 'Tarxan Burnu', 'Tarxan Tepele-ri' şeklinde bir toponim olarak karşımıza çıkar.[64, 202, 203; 257, 431]

Eski Abhaz-Abaza topluluğu **Tam** adına (soyadı formları **Tamar**, **Tamraa**, **Tamaa**) Tram etnonim formu da bağlanabilir[3,372] (Burada "r" bir ek olabilir veya **Tram**, **Tamar**, **Tamr** "Tamlar"dan türemiş olabilir). İkincisi yani **Tram**, geçmişte tüm Kafkasya'da tanınan at yetiştiricileri olan ünlü bir Abaza soylu ailesinin adıdır.[3, 373; 42, 259; 9, 223].

Abhaz-Abaza kabilesi **Tram** (Tam) adıyla büyük olasılıkla Strabon'un bir şehir veya kale adı olan Tiramba (günümüzde Temrük) arasında bir bağlantı vardır. Bu yer, Antikita Nehri'nin ağzında bulunur ve Ptolemy'nin Attikita'sına (Kuban Nehri'nin kuzey kolu) karşılık gelir.[163, 211, 212; 21, 244] Ptolemy tarafından da bahsedilen Tiramba coğrafi noktası [21, 244, 248], Abhazca'da kelimenin tam anlamıyla "Tiramaların (Tramların) Kalesi" anlamına gelir, burada 'ba' (baa) "kale" demektir (karşılaştırın: Azara – Azarabaa). Kuban Nehri'nin kuzey kolu olan Antikita, Antiket veya Attikita, Attikit (karşılaştırın: Pliny'de Dioskuria şehri yakınındaki Antemunta Nehri) ise Abhazca'dan "Attilerin köyü, bölgesi" veya "Attilerin topluluğu" olarak çevrilebilir. Burada "kita, kıt", Abhaz-Abazacada "köy, topluluk, bölge" anlamına gelir ve ön ek olarak patronimik bir işlev görür. Bu bağlamda, Abhaz soylu ailelerinin adları olan **Antia**, **Antey-ba** (Antiler) ve **Ateyba**, **Ateiba** (Attiler) dikkat çekmektedir.

Tram kabilesi, kendilerine "Tapanta" diyen Abazinlere dahildir. Bu etnonim İran (Oset) dilinden "ovalı sakin" olarak çevrilir.[45, 8] Ancak bu etnonim, yani Tapanta farklı bir etimolojiye de sahip olabilir. Bizim görüşümüze göre, Tapanta etnoniminin temelinde Taman coğrafi adı yatmaktadır. Bu adın fonetik biçimi 'Tapan' veya 'Taban' olabilir ve sonunda Abhaz-Abaza aidiyet eki "t" (günümüzde Abhazca'da "tü") bulunur. Genel olarak Tapanta, Tamantı → Tamant-a, Tamant-aa kelimenin tam anlamıyla "Taman'dan", "Tamanlılar" anlamlarına gelir. Aynı zamanda Taman Yarımadası'nın adı olan "Taman", Abhazca **Tamni**'dan "Tamların toprağı (mülkü)" olarak çevrilir. Burada "**Tam**" etnik bir topluluğun adıdır ve son ek "-n", ülkelerin, etnik bölgelerin adlarını oluşturan yer bildirme ekidir (bkz. **Aps-nı** "Abhazya", **Agır-nı** "Megrelya", **Şüa-nı** "Svanetya"). Tam prensleri **Tramlar** ve **Lawlar** büyük soylu prensler arasında ilk sırada yer alıyordu.

Böylece, I. yüzyıldan geç Orta Çağ'a kadar Abhaz-Abaza etnik unsurunun Abaza-Tamanta (Tapanta) ve diğer topluluklar aracılığıyla

Taman Yarımadası'nda sürekli bir varlık gösterdiği söylenebilir. Burada özellikle Abhaz-Rus ve Abhaz-Çerkes etnopolitik ve etnokültürel ilişkileri şekillenmiştir. Taman prensleri Tambiyler, görünüşe göre Orta Çağ Çerkes tarihinde de önemli bir rol oynamıştır.[3, 364–366] Geleneklere göre Kabardey adı bir versiyona göre Abhaz dağ topluluğu "**Mudavi**"den[258, 145, 420, 632, 365, 180], diğer bir versiyona göre ise "**Basxeg**" yani Tapanta'dan [259, 319–322] gelen Kabardey Tambiylerin isminden kaynaklanmaktadır. Kabardey yer adının, 14. yüzyılın başlarında (bkz. Vesconte haritası) Azak Denizi'nin kuzey kıyısında, bugünkü Taganrog bölgesi civarında bir yerin adı olarak kaydedildiği vurgulanmalıdır.[260, 80] 14.-15. Yüzyıllarda Kabardeyler, Azak bölgesinden Kuban Nehri'nin yukarılarına ve bugünkü yaşadıkları yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Görünüşe göre o dönemde Kabardeylerle birlikte Azak bölgesinden Kuzey Kafkasya'ya bir grup Abhaz-Abaza da göç etmiş ve bugün kendilerini Tapanta olarak adlandırmaktadır. Bu isim, "Tamanlılar" anlamına gelen Tamanta'nın fonetik bir varyantı olarak görülmektedir (Abaza Tamanta / Apasa (Aps) Tamanta, yani "Tamanlı Abazalar"). İranî (Oset) kökenli **Tapanta** "Ova sakinleri"nin Abazaca Tamanta olarak çevrilmesi yanlış görülmektedir. (Tapantalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. [41, 280-285].

Tambiy - bkz. Tam, Tamba.

Tania (Таниа), Adigece **Taney**[4, 192] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tanaa**, **Taneyaa**, Abazaca **Tanara** (Tanlar)'dır. Soyadın çoğul formu **Tanaa**'dan Gürcüce Tana-dze, Tana-şvili; **Taney**'den Abhaz-Megrelce Tania, Gürcüce Tani-dze, Tani-şvili; Abazaca **Tanaraa**'dan Gürcüce Tanara-dze, Tanara-şvili (karşılaştırm: Rusya ve Kazakistan'daki 'Taniev', 'Taneev', Türkçe 'Taniy' [bilen]).

Tantiba (Тантиба)[1, 323] – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Tantaa**, Abazaca **Tantaraa** (Tantlar)'dır. Abhazca **Tantaa** (Тантаа)'dan Gürcüce Tanta-dze, Tanti-dze, Tanta-şvili, Tanda-şvili;

Abazaca **Tantaraa**'dan Gürcüce Tantara-dze, Tantara-şvili.

Tarataa (Таратаа), **Tartaa** (Тартаа), Abazaca **Tartaraa** (Tartalar). [1, 323] - Gürcüce Tarta-dze, Tarta-şvili; **Tarataa**'dan Tarata-dze, Torota-dze, Tarta-şvili, Abazaca **Tartaraa**'dan Gürcüce Tartara-dze, Tartara-şvili, Tartari-şvili.

Tarba (Тарба) - (karşılaştırm: Rusya'daki Tarbeyev soyadı). Bu soyadın çoğul formları **Taraa** (Тараа), **Atar** (bu isim muhtemelen 'Tatar' etnik isminden). Aile, ayrıcalıklı sınıfa dahildir. Abhazca soyadı **Taraa**'dan (karşılaştırm: Abhazya'daki 'Atara' köyünün adı) Gürcüce Tara-dze, Tari-dze, Tara-şvili, Tari-şvili; **Tarba** soyadından Megrelce Tarbaya, Gürcüce Tarba-dze, Tarbi-dze. 1783 yılında Gürcü Kralı II. Irakli'nin özel göreviyle Mısır'a gelen Gabriel **Tarbi-dze**, Mısır Beyi İbrahim Bey'in sadık yoldaşı Süleyman Bey'in kardeşidir.

Taria (Тариа) - bkz. Taaba.

Tarkil (Тарккыл) [1, 323] – Bu soyadın çoğul formu **Tarkilaa** (Тарккылаа)'dan Gürcüce Tarkila-dze.

Tarnaa (Тарнаа) – Şahıs adı **Tarna**'dan türemiş (Karşılaştırm: Parna). Bu soyadın çoğul formu **Tarnaa**'dan Megrelce Tarnava, Gürcüce Tarna-dze, Tarna-şvili türemiştir. **Tarna** temelli soyadları ve yer isimleri Polonya, Ukrayna, Rusya ve Orta Asya'da da bulunmaktadır.

Tataba – Gürcü formunda Tataba-dze olarak korunmuştur. Köken olarak Abhaz şahıs adı **Tata** ('yumuşak', 'nazik')'dan türemiştir.[30, 291] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tataa**, Abazaca **Tataraa** (Tatalar)'dır. Abhazya'da nesli tükenmiş bir soylu ailedir. Abhaz soyadı **Tataa**'dan Gürcüce Tata-dze, Tata-şvili; Abazaca **Tataraa**'dan Gürcüce Tatar-dze, Tatar-şvili; **Tataba**'dan Gürcüce Tataba-dze.

Tataş (Таташь) – «Nazik, harika» anlamlarına gelen Abhaz şahıs adıdır (bkz. **Tata**). Prens ve asil ailelerce kullanılmıştır.[30, 281] Bu soyadın çoğul formu **Tataşaa**'dan Gürcüce Tataşa-dze, Tataşi-dze.

Tatiba, **Tati-pa**[1, 340] - (karşılaştırm: Abhazca çocuklara sevgi

seslenişi **Tati**, **Tatey**. [1, 115]) Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tatiaa**, Abazaca **Tataraa** (Tatarlar)'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz **Tatiaa**'dan Gürcü Tatia-dze, Tati-dze, Tatia-şvili; Abhaz-Abaza **Tataraa**'dan Gürcü Tatar-dze, Tata-ridze, Tatar-şvili, Tatari-şvili.

Taxba, Abazaca **Taxua** (Tahoğlu) [3, 368] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Taxaa**, Abazaca **Taxaraa** (Taxlar)'dır. Abhazca **Taxaa**'dan Gürcü Taxa-dze, Taxa-şvili; Abazaca **Taxaraa**'dan Gürcü Taxara-dze, Toxara-dze, Taxara-şvili, Toxara-şvili.

Tvanba, **Ṭüanba** (Ṭәанба) [1, 322] – Bu soyadı **Tvanaa** (Ṭüanaa)'dan Gürcüce Tvana-dze, Tvani-dze, Tvani-şvili.

Teyba (Теиба) [1, 323] – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Teyaa**, Abhaz-Abaza **Teyraa** (Teyler)'dır. Abhazca **Teyaa**'dan Gürcüce Tea-dze, Teya-şvili; Abazaca **Teyraa**'dan Gürcüce Tera-dze, Tera-şvili. Abhaz soyadı **Teyba**'dan Gürcüce Teba-dze, Tebi-dze.

Totiba – Gürcü formunda Totiba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadının çoğul versiyonları Abhazca **Totaa**, Abazaca **Totaraa** (Totalar)'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Totaa**'dan Gürcüce Tota-dze, Toti-dze, Tota-şvili, Toti-şvili; Abazaca **Totaraa**'dan Gürcüce Totara-dze, Totari-dze, Totara-şvili. Abhazca soyadı **Totiba**'dan Megrelce Totibaya, Gürcüce Totiba-dze.

Tram (Трам) – Bu soyadın çoğul formu **Tramaa** (Tramlar)'dır. İsmi kökeni **Tam** [3, 372] olarak kabul edilir. **Tram** prens ailesi olup çoğul soyadı formu **Tramaa**'dan Gürcüce Trama-dze, Trami-dze, Trami-şvili; kısaltılmış hali Gürcüce Rama-dze (Trama-dze), Rami-dze (Trami-dze), Rami-şvili (Trami-şvili). Bkz. Tam, Tamba.

Tranc (Транцъ) [1, 322] – Bu soyadın çoğul formu olan **Trancaa** (Tranclar)'dan Gürcüce Tranca-dze, Toronca-dze, Toronci-dze, Megrelce Toronc-ia. (karşılaştırın: Megrelce 'Toronc' (güvercin)).

Tuba, **Tıgüba** (Тыѡба) [1, 322] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tuaa**, **Tıgüaa** (Тыѡаа), Abazaca **Turaa** (Tular)'dır. (**Tu**, **Tu**

ba nehri ve köyü; tarihi Batı Abhazya'da Tuapse şehri ve nehri ile ilişkilidir).[64, 207, 209]) Muhtemelen soylu ailedir. Abhazca **Tuaa** (**Tıǵüaa**)'dan Gürcüce Tua-dze, Tui-dze, Toi-dze, Tua-şvili; Abazaca **Turaa**'dan Megrelce'ye aktarımı Turava, Gürcüce Tura-dze, Tura-şvili. Abhazca soyadı **Tuba** (**Tıǵüba**)'dan Gürcüce Tuba-dze.

Tujba, Tüjba (Тыжэба) – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Tüjüaa** (**Тыжэаа**), Sadzca **Tüjdza** (**Тыжэза**)'dır. Abhazca **Tüjba**'dan Megrelce Tuzbaya; Sadzca **Tüjdza**'dan Gürcüce Tevza-dze. (bkz. Tuşba)

Turba – Gürcü formunda Turba-dze olarak korunmuştur. Şahıs adı olan **Tur**'dan [30, 293] (Kutol köyünde Turixu (Tur Dağı)). Bu soyadın çoğul şekli **Turaa**'dan Megrelce Turava, Gürcüce Tura-dze, Turi-dze, Tura-şvili, Turi-şvili; **Turba**'dan Gürcüce Turba-dze.

Turnanba[1, 322] – Muhtemelen şahıs adı **Tur** ve soyadı **Nanba**'nın birleşiminden oluşur. Soyadın Gürcüce formu Turnani-dze'dir. Bu soyadın Abhazca çoğul formu **Turnaa**'dır. (Karşılaştıır: Tarnaa) Bu şekilden Gürcüce Turna-dze, Turni-dze, Turna-şvili, Turni-şvili, Svanca Turni-ani.

Tutipba, Tıtba - Kabardey-Çerkesce **Tut**[4, 196]. Soyad temelinde şahıs adı **Tuta** veya **Tıta**[30, 293]'dan türetilmiştir. Soylu bir ailedir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tutaa**, **Tıtaa**, Abazaca **Tutaraa** (Tutlar). Abhazca **Tutaa** ve **Tıtaa**'dan Gürcüce Tuta-dze, Tuta-şvili; Abhaz-Abazaca **Tutaraa**'dan Gürcüce Tutara-dze, Tutari-dze, Tutara-şvili; Abhazca **Tıtba**'dan Gürcüce Tutabi-dze.

Tuxba, Tuxba (Тыхэба) – (karşılaştıırın: Kabardey-Çerkesce **Toxu, Toxo**)[4, 195, 198]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tuxaa**, **Tıxaa**, Abazaca **Tuxaraa** şeklindedir. Soylu bir ailedir. Abhazca **Tıxaa**, **Tuxaa**'dan Gürcüce Tuxa-dze, Tuxa-şvili; Abazaca **Tuxaraa**'dan Gürcüce Tuxar-eli; Abhaz soyadı **Tuxba**'dan Gürcüce Tuxabi-dze, Tuxaberi. (karşılaştıırın: Tiukba)

Tuşba, Tışba (Тышба) [1, 322], Abazaca **Tış** [3, 375] – Bu soyadın çoğul formu **Tışaa**’dır. Abhazca **Tışaa**’dan Gürcüce Tuşa-dze, Tuşi-dze, Tuşa-şvili, Tuşi-şvili. Görünüşe göre ‘**Tujba**’ soyadı Abhazca **Tuşba**’dan türemiş olup Megrelce’ye geçmiş formu ‘Tuzbaya’dır.

Tuğba (Тыгəба), Abazaca **Tıgu (Тыгв)** [3, 375] – Abhaz-Abaza şahıs adı **Tuğ**’dan türetilmiştir [1, 115; 30, 293]. Bu soyadın çoğul formları, Abhazca **Tıguaa (Тыгəаа)**, Abazaca **Tuğraa**’dır. Abhazca **Tıguaa**’dan Gürcüce Tuga-dze, Tuga-şvili. (Bkz. Abhazca Tiukba)

Tıkuba, Tıkua (Тыкəа)[1, 322], Abazaca **Tıkua** [3, 476] – Soyadın temeli Abhaz-Abaza şahıs adı **Tıkua**’dır.[1, 115; 30, 29] – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Tıkuaa**, Abazaca **Tıkuraa**’dır. Abhazca **Tıkuaa**’dan Gürcüce Tuka-dze, Tukva-dze, Tuka-şvili; Abazaca **Tukraa**’dan Gürcüce Tukra-dze; Abhaz soyadı **Tiukba**’dan Gürcüce Tukuba-dze.

Waasa - bkz. Vaasa.

Wanaba - bkz. Onaba.

Warda - bkz. Varda.

Watsa, Ubih **Wastza** – Bu soyadın çoğul formu **Wastsaa**’dır. Abhazca **Wastzaa**’dan Gürcüce Vatsa-dze (karşılaştırın: Vasa-dze).

Watsba - Görünüşe göre Sadz **Wadza (Yəza)** temelli olan soyadın çoğul formları Abhazca **Watsaa**, Abazaca **Watsaraa**’dır. Abhazca **Watsaa**’dan Gürcüce Vatsa-dze, Vatsi-dze, Vatsa-şvili; Abazaca **Watsaraa**’dan Gürcüce Vatsara-dze; Abhaz soyadı **Watsba**’dan Gürcüce Otsaba-dze.

Waça (Ubih) Waçiba, Waçaba (Abhaz-Ubih)[56, 472] **Uçiba**[1, 242] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Waçaa**, Abazaca **Waçaraa**. Soylu bir ailedir. Abhazca **Waçaa**’dan Gürcüce’de Oça-dze, Oçi-dze, Oça-şvili; Abazaca **Waçaraa**’dan Gürcüce’de Oçara-dze, Oçari-dze, Oçara-şvili. Soyadın **Waçaba** formundan Gürcüce Vaçaba-dze, Abazaca **Uaçbaraa**’dan Gürcüce’de Vaçibera-dze.

Ubla - bkz. Aubla.

Urba - bkz. Aurba.

Urgba, Urigba (Ургъба) - Gürcistan'da 'Urgeba-dze' formunda ve ayrıca 'Urba-dze' olarak korunmuştur (bkz. Başkeşiş Gvaril Urgebadze, aynı zamanda Urba-dze'dir). Bu soyadın çoğul formları **Urigaa (Ургъаа), Urigaa (Уригаа)**. Soylu bir ailedir. Abhazca **Urgaa**'dan Gürcüce Urga-dze, Urga-şvili; Abhazca **Urgba (Urgiba)**'dan Gürcüce Urgeba-dze. (Bkz. Urba)

Urişba, Uriüşba (Урышба) - Gürcistan'da Urşuba-dze formunda korunmuştur. Abhazca soyadın çoğul formu **Urişaa, Urişüaa (Урышәаа)** [1, 324]. Görünüşe göre soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Urişaa, Urişüaa**'dan Gürcüce Uruşa-dze, Uruşi-dze; **Urişba, Uriüşba**'dan Gürcüce Uruşba-dze.

Uçan, Uçana, Uçana-ıpa [1, 227] – Şahıs adı **Uçan /Uçana**'dan türetilmiştir [30, 304]. (karşılaştırın: Ubıh 'Façan'). Bu soyadın çoğul formu **Uçanaa**'dan Gürcüce Oçana-dze, Oçani-dze, Oçani-şvili, Uçanei-şvili.

Uşba - Gürcistan'da Uşba-dze formunda ve Uşba oronimi olarak korunmuştur. Yukarı Svaneti bölgesindeki Kafkas Dağları'nın zirvelerinden birine verilen bu isimden başka burada **Uşbani** adlı bir de köy bulunmaktadır. Abhaz-Abaza soyadı çoğul formu **Uşaa**'dır [3, 378]. Görünüşe göre soylu bir ailedir. Abhaz-Abaza **Uşaa**'dan Gürcüce Uşa-dze, Uşi-dze; Abhazca **Uşba**'dan Svanca Uşbi-ani, Gürcüce Uşba-dze. (karşılaştırın: Abhaz soyadı 'Kuşba').

Fagba, Ubıhca Fagu (Фарә), Fıgu (Фыгә) - Gürcistan'da Vagba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları **Fagaa, Faguaa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Fagaa**'dan Gürcüce Vaga-dze, Vagi-dze; **Fagua**'dan Vagua-şvili türemiştir. Fonetik varyant **Fıgu**'dan Gürcüce Fuga-dze. Abhaz soyadı **Fagba**'dan Gürcüce Vagba-dze. Bu sülalenin sahibi olduğu köyün adı **Fagua**'dır [64, 215, 224].

Fasba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Fasaa**, Abazaca **Fas-raa**’dır. Abhazca **Fasaa**’dan Gürcüce Fasa-dze, Fasi-dze; Abazaca **Fasraa**’dan Vasa-dze.

Faça / Şüaça (Шәаҭа, Шваҭа) – Abhaz-Abaza prens ailesidir. Ayrıca **Şüaça**, Şapsığ **Şüaşa**, **Şaça** adları Soçi şehrinin adlarıdır. XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli dillerdeki kaynaklarda şu şekilde kaydedilmiştir: Soça (Evliya Çelebi), Çaç Şaş (Peyssonel), Şoçu-kale (Güldenstädt), Soçuk-kala (1771 Coğrafi Yerler Takvimi), Souç-kale (1788 Yeni ve Tam Coğrafya Sözlüğü), Saşe ırmağı (Klaproth), Şaş (S. Bronevski), Sotsva (L. Lavrov); daha sonra Soçi, Şaç, Suça, Suçali, Soatşe [56, 173; 96, 191-195]. Abhazca **Şüaça**, muhtemelen **Şü-açı** kelimesinden türemiştir, kelimenin tam anlamı «Abaza Açları»dır. Burada örnek **şü (Aşüi)** «Abazya», **Çı – Aç (Açba)** prens ailesi adının köküdür (Bkz. **Gaçı – Gaçba** «Sahil Açları»). Aynı zamanda **Şüaça** için orijinal form **Faça** olabilir. Soyadın çoğul varyasyonları Abhazca **Şüačaa**, **Fačaa**, Abazaca **Façaraa**, **Vaçaraa**. Abhazca **Şüačaa**, **Fačaa**’dan Gürcüce Faça-dze, Vaça-dze, Vaçi-dze, Vaça-şvili, Svan Vaçi-ani; Abazaca **Façaraa**, **Vaçaraa**’dan Gürcüce Vaçara-dze, Vaçari-dze, Vaçara-şvili. Gürcistan toponimisinde Vaçiani bölgesi, köy, kilise ve göl (Samtşe – Cavaheti).

Façan, Vaçan (Вачан) – Abhaz-Abazaların Sadz prens ailesidir. Faça (Şüaça) adının Ubıh biçimidir. Son ek olarak Ubıhça **Façan**, **Vaçan**, Vardan, Gugian, Fasan, Fişan, Vaçan, Marçan, Barçan, Ozdan, Ozgan gibi soyadlarıyla benzerlik gösterir. Ubıhça **Façan**, **Vaçan**’dan ve Abhazca soyadı çoğul formları **Façanaa**, **Façinaa**’dan Gürcüce Vaçana-dze, Vaçani-dze, Vaçana-şvili; Abhazca **Façinaa**, Abazaca **Vaçinaa**’dan Gürcistan’da yaygın olarak bilinen asil bir aile olan Vaçina-dze, Vaçna-dze. Gürcistan toponimisinde Kaheti’de bir kilise, köy ve şexir Vaçna-dziani. (Bkz. Faça (Şüaça))

Xaba (Karşılaştırın: **Axba**) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Xaa**, Abazaca **Xaara**, **Xaraa**’dır. Abhazca **Xaa**’dan Gürcüce Xaa-

dze, Xa-şvili, Xai-dze, Xai-şvili; Abazaca **Xaara**, **Xaraa**’dan Gürcüce Xara-dze, Xara-şvili. Abhaz soyadı **Xaaba**, **Xaba**’dan Gürcüce Xaba-dze, Xaba-şvili, Xabei-şvili.

Xabat (Xабаг) (Ubıh)[56, 473], **Xapat (Xапат)**, Sadzlarda **Xap’at (Xапат)** [57, 283]; **Xapat** (Abazaca)[3, 389] – Görünüşe göre şahıs adı **Xapa**’dan [30, 308] veya Sadz **Xapadz (Хападз)**’dan türetilmiştir. Soyadın çoğul formları **Xapadaa**, **Xapataa** ve Abhaz-Ubıh **Xabadaa**’dan Gürcüce Xabada-dze; **Xapataa**’dan Xapata-dze.

Xagba (Xагба), **Hagba (Xагба)**, **Hagaba (Xагаба)**, **Ahag (Ахар)** - (Karşılaştırmın: **Hagba** ile Gagba? s. 226) Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Hagaa (Xaraa)**, Abazaca **Hagaraa**’dır. Abhazca **Hagaa**’dan Gürcüce Xaga-dze, Xagi-dze, Xaga-şvili, Xaka-şvili; Abazaca **Xagaraa**, **Xagraa**’dan Gürcüce Xagara-dze, Xagra-dze, Xagri-şvili. Abhazca **Xagaba**’dan Gürcüce Xakaba-dze.

Xal-ipa - bkz. Axal-ipa.

Xamit, Hamita (Ubıh)[56, 473] - Abhazca **Xamita (Хамыта)** ve Gürcüce **Xamita** formundan Gürcüce Xamita-dze; **Xamita**’dan doğal olarak Gürcüce Xamuta-dze. (karşılaştırmın: Rusya’da Xamitov formu).

Xamış / Kamış, Xmış / Kmiş [1, 221; 56, 225; 64, 227] – Soylu Sadz-Abhaz ailesidir. Gürcistan’da Kamuşa-dze, Kamuşi-dze, Kmuşa-dze olarak bilinir.

Xanba, Xan-ipa (Хан-ипа) – Bu soyadı Gürcistan’da Xanba-dze formunda korunmuştur. Kelimenin temelinde Türkçe **Xan** (‘Hükümdar’) vradır. Abhaz soyadın çoğul formları **Xanaa (Ханаа)**’dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Xanaa**’dan Megrelce Xania, Svanca Xani-ani, Gürcüce Xana-dze, Xani-şvili; Abhaz soyadı **Xanba**’dan Gürcüce Xanba-dze.

Xapat - bkz. Xabat.

Xapba (Xапба), Abazaca **Xapa** – Soyadın temeli şahıs ismi **Xapa**’dan türetilmiştir. [30, 308] Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca

Хапаа, Abazaca **Хапарaa**'dır. Abhazca **Хапаа**'dan Megrelce **Хапа-ва**, Gürcüce **Хапа-dze**, **Хапи-dze**, **Хапа-шvili**, **Хапи-шvili**; Abazaca **Хапарaa**'dan, **Хапара-dze**, **Хапари-dze**, **Хабари-шvili**.

Харaba, **Хар-ипа** (**Хар-ипа**), **Харabua** (**Харабуа**)[1, 325] - Abhaz soyadı formu **Харaba**, Gürcistan'da **Харaba-dze** şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları **Хараа**, **Харabaa**, **Харabuaa**'dır. Abhazca **Хараа**'dan Gürcüce **Хара-dze**, **Харай-шvili**, **Хара-шvili**; **Харaba**'dan Gürcüce **Харaba-dze**, **Харabi-dze**, **Харaba-шvili**; fonetik varyantlar **Хариба**, **Хар-ипа**'dan Gürcüce **Хари-dze**, **Хари-шvili**; **Хариба** (**Хар-ипа**), **Харибаa**'dan Megrelce **Харибава**, **Харебава**, Gürcüce **Хариба-dze**, **Хариба-шvili**.

Харxaa (Sadzca)[57, 289] - Gürcüce **Харха-dze**.

Харçилаа, **Харçлаа** (**Харчлаа**) / **Харşилаа** – Soyadın temelinde **Харçил**/**Харşил** (karşılaştırm: Abhazca **Марç-il**, **Барç-il**, **Şaş-il**, **Тарк-il**, **Brask-il**, **Аps-il** v.b. “-il” son eki için yukarıya bakınız). Abhazca **Харçилаа**'dan Megrelce **Харçилава**, Gürcüce **Харçила-dze**, **Харçила-шvili**; fonetik varyant **Харşилаа**'dan Gürcüce **Харşила-dze**. (karşılaştırm: Rusya'da **Харçилов**, **Харşилов** soyadları.)

Хатиба (**Хатиба**) - Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Хатаа**, Abazaca **Хатарaa**'dır. Gürcistan'da **Хатиба-dze** formunda korunmuştur. Abhazca **Хатаа**'dan Gürcüce **Хата-dze**, **Хати-dze**, **Хата-шvili**, **Хати-шvili**, **Хатиа-шvili**; Abazaca **Хатарaa**'dan Gürcüce **Хатари-dze**, **Хатара-шvili**; **Хатиба**'dan Gürcüce **Хатибадзе**.

Хawa, Kabardey-Çerkes **Хau** [4, 203; 34, 424] – Bu soyadın çoğul formları **Хawaa**[1, 326], Abazaca **Хawaraa**, **Хawraa**'dır. Abhaz soyadı **Хawaa**'dan Gürcüce **Хава-dze**, **Хава-шvili**; Abazaca **Хawaraa**'dan Gürcüce **Хvara-dze**, **Хвари-шvili**; **Хawraa**'dan Gürcüce **Хаври-dze**, **Хаври-шvili**.

Хaxaba - Temelde şahıs adı **Хaxa**'dan türemiştir.[1, 118] Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Хaxaa**, Abazaca **Хaxaraa**'dır. Abhazca

Xaxaa'dan Gürcüce Xaxa-dze, Xaxa-şvili; Abazaca **Xaxaraa**'dan Gürcüce Xaxara-dze. (karşılaştırın: Osetçe Xaxanov soyadı)

Xaxuba, Axahuba (Ахәуба), Xahuba (Хәһуба), Şapsığ **Xaxu** [64, 228] - Gürcistan'da Xaxoba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul formu **Xaxuaa, Xahuaa (Хәһәәа)** yaygın anlamıyla "Taşlar" şeklinde çevrilir. "**Taş**", eski Abhazca'da '**axaxu**', modern Abhazca'da ise '**axahu**' şeklindedir. Burada Abhazca şahıs adı **Xaxu, Xaxua**[30, 119] (X. Yüzyılda Sadz komutanı **Xaxua Arış**, Arış-dze olarak anılır, bkz. Araşba) dikkate alınmalıdır. **Xaxuba** veya **Xahuba** soylu Abhaz ailesidir. Abhaz soyadı **Xaxua (Xahuaa)**'dan Gürcüce Xaxva-dze, Xaxua-şvili; **Xaxuba**'dan Megrelce Xaxubia, Gürcüce Xaxoba-dze, Xaxoba-şvili.

Xatsba, Abazaca **Xatsiba**[3, 385] – Bu soyadın çoğul formu **Xatsaa**'dır. Abhazca-Abazaca **Xatsaa**'dan Gürcüce Xatsa-dze, Xatsa-şvili, Xatsi-şvili; **Xatsba**'dan Gürcüce Xatsabi-dze.

Xaçeyba[1, 221], **Xaç, Xaç-ipa**[3, 393] - Temelde şahıs adı **Xaç, Xaça**'dan türetilmiştir. Bu soyadın çoğul formları Abhaz-Sadzca **Xaçaa**, Abazaca **Xaçraa**'dır. Abhazca **Xaçaa**'dan Gürcüce Xaça-dze, Xaça-şvili, Xaçi-dze, Xaçi-şvili; Abazaca **Xaçraa**'dan Gürcüce Xaçra-dze, Xaçra-şvili, Xaçıra-şvili. Abhaz soyadı **Xaçiba**'dan Gürcüce Xaçiba-dze.

Xaşba, Haşba (Хашба) [1, 327] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Xaşaa (Haşaa)**, Abazaca **Xaşraa**'dır. Abhazca **Xaşaa (Haşaa)**'dan Gürcüce Xaşa-dze, Xaşi-dze, Xaşa-şvili; Abazaca **Xaşraa**'dan Gürcüce Xaşra-dze, Xaşri-dze, Xaşra-şvili. Abhaz soyadı **Xaşba**'dan Megrelce Xaşbaya.

Xeyba (Хьейба) - bkz. Axyeba.

Xiba, Xibba (Хьйба, Хьыбба)[1, 326] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Xiaa**, Abazaca **Xiraa**. Abhazca **Xiaa**'dan Gürcüce Xia-dze, Xia-şvili; Abazaca **Xiraa**'dan Gürcüce Xira-dze, Xira-şvili; Ab-

haz soyadı **Xiba**'dan Gürcüce Xiba-dze, Xiba-şvili.

Xibla (Хыбла) - Kelime anlamı "Altın Gözlü"dür. Abhaz-Abaza şahıs adı **Xibla**'dan türetilmiştir.[1, 135; 30, 388] Bu soyadın çoğul formları **Xiblaa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhaz soyadı **Xiblaa**'dan Gürcüce Xibla-dze, Xibla-şvili; Abhazca **Xibla**'dan Gürcistan'ın Megrelya - Xob bölgesindeki **Xibula** (Dzveli Xibula) köyünün adı.

Xintiba, Xintüba (Хынтэба)[1, 326] – Bu soyadın çoğul formu **Xintaa (Xintüaa)**'dan Gürcüce Xinta-dze, Xunta-dze, Xanta-dze (?); Abhaz soyadı **Xintiba (Хынтэба)**'dan Gürcüce Xintiba-dze, Xintibi-dze.[1, 326]

Xişba, Xişba (Хышба) – Şahıs ismi **Xiş** (ak saçlı)'dan türetilmiştir. Bu soyadın çoğul formu **Xişaa**'dır. Abhazca **Xişaa**'dan Gürcüce Xiş-a-dze, Xiş-a-şvili.

Xocaa, Xuacaa (Хэацаа), Abazaca **Xoc**[3, 380, 394], Sadzca **Xuaça**. [1, 221] – (karşılaştırm: Abhazca kişisel ad **Xuaca (Хэаца)** [30, 316]) Bu soyadı çoğul formu Abhazca **Xuacaa**, Abazaca **Xucaraa**'dır. Abhazca **Xuacaa**'dan Megrelce Xocava, Gürcüce Xoca-dze, Xoca-şvili, Abazaca **Xucaraa**'dan Gürcüce Xucara-dze.

Xoxba - bkz. Vaxox.

Hoçaa (Хочаа), Xuaçaa (Хэачаа) – Abhaz-Sadz, Abazin soyadı varyantlarını temsil eder.[1, 221; 57, 284] Abhaz-Abaza **Hoçaa**'dan Megrelce ve Rusça'da Hoçava, Gürcüce Hoça-dze, Hoçi-dze, Hoça-şvili; Abhazca **Xuaça**'dan Gürcüce Xvaça-dze, Xvaça-şvili (?).

Xuaa (Хэаа) [1, 326] - bkz. Xawa.

Xuarba (Хэарба), Xuar-ipa, Abazaca **Xuaraa**[3, 382] - Temelde Sadz-Abaza soyadı **Xuar**, **Xuaraa**[3, 381] ile karşılaştırm. Abhazca şahıs adları Xora, Xuar, Xur, Xura'dan türetilmiştir.[30, 310, 316, 318] Abhaz-Abaza **Xuaraa**'dan Megrelce Xorava, Gürcüce Xora-dze, Xora-şvili. Muhtemelen **Xuaraa** soyadı ve Ubih soyadı formunu andı-

ran Abaza soyadı **Huran**'la ortak köklere sahip gibi görünüyor.

Xuba /Axuba, Ahuba (Ахәба) – Gürcistan'da Xuba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Xuaa**, Abazaca **Xuraa**'dır. Abhazca **Xuaa**'dan Gürcüce Xua-dze, Xua-şvili; Abazaca **Xuraa**'dan Gürcüce Xura-dze, Xura-şvili. Abhaz soyadı **Xuba**'dan Gürcüce Xuba-dze, Xuba-şvili; **Axuba**'dan Gürcüce Axuba-dze. (bkz. Axuba)

Xuda, Xuida (Хәыда), Abazaca **Xuda**[3, 382] - (Xudaps – Adler bölgesinde Xuda Nehri). Temelde şahıs adı **Xuda (Xuida)**, karşılaştırmın: Kuta, Xuta). Bu soyadın çoğul formu **Xudaa (Хәыдаа)**'dan Gürcüce Xuda-dze, Xuda-şvili.

Xunc, Xunc (Хәынцә)[56, 187], **Xunca, Hunca (Хәынцәа)** - bkz. Gunca.

Xutaba[1, 327], Abazaca **Xuta**[3, 306] – Şahıs adı **Xut, Xuta**'dan türetilmiştir.[1, 119; 30, 318] Bu soyadın çoğul formu **Xutaa**'dan Gürcüce Xuta-dze, Xuti-dze, Xuta-şvili. Abhaz Xut ailesi mensupları, soylu **Blabba** ailesinden geldiklerini düşünürler.

Xuxua – Abhazca şahıs adı **Xuxu (Хәyxә)**'dan türetilmiştir.[30, 318] Bu soyadın çoğul formları **Xuxaa, Xuxuaa**'dır. Abhazca **Xuxuaa**'dan Gürcüce Xuxa-dze, Xuxa-şvili; Abhaz soyadı **Xuxua**'dan Gürcüce Xuxua-şvili.

Tsaba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsaa**, Abazaca **Tsaa-ra, Tsaraa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Tsaa**'dan Megrelce Tsaava, Gürcüce Tsaa-dze, Tsaa-şvili; Abazaca **Tsaara, Tsaraa**'dan Gürcüce Tsaara-dze; **Tsaraa** formundan Gürcüce Tsara-dze, Tsari-dze, Tsara-şvili, Tsarai-şvili; Abhaz soyadı **Tsaba**'dan Gürcüce Tsa-ba-dze, Tsaba-şvili.

Tzabalaa – Tzabal bölgesinde bir topluluk (Kodor Vadisi). Abhazca **Tzabalaa**'dan Gürcüce Tsabalad-dze.

Tsagua, Abazaca **Tsaga, Tsagua**[3, 395] – Bu soyadın çoğul

formları Abhazca **Tsagaa (Tsaguaa)**, Abazaca **Tsagraa (Tsagua)**'dır. Soylu bir ailedir. Görünüşe göre temelde Osetçe **Tsaga** ile bağlantılıdır. Abazaca **Tsaga/Tsagua** ile ilgili olarak Sara İonova şöyle yazıyor: "Bu soyadını taşıyanlar kendilerini Oset olarak kabul ediyor. Bununla birlikte, antroponimin fonetik görünümünden yola çıkarak, Tsaga/Tsagua, Dzagua'nın Abhaz-Adıge dillerinde 'kör, küt burunlu' (bir nesne hakkında) anlamına geldiğini söyleyebiliriz".[3, 395] Abhazca **Tsagaa (Tsaguaa)**'dan Gürcüce Tsaga-dze, Tsaga-şvili; Abazaca **Tsagraa (Tsaguraa)**'dan Megrelce Tsaguria, Gürcüce Tsagara-dze, Sagara-dze, Tsagara-şvili, Tsagarei-şvili, Tsagar-eli.

Tsakaba (Цакаба), Tskaba (Цкаба) – Gürcistan'da Tsakaba-dze formunda korunmuştur. Abhazca kişi adı **Tsaka**'dan türetilmiştir. [30, 324] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsakaa**, Abazaca **Tsakraa, Tsikraa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhaz soyadı **Tsakaa**'dan Gürcüce Tsaka-dze, Tsaka-şvili; Abazaca **Tsakraa**'dan Gürcüce Tsakra-dze; **Tsikaraa**'dan Tsikara-şvili; Abhaz soyadı **Tsakaba**'dan Gürcüce Tsakaba-dze; **Tskaba**'dan Gürcüce Tsakaba-dze. Abhaz soyadı **Tsakaa** ile bağlantılı olarak, Dranda köyünün (Gulripş bölgesi) bir kısmının adı **Tsaka, Tskaba (/Tsxaba)**, Tsakaban, Tskıbın, XV. yüzyıldan itibaren çeşitli kaynaklarda kaydedilmiştir. [48, 161, 162] **Tskaba** köyünün adı **Tsaka-baa**'dan gelir, kelime anlamıyla "Tsaka Kalesi" veya "Tsaka Tapınağı", yani Dranda Tapınağı (VI. yüzyıl) (Bkz. Abhazca **Anıxa-baa** (Tapınak), tam anlamıyla "Kutsal Tapınak"). **Tskabın, Tskaban** varyant formları **Tsaka-pan** "Tsakaların Geçidi" veya "Tsak Geçidi". Burada köyün adı **Tsaka** (soyadından) ve devamındaki "geçit" anlamındaki **“-pan” (apan)**. Bindiği gibi, Dranda veya **Tsaka, Tskaba, Tskıbın, Tskaban** köyü, Abhazya'nın büyük nehirlerinden biri olan Kodor Nehri'nin sağ kıyısında yer almaktadır. Kodor Nehri Dranda (Tsaka-pan) köyü civarında birkaç kola ayrılarak geçit için uygun hale gelir.

Tsanba (Цанба), Tsandba (Цандба) [1, 261, 528], **Tsamba**

(Цамба)[3, 395] – Abhaz-Sadz prens ailesidir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsanaa**, Abazaca **Tsanraa**'dır. Abhazca **Tsanaa**'dan Megrelce Tsanava, Tsania (?) Gürcüce Tsana-dze, Tsanaşvili, Tsani-şvili; Abazaca **Tsanraa**'dan Tsanra-dze; Abhaz soyadı **Tsanba**'dan Megrelce Tsanbaya, Tsanbia, Gürcüce Tsanabi-dze; **Tsandba**'dan Sadz formu **Tsandzı (Цанзы)**, **Tsandzba (Цанзба)** şeklinde türetilmiştir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Batı Abhazya'da Tsandı / Çandı topluluğunu kaydeder. Daha sonrasında başka yazarlar da Sadz topluluğu **Tsanba** ve **Tsandrıpş**, **Tsankıt** köylerini, Sandrıpş Nehri'ni (Haşupse Nehri)[64, 233] kaydederler. Bu soyadının fonetik varyantı **Tsamba**'dan Megrelce Tsambaya, Tsimbaya, Gürcüce Tsambadze.[38, 354]

Tsandba - bkz. Tsanba.

Tsaragba, Tsarağba (Цараба), Tsarikba - Megrelce Tsargbaya formunda korunmuştur.[1, 261] Abhazca soyadın çoğul varyantları **Tsaragaa, Tsarikaa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Abhaz soyadı **Tsarikaa**'dan Gürcüce Tsarika-dze, Tsarika-şvili. Soyadın temelindeki **Tsarag, Tsarik** varyantları, Rusya'da yaygın olan "Tsarigov", "Tsarikov" soyadlarıyla karşılaştırılabilir.

Tsarba – Gürcistan'da Tsarba-dze formunda korunmuştur. Temelde Abaza soyadı **Tsaraa**'dan türetilmiştir. (bkz. Tsaba)

Tsat-ipa - (karşılaştırm: Şat-ipa). Soyadın temelinde şahıs adı Tsat, Tsata (VI. Yüzyılda Laz Kralı II.Gubaz'ın küçük kardeşinin adı)'dan türetilmiştir.[34, 387] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsataa**, Abazaca **Tsataraa**; Abhazca **Tsataa**'dan Megrelce Tsatava, Gürcüce Tsata-dze, Tsata-şvili, Tsatia-şvili; Abazaca **Tsataraa**'dan Gürcüce Tsatara-dze.

Tsaxuba (Цахәба/Сахәба)[57,151] – Bu soyadın çoğul formu **Tsaxuaa/Saxuaa**'dır. **Tsaxua** formundan Gürcüce Tsaxva-dze; **Saxuaa**'dan Gürcüce Saxva-dze, Saxva-şvili.

Tsatsaba - bkz. s. 232.

Tsveyba (Цвейба), Çüeyba (Цәейба) - bkz. Tsey.

Tsvizba (Цвидзба), Çüzba (Цәызба) [1,329]) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsvicaa (Цвиджаа), C'üicaa/Çüji (Цәыцәа/ Цәыжы)**[57, 288], Abazaca **Çici, Çijraa**'dır. Abhaz-Abaza prens ailelerindendir. Sülalenin köken olarak yaşam bölgesi Batı Abhazya'dır. F. Tornau (1835) burada Çüji-psı Nehri'ni, Çujuça köyünü ve Kudepsta Nehri'nin yukarı kesimlerinde **Çuji** yerleşimini anar.[64, 236] Abhaz soyadı formu **Tsvicaa / C'üidzaa (Цәызәа)** Abhazya'nın diğer bölgelerinin toponimisinde de bulunur: Blabırxua (Gudauta bölgesinde), Tzabal (Gulripş bölgesinde), Cgerda (Oçamçıra bölgesinde) köyleri.[40, 241, 350, 469] Abhaz-Abaza soyadı **C'üjja / Çica**'dan Megrelce Çejia, Çijia, Gürcüce Çija-dze, Çijva-dze, Çijişvili; Abazaca **Çijraa**'dan Gürcüce Çijra-dze. **Çicaa** soyadı formundan Megrelce Çicava, Gürcüce Çicava-dze, prens ailesi **Çičua** sülalesinin bir kolu olarak kabul edilir.

Tseyba (Цейба) (karşılaştıırn: **Çüeyba**), Abazaca **Tsey**[3, 395], Kabardey-Çerkes **Tsey** [4, 211]. – Soyadın Abhaz-Abazaca çoğul formları Abhazca **Tseyaa, Çüeyaa (Цәейәа), Tseykua** (karşılaştıır: Adıgece **Tseyqua**[3, 398]), Abazaca **Tseyraa**'dır. Görünüşe göre soy-lu bir ailedir. Soylu **Tsıba** ailesiyle akraba olduğu düşünülmektedir. Abhazca **Tseyaa**'dan Megrelce Tsei-ava, Gürcüce Tsei-dze, Tseişvili; **Tseykua** veya **Tseyqua**'dan Megrelce Tsekvava, Gürcüce Tsekvava-dze, Tsikva-dze, Tsekvava-şvili, Tsikua-şvili; Abhazca **Çüeyaa**'dan Gürcüce Tsvia-dze; Abazaca **Tseyraa (Çüeyraa)**'dan Gürcüce Tsera-dze, Tsira-dze; **Tsveyraa (Çüeyraa)**'dan Tsvera-dze, Tsvera-şvili, Tsevro-şvili.

Tsekvaa, Tseyqua (Цейкәә)[3, 397; 1, 328] - bkz. Tsey.

Tsıba/Tsıba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsiaa, Tsibaa**, Abazaca **Tsiraa, Tsibraa**'dır. Soylu bir ailedir. **Tsiaa** soyadından Gürcüce Tsia-dze, Tsia-şvili; Abazaca **Tsiraa**'dan Gürcüce Tsira-dze.

Abhaz soyadı **Tsiba**’dan Megrelce Tsibava, Gürcüce Tsiba-dze, Tsi-ba-dze Tsiba-şvili (karşılaştırın: Siba-dze), Tsiba-şvili. **Tsiba**, **Tsiba** soyadı **Tseyba** ailesi mensuplarının kökenini oluşturur.[38, 442, 443, 481] (bkz. Tseyba).

Tsintsba, **Tsintsba**/**Tsimtsba** (**Цынцба**//**Цымцба**) - Muhtemelen Sadzca **Tsindza** (**Цынза**). Soyadın çoğul formları **Tsintsaa**/**Tsimtsaa**, Abazaca **Tsintsaraa**’dır. Soylu bir ailedir. **Tsintsaa**, **Tsintsaa**’dan Gürcüce Tsints-a-dze, Tsinsa-dze, Tsints-a-şvili, Tsinsa-şvili; **Tsimtsaa**’dan Tsimtsa-dze; Abazaca **Tsintsaraa**’dan Gürcüce Tsintsara-dze, Tsintsara-şvili. Abhaz soyadı **Tsintsba**’dan Gürcüce Tsintsaba-dze. **Tsimtsba** soyadı, **Serginava** ve **Tsiram** soyadı mensuplarının da kökenini oluşturur.[38, 426, 431]

Tsisba/**Tsisba** (**Цисба**/**Цысба**) – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Tsisaa**/**Tsisaa**, Abazaca **Tsisraa**’dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Tsisaa**’dan Gürcüce Tsis-a-dze, Tsisi-şvili; **Tsisaa** formundan Gürcüce Tsusa-dze; Abazaca **Tsisaraa**’dan Gürcüce Tsisari-dze, Tsisari-şvili. Abhaz soyadı **Tsisba** / **Tsisba**’dan Megrelce Tsibaya, Gürcüce Tsusabi-dze. Abhazca **Tsisba**, **Tsimtsba**’nın bir kolu olarak kabul edilir.[38, 431]

Tsitsaba, **Tsitsba**/**Tsitsba**, Kabardey-Çerkes **Tsitsa**[4, 212] - Temelde Abhazca şahıs adı **Tsits**, **Tsits**, **Tsitsa**’dan türemiştir.[30, 325; 4, 212] Bu soyadın formları Abhazca **Tsitsaa**/**Tsitsaa**, **Tsitsuaa** Abazaca **Tsitsaraa**. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Tsitsaa**’dan Megrelce Tsitsava, Gürcüce Tsitsa-dze, Tsitsa-şvili, Tsitsi-şvili, Tsitsua-şvili; **Tsitsaa** formundan Gürcüce Tsutsa-dze, Tsutsa-şvili; Abazaca **Tsitsaraa**’dan Gürcüce Tsitsara-dze, Tsitsala-dze, Tsitsala-şvili. Abhaz soyadı **Tsitsaba**’dan Megrelce Tsitsbaya, Tsitsibava Gürcüce Tsitsabi-dze, Tsitsba-dze; **Tsitsba** formundan Megrelce Tsutsbaya, Gürcüce Tsutsubi-dze. **Tsitsba** soyadı Kakuba, Kakubava sülalelerinin mensuplarının kökenini oluşturur.[38, 475-479]

Tsişba, **Tziuşba** (**Цышба**)[1, 329] – Bu soyadın çoğul formu

Tzişuaa (Цышәаа)'dır. Soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Tzişuaa**'dan Gürcüce Tsişva-dze, Tsişa-şvili; Abazaca **Tsişaraa**'dan Gürcüce Tsişari-dze; Abhaz soyadı **Tsişba**'dan Megrelce Tsuşbaya. [38, 393]

Tskis, Tskiş, Tsikiş[4, 211] – Bu soyadın çoğul formu **Tskişaa**'dır [3, 398]. Abhaz-Abaza soylu ailesidir. Gürcüce Tski-şvili, Tskiş-şvili, Tsiki-şvili.

Tskit, Tskuıt – Bu soyadın çoğul şekilleri **Tskuitaa, Tskuitar, Tskutar**'dır.[38, 379] Diğer soyadı formları **Siuktar (Сыкәтар), Asikutaraa (Асыкутараа)**. [1, 246] Abhazca **Tskuitaa**'dan Megrelce Tsxvitava; **Tskuitar**'dan Tsxvitaria, Gürcüce Tskiti-şvili; (karşılaştır: Latışev'de 'Skiti' kabilesi.[216, 354, 355]) Ayrıca karşılaştırm: Abhaz-Abaza soyadı **Tskis, Tskiş, Tskişaa**. [3, 398]

Tskua, Tskuwa (Цкәуа)[1, 328], Ubih **Utskua**[64, 223] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsikuaa**, Abazaca **Tsikura**'dır. **Tsikuaa** formundan Megrelce Tsikvava, Gürcüce Tsikva-dze, Tsikva-şvili; Abazaca **Tsikuraa**'dan Gürcüce Tsikura-dze, Tsikuri-şvili. Abhaz soyadı **Tskua**'dan Gürcüce Tskua-dze, Tskua-şvili. **Tskua** soyadı, **Tsikolia** soyadının da kökenini oluşturur.[38,397]

Tsuba – Sülalenin bulunduğu merkez köy **Tsuba**, Xudaps Nehri'nin ağzındadır.[64, 235] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsuuaa**, Abazaca **Tsuraa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Tsuuaa**'dan Gürcüce Tsua-dze, Tsua-şvili; Abazaca **Tsuraa**'dan Gürcüce Tsura-dze, Tsura-şvili; Abhaz-Abaza soyadı **Tsuba**'dan Gürcüce Tsuba-dze.

Tsuxba/Tsuxuba (Цыхба//Цыхыба) [1, 328; 46, 21] – Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Tsuxuaa, Tsixuaa**; Abazaca **Tsuxaraa**'dır. Soylu Abhaz-Abaza ailelerindendir. Abhazca **Tsuxuaa, Tsixuaa**'dan Gürcüce Tsuxa-dze, Suxa-dze, Soxa-dze, Tsuxa-şvili, Tsuxi-şvili, Suxi-şvili; Abazaca **Tsuxaraa**'dan Gürcüce Tsuxara-dze, Tsuxara-şvili.

Tsxaba (Цхаба) - Gürcistan'da Tsxaba-dze formunda korunmuş-

tur. Soyadın çoğul varyantları Abhazca **Tsxaa**, Abazaca **Tsxaraa**. Görünüşe göre Asil bir ailedir. Abhazy'a da soyu tükenmiştir. Abhazca **Tsxaa** (**Tsıxaa**)'dan Gürcüce Tsxaa-dze, Tsxa-dze, Tsxa-şvili; Abazaca **Tsxaraa**'dan Gürcüce Tsxari-dze, Tsxara-şvili; Abhaz soyadı **Tsxaba**'dan Gürcüce Tsxaba-dze.

Tsxutsxuba, Tsxutsxuba (Цхыцхэба) - Abhazy'a da nesli tükenmiş bir sülaledir. Bu soyadı Megrelce "Tsuxutsxubaya" formunda korunmuştur.[1, 261; 34, 426] Gürcüce Tsxutsxa-dze, Tsxutsxu-şvili, Tsxvitsxvi-şvili.[34, 426]

Tsugba, Tsiugba/Tsukba (Цыгэба / Цукба) – Bu soyadın çoğul şekli **Tsıguaa**'dır. Megrelce Tsugbaya, Gürcüce Tsuka-dze, Tsugu-şvili.

Tsiskraa, Tziskraa (Цыскраа) – Bu soyadı, kelime anlamıyla Abhazca "Kuşçılar-kuş tutucuları" manasına gelir. (Karşılaştırm: Megrelce Tsiskarava [18,236], Gürcüce Tsiskari-dze)

Çaa - bkz. Çaaba.

Çaaba (Чааба), Çaba (Чаба) - Gürcistan'da Çaba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Çaa**, **Çaawaa**, Abazaca **Çaaraa**'dır. Abhaz-Abaza prens ailesi **Açba** sülalesinin bir koludur. Abhaz soyadı **Çaa**'dan Gürcüce Çaa-dze, Çai-dze, Çaa-şvili; **Çaawaa**'dan Megrelce Çaava, Gürcüce Çaava-dze; Abazaca **Çaaraa**'dan Megrelce Çaraya, Gürcüce Çara-dze, Çari-dze, Çara-şvili; Abazaca **Çaraa**'dan türemiş Abhaz-Abaza soyadı **Çarba**'dan Gürcüce Çarba-dze; Abhazca **Çaaba**, **Çabaa**'dan Gürcüce Çaba-dze, Çabai-dze, Abazaca **Çabaraa**'dan Gürcüce Çabara-dze. Adıgece-Abhazca **Çaba, Çaboko (Чабыкэа, Ачбако)** Svanca Çabuk-iani (ve Kaheti'de Çabukiani köyü), Gürcüce Çabuka-dze. Abhaz soyadı **Çaaba**'dan Gürcüce Çaba-dze, **Çaba**'dan Gürcüce Çabai-dze.

Çaabal, Çabala (Çaabalrxua, Çabalırxua)[1, 390] - Görünüşe göre temeli Türkçe kökenli şahıs adı **Çabal**'dır. (karşılaştırm: Rusya

ve Orta Asya ülkelerinde Çabalov, Xabalov soyadları). **Çabalırxua** formunun Abhazca çoğul biçimi **Çaabalaa**, **Çabalaa**'dır. (Bkz. Blabırxua köyü, Çugurxua vb.). **Çaabal**, **Çabalaa** prens ailesidir. Abhazca **Çabalaa**'dan Gürcüce Tsabala-dze, Çabala-şvili. **Çaabal**, **Çabalaa** soyadının kollarından olduğu bilinen Prens **Şat-ıpa**'dan, Megrelce Sotiskua, Gürcüce Soti-şvili, Sotiaşvili.[38, 419, 421]

Çaara - bkz. Çaaba.

Çabaraa - bkz. Çaaba.

Çag, **Çaga** – Şahıs adı **Çag**, **Çaga**'dan türetilmiştir.[30, 327] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çagaa**, Abazaca **Çagaraa**'dır. Abhazca **Çagaa**'dan Megrelce ve Rusça'da Çagava, Gürcüce Çaga-dze, Çagi-dze, Çaga-şvili; Abazaca **Çagaraa**'dan Çagara-dze, Çagari-dze, Çagri-dze, Çagara-şvili.

Çagu, **Çagua** (**Чарға**), Adıgece **Çago**[4, 212] - Kişisel ad **Çagua**'dan türetilmiştir.[30, 327] Bu soyadın çoğul formu **Çaguaa**, Megrelce'de Çagua, Gürcüce Çagva-dze, Çagava-dze, Çagua-şvili (karşılaştırın: Çegova-dze, Çogova-dze).

Çaguna, **Çaguina** (**Чегуына**)[222, 27] – (karşılaştırın: Rusya'da "Çagunov", "Çugunov" soyadları.) Şahıs adı **Çaguna**'dan türetilmiştir.[30, 327] Abhaz soyadı **Çagunaa** (**Çagunaa**)'dan, Megrelce Çagunava, Çigunava, Gürcüce Çaguna-dze, Çaguni-dze, Çaguna-şvili.

Çakaba - Gürcistan'da Çakaba-dze formunda korunmuştur. Abhazca **Çakaba**, şahıs adı Çaka'dan [30, 328] türemiştir. Soyadın çoğul formları Abhazca **Çakaa**, Abazaca **Çakraa**'dır. Abhazca **Çakaa**'dan Gürcüce Çaka-dze, Çaka-şvili; Abazaca **Çakraa**'dan Çakra-dze, Çakra-şvili. Abhaz soyadı **Çakaba**'dan Gürcüce Çakaba-dze.

Çakua (**Чакэа**)[1, 330] – Şahıs adı **Çaka**, **Çakua**'dan türetilmiştir.[30, 328] Abhazca soyadın çoğul formları **Çakuua**, Abazaca **Çakraa**'dır. Asil bir ailedir. Abhazca **Çakuua**'dan Gürcüce Çakva-dze, Çakva-şvili; Abazaca **Çakraa** (**Çakuraa**)'dan Gürcüce Çakra-dze,

Çakra-şvili. (Çakua karşılaştırm: Kabuleti'de Çakva köyü)

Çakuatua (Чкәатәа//Чкотәа, karşılaştırm: Çxotua) - Abazaca **Çkutü, Çikotu** [3, 405, 406]. Görünüşe göre temelinde şahıs adı Çakut, Çkuat [30, 330] (Abaza formunu S. İonova, Çkua soyadıyla ilişkilendirir.[3, 406]) Bu soyadın çoğul formları **Çakuataa, Çkuatuaa**'dır. Soylu-prens ailesidir. Abhazca **Çakuataa**'dan Megrelce Çakvitaya, Gürcüce Çakvata-dze, Çakvita-dze, Çakota-dze, Çikota-şvili, Abazaca **Çkutü**'dan Gürcüce Çukuta-dze (Bkz. Gürcistan'da Çakvit köyü).

Çalaba (Чалаба), Çalipa (Чалипа) – Gürcistan'da Çalaba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları **Çalaa, Çalaraa, Çalariaa**'dır. Abhaz soyadı **Çalaa**'dan Megrelce Çalia, Gürcüce Çala-dze, Çala-şvili; **Çalaraa**'dan Gürcüce Çalara-dze, Çalara-şvili; **Çalariaa**'dan Megrelce Ç'olaria. Abhaz soyadı **Çalaba**'dan Gürcüce Çalaba-dze, **Çalipa** formundan Gürcüce Çaliba-dze, Çelibadze, Çelebadze.

Çalakua/Çalagua[222, 75, 118], **Çalokua (Чалокәуа)/Çolokua** [1, 332] - Temeli Adigece **Çaloko**'dur. Bu soyadın Abhazca çoğul varyantları **Çalokuua, Çalokaa**'dır. Abhazy'da soylu bir ailedir. Gürcistan'da prens ailesi olarak bilinirler. Abhaz soyadı **Çalokuua (Чалокәуа)**'dan Gürcüce Çalukva-dze, Çalko-şvili; **Çalokaa (Чалокаа)**'dan Megrelce Çolokava, Gürcüce Çoloka-dze, Çoloka-şvili (Bkz. Sologa-şvili). 1626-1629 yıllarında Vatikan'da Gürcü Kralı I. Temuraz'ın diplomatı göreviyle bulunan Piskopos Nkoloz – Çolokaşvili-İrubakidze. Adige-Abhaz soyad temeli **Çoloko** (Çolokaa, Çalokuua)'nın Gürcistan'da Abhaz Krallığı döneminde ortaya çıktığı düşünülebilir.

Çamagua[1, 330] - (karşılaştırm: Şahıs adları Çam, Çama, Çamagu'dan türemiştir [30, 328]) Bu soyadın çoğul formları **Çamaa, Çamaguaa**, Abazaca **Çamaraa**'dır. **Çamaa** soyadından (karşılaştırm: Çamba) Megrelce Çamia(?), Gürcüce Çama-dze, Çami-dze, Çama-şvili; Abazaca **Çamaraa**'dan Gürcüce Çamari-dze.

Çamba - bkz. Çamagua.

Çamıt, Çamıta - Ubıhca **Çımit, Şımit (Şımit)**[56, 469, 470], Şapsığca **Şmıdır**[65, 206], Abazaca **Çmıtraa**. Kaynaklarda ayrıca şu formlar kaydedilmiştir: **Çımit** Nehri'nden ve **Açımit** köyünden adını alan **Çımit**. Yine Şapsığ bölgesindeki iki adet **Çamıtokuac** (Çamıtaların Köyü) adlı köy ile tarihi Batı Abhazya'da Çımit ve Çuxkt nehirleri arasında **Çamıtakit** (Çamıta Köyü) adlı bir Abaza köyü mevcuttu [69, 36, 236]. Bu soyadın Abhaz çoğul formları **Çamıtaa/Çımitaa, Şamıtaa**'dır. Abhazca **Çamıtaa**'dan Megrelce Çamıtava, Jomidava, Jumutia; fonetik varyant **Şamıtaa**'dan Megrelce Şamatava, Gürcüce Şamata-dze, Şamıta-şvili.

Çançıba - Gürcistan'da Çançıba-dze formunda korunmuştur. Abhazca **Çaçba**'dan Megrelce Çançba, Gürcüce Çançıba-dze, bkz. Çaçba.

Çapba, Çapa - bkz. 232.

Çarba - bkz. Çaaba, Çaba.

Çarg/Çark - (karşılaştırm: Çırg-Çırgba, Çırk-Çırkba, Çirkba.[1, 242, 331]) Bu soyadın çoğul formları **Çargaa/Çarkaa**, Sadzca **Çargadz (Çargdza)** olup soylu bir ailedir. Megrelce Çargazia, Çargindzia; **Çarg** formundan Gürcüce Çarga-dze, Çargei-şvili; Abhazca **Çark**'dan Gürcüce Çarki-şvili, Svanca Çarki-ani, **Çarku**'dan Çarkviani. (Bkz. Çirikba, Çirkba.)

Çax, Çaxba (Suriye'de), **Çaxua** – Şahıs adı **Çax, Çaxua**'dan türemiştir [30, 329]. Soyadın çoğul formları Abhazca **Çaxaa, Çaxuaa**, Abazaca **Çaxraa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Çaxaa**'dan Megrelce Çaxava, Gürcüce Çaxa-dze, Çaxa-şvili; **Çaxua**'dan Gürcüce Çaxva-dze, Çaxva-şvili, Çaxua-şvili; Abazaca **Çaxraa**'dan Gürcüce Çaxra-dze, Çaxra-şvili.

Çatsba, Çaçüba (Чауѣба)[1, 330] – Bu soyadı çoğul formu **Çatsaa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Çatsaa**'dan Gürcüce Çatsa-dze,

Çatsi-dze, Çatsa-şvili; Abhaz soyadı **Çatsba**'dan Megrelce Çatsbaya.[38, 397]

Çaçba (Чачба) – Abhaz prenslerinin soyudur. Geçmişte Abhazya'nın hükümdarlarıydı. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çaçaa**, Abazaca **Çaçaraa**'dır. Abhazca **Çaçaa**'dan Megrelce Çaçava, Çaçia, Svanca Çaçi-ani; Gürcüce Çaç-dze, Çaçi-dze, Çaç-şvili, Çaçi-şvili, Çaç-eli, Megrelce Çaçelia; **Çaçxa** (bkz. **Çxa**), Svanca Çaçxi-ani; Abazaca **Çaçaraa**'dan Gürcüce Çaçara-dze, Çaçari-dze. Abhaz soyadı **Çaçba**, **Çaçiba**'dan Megrelce Çaçibaya, Gürcüce Çaçiba-dze, Çaçbi-dze, Çeçiba-dze. Abhaz prens sülalesi **Çaç**, **Çaçaa** tarihi kuzeybatı Abhazya'da prens soyadı Şaş, Şaşe, Şaçe ile örtüşmektedir. [9, 10; 10, 149] Şaş adı, görünüşe göre Urartu kaynaklarında bahsedilen kraliyet şehri Şaş-il, Şaşi-luni'nin adının temelini oluşturur. Ayrıca Şaş-eti ülkesinin adıyla Şaşil-kıt köyü [268, 429], Gürcüce Şaşil-eti ve Şaçe (Soçi) şehrinin adında da bu kök bulunmaktadır. Abhazca Şuaça (Шәаҭа), ayrıcalıklı topluluk Şaşa veya Şaça isminden gelir (bkz. yukarıda). Çaç prens soyadının daha eski bir topluluk olan Aç'tan geldiği, Aç adının "prens" anlamına da gelebileceği görüşü vardır. Bu nedenle bir dizi yazar, **Çaç**'ı **Açiaç** formuna bağlar ve kelime anlamıyla "prens üzerindeki prens" veya "prenslerin prensi" anlamına gelir [19, 195] (bkz. yukarıda **Aç** maddesi). Aynı açıklama, Çaç adının varyantı olan **Şaş** için de geçerli olabilir. İkincisi, Megrellerde Şaraş-ia formunda korunmuştur. Burada Şaraş temeli, kelime anlamıyla "Aşoğullarının Aş'ı", yani "prenslerin prensi" olarak çevrilir. Burada "r" Abhazca üçüncü şahıs çoğul insan sınıfı göstergesi "onlar"dır. Abhaz prens soyadı Çaç, yazılı kaynaklarda ilk kez **Çaç-a-s-dze** formunda XI. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır.

Abhaz soyadı Çaç → Çaçba (Çaçoğlu), aynı zamanda eski bir oluşumdur. İkincisi, Kartli'deki Çaçub-eti köyünün adında kaydedilmiştir.[34, 342] Abhaz hükümdar prensleri Çaçba ailesi, Gürcistan'da XII. yüzyıldan itibaren Şervaşidze olarak da anılmaya başlanmıştır. Bize

göre bunun nedeni, Abhaz Kralı ‘Kurucu’ David döneminde Abhazya’nın Tsxum bölgesinde iktidarın değişmesidir. Görünüşe göre, burada görevden alınan yöneticinin doğrudan varisi değil; Batı Abhazya’dan gelen yeni bir Çaçba hüküm sürmeye başlamıştır. Görünüşe göre Şervaşidze adının temeli Şervaş, Abhazlarda Şırpas (**Шәырпас-Şıırpas, Шәырпыс-Şıırpıs**) olarak duyulabilir ki bu, "Aşoğlu lideri" veya "Aşe bölgesinden (yani Batı Abhazya) lider" anlamına gelir. Abhazca Şırpas’ın, başlangıçta Çaçba prensinin Tsxum bölgesinin yeni hükümdarının unvanı olarak hizmet ettiği, daha sonra Gürcü ortamında Şırpas unvanının Şervaşi-dze soyadı formunu aldığı düşünülmektedir. Abhazlar’da bu soyadı taşıyanlar bugün hala Çaçba, Çaçaa (Çaçlar) olarak anılmaktadır.

Çiba – Soyadı, Gürcistan’da Çiba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Çiaa**, Abazaca **Çiraa’dır**. Soylu bir ailedir. Abhazca **Çiaa**’dan Megrelce Çiava, Gürcüce Çia-dze, Çiaşvili; Abazaca **Çiraa** Gürcüce Çira-dze, Çiraşvili. Abhaz soyadı **Çiba/Çi-ıpa**’dan Gürcüce Çiba-dze, Çipaşvili.

Çiguba, Çıugba (Чыгәба)/Çikuba (Açugba/Açukba) [1, 236, 331; 3, 405, 407] – Soyadı, görünüşe göre şahıs adı **Çıgu/Çıku**’dan geliyor [30,334]. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Çigua (Çiguaa), Çikua (Çikuaa)**, Abazaca **Çiguraa, Çikuraa’dır**. Abhaz-Abaza soylu ailelerindendir. Abhaz soyadı **Çigua (Çiguaa)**’dan Gürcüce Çigva-dze, Çigova-dze, Çegova-dze, Çiguaşvili (Karşılaştırın: Çıguaa ve Çaguaa ile Güney Osetya’daki Oset Çigoev soyadları). Abhaz soyadı **Çikua (Çkuwa)**’dan Gürcüce Çikva-dze, Çikvai-dze, Çikvaşvili, Svanca Çikov-ani, ters yönde Svanca Çikovani’den Abhazca **Çkuan (Чкәан)**, Megrelce Çikvanaya, Gürcüce Çikvana-dze; Abazaca **Çiguraa**’dan Gürcüce Çıgur-eli; **Çikuraa**’dan Megrelce Çikorava, Çikoraya, Gürcüce Çikora-dze, Çikura-dze, Çikuraşvili, Çekuraşvili, Çikor-eli. Abhaz soyadı **Çikuba - Çikubaa**’dan Megrelce Çikoba-va, Gürcüce Çikobi-dze.

Muhaceret öncesinde, Gagra'nın hemen ardından, Çigo soyadını (Çigua, Çıkuaa, Açıugba, Açukba) taşıyan çok sayıda soylu ailenin toprakları başlıyordu. Bu aileler Gagra Geçidi ile Tsandripş Vadisi arasındaki geniş dağlık bölgeyi neredeyse tamamen kaplıyordu ve bu bölge, Batı ve Doğu Abhazya arasında güçlükle geçilebilen doğal bir engel oluşturunuyordu.[94, 140] Burada, "Çıgoların sınırı" anlamına gelen Çıgrıpş (Чыгрыпшь) köyü, Çıgrıpş akuara (Чыгрыпшь акэара) "Çıgrıpş nehri", Çıgrxa (Çıgurxa/Çıgrıxu/Çıgurnıxa veya Çıguırxanıxa) "Çıgıların Kutsal Yeri" veya "Çıgurx Kutsal Yeri" bulunuyordu. Burada, denize daha yakın bir yerde, denizcileri korkutan "Sahil tanrısı" (Aga ikuw) vardı ve Çıgu (Çıugba) ailesi buna dua ediyordu.[73, 224] Bu bölge, Sadz Abhazyasının yani Cigetya'nın merkeziydi ki bu durum İ. Averkiev'in şu sözleriyle doğrulanmaktadır: "Halk meclisi ve halk mahkemesi, kutsal sayılan yerlerde yapılırdı, Ruslar bu tür yerlere 'yemin yeri' derlerdi. Cigetler için böyle bir toplanma yeri, Gagra'dan 15 verst uzaklıkta, Çugur Nehri yakınında bulunan ve Çugur-xanaxa (Çıgui-rxa-nıxa-V.K.) adı verilen küçük bir tepedir. Burada, baskın veya ganimet başarısı için kurbanlar sunulurdu." [174]

Görüldüğü gibi geçmişte Gagra ile Tsandripş Nehri arasındaki stratejik açıdan önemli bölge, güçlü Çıgu ailesi tarafından yoğun bir şekilde kontrol altında tutulmuştu ve bu aile, koşullara göre Batı veya Doğu Abhazya'nın girişini koruyordu. Abhazlar bu bölgeye **Çıgkita** adını vermiş be bu ad zamanla Cgıta'ya (Цыгыта) dönüşmüştü. Bu ad, "Çıgıların köyü (bölgesi)", "Çıgıların yerlesimi" anlamına geliyordu. Daha sonrasında **Cgıta**, Gagra'dan Xosta Nehri'ne kadar olan tüm Sadz Abhazya'sını kapsamaya başladı ve buralar **Cgıta** yahut **Cgıta Apsın xuiç'ı** (Cigetya Küçük Abhazya) şeklinde anılmaya başlandı.

Görünüşe göre, Gürcüce Sadzlara verilmiş Çiki/Ciki adıyla Sadz ülkesi anlamında kullandıkları Çiketi, Ciketi (Çik-eti. Cik-eti) Çıg soyadından türetilmiştir. (karşılaştırm: Apxaz-eti.[94, 286, 287])

Yine S. Y. Çanba 1925 yılında geçmişte Gagra'dan Xosta Nehri'ne

kadar olan bölgenin Abhazlar tarafından **Cgıta** veya **Cigıta Apsın xuiç'ı** (Cigetıya Küçük Abhazya) olarak adlandırıldığını yazmıştır.[262-443]

Çizba/Çizma (Ubıh)[64, 238] - Görünüşe göre Abhaz-Abaza topluluğundan prens ailesinin adı olan **Tsıjı/Çijı (Çüjı)** temelinden türemiş olup F. Tornau (1835) tarafından **Çuji** olarak aktarmıştır. Soçi ve Psaxa nehirlerinin havzasında Çizma köyü bulunuyordu. Kudepsta Nehri'nin yukarısında Çuji (yani **Çüjı, Çüıcı**) köyü yer alıyordu. Bu isim bazı kaynaklarda **Çizma, Çijba** olarak geçmektedir.[64, 236, 238] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Tsıjaa (Çüjaa), Çija, Çajaa**, Abazaca **Çijraa**'dır. Abhazca **Çijaa, Çaja**'dan Megrelce Çejia, Gürcüce Çija-dze, Çicava-dze, Çaja-dze, Çaji-dze, Çaji-şvili; Abazaca **Çijraa, Çijaraa**'dan Gürcüce Çijra-dze, Çazara-şvili; **Çizmaa**'dan Megrelce Çizmava, Gürcüce Çizma-dze.

Abhaz prenslerinin **Çija, Çaja** (Gürcüce Çija-dze / Çaja-dze) soyadı ile bağlantılı olarak, Svaneti'deki Uşguli köyündeki Çajaşı adını taşıyan kale ve kilise dikkat çekmektedir. Görünüşe göre Çajaşı adı, Abhaz prenslerinin **Çija, Çaja** (Gürcüce Çija-dze/Çaja-dze) soyadının Svan formunu temsil etmektedir. Svan topluluğu Uşguli, Svan Uşgul dört köyden oluşur: Çajaşı, Jibiani, Çvibiani, Murkmeli. **Çajaşı** Kalesi (X.-XI. yüzyıl) bu dört köye hâkimdir. Dikkat çekici olan, dört köyün üçünün adının temelinde Abhaz soyadlarının görülmesidir; Çaja-şı (bkz. yukarı), Jibi-ani (Abhaz soyadı **Jiba**'dan), Abhazca **Tsveyba (Çüeyba)**'dan Çvibi-ani.

Çizma, Çizmaa - bkz. Çijba.

Çıkba [246,54] – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çikaa**, Abazaca **Çikraa, Çikaraa**'dır. Görünüşe göre soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Çikaa**'dan Megrelce Çika-va, Gürcüce Çika-dze, Çika-şvili; Abazaca **Çikraa**'dan Gürcüce Çikra-dze, Çikara-dze, Çikra-şvili, (Tsikari-şvili?), Çikar-eli. Abhaz soyadı **Çıkba, Çikaba**'dan Gürcüce Çikaba-dze, Çikab-eri, Çikaberi-dze.

Çilaba – Gürcistan'da Çilaba-dze formunda korunmuştur. (Bkz. Çiliba-dze, Çeleba-dze). Bu soyadın Abhaz çoğul formu **Çlaa**, **Çilaa** olup soylu bir ailedir. Abhaz soyadı **Çlaa**'dan Gürcüce Çlai-dze, Çilai-şvili; **Çilaa**'dan Gürcüce Çila-dze, Çila-şvili, Abhaz soyadı **Çilaba**'dan Gürcüce Çilaba-dze, Çiliba-dze, Çelaba-dze.

Çimakur, **Çmakur** - Evliya Çelebi'ye göre (XVIII. yüzyıl) Abhaz topluluklarından birisidir.[18, 248] Abhazy'a'da nesli tükenmiş olup Türkiye'deki Abhazlar arasında Abaza soyadı formları **Şimukraa**, **Çemukraa**, **Çimukaraa** olarak korunmuştur [222, 36, 123]. Gürcüce Çimakuri-dze şeklindedir.

Çimit - bkz. Çamit.

Çinba[1, 242] – Şahıs ad **Çina**'dan türetilmiştir.[1, 121] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çinaa**, Abazaca **Çinaraa**'dır. Abhazca **Çinaa**'dan Gürcüce Çina-dze, Çina-şvili; Abazaca **Çinaraa**'dan Gürcüce Çinara-dze, Çinara-şvili, Çinari-şvili. Abhaz soyadı **Çinba**'dan Gürcüce Çinba-dze.

Çirikba, **Çirkba**, **Çrig**, **Çrigba**, **Çrigba** (**Чрыгъба**) [1, 331] - Ubıh **Çrig** (**Чыргъ**)[56, 458], **Çurugba**, **Çirugba**[1,242]. Görünüşe göre temelinde şahıs adı **Çarig**, **Çarık**, **Çirik**'in fonetik varyantları vardır. (karşılaştırın: Rusya'da 'Çarigov', 'Çarikov', 'Çirkov' soyadlarının, Tatar kökenli olduğu düşünülür.) Abhaz Çiriklar asil bir aile olup, Rusya'da XVII. yüzyıldan itibaren kaydedilmiştir (bkz. "Kadife Kitap"). Soyadın Abhaz çoğul formları **Çarigaa**, **Çarikeaa** (**Чарыкъаа**), **Çirika**, **Çirigaa**, **Çirigu** (**Чарыкъаа**)'dır.[40, 242, 298] Gudauta, Sohum ve Gulrıpş bölgelerinde yaşamışlardır. Ajara köyündeki "Çirigpha lbaa", kelime anlamıyla "Çirig Hanımın Kalesi" demektir. Abhaz soyadı **Çarigaa**/**Çarika**'dan Gürcüce Çiraka-dze, Çariga-dze, Çarika-dze, Çarka-şvili; **Çirigaa**/**Çirika**'dan Gürcüce Çiriga-dze, Çirga-dze, Çirika-dze, Çirika-şvili; **Çarigu** / **Çirigu**, **Çirkua**'dan Svanca Çargu-ani, Çarkvi-ani, Çirkvi-ani, Çerkvi-ani, Gürcüce Çarkvi-şvili. Abhaz soyadı **Çirikba**'dan Megrelce Çirikb-

aya. Bkz. Çarg, Çark.

Çıçaraa - bkz. Çıçba.

Çıçba (Чичба) – Şahıs adı **Çiç**, **Çıça**'dan gelmektedir. [30,330] Bu soyadın varyantları Abhazca **Çıçaa (Чичаа)**, **Çıçwaa (Чичуаа)**, Abazaca **Çıçraa**'dır. Soylu bir ailedir. Gürcistan'da ise prens soyudur. Abhaz soyadı **Çıçaa**'dan Megrelce Çıçava (?), Svanca Çıçi-ani, Gürcüce Çıça-dze, Çıça-şvili; **Çıçwaa**'dan Gürcüce Çıçua-dze, Çıçua-şvili; Abazaca **Çıçaraa**'dan Çıçara-dze/Çıçala-dze (karşılaştırm: Rusya'da Çıçalov), Çıçara-şvili, Çıçela-şvili. Abhaz soyadı **Çıçba**'dan Gürcüce Çıçiba-dze.

Çıçilaa - Türkiye'deki Abhazlar arasında korunmuştur. Temelde Abhazca şahıs adı **Çıçil**'den türemiştir.[1, 121] **Çıçil**'in Türk dillerinden alıntılanmış olması da mümkündür (bkz. Rusya'da "Çiçilov"). Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çıçilaa**, Abazaca **Çıçilraa**'dır. Abhazca **Çıçilaa**'dan Megrelce Çıçilava, Gürcüce Çıçıla-dze, Çıçıla-şvili; Abazaca **Çıçiraa**'dan Gürcüce Çıçira-dze/Çıçıla-dze. (Bkz. Çıçba)

Çiçin-ıpa, Çiçın-ıpa (Чычын-ипа) – Abhazca çoğul formu **Çiçinaa**'dan Gürcüce Çiçina-dze, Çiçina-şvili. Temelde Abhazca kişisel ad **Çiçın (Чычын)**, **Çaçın**'dan türetilmiştir.[1, 91, 122; 30, 335] Abhaz folklorunda mutlu bir karakterin adı **Ah Çiçın (Ах Чычын)**, kelime anlamıyla 'Kral (prens) Çiçin' manasındadır.

Çkua (Чкуа) (karşılaştırm: **Tskua**) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çkuaa**, **Çikuaa**, Abazaca **Çikuraa**'dır. Abhazca **Çkua**'dan Gürcüce Çkua-dze, Çkua-şvili; **Çikuaa**'dan Çikua-dze; Abazaca **Çikuraa**'dan Gürcüce Çikura-dze, Çikura-şvili. (Bkz. Tskua)

Çkuan (Чкэан) - bkz. Çiguba.

Çolokua (Чолокуа) - bkz. Çalokua.

Çoçua (Чочуа), Adıgece **Çoça**[4,213] (karşılaştırm: Osetçe Çoçiev) - Temelde şahıs adı **Çoça**'dan türetilmiştir.[30, 333] Bu soyadın

Abhaz çoğul formları **Çoçaa**, **Çoçuaa**, **Çaçuaa**'dır. Abhazca **Ço-çaa**'dan Megrelce **Çoçaa**, Gürcüce **Çoça-dze**, **Çoçi-dze**; **Çoçuaa**'dan Gürcüce **Çiçuva-dze**, **Çoçua-şvili**.

Çwa (Чѡа), **Açu**, **Açu** [1, 296, 391], **Çuba** - Gürcistan'da **Çuba-dze** formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çwaa**, Sadzca **Çwaz**, **Çwadzi (Чѡаѡѡ)**, Abazaca **Çuraa**'dır. Soylu bir ailedir. **Çwa** soyadıyla bağlantılı olarak Soçi bölgesindeki **Çuba**, **Çura** dağları ve **Çwarkıta** "Çwaların Köyü" vardır. [57, 286; 96, 239, 240] Abhaz soyadı **Çwaa**'dan Gürcüce **Çua-dze**, **Çuva-dze**, **Çuva-şvili**, **Çua-şvili** (Feodor **Çua-dze**, halen Axaltsihe metropoliti); Abaza soyadı **Çuraa**'dan Gürcüce **Çura-dze**, **Çuri-dze**, **Çura-şvili**. Abhaz soyadı **Çuba**'dan Gürcüce **Çuba-dze**, Svanca **Çubi-ani** (karşılaştırm: **Çubina-dze**, **Çubini-dze**, **Çuibina-şvili**). (Bkz. **Açiwa**, **Açua**)

Çwaz (Чѡаѡ) [1, 331] - bkz. **Çwa**, **Çuba**.

Çuxuba (Чѡхѡба), **Çixuba (Чѡхѡба)**, **Çixu-ıpa** [1, 228] - (Karşılaştırm: Ubıh **Çoxua**[56, 459]). Şahıs adı **Çixu**, **Çıux (Чѡхѡ)**'dan türetilmiştir.[30, 331]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çixuaa**, Abazaca **Çuxraa**. Abhazca **Çixuaa**'dan Gürcüce doğal olarak **Çuxa-dze**, **Çuxa-şvili**; Abazaca **Çuxraa**'dan Gürcüce **Çuxra-dze**. Abhaz soyadı **Çuxuba**'dan Gürcüce **Çuxba-dze**, Svanca **Çxubi-ani**. **Çixu**, **Çuxua** soyadıyla bağlantılı olarak, tarihi Batı Abhazya'da **Çuxkit** Nehri ve köyü mevcuttur. Bu isim "Çuxların Köyü" anlamına gelir.[64,241]

Çuçıba, **Çuç-ıpa**[1,228] - Görünüşe göre temelde şahıs adı **Çuç**, **Çuç**'dan türetilmiştir.[30, 330]. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çuçaa**, Abazaca **Çuçraa**'dır. Abhazca **Çuçaa**'dan Gürcüce **Çuç-dze**, **Çuç-şvili**, Abazaca **Çuçaraa**'dan Gürcüce **Çuçarı-dze**.

Çxaba - Gürcistan'da **Çxaba-dze**, **Çxoba-dze** formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çxaa**, Abazaca **Çxaraa**'dır. Bunlarla bağlantılı olarak, Pshur'da (Sohum bölgesi) **Tşxa (Էxa)** Da-

ğı, **Çxa-du** (Büyük Çxa) Dağı; Pıv Dağı'nın batısında, eski haritalarda **Ançxa** Dağı; Pshu (Gum) Sıradağları'nın doğu kesiminde **Tşxa** Dağı, **Çxa, Çxe**. [243, 193] Ayrıca **Çxa arxa du** (Bugün havaalanı olarak da kullanılan ova), kelime anlamıyla "**Çxa**'nın Büyük Ovası", **Çxa adzia** "Çxa Gölü" vb. [40, 163] Abhaz **Çxa, Çxaba** soyadı, görünüşe göre prens **Aç (Açba)** ailesiyle bağlantılı olan asil bir ailedir. Bu soyadın çoğul formu **Çxaa**'dan Gürcüce Çxa-dze, Çxai-dze, Çxoid-dze Çxei-dze, Çxa-şvili, Çxai-şvili, Çxei-şvili; Abazaca **Çxaraa**'dan Çxara-dze, Çxari-dze, Çxara-şvili; Abhaz soyadı **Çxaba**'dan Gürcüce Çxaba-dze, Çxabi-dze (Çxoba-dze), Çxab-eli Megrelce Çxabel-ia, Çxapel-ia.

Abhaz-Abaza prenslerinin soyadı, Abhazca **Çxaa/Çixaa**, Abazaca **Çixraa** ile bağlantılı olarak, Gürcistan'da Saçxere bölgesindeki **Çixaa** köyü (geçmişte tarihi İmereti'de bulunmaktaydı) [15, 105]; Abazaca **Çixra**'dan Saçxere bölgesinin adı, kelime anlamıyla "Çxaraların yeri" manasını taşır. Ayrıca Samtshe-Cavaleti'de **Çixa** adından türemiş **Çxiani** köyü mevcuttur.

Çxeidze (Чхьендзе) - bkz. Çxaba.

Çxotua (Чхотуа) - bkz. Çkuatua.

Çimba, Abazaca **Çım**[3,407]- Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çımaa**, Abazaca **Çımaraa**'dır. Abhazca **Çımaa**'dan Gürcüce Çuma-dze, Çuma-şvili; Abazaca **Çımaraa**'dan Gürcüce Çumari-dze, Çumara-dze, Çumara-şvili, Çumari-şvili. Abhaz soyadı **Çimba**'dan Gürcüce Çumba-dze.

Şaba (Шабә) - Ubıhca **Şaba** (Çirikba, [56, 468]), Abazaca **Şawa**[3,401], Kabardeyce **Şao**. [4,217] Abhazca **Şaba**, Gürcistan'da Şaba-dze formunda korunmuştur. Bu soyadı çoğul formları Abhazca **Şaa, Şawaa**, Abazaca **Şaraa, Şarwaa**'dır. Görünüşe göre soylu bir ailedir. Abhazca **Şaa**'dan Gürcüce Şaa-dze, Şaa-şvili; **Şawaa**'dan Şava-dze, Şava-şvili; Abazaca **Şaraa**'dan Gürcüce Şara-dze, Şari-dze, Şari-şvili. Abhaz soyadı **Şaba**'dan Gürcüce Şaba-dze, Şabi-dze, Şaba-şvili,

Şabi-şvili; Abazaca **Şabaraa**'dan Gürcüce Şabara-dze, Şabari-dze.

Sayba (karşılaştırm: Sayba[4, 332]) – Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Şayaa**, Abazaca **Şayraa**'dır. Abhazca **Şayaa**'dan Gürcüce Şai-dze, Şai-şvili; Abazaca **Şairaa**'dan Gürcüce Şaira-dze, Şaira-şvili.

Şaka, Şakey (Şakaya)[1, 393] - Kişisel isim "**Şaka**"dan türemiştir.[30, 335] Soyadının Abhazca çoğul formları: **Şakaa** (**Şiakaa**), **Şakeyaa**; Abazaca formu **Şakaraa**. Abhazca **Şakaa** (**Şaikaa**)'dan Gürcüce Şaka-dze, Şaka-şvili; **Şakeyaa**'dan Megrelce Şakaya; Abazaca **Şakaraa**'dan Gürcüce Şakara-dze, Şakara-şvili.

Şakirba (**Шакирба**) (karşılaştırm: **Şikirba**) – **Şakrıl** soyadı ile akraba olan soylu bir ailedir. Bu soyadın çoğul formu **Şakiraa**'dan Gürcüce Şakira-dze, Şakira-şvili; **Şakrilaa**'dan Megrelce Şakrilava, Gürcüce Şakrila-dze. Şakir kökünden türeyen Abhazca soyadlar **Şakirba**, **Şikirba**(?), **Şakrilba**; Megrelce formları Şakirbaya, Şakrilbaya. [38, 391, 414, 416] **Şakir** kökü, Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde yaygın olan "Şakirov" soyadına ilgi çekmektedir. Bu soyadın kökeni, Arapça erkek ismi "**Şakir**"den türemiş Türkçe bir isim olarak kabul edilir ve "şükreden" anlamına gelir. (Bkz. Sagaba, Sakaba)

Şakrıl, Şaqrıl (**Шьякрыл**), **Şakrilba** - bkz. Şakirbay.

Şalamba (**Шаламба**) (karşılaştırm: **Şühimba**)[1,334] - Gürcüce formu Şalamba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul formu **Şalamaa**'dır. Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhazca soyadı **Şalamaa**'dan Gürcüce Şalami-dze, Şalama-şvili. Abhazca soyadı **Şalamba**'dan Gürcüce Şalamba-dze, Şalamberi-dze, Megrelce Şalamberia.

Şaliba (**Шалиба**), **Şalipa** – Şahıs ismi **Şali**'den türemiş olabilir.[30, 338] Soyadın çoğul şekli **Şaliaa**'dan Megrelce Şelia, Gürcüce Şali-dze, Şali-şvili; Abhazca soyadı **Şaliba**'dan Gürcüce Şaliba-şvili.

Şamataa (**Шьаматаа**) - bkz. Çamıt.

Şamba (**Шамба**) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Şamaa**, Abazaca **Şamaraa**'dır. Abhazca **Şamaa**'dan Gürcüce Şama-dze, Şa-

ma-şvili; Abazaca **Şamaraa**'dan Gürcüce Şamara-dze, Şamari-dze. **Şam** soyadının kökenini, Rusya'daki Şamov soyadıyla da karşılaştırın.

Şaniba (Шаниба) [1, 332] - Kabardeyce **Şaniba**, Abazaca **Şan**. [3, 400] Abhazca soyadı **Şanaa**'dan Megrelce Şanava, Gürcüce Şana-dze, Şani-dze, Şana-şvili.

Şaraş (Шараш), Şaraşaa - Prens ailesidir. Bu soyadından Megrelce Şaraşia, Gürcüce Şaraş-dze, Şaraşi-dze. (bkz. Çaçba)

Şat-ipa (Шат-ипа) - Temelde şahıs ismi **Şat**'tan türemiştir. [30, 336] Prens Şat-ipa'nın ailesi, Abhaz prens sülalesi **Çaabal, Çaabalırxua** soyundan gelmektedir. A. Kuprava'nın belirttiği gibi, XIX. yüzyılın başında Çaabalırxua soyundan iki kardeş, Mgudzırxua köyünden Abhazy'a'nın Samurzakan bölgesindeki Reka köyüne taşındılar. Bu kardeşlerden birinin adı Şat idi. Yeni ikamet yerlerinde Çaabalırxua kardeşler soyadlarını Şat-ipa olarak değiştirdiler. Abhazca soyadı **Şat-ipa**, Megrelce Sot-skua ve Gürcüce Soti-şvili olmak üzere iki paralel soyadı ortaya çıkardı. [38, 419, 421]

Şaxaba (Шахаба) - Gürcüce formu Şaxabi-dze olarak korunmuştur. Bu soyadının çoğul varyantları Abhazca **Şaxaa**, Abazaca **Şaxaraa, Şaxraa**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca soyadı **Şaxaa**'dan Svanca Şaxi-ani, Gürcüce Şaxa-dze, Şaxi-dze, Şaxa-şvili, Şixa-şvili; Abazaca **Şaxaraa, Şaxraa**'dan Gürcüce Şaxara-dze, Şaxra-dze, Şaxra-şvili. Abhazca soyadı **Şaxaba**'dan Gürcüce Şaxabi-dze. (Bkz. Asxaba, Aşxaba)

Şaşa (Шаша) [1, 333], Abazaca **Şaşa (Шаша)** – Şahıs adı **Şaş**, **Şaşa**'dan türemiştir. [3, 408] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Şaşaa (Шашаа)** [30, 340], Abazaca **Şaşraa (Шашьраа)**'dır. Soylu bir ailedir. Bu soyadın Abhazy'a'da nesli tükenmiştir. Abhazca **Şaşaa**'dan Megrelce Şaşa, Gürcüce Şaşa-dze, Şaşi-dze, Şaşi-şvili, Şaşa-şvili; Abazaca **Şaşaraa**'dan Gürcüce Şaşari-dze.

Şaç-ipa (Шач-ипа) – Şahıs adı **Şaç**, **Şaç**'dan türemiştir. [30,

336] Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Şaçaа**, Abazaca **Şaça-
raа**'dır. Abhazca **Şaçaа**'dan Gürcüce Şaça-dze, Şaça-şvili; Abazaca
Şaçaraa'dan Gürcüce Şaçari-dze, Şaçara-şvili.

Şiba - bkz. s. 232.

Şimit, Şimit (ШЬЫМЫТ) - bkz. Çamıt.

Şinkawa, Abazaca **Şinkaа** [1, 334] – Bu soyadın çoğul formları
Şinkaа, **Şinxuaа**, **Şümxuaа (Шэынхэаа)**'dır. Soylu bir ailedir. Ab-
hazca soyadı **Şinkaа**'dan Gürcüce Şinka-dze, Şinka-şvili.

Souwaa, Şawa, Şowa (Шьоуа) - bkz. Şaba.

Şuba, Şüba (Шэуба), Aşüba (Ашэба) – Bu soyadın çoğul
formu olan **Şuaа**, **Şüwaа (Шэуаа)**'dan Gürcüce Şua-dze, Şua-
şvili; Abazaca çoğul şekli **Şuraa (Шураа)**'dan Gürcüce Şura-dze,
Şura-şvili. Abhazca soyadı **Şuba (Şüba, Aşüba)**'dan Gürcüce Şuba-
dze, Şuba-şvili, Abazaca **Şubraа**'dan Gürcüce Şubra-dze, Şubla-dze.

Şurukua, Şüarıqua (Шэарыкэа) [1, 334] – Bu soyadın çoğul
şekli olan **Şurukaa, Şüarıquaa**'dan Gürcüce Şaruka-dze, Şuruka-dze,
Şuruki-dze, Surika-dze, Surika-şvili.

Şxaba, Ubıhça **Şxaba (Çirikba [56, 469])** Bu soyadın çoğul form-
ları Abhazca **Şxaa (Шьхаа)**, Abazaca **Şxaraа (Шхараа)**, Sadzca
Şxaraа (Шьхараа)'dır. [1, 334] Abhazca **Şxaa (Шьхаа)**, **Şixaa
(Шихаа)**'dan Gürcüce Şxa-dze, Şxai-dze, Şixa-şvili; Abazaca-
Sadzca **Şxaraа (Шьхараа)**'dan Gürcüce Şxara-dze. (Bkz. Çxa)

Şimit (ШЬЫМЫТ) - bkz. Çamıt.

Şırba (Шьырба) – Bu soyadın çoğul formu olan **Şuraa
(Шьыраа)**'dan Gürcüce Şura-dze, Şura-şvili.

Ekzek, Ekzekov (Экзеков) – Maçrug (Maçagu), bkz. Maça,
Maçaba.

Elba (Элба) - bkz. Yelba.

Argunba, Argun - Bkz. yukarıda Argun (Rusya'da Argunov; muhtemelen Tatar-Moğol mirası. Karşılaştıırın: Argun-Han, Argun Dağı ve Argun Nehri isim ve ünvanları).

Açaba / Naçaba (Ачаба / Начаба) – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Açaa/Naçaa**, Abazaca **Açara/Naçaraa**'dır. Abhazca çoğul formu **Açaa**'dan Gürcüce **Açaa-dze**, **Naçaa**'dan **Naça-dze**; Abazaca **Açaraa**'dan Gürcüce **Açara-dze**, **Naçaraa**'dan **Naçara-dze**. Abhazca orijinal formu **Aça**, **Açaba**'dır. **Naçaba** formuna ön ek olarak "n" eklenmiştir. Abhazca soyadı **Açaba**'dan Gürcüce **Açaba-dze**, Abhazca **Naçaba**'dan Gürcüce **Naçaba-dze** (Karşılaştıırın: Ançaba-dze).

Maliba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Maley, Maliyaa**, Abazaca **Maliraa**'dır. Abhazca versiyonu **Maliba**'dan Gürcüce **Maliba-dze**; Abhazca **Maliya**'dan Megrelce **Malia**, Gürcüce **Mali-dze**, **Malia-dze**, **Mali-şvili**, **Malia-şvili**; Abazaca **Maliraa**'dan Gürcüce **Malira-dze**.

Melba - Gürcüce formu **Melba-dze**, muhtemelen **Malba** soyadının fonetik bir varyantıdır. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Melaa**, **Meliya**, Abazaca **Melraa**'dır. Abhazca **Meliyaa**'dan Megrelce **Melia**; **Melaa**'dan Gürcüce **Mela-dze**, **Mela-şvili**; Abazaca **Melraa**'dan Megrelce **Melora**, Gürcüce **Melara-dze**, **Melari-şvili**.

Naçkeyba, Naçkeypa – Bu soyadın çoğul formu **Naçkeyaa**, **Naçkebiaa (Начкьебия)**'dır. Soylu bir ailedir. Abhazca soyadı **Naçkey-ba**'dan Gürcüce **Naçkeba-dze**, Megrelce **Naçkebia** (**Naçkebiya**), Svanca **Naçkebi-ani**.

Çixaba/Çixba - Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çixaa (Чихаа/Чихъаа ?)**, Abazaca **Çix-raa**'dır. Prens-soylu bir aile. Şu anda Türkiye'de (son Osmanlı padişahı VI. Mehmed'in eşi de Abhaz **Çixba** ailesindendi). Soyadı kökeni **Çixa** (Bkz. Gürcü kaynaklarında **Çixa**, **Cixa** toplumu), **Çixaşxa** adında korunmuştur (kelime anlamıyla "Çix dağı", "Çixların dağı"). Soçi bölgesinde Fişt Dağı'nın güneydo-

ğusunda yer alır. Abhazca soyadı **Çixaa**'dan Megrelce Çixia, Svanca Çixi-ani, Gürcüce Çixa-dze, Çixa-şvili, Çixia-şvili; Abazaca **Çixraa**'dan Gürcüce Çixra-dze, Çixla-dze, Çixla-şvili. Abhazca soyadı **Çixaba**'dan Gürcüce Çixaba-dze, Çixabi-dze.

Gagaba, Gagba - Gürcüce formu Gagaba-dze, Gagba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Gagaa, Gaguaa**, Abazaca **Gagraa**'dır. Eski Gagra'nın Abhazca adı Gagrıpş (Karşılaştı-rın: Hagrıpş?), kelime anlamıyla "Gagların sınırı" manasındadır. Soylu bir ailedir. Abhazca **Gagaa**'dan Gürcüce Gaga-dze, Gaga-şvili; **Gaguaa**'dan Gürcüce Gagua-dze, Gagua-şvili; Abazaca **Gagara(a)**'dan Gürcüce Gagara-dze, Gagara-şvili. Abhazca soyadı **Gagaba**'dan Gürcüce Gagaba-dze, Gagabi-şvili; **Gagba** formundan Gürcüce Gagba-dze, Gagbi-şvili.

Geyba - Gürcüce formu Geba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Geyaa**, Abazaca **Geyraa**'dır. Abhazca **Geyaa**'dan Gürcüce Geia-dze, Geia-şvili. Abazaca **Geyraa**'dan Gürcüce Geira-dze, Geira-şvili. Abhazca soyadı **Geyba**'dan Gürcüce Geba-dze, Geba-şvili; Abhazca-Abazaca **Geybaraa**'dan Gürcüce Gebari-dze, Geibara-şvili.

Giba, Giyba - Gürcüce formu Giba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Giaa**, Abhazca-Abazaca **Giyra, Giraa**'dır. Abhazca **Giaa**'dan Gürcüce Gia-dze, Gia-şvili; Abhazca-Abazaca **Giraa**'dan Gürcüce Gira-dze, Gira-şvili. Abhazca soyadı **Giba**'dan Gürcüce Giba-dze; Abazaca **Gibraa**'dan Gürcüce Gibra-dze, Gibra-şvili. Soyadın kökeni Abhazca şahıs adı Gia'dır.[30, 199]

Daaba, Daba - Gürcüce formu Daba-dze, Dabi-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Daa**, Abazaca **Daa-ra**'dır. Abhazca **Daa**'dan Gürcüce Daa-dze, Dai-şvili; Abazaca **Daa-ra**'dan Gürcüce Dara-dze, Dari-dze, Dari-şvili. Abhazca soyadı **Daa-ba**'dan Gürcüce Daba-dze, Dabi-dze; Abhazca-Abazaca **Darba**'dan Gürcüce Darba-dze, Darbai-dze, Darba-şvili.

Zazba, Zaziba - Gürcüce formu Zaziba-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Zazaa**, Abhazca-Abazaca **Zazaraa**'dır. Abhazca **Zazaa**'dan Gürcüce Zaza-dze, Zaza-şvili; **Zazaraa**'dan Zazari-dze, Zazara-şvili. Soyadın kökeni şahıs adı Zaza'dır.

Zarba - Soyadı çoğul formları Abhazca **Zaa**, Abhazca-Abazaca **Zaara** (Zaalar). Abhazca **Zaa**'dan Gürcüce Zaa-dze, Zaa-şvili; Abhazca-Abazaca **Zaara**'dan Gürcüce Zaari-dze, Zari-dze, Zaara-şvili, Zara-şvili; Abhazca-Abazaca **Zarba**'dan Gürcüce Zarba-dze, Zarbi-şvili.

Kaxaba, Kaxba - Gürcüce formu Kaxaba-dze, Kaxabi-dze, Kaxba-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Kaxaa**, **Kaxiaa**, Abhazca-Abazaca **Kaxaraa**'dır. Abhazca **Kaxaa**'dan Gürcüce Kaxa-dze, Kaxa-şvili; **Kaxiaa**'dan Megrelce Kaxia, Svanca Kaxi-ani, Gürcüce Kaxi-dze, Kaxi-şvili; Abhazca-Avazaca **Kaxaraa**, **Kaxraa**'dan Gürcüce Kaxra-dze, Kaxri-dze; **Kaxaraa**'dan Kaxara-dze, Kaxara-şvili. Soyadın kökü şahıs adı Kaxa, Gaxa'dır.[30, 198]

Koxaba, Koxba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Koxaa**, Abhazca-Abazaca **Koxaraa**'dır. Abhazca **Koxaa**'dan Svanca Koxi-ani, Gürcüce Koxa-dze, Koxi-dze, Koxa-şvili, Koxi-şvili; Abhazca-Abazaca **Koxraa**'dan Gürcüce Koxrai-dze, Koxrei-şvili. Abhazca soyadı **Koxaba**'dan Gürcüce Koxaba-dze, Koxabi-dze.

Kuanapa, Kunaba – Soylu bir ailedir. Abhazya'da nesli tükenmiştir. Cırxua ve Huap köyleri (Gudauta bölgesi) yerleşimlerinin adlarında bu isim korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Kuanaa**, **Kunaa**, Abhazca-Abazaca **Kunaraa**'dır. Abhazca **Kuanaa**'dan Gürcüce Kvana-dze, Kvana-şvili; **Kunaa**'dan Gürcüce Kuna-dze, Kuna-şvili; Abhazca-Abazaca **Kunaraa**'dan Gürcüce Kunara-dze, Kunari-dze, Kunara-şvili. Abhazca soyadı **Kunaba**'dan Gürcüce Konaba-dze.

Lalba – Bu soyadın Gürcüce formu Lalba-dze'dir. Soyadı çoğul varyantları **Lalaa**, **Laluua**'dır. Muhtemelen soylu bir ailedir. Abhazca

Lalaa'dan Gürcüce Lala-dze, Lala-şvili; **Lalua**'dan Gürcüce Lalua-dze, Lalua-şvili. (Karşılaştırm: Abhazca **Lolua**'dan Loli-dze, Lola-şvili, Lolua-dze, Lolua-şvili.)

Makaba - Gürcüce formu Makaba-dze, Makabi-dze, Makoba-dze şekillerinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Makaa**, **Makiaa**, Abazaca **Makaraa**'dır. Abhazca **Makaa**'dan Gürcüce Makaba-dze, Maka-şvili; **Makiaa**'dan Svanca Maki-ani; Gürcüce Makia-dze, Makia-şvili; Abhazca-Abazaca **Makaraa**'dan Gürcüce Makara-dze, Makara-şvili. (Karşılaştırm: Abhazca **Makaba**'dan Gürcüce Makaba-dze, Makoba-dze ile Abhazca **Nakaba**, **Nakoba**'dan Gürcüce Nakoba-dze.) (bkz. Nakoba)

Samxaba - Gürcüce formu Samxaba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Samxaa**, Abazaca **Samxaraa**'dır. Geçmişte Soçi bölgesinde mevcut olan ve kelime anlamı "Samxaaların Sınırı" olan Samxa-rıpş köyü ve Kudepsta Nehri[96, 186] havzasında Sımxa, Sumxa köyleri. Abhazca **Samxaa**'dan Gürcüce Samxa-dze, Samxa-şvili; Abhazca **Samxaraa**'dan Gürcüce Samxara-dze, Samxara-şvili. Soylu bir Abhaz ailesidir.

Bebia – Soyadın çoğul hali **Bebiaa**'dır. Muhtemelen şahıs adı Beb, Bebaa'dan türemiştir (Karşılaştırm: Rusya'da Bebov, Bebiev, Bebaev, Bebenko, Bebik soyadları). **Beb**, **Bebaa** formlarından Gürcüce Beba-dze, Beba-şvili; Abhazca **Bebiaa**'dan Bebia-dze, Bebi-dze, Bebia-şvili.

Azaba - Azaba-dze şeklinde Gürcüce formunda korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Azaa**, Abhazca-Abazaca **Azaraa**'dır. Abhazca **Azaa**'dan Gürcüce Aza-dze, Aza-şvili; Abhazca-Abazaca **Azaraa**'dan Gürcüce Azara-dze, Azara-şvili.

Beya, **Beyba**, **Biyba** - Gürcüce formu Biba-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Beyaa**, **Biaa**, Abazaca **Beyraa**, **Biraa**'dır. Abhazca **Beyaa**'dan Gürcüce Beya-dze, Bei-dze, Beya-şvili; Abhazca **Biyaa**'dan Bia-dze, Bia-şvili; Abazaca **Bey**

raa'dan Gürcüce Beyra-şvili, **Biyr****raa**'dan Gürcüce Bira-dze, Bira-şvili.

Bukaba - Gürcüce formu Bukabi-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Bukaa**, **Bukiaa**, Abhazca-Abazaca **Bukaraa**'dır. Abhazca **Bukaa**, **Bukiaa**'dan Megrelce Bukia, Svanca Buki-ani (Karşılaştırm: Ça-bukiani), Gürcüce Buka-dze, Buka-şvili; Abazaca **Bukaraa**'dan Gürcüce Bukara-dze, Bukara-şvili. Bu soyadın kökü şahıs ismi Buka'dır.[30, 194]

Gugaba - Gürcüce formu Gugabi-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Gugaa**, Abazaca **Gugraa**'dır. Abhazca **Gugaa**'dan Gürcüce Guga-dze, Guga-şvili; Abhazca-Abazaca **Gugraa**'dan Gürcüce Gugra-dze, Gugri-dze, Gugari-şvili. Abhazca soyadı **Gugaba**'dan Gürcüce Gugabi-dze, Gugabi-şvili. Soyadın kökü şahıs adı **Gug**, **Guga**'dır.(30, 204)

Mikaba - Gürcüce formu Mikaba-dze olarak korunmuştur. Soylu bir ailedir. Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Mikaa** (Karşılaştırm: **Mkaa**, **Mkayyaa**), Abazaca **Mikaraa**'dır. Abhazca **Mikaa**'dan Megrelce Mikava, Gürcüce Mika-dze, Mika-şvili; Abazaca **Mikaraa**'dan Gürcüce Mikari-dze, Mikara-şvili. Abhazca soyadı **Mikaba**'dan Gürcüce Mikaba-dze, Mikaberi, Mikaberi-dze. **Mikaa** ailesiyle bağlantılı olarak Gürcistan'da (Abaş bölgesi) Samikao köyü, yani "Mikaaların Köyü" ve Abhazya'da (Cgerda köyü'nde) Mkayyaa rkuara "Mikaaların Deresi" adlı yerler bulunmaktadır.[40, 499] Bu soyadın kökü şahıs adı Mika, Mık'a'dır. [30, 267] (karşılaştırm: Rusya'da Mikov soyadı).

Nazarba - Gürcüce formu Nazarba-dze, Nazarbi-dze (Nazirbaev soyadıyla karıştırılmamalıdır) olarak korunmuştur. Abhazca-Abazaca soyadı formu **Nazaraa** iken Gürcüce formları Nazara-dze, Nazari-dze, Nazara-şvili'dir. Soyadın kökü, muhtemelen Farsça "keskin görüşlü, ileri görüşlü" anlamındaki şahıs adı "Nazar"’dır. (Bu isimden türemiş adlar: Nazarbey, Nazırbey, Nazırbay, Nazırbek).

Salaba (kısaltılmış hali **Slaba**) - Gürcüce formu Salabi-dze, Sala-

ba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Sa-laa**, **Slaa**, Abazaca **Salaraa**, **Slaraa**'dır. Abhazca **Salaa**'dan Gürcüce Sala-dze, Sala-şvili; **Slaa**'dan Gürcüce Sla-dze, Sla-şvili; Abazaca **Sa-laraa**'dan Gürcüce Salara-dze, Salari-dze, Salara-şvili; **Slaraa**'dan Gürcüce Slari-dze, Slari-şvili (Karşılaştırm: Abhazca **Salaa** ile Rusya'da Salov, Ksalov soyadları).

Saliba - Gürcüce formu Saliba-dze olarak korunmuştur. Soyadı formları Abhazca **Salıyaa**, Abhazca-Abazaca **Saliraa**'dır. Abhazca **Salıyaa**'dan Megrelce Salia, Gürcüce Sali-dze, Salia-şvili, Sali-şvili; Abazaca **Saliraa**'dan Gürcüce Salira-dze. Soyadın kökü şahıs adı **Sa-li**'dir. (Karşılaştırm: Rusya'da Saliev soyadı).

Saraba - Gürcüce formu Sarabi-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Saraa**, Abazaca **Sararaa**'dır. Abhazca **Saraa**'dan Gürcüce Sara-dze, Sari-şvili; Abazaca **Sararaa**'dan Gürcüce Sarara-dze, Sarari-dze, Sarari-şvili. Abhazca **Saraba**'dan Gürcüce Sarabi-dze, Saraba-şvili.

Siba, **Siyba** - Gürcüce formu Siba-dze, Siba-şvili olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Siaa**, Abazaca **Siraa**, **Sirwaa**'dır. Abhazca **Siaa**'dan Gürcüce Sia-dze, Sia-şvili; Abazaca **Siraa**'dan Gürcüce Sira-dze, Sira-şvili, Sirai-şvili (Karşılaştırm: Tsira-dze, Tsera-şvili); Abhazca-Abazaca **Sirwaa**'dan Gürcüce Serua-şvili, Tserua-şvili. Abhazca soyadı **Siba** (Karşılaştırm: Tsiba, Şiba)'dan Gürcüce Siba-dze, Siba-şvili; Abazaca **Siraa**, Abhazca **Siraba**'dan Gürcüce Siraba-dze, Sirabi-dze. (Acara'da Sirabidzeebi köyü, yani "Sirabidzelerin Köyü" mevcuttur.)

Souba - Gürcüce formu Soba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Souaa**, Abhazca-Abazaca **Souraa**'dır. Abhazca **Souaa**'dan Gürcüce Soua-dze, Soi-dze, Sava-şvili; Abhazca-Abazaca **Souraa**'dan Gürcüce Soura-dze/Soula-dze, Soula-şvili. Soyadın kökü şahıs ismi **Sou**'dur. (Karşılaştırm: Lou). [1, 114; 30, 288] Abhazya toponimisinde kaydedilmiştir: Sou ikuara "Sou'un Deresi"

(Tkuarçal bölgesi); Sou eybaşra "Sou'un Savaş alanı" (Sohum bölgesi).[40, 161, 560] **Sou** isminden türetilen yeni form **Soulax – Sourax** ise kelime anlamıyla "Souların Kralı (Prensi)" Abhaz folklorunun bir karakteridir. Bu isim, Kolxida kralı Savlak ile ilişkilendirilir (Ş. D. İnal-ıpa, D. K. Kapanadze ve diğerleri). Ş. D. İnal-ıpa'ya göre, Soulax formu, 19. yüzyılın sonuna kadar Abhaz soyluları arasında korunmuştur [1, 48].

Sulaba - Gürcüce formu Sulaba-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Sulaa**, Abazaca **Sularaa**, **Sulabaraa**'dır. Abhazca **Sulaa**'dan Megrelce Sulava, Gürcüce Sula-dze, Sula-şvili, Sulai-şvili. Abazaca **Sularaa**'dan Gürcüce Sulari-dze, **Sulabaraa**'dan Gürcüce Sulaberi, Sulaberi-dze. Muhtemelen soylu bir ailedir.

Suraba, Surba (Sırba), **Surma** - Gürcüce formu Suraba-şvili, Surba-dze, Surma-dze şekillerinde korunmuştur. Abhazca soyadı çoğul formları **Suraa**'dan Gürcüce Sura-dze, Suri-dze, Sura-şvili; **Surmaa**'dan Megrelce Surmava, Gürcüce Surma-dze, Surma-şvili (Bkz. Surmani-dze). Abhazca soyadı **Suraba**'dan Gürcüce Surabi-şvili. (Karşılaştırm: Zurabi-şvili)

Ugaba – Gürcüce formu Ugaba-dze, kısaltılmış Gabaa-dze (bkz. **Gaa**)'dır. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Ugaa**, Abhazca-Abazaca **Ugaraa**'dır. Abhazca **Ugaa**'dan Gürcüce Uga-dze, Uga-şvili; Abhazca-Abazaca **Ugaraa**'dan Gürcüce Ugarra-dze, Ugari-dze. Abhazca soyadı **Ugaba**'dan Gürcüce Ugaba-dze.

Fikaba/Vikaba - Gürcüce formu Vikabi-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Fikaa (Vikaa)**, **Fekuua**, Abazaca **Fikaraa (Vikaraa)**'dır. Abhazca **Fikaa**'dan Gürcüce Vika-dze, Vika-şvili, Veka-dze, Feka-dze; Abhazca **Fekuua**'dan Megrelce Vekua; Abazaca **Vikaraa / Fikaraa**'dan Gürcüce Vikari-dze, Vikari-şvili. Soyadın kökü, şahıs adı Vika/Fika (Fıke) [30, 306].

Tsatsaba - Gürcüce formu Tsatsaba-dze şeklinde korunmuştur. Bu

soyadın çoğul varyantları Abhazca **Tsatsaa**, **Tsatsuaa**, Abazaca **Tsatsaraa**'dır. Abhazca **Tsatsaa**'dan Gürcüce Tsatsa-dze, Tsatsa-şvili; **Tsatsuaa**'dan Megrelce Tsatsua, Gürcüce Tsatsua-şvili; Abazaca **Tsatsaraa**'dan Gürcüce Tsatsari-dze. Abhazca soyadı **Tsatsaba**'dan Gürcüce Tsatsaba-dze. Soyadın kökü şahıs adı Tsatsa'dır [30, 324]. (Karşılaştır: Tsatsaev soyadı)

Çapba/Çapa – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Çapaa**, Abazaca **Çaparaa**'dır. Abhazca **Çapaa**'dan Gürcüce Çapa-dze (Çapan-dze), Çapa-şvili; Abazaca **Çaparaa**'dan Gürcüce Çapara-dze, Çapari-dze. Soyadın kökü Abhazca şahıs adı **Çapa**'dır [30, 326].

Çxit-ipa (Чхит-ипа), Çxita (Чхьита) - Abhazca soyadın çoğul formları **Çxिता (Чхьытаа), Çxetiaa (Чхетиаа)**'dır. Muhtemelen soylu bir ailedir. **Çxिता** varyantları Gürcüce Çxita-dze, Çxita-uri; **Çxetiaa** Abhazca-Megrelce Çxetia, Svanca Çxeti-ani, Gürcüce Çxeti-şvili, Çxeti-dze. Çxeti-dze formu, Abhaz Katolikosu I. Evdemon [1557-1569]'in soyadı olarak bilinir. Soyadın kökü Abhazca şahıs ismi Çxit, Çxita (Чхьыта)'dır [30, 330].

Şaraba, Şarba - Gürcüce formu Şaraba-dze, Şarabi-dze, Şarba-dze (Acara'da Şarabidzeebi (Şarabidzeler) köyü) şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul formları **Şaraa, Şarawaa, Şaruuaa**, Abazaca **Şararaa**'dır. Abhazca **Şaraa**'dan Megrelce Şaria, Gürcüce Şara-dze, Şarai-dze, Şara-şvili, Şarai-şvili; **Şarawaa**'dan Gürcüce Şarava-dze, Şaravi-dze; **Şaruuaa**'dan Gürcüce Şarva-dze, Şarua-şvili (karşılaştırın: Şarva-ş-dze), **Şararaa**'dan Şarari-dze. Soylu bir ailedir.

Şiba - Gürcüce formu Şiba-dze olarak korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Şiaa**, Abhazca-Abazaca **Şiraa**'dır. Abhazca **Şiaa**'dan Gürcüce Şia-dze, Şia-şvili; Abhazca-Abazaca **Şiraa**'dan Gürcüce Şira-dze. Abhazca soyadı **Şiba**'dan (karşılaştırın: Siba, Tsi-ba) Gürcüce Şiba-dze, Şiba-şvili.

Caca-ipa (Цаца-ипа) - bkz. Caca-ipa.

Cıraa, Cır-ıpa (Cıraa) [1, 334], Abazaca **Cır** [3, 298] – “Çelik” anlamına gelen şahıs adı **Cır** “Çelik” [3, 298] isminden türemiştir. [30, 348; 3, 298]. Abazaca soyadın çoğul formu **Cıraa** (aynı zamanda Adzınba[1, 394])’dır. Abhazca **Cır-ıpa, Cıraa**’dan Gürcüce Cira-dze, Cira-şvili.

Calaba (Цъалаба) - Gürcüce formu Calaba-dze şeklinde korunmuştur. Soylu bir ailedir. Bu soyadın kökü **Cal**, Abhazya’nın Oçamçıra bölgesindeki **Cal** köyünün adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Abhazca soyadı çoğul formu **Calaa**’dan Gürcüce Cala-dze, Cala-şvili; Abhazca **Calaba**’dan Gürcüce Calaba-dze.

Gecaba, Gecba (Гъецъба, Гъецъуа) - Gürcüce formu Gecabi-dze, Gicabi-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul formu Abhazca **Gecaa, Gecuaa**, Abhazca-Abazaca **Gecaraa**’dır. Abhazca **Gecaa**’dan Gürcüce Geca-dze, Geca-şvili; **Gecuaa**’dan Megrelce Gecua, Gürcüce Gecua-dze; Abhazca-Abazaca **Gecaraa**’dan Gürcüce Gecari-dze. Soyadın kökü Abhazca-Abazaca şahıs adı **Гес (Гъацъ)** [30, 201]’dir.

Gosaba/Gusaba – Bu soyadın çoğul formları Abhazca **Gusaa**, Abazaca **Gusaraa**’dır. Gürcüce’de Gosa-dze, Gosa-şvili şekillerinde korunmuştur. Abazaca **Gusaraa**’dan Gürcüce Gusari-dze; Abhazca soyadı **Gusaba**’dan Gürcüce Gosaba-dze. (Bkz. Aguasba)

Gucaba, Gucba (Гуцъба) - Gürcüce formu Gucabi-dze şeklinde korunmuştur. Bu soyadın çoğul varyantları Abhazca **Guacaa (Гъацъаа), Gocuaa (Гоцъуаа)** (karşılaştırm: Gonc-ua, Goç-uaa, Gec-uaa), Abazaca **Gucaraa**’dır. Soyadın kökü Abhazca-Abazaca şahıs adı **Гуац (Гуацъ)**’dır [30, 202]. Abhazca soyadı **Gucaa**’dan Megrelce ve Rusça formu Gvacava, Gürcüce Guca-dze, Guci-dze, Guca-şvili, Goca-şvili; Abhazca-Abazaca **Gucaraa**’dan Gürcüce Gucari-dze. Soylu bir ailedir. Abhazca-Abazaca soyadı **Gucaraa** muhtemelen Gürcistan’daki tarihi bölge **Gucareti** (Gucarların Yeri)’nin

adının kökenidir.

Camba, Canba - bkz. Camba, Canba.

Canaşia - bkz. Canba.

Capua - bkz. Caba.

Caparaa - bkz. Cap.

Cincia, Cincua, Cıncua - bkz. Cincba.

Cıncal - bkz. Cincal.

Ğüardan (Вардан) - bkz. Varda, Warda.

SON SÖZ YERİNE

Bilindiği gibi, soyadlarının ve aile isimlerinin temelini şahıs adları oluşturur ve bunların bir kısmı çoğunlukla yabancı kökenlidir. Dış formlarına bakarak bu isimlerin dilsel kaynağını belirlemek zordur. Ancak bu isimler, ulusal kişi isimleri gibi, isim formatları aracılığıyla aile ve soyadlarını oluşturur. Ayrıca bütün bunlar, ulusal aidiyetleri ile yayıldıkları coğrafyayı yansıtır.

Sözlükte büyük çoğunluğu "oğul" anlamına gelen **ba/pa** ile biten yaklaşık 800 Abhaz-Abaza soyadı maddesi bulunmaktadır. Bu maddelerde, "insanlar" anlamına gelen **aa, ua, waa**, Abazaca **ra, raa** gibi formatlarla oluşturulmuş binden fazla Abhaz-Abaza aile adı mevcuttur. Sözlükte toplamda 2000 Abhaz-Abaza (Sadz ve Ubih dâhil) kadar soyadı ve aile ismi bulunmaktadır. Bunlar 2014 yılı Gürcistan nüfus sayımına göre Gürcistan'da iki milyona yakın vatandaşın taşıdığı 3500'den fazla Gürcü soyadının kökenini oluşturmaktadır. Eğer Abhaz-Abaza diasporalarının farklı ülkelerdeki soyadlarını da hesaba katarsak (bunların bir kısmı maalesef Abhazya'da artık yok olmuştur) Gürcü soyadlarının Abhaz-Abaza (yani Apsar veya Apsua) kökenli olanlarının sayısının çok daha fazla olacağı düşünülmektedir. Yukarıda belirtilen sayıda Gürcü, Svan ve Megrel soyadının Abhaz kökenli olması, Abhaz Krallığı döneminde Batı ve Doğu Kafkasya'daki Gürcü topluluklarının topraklarında gerçekleşen büyük ölçekli Abhaz kolonizasyonunun açık bir kanıtıdır. Ayrıca Gürcistan toponimisinde önemli bir Abhaz katmanının bulunması da bu durumu desteklemektedir [34, 199-205, 256-263, 431-454].

Abhaz Krallığı'nın ilk aşamasında (VIII.-X. yüzyıllar) Abhazlar modern Batı Gürcistan'ın Çoruh Nehri'ne kadar olan bölgesini ve doğuda Lixi Dağları hattına kadar olan bölgeyi ele geçirdiler.

Bu dönemde, bölgede Abhaz soyadlarının ve aile isimlerinin Gürcü formları oluşmaya başladı. Aynı zamanda, özellikle İmereti ve Guria'da, Gürcüce konuşan topluluklar arasında Abhaz soyadı oluşturuca unsur olan **-tzey (a-tzey) -пей (a-пей)** "erkek çocuk", "çocuk", "mirasçı", "torun", "evlat" gibi anlamlara gelen Abhazca **tzey-пeи**, Gürcüce **dze-ძე** formunda yaygınlaşmış olup bu durum sadece Gürcistan'ın bu bölgesine özgü olduğu görülmektedir.

X. yüzyıldan itibaren akademisyen Simon Canaşıa'nın araştırmalarına göre, Abhazlar Doğu Gürcistan topraklarını da ele geçirmeye başladılar. Z.V. Ançabadze de bu konuda şunları yazmaktadır: "İncelenen dönemde Gürcü-Abhaz ilişkilerindeki ilginç olgulardan biri, Abhazya'nın kendi topraklarından Batı Gürcistan'a ve daha sonra Abhaz Krallığı'nın sınırlarının genişlemesiyle Doğu Gürcistan'a doğru gerçekleşen feodal kolonizasyondur." [8,155]

İşgal edilen topraklarda, genellikle Abhaz **ah/ax** (Gürcüce 'erista-vi') ve **ahmada/ахмада** "kralın temsilcisi" olarak atanmış yöneticiler bulunuyordu. Ayrıca bu bölgelerdeki toprak sahipleri de Abhaz prensleri ve soyluları, devlet ve kilise figürleri gibi isimler olmuştur.

Geleneksel olarak Abhaz krallarının taç giyme törenlerine İmereti'den, yani anakara Abhazya'dan gelen Abhaz soyluları katılırdı. Örneğin Kraliçe Tamar'ın taç giyme töreninde tacı, Abhaz kökenli Kutaisi (Abhaz) Başpiskoposu Sagirisdze (Gürcü kaynaklarında) takmıştır. Bu zat, Abhaz Sagiraa ailesindendi (bkz. Sagaba). Ayrıca kılıcı, Abhaz prens-soylu ailelerinden **Amaan** (Gürcüce Amaaneli-s-dze) ve Vardan/Güardan (**Вардан**), Gürcüce "Vardanis-dze" ailelerinin temsilcileri sunmuştur.

Abhaz Krallığı döneminde ve sonrasında Abhaz Katolikosluğu'nda Abhaz-Abaza prens ve soylu ailelerinden gelen kişiler öne çıkmıştır.

Kilise figürlerinin bir kısmının aile isimleri, Hristiyan isimleriyle örtülmüş olsa da bir dizi isim, Gürcü soyadı formunda kaydedilmiştir:

Sagira-dze - Kutaisi (Abhaz) Başpiskoposu (XIII. yüzyıl)- Abhaz-Abaza soyundan **Sagiraa**, **Sagirba**, **Şakirba** (bkz. Sagaba);

Anton Jvani-dze - Bedia Piskoposu (XVI. yüzyıl)- Abhaz **Jvanaa** (**Jüanaa** / **Жәанаа**), **Jvanba** (**Zvanba**);

Kirill Jvani-dze -Tsaişi Metropoliti- Abhaz **Jvanaa**, (**Jüanaa** / **Жәанаа**), **Jvanba** (**Zvanba**);

Zosim Koçaba-dze - Kaheti'de tanınmış kilise lideri (XVIII. yüzyıl)- Abhaz **Koçba**, **Kuaçba** soyundan (bkz. yukarıda);

Napsa-dze (**Nemsadze** olarak da bilinir) - Abhaz Katolikosu (XVII. yüzyıl)- Abhaz **Apsa**, Abaza, Adıge **Napsa** "Napsov";

Gabriel Kikodze - Abhaz (İmereti) Piskoposu (1825-1896)- Abhaz soylu **Kikuaa**, **Kikuba** soyundan (bkz. yukarıda);

Fedor Çua-dze - Güncel Ahaltsike (Ahıska) Metropoliti- Sadz prens ailesi **Çua**;

Simon Tsaka-şvili - Surami ve Haşuri Piskoposu (11 Ekim 2013'ten itibaren)- Abhaz **Tsaka**, **Tsakaba** soyundan (bkz. yukarı) vd.

Gürcü adbiliminde bulunan önemli sayıda soyadının kartvel dillerinin kalıplarıyla karmaşıklaşmış Abhaz soy ve aile isimleri olduğu ve bu isimlerin "oğul" anlamına gelen "**ba**" veya "**pa**", "kız" anlamına gelen "**pxa**" veya "**pxe**", "insanlar" anlamına gelen "**ua**", "**aa**" ve çoğul ekini gösteren "**r/ra**" gibi soneklerle sona erdiği görülmektedir. Bu durum, Abhaz Krallığı döneminde gerçekleşmiş Abhazya'dan Gürcistan'a tek yönlü bir nüfus göçü sürecini göstermektedir.

Bunun tersi, yani Gürcü ve Megrel soyadlarının anakara Abhazya'da ortaya çıkması süreci ise daha sonraki bir dönemde, özellikle Abhaz Krallığı'nın dağılmasından sonra ve özellikle XIX.-XX. yüzyıllarda gerçekleşmiştir.

Ortaçağ Gürcistanı'nın Abhaz kolonizatörlerine gelecek olursak

bunlar, öncelikle Abhaz prensleri ve soylularıydı. Onlar, işgal ettikleri yabancı etnisitelerin topraklarında konumlarını güçlendirmek amacıyla yerli halkların dillerini öğrenmeye başladılar: Svaneti'de Svanca, Megrelya'da Megrelce, Gürcistan'da Gürcüce, Ermeni yerleşimlerinde Ermenice... Bu durum, daha sonra Abhazların bu topraklardaki asimilasyonunun başlangıcına zemin hazırladı.

Abhaz Krallığı'nın nihai olarak dağılması (XV. yüzyıl) ve iç savaşların başlamasıyla birlikte, bu prensliklerdeki Abhazlar birbirinden kopuk hale geldi ve anavatanlarından uzaklaştı. Bu durum, Gürcüce konuşan topluluklar içinde asimilasyonlarını hızlandırdı.

Bu bağlamda, Gürcistan'ın tanınmış devlet ve siyaset adamı David Tarhan-Mouravi'nin şu sözlerini aktarmak yerinde olacaktır: "...*farklı programlarda birçok kez söyledim, en seçkin bilim insanları, çok tanınmış genetik laboratuvarlar, bilimsel çalışmalar, bizim ve Abhazların, kendilerini Gürcü olarak adlandıran insanların %75'inde aynı genetik kodun olduğunu doğruluyor.*" [<https://youtube.com/watch?v=zdx4xm4or8> (2020)]. Söylenilenler, eğer sadece Gürcü topluluklarında asimile olmuş önemli sayıda Abhaz ile Abhazya'daki ve Abhaz diasporalarındaki Abhazlar arasındaki genetik yakınlıktan bahsediliyorsa, gerçeğe uygun olabilir. Uzmanların da belirttiği gibi, "Gürcüler" olarak adlandırılan bugünkü nüfus, Abhaz Krallığı döneminde ve sonraki yüzyıllarda Abhaz-Adıge, Oset ve Gürcü topluluklarının temel karışımı sonucu oluşmuştur [261].

1235 yılında Moğolların Abhaz Krallığı'nın doğu kısmını ele geçirmesiyle, doğudan batıya, Zalihe İmereti Abhazya'sına doğru ters yönde bir göç süreci başladı. Kraliçe Rusudan Tiflis'ten Kutaisi'ye taşındı. 1243 yılında Rusudan, Han Batu'nun üstün otoritesini tanıdı. Daha sonra Rusudan, Han'dan Batı Abhazya'da oğlu David (David Narin) ve doğu kısmında ise yeğeni (Laşa'nın oğlu) David Ulu'nun Moğol yöneticileri olarak atanmasını talep etti.

Bu bağlamda, aslında Abhazya, protesto amacıyla Kraliçe Rusu-

dan'a itaati bırakır ve onun 1247 yılındaki ölümünden sonra Moğollara karşı bir komplo düzenler.[245, 136; 34, 492] Daha sonra, ana Abhazya'daki Abhazlar, etnik toprakları içinde bağımsız bir prenslik olarak ayrılır. Kendilerini hala Abhaz kralları olarak adlandıran İmereti yöneticileri, Abhazları yeniden kendi hâkimiyetleri altına almak amacıyla, bağlı oldukları Megrel ve Gurya prensliklerinin milisleriyle birlikte Abhazya Prenslığı'ne karşı bir askeri sefer düzenlerler. Abhaz (İmereti) Kralı V. Giorgi döneminde, Abhazya'nın doğu kısmını Kelasur Nehri'nden itibaren koparmayı ve Megrel Prenslığı'ne vermeyi başarırlar. Ancak kısa süre sonra Kodor Nehri'nin ötesine püskürtülürler. Ele geçirilen Abhaz toprakları, Megrel serf köylüleri tarafından iskân edilir.

Tüm bunlar, 14.-17. yüzyıllar arasında gerçekleşen ve 17. yüzyılın ikinci yarısında Abhazların zaferi ve Kodor Nehri'nden İngur Nehri'ne kadar olan toprakların geri alınmasıyla sonuçlanan Megrel-Abhaz savaşlarının nedeni olur. 300 yıl sonra bu olay, Gürcü yazar P. İngorokva'nın, kendilerine **Apsua** diyen halkın 17. yüzyılda Abhazya'da (Abhazca: Apsnı) ilk kez ortaya çıktığı ve Abhazya'yı ele geçirerek, sözde Gürcü olan Abhaz halkını yuttuğu ve "Abhaz" adını kendilerine mal ettikleri yönündeki yanlış teorisinin temelini oluşturur [101 (1954)]. Bununla birlikte yazılı kaynaklar ve 17. yüzyılda Gürcü Kralı VI. Vahtang'ın tüm Gürcü tarihsel kayıtlarını yeniden yazan "bilginler" komisyonu bu konuda hiçbir şey bilmemektedir.

VI. Vahtang'ın oğlu, coğrafyacı ve tarihçi "Gürcü Krallığı Tarihi" kitabının yazarı Vahtuş Bagrationi de, 17. yüzyılda doğmuş olmasına rağmen, Gürcüleri "Abhaz" adıyla yutan Apsualar hakkında hiçbir şey bilmemektedir! Apsuaların (Apsarların) "Abhaz" adını sahiplenmesi konusunda, artık aramızda olmayan seçkin Gürcü tarihçi, dilbilimci ve akademisyenler N.Y. Marr, İ.A. Cavahişvili, S.N. Canaşıa, A.S. Çikobava, K.V. Lomatidze ile Abhaz bilim insanları D.İ. Guliya, Z.V. Ançabadze, Ş.D. İnal-ıpa ve diğerleri de hiçbir bilgiye sahip değildir.

Öte yandan, İtalyan misyoner Giovanni de Galonifontibus'un bildirdiğine göre, 14. yüzyılın sonunda Abhazlar, Çerkesya ve Megrelya arasında, Abhazy'a'da yoğun bir şekilde yaşıyorlardı [187, 18, 15]. 1788 yılında yayınlanan "Yeni ve Tam Rusya Devleti Coğrafya Sözlüğü veya Leksikon" adlı ünlü ansiklopedik eserde şu ifadeler yer alır: *"Abhazlar - Kafkas dağlarında yaşayan özgür ve kalabalık bir halk olup dilleri bilinen hiçbir dil ile benzerlik göstermez. Sadece Çerkesçe ile küçük bir benzerlik vardır. Bu halkın yaşadığı topraklar, kendi dillerinde **Absne** olarak adlandırılır; Tatarlar, Türkler ve Çerkesler ona **Abaza**, Gürcüler ise **Abhazeti** derler..." Bu ülke, Kuban ve İngur nehirleri arasında yer alır. İngur Nehri, Abhazları Megrellerden ayırır."*[192, 2-5]

Abhazların tarihinin çarpıtılması, özellikle 1866, 1877-1878 yıllarında Abhazy'a'da yaşanan trajik olaylardan sonra daha belirgin hale gelmiştir. Bu olaylar, Abhaz halkını yok olmanın eşiğine getirmiştir.

Bu tarihten itibaren, Gürcü aydınların ve siyasi elitin tarihsel-teorik çabaları, Abhazy topraklarını ele geçirmeye ve orada kalan Abhaz halkını asimile etmeye yönelmiştir. Bu amaçla, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, yarı boşalmış Abhazy'a'ya Kartvel etnik unsurlarının kitlesel olarak yerleştirilmesi organize edilmiş ve 1918-1920 yıllarında ülke, Gürcü Menşevikler tarafından işgal edilmiştir.

1936 yılından itibaren Abhazy'a'nın özerkliği bir hayale dönüşmüştür. 1940'lı ve 1950'li yılların başında, ünlü bilim insanı Z.V. Ançabadze'nin sözleriyle, *"Beria ve yarıdakçıları, Abhazy'a'da büyük bir devlet şovenizmi politikası yürütmeye çalıştı. Şovenistler, Abhaz okullarını kaldırdı ve tüm derslerin Gürcüce okutulmasını zorunlu kıldı... Abhazy tarihinin büyük devlet şovenizmiyle çarpıtılması, Abhaz yer adlarının Gürcüleştirilmesi, Abhaz diline yapay olarak Gürcü kelimelerin sokulması, Abhazların Sovyet yönetiminden ve özellikle parti organlarından uzaklaştırılması gibi uygulamalar yapıldı"* [26, 142]. 1992 yılında Gürcistan, Abhazy'a'ya savaş açtı ve bu savaş, bilindiği

gibi, Gürcistan'ın lehine sonuçlanmadı. Abhazya bağımsız bir ülke haline geldi, Abhazlara karşı savaşılan Megrel-Gürcü nüfus ise Gürcistan'a, eski yerlerine geri döndü.

Günümüzde Gürcistan'da P. İngorokva'nın teorisinin takipçilerinin sayısı yeniden artmaktadır. Bunların başında, Apsua (Abhaz) soylularından gelen akademisyen Marika Lortkipanidze ve filoloji doktoru Teimuraz Gvantseladze gelmektedir (bkz. yukarıda). Bu ve daha birçok kişi, akrabalık bağlarını unutmış bir şekilde, utanmadan ve vicdan azabı çekmeden, yazılı ve sözlü olarak P. İngorokva'nın saçma teorisini yaymakta, Gürcülere Abhazların aslında kendileri olduğunu, Abhazya'nın Gürcistan olduğunu, Abhaz Krallığı'nın Gürcü devleti olduğunu ve benzeri fikirleri iddia etmektedirler. Kendilerine Apsua diyen modern Abhazları ise, 17. yüzyılda Abhazya'ya geldiği iddia edilen bir halk olarak nitelendirmektedirler. Bu kirli faaliyetler, Abhazlar ve Abazalar ile genel olarak tüm Abhaz-Adige etnik dünyasında, Gürcülere karşı nefret ve düşmanlık duyguları uyandırmaktadır. Ancak her Gürcü'nün bu suça ortak olduğu da düşünülmemelidir elbette. Örneğin, Paris Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde çalışan Gürcü bilim insanı Tor-nike Gordadze, P. İngorokva'nın "Giorgi Merçule" (1954) kitabının, yazarın yaptığı karmaşık bir "bilimsel jimnastik" sonucu ortaya çıktığını ve bu kitapta eski ve modern Abhazlar hakkında tamamen bilim dışı bir teori ortaya attığını yazmaktadır. İngorokva'nın kitabının, 1980-1990'larda Gürcü muhaliflerin eliyle yeniden canlanması ise üzücüdür [186].

Sonuç olarak ortaçağ Gürcü, Ermeni, Arap, Fars ve Yunan kaynaklarına, Abhaz krallarının unvanlarına ve devletin adına bakıldığında, Abhazların (Apsualar), 500 yıldan fazla bir süre varlığını sürdüren Abhaz devletinde, hegemonyalarını kimseyle paylaşmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte Abhazlar, diğer milletlerin ve dinlerin temsilcilerine karşı hoşgörümlü davranmışlardır. Abhaz çok uluslu devletinin halkları, kendi dillerinde yazma ve Tanrı'ya ibadet etme hakkına

sahipti ve bu süreçte hem Tanrı'yı hem de Abhaz krallarını yüceltiyorlardı [41, 546, 547].

Moğolların Abhaz Krallığı'nı fethetmesiyle anakara Abhazya, etnik kaynaklarını büyük ölçüde kaybederek, kurduğu çok uluslu devletten ayrıldı. Bir zamanlar fethettikleri topraklarda kalan Abhazların, özellikle Kartvel halkları arasında asimile olma süreci ise 19. yüzyıla kadar devam etti. Bunun kanıtı, Gürcistan'daki Abhaz yer adları ve Abhaz-Abaza, Adige soyadlarından türetilen çok sayıda Gürcü, Megrel ve Svan soyadlarıdır. Gürcistan'da bu soyadları taşıyanların sayısı, bugün yaklaşık iki milyon kişidir.

EKLER

**ABHAZ SOYADLARININ MEGREL SOYADLARINA
DÖNÜŞTÜRÜLDÜĞÜ 19-20. YÜZYILLARDAKİ FORMLAR**

Abhazca soyadları**Abhaz soyadlarının Megrel formu****A**

Abğacaa	Abgacava
Abıuxba (Abuxba)	Abuxbaya
Ağüdzba (Avidzba)	Avidzbaya
Agrba (Ağırba)	Ağırbaya, Agrbaya
Agumaa	Agumava
Ajiba	Ajibaya
Adzınba	Adzinbaya
Ayba	Aybaya
Akırtaa	Akirtava
Akouba	Akobia
Akşba	Akşibaya
Alan	Alania
Alşüba, Alşünba (Alşunba)	Alşibaya
Amçba (Amiçba)	Amiçbaya
Andarbua	Andribava
Açba	Ançba, Ançabadze
Apsaa	Apsava
Apba	Apubaya
Arguin (Argun)	Argunia
Ardba	Ardbelava
Ardzınba (Ardzinba)	Ardzinbaya

Aritba (Aritba)	Aritbaya
Arşba	Arşbaya
Axba	Axbaya
Aşuwa (Aşua)	Aşua
Aşxuatzaa (Aşxuatsaa)	Aşxatsava

B

Babia, Babilaa	Babilaya
Bağba (Bağba)	Bagbaya
Barasba	Barasbaya
Basaria	Basar
Bigua, Biguaa	Bigvava
Bdzanba	Bidzanbaya
Pşanba	Bişanbaya
Blabba	Bulabaya
Bliaa	Bulia, Bulua
Ablaskir	Buliskeria
Bıutba (Butba)	Butbaya

V

Vardan (Ğüardan)	Vardania
------------------	----------

G

Gamsaniaa	Gamisoniya
Guadzba	Gvadzba, Gvadzabia, Gvadzabaya
Genaba	Genebaya
Gıtsba	Gitsbaya

C-D

Copuaa	Cabava
--------	--------

Cıncal (Cincolia)	Cingoliya
Dzadzua	Dzadzua
Dzapşba	Dzepşskua (Dzeişvili)
Dolba, Delba	Dolbaya

E

Eziugba (Ezugba)	Ezugbaya
Ayba	Eybaya
Alüşba	Elşibaya
Erınba	Erbana
Emxuar	Emuxvari
Eşba	Eşbaya

J–Z–İ

Janaa	Janava
Jüanba	Jvanbaya
Jüanba	Zvanbaya
Dziuxba	Zugbaya (Dzgbaya)
Zurba	Zurbaya
Zuxba	Zuxbaya
İvanba	İvanbaya
İnalipa	İnaliskua

K

Kapşba	Kavşbaya
Kakoba, Tsıtsba	Kakubava
Kapba	Kapbaya
Karba	Karbaya
Kaçüba	Katsibaya

Ketsba	Ketsbaya
Kaçaba, Kaçıba	Kaçıbava, Kaçıbaya
Kuadzba	Kvatsbaya
Kikuraa	Kikoriya
Kilba	Kilbaya
Kipşba	Kipşibaya
Kırtba	Kirtbaya
Kilba	Kilinava
Kiut	Kiuti
Kışmaraa	Kışmariya
Kolba, Kalgi	Kolbaya
Kotsba	Kotsbaya
Kuadzba	Kuadzabaya
Kuıkuba, Kuıkuaa	Kukaya (Kokaya)
Kulanba (Qulanba)	Kulanbaya
Kuıbraa (Kupraa)	Kuprava

L-M

Lakoba	Lakvobaya
Lakuaraa	Lakvarava
Lakrba	Lakerbaya
Laçüişba	Latsuzbaya
Maan	Margania
Margania	Margonia, Marmoniya, Marmanişvili
Marışaa	Marşava
Marşan	Marşania
Amkuab	Mekvabia, Mikvabia
Mkelba	Mkelbaya
Mikanba	Mikanbaya

Mukba, Mukba

Mukbaya

O-P-C

Ozgan

Ozganava

Riguaa

Rigvava

Rastaba, Rostaba

Rostabaya

Rırua

Rurua

Tsımtsba

Sirginava

Şat-ipa, Çaabalrxua

Sotskua (Sotişvili)

T-U

Tarba

Tarbaya

Tvanba, Tüanba

Twanbaya

Tujba

Tuzbaya

Tıkuaa

Tukva

Ublaa, Ubilaa

Ubilava

Wazba

Uzbaya

X-TS-Ç

Xahüba (Xaxuba)

Xaxubaya

Axahüba (Axaxuba)

Xahubiya

Xaşba

Xaşbaya

Hibaya

Xintüba (Xantba)

Xintbaya

Xaxobaya

Tzarağba

Tsaragbaya

Tsamba

Tsambya, Tsimbaya, Tsemubaya

Tsanba, Tsandba

Tsanava

Tsanba

Tsanbaya, Tsambaya

Tsaragba	Tsaragbaya
Tstvijba (C'üicba)	Tsvijbaya
Tsekua	Tsekvava
Tsicba	Tsijbaya
Tskua	Tsikolia
Tsimba	Tsimbaya
Tsirba, Tsirba	Tsirbaya
Tsitsba	Tsisbaya
Tsitsba	Tsitsbaya, Tsitsibaya
C'üzba	Tsujbaya
Tsimba	Tsumbaya
Tsuşba	Tsuşbaya
Tsxuitsxuba	Tsxutsxubaya
Çanba	Çanubaya
Çatsba, Çatsüba	Çatsbaya
Çaçba	Çaçibaya
Çikuba, Çugba	Çikobava
Çıkua, Çkuua	Çukua

Ş

Şikirba	Şakirbay
Şaqrıl (Şakril)	Şakrilbaya, Şaria
Şarmat	Şamatava
Şakrıl	Şakirbaya
Şamba	Şambaya
Çaçba	Şaraşıya (Şervaşidze)
Şakrıl	Şekrılava
Şüxuatsba (Şxuatsba)	Şxvatsabaya

LİTERATÜR VE KAYNAKÇA

1. İnal-ipa Ş.D., Abhazların Antroponimisi. – Sohum, 2002.
2. Kupraa A.E., Abhaz Antroponimisi Tarihinden. – Sohum, 2003.
3. Yonova S.H., Abaza Soyadları ve İsimleri. – Çerkessk, 2006.
4. Kokov C.N., Adige (Çerkes) Onomastiğinden. – Nalçık, 1983.
5. Canaşıa S.N., Barataşvili Soyunun Geneolojisi Üzerine/Eserler. Cilt II. – Tiflis, 1952. (Gürcüce).
6. Canaşıa S.N., Tubal – Tabal, Tibaren, İber/Eserler. Cilt III. – Tiflis, 1958.
7. İnal-ipa Ş.D., Eserler. Cilt III. – Sohum, 2011.
8. Ançabadze Z.V., Ortaçağ Abhazya Tarihinden (VI–XVII Yüzyıllar). – Sohum, 1959.
9. Lavrov L.İ., Abazalar/Kafkas Etnografya Derlemesi. Cilt I. – Moskova, 1955.
10. İnal-ipa Ş.D., Sadzlar. – Moskova, 1995.
11. Guliya D.Y., Abhazya Tarihi. Cilt I. – Tiflis, 1925.
12. Lavrov L.İ., Kafkasya'nın Tarihi ve Etnografik İncelemeleri. – Leningrad, 1978.
13. Dubua de Monpere, Kafkasya Çevresinde Seyahat. – Sohum, 1937.
14. Marr N.Y., Abhazların Dili ve Tarihi Üzerine. – Moskova-Leningrad, 1938.
15. Tsulaya G.V., Gürcü-Abhaz Antroponimisinden/Etnografik İnceleme, No.1. – Moskova, 1999.
16. Canaşıa S.N., Eserler. Cilt IV. – Tiflis, 1968. (Gürcüce).
17. Thaytsuxov M.S., Abazaların 18. Yüzyıl Sonu – 19. Yüzyıl Tarihi Üzerine Denemeler. – Sohum, 1992.
18. Gamaharia D., Gogiya B. Abhazya – Gürcistan'ın Tarihi Bölgesi. – Tiflis, 1997.

19. Çxataraşvili K., Tsebelda'dan Abulaşan İobisdze Yazıtı ve Tarihsel Önemi/VİGFE. VI. – Tiflis, 1990.
20. Latışev V.V., Antik Yazarların İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri/VDI, No.4. 1947.
21. Latışev V.V., Antik Yazarların İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri/VDI, No. 2(24). 1948.
22. Amıçba G.A., Ortaçağ Gürcü Anlatı Kaynaklarında Abhazya ve Abhazlar. – Tiflis, 1988.
23. Kudryavtsev K., Abhazya Tarihi Üzerine Materyaller Derlemesi. – Sohum, 1992.
24. Uslar P.K., Kafkasya Etnografyası. Dilbilim. Abhaz Dili. – Tiflis, 1887.
25. Miller A., 1907 Yılında Abhazya'ya Yapılan Bir Geziden/Rusya Etnografyası Üzerine Materyaller. Cilt I. – St. Petersburg, 1910.
26. Ançabadze Z.V., Abhaz Halkının Etnik Tarihi Üzerine Denemeler. – Sohum, 1976.
27. Vahuşti, Prens, Gürcistan Coğrafyası. – Tiflis, 1904.
28. Kartli Vakayinamesi, (Çeviri, giriş ve notlar G.V. Tsulaya). – Tiflis, 1982.
29. Matiane Kartlisa/Çeviri, giriş ve notlar M.D. Lordkipanidze. – Tiflis, 1976.
30. Amıçba Valentina, Abhaz Kişi İsimleri Sözlüğü. – Sohum, 2012.
31. Marr N.Y., Abhazların Dili ve Tarihi Üzerine. – Moskova-Leningrad, 1938.
32. Sıxarulidze Y.M., Güneybatı Gürcistan Toponimisi. Kitap I. Batum, 1958. (Gürcüce).
33. Lomatidze K.V., Abhazca Kelime "ауааы" – "insan" / Moambe, 1943. Cilt IV, No.7. (Gürcüce).
34. Kuarçiya V.E., Abhaz (Apsua-Abaza) Halkının Etnik Tarihinden veya Abhazların ve Abazaların Dili ve Tarihi Üzerine. – Sohum, 2015.

35. Canaşıa S.N., Eserler. Cilt II. – Tiflis, 1953.
36. Gvirtsışvili D.V., Geç Feodal Gürcistan'da Sosyal İlişkiler Tarihinden (Sataavado – Senyörlük). – Tiflis, 1961.
37. Dasania D.M., Abhaz Soyadlarının İncelenmesi Tarihinden (1961 Yılına Kadar)/Abhazoloji. – Sohum, 2003.
38. Kupraa A.E., Abhazların Geleneksel Kültürü Sorunları. – Sohum, 2008.
39. Gogloiti Z.V., Oset Soyadları ve Kişisel İsimler. – Tşinvali "Güney Osetya", 2007.
40. Kuarçiya V.E., Abhazya Toponimisi. – Sohum, 2002.
41. Kuarçiya V.E., Eserler Toplusu. Cilt V. – Sohum, 2020.
42. Danilova E.N., Abazalar. – Moskova, 1984.
43. Lavrov L.İ., Abazalar (Tarihi ve Etnografik İnceleme)/Kafkas Etnografya Derlemesi. – Moskova, 1955.
44. Dzidzaria G.A., Eserler. Cilt I. – Sohum, 2002.
45. Genko A.N., Abaza Dili. – Moskova, 1955.
46. Luhie L.Y., Çerkesya. – Kuzey Kafkasya Geleneksel Kültür Merkezi "Yeniden Doğuş", 1990.
47. Luhie L.Y., Çerkesler (Adigeler), Abhazlar (Azegler) ve Diğer Komşu Halkların İşgal Ettiği Ülkeler Üzerine Genel Bir Bakış. Çerkesya (Tarihi ve Etnografik Makaleler). – Krasnodar, 1927.
48. Kuarçiya V.E., Abhazya'nın Tarihi ve Modern Toponimisi. – Sohum, 2006.
49. Pohomov A., Abhazya ve Şervaşidze Prenslerinin Tarihi Üzerine Tarihsel Notlar. Tarihsel Bülten. Cilt 7. – Tiflis, 1953.
50. Volkova N.G., 18. Yüzyıl – 20. Yüzyıl Başlarında Kuzey Kafkasya Nüfusunun Etnik Yapısı. – Moskova, 1974.
51. İnal-ipa Ş.D., Eserler. Cilt III. – Sohum, 2011.
52. 1990 Telefon Rehberi Sohum Şehir Telefon Ağı. 1990 Yılı.
53. Dasania D.M., Abhaz Soyadlarının İncelenmesi Tarihinden (1960–1980'ler)/Abhazoloji. – Sohum, 2007.

54. Kutsal Tarihin Kısa Özeti. Abhazca Çeviri İ. Bartholomew Yönetiminde. Kafkasya'da Hristiyanlığı Yeniden Canlandırma Derneği Yayını. – Tiflis, 1866.
55. Çirikba V.A., Ubıh Soyadları Sözlüğü (Ş.D. İnal-ipa'nın "Sadzlar" Kitabında). – Sohum, 2015.
56. İnal-ipa Ş.D., Ubıhlar. – Sohum, 2015.
57. İnal-ipa Ş.D., Sadzlar. – Sohum, 2014.
58. Gublia R.K., Gürcü Dillerindeki Abhazca Alıntılar Üzerine. – Sohum, 2002.
59. Jomidava N.S., 3000 Megrel İsmi. – Tiflis, 2000.
60. Voronov P., Abhazya – Gürcistan Değil. – Moskova, 1907.
61. Dzidzaria G.A., Muhacirlik ve 19. Yüzyıl Abhazya Tarihi Sorunları. – Sohum, 1982.
62. Kokov J.N., Adige (Çerkes) Toponimisi. – Nalçık, 1974.
63. Vahuşti-Bagrati, Gürcistan Krallığı Tarihi. – Tiflis, 1976.
64. Vorosilov V.İ., Rus Karadeniz Bölgesi Toponimisi. – Soçi-Maykop, 2005.
65. Han-Girey, Çerkesya Üzerine Notlar. – Nalçık, 1978.
66. Kokov J.N., "Seçilmiş Eserler". – Nalçık, "Elbrus", 2006. Cilt 2.
67. Evliya Çelebi, Seyahatname. Cilt III. – Moskova, 1983.
68. İnal-ipa Ş.D., Eski Abhaz Kabilelerinin Etnogenezi Üzerine. – Moskova, 1964.
69. Şakrıl K.S., Eserler. Abhaz Dili ve Folkloru Üzerine Makaleler ve Denemeler. – Sohum, 1985.
70. Kokov C.N., Adige (Çerkes) Antroponimisi Sorunları. Nalçık, 1973.
71. Vorosilov V.İ., Ubıhlar. – Soçi-Maykop, 2006.
72. Maan O.V. İ.V., Kuznetsov ve R.Ş. Kuznetsova'nın "Akadak: Ldzaa'lıların Yıllık Duası" Eserinde Abhazların Tarihi ve Geneolojisi Sorunları (Bkz. "Pontus-Kafkasya Bölgesi Arkeolojisi ve Etnografyası" Derlemesi. – Krasnodar, 2016. S. 28–335).

73. Abhaz Biyografik Sözlüğü. – Moskova-Sohum, 2015.
74. Luhe L.Y., Çerkesya. Tarihi ve Etnografik Makaleler. – Krasnodar, 1927.
75. Fatih (Atan) Tüanba, Türkiye'deki Abhazlar. Dönence.
76. Aguajba R.H., Dal-Tzabal – 1867 Yılı. Abhazların, Abazaların ve Ubıhların Damgaları. – Sohumi, 2017.
77. Podolskaya N.V., Rus Onomastik Terminolojisi Sözlüğü. – Moskova, 1988.
78. Nikonov V.A., İsimler Coğrafyası. – Moskova, 1988.
79. Marr N.Y., Abhaz Kişisel İsimleri Tarihinden/Hristiyan Doğu. Cilt II. S. 400.; Marr N.Y. Vakfı. Rusya Bilimler Akademisi Arşivi, St. Petersburg. F.800, op.1. No.2786.
80. Dirr A.I., Abhazların, Megrellerin ve Adigelerin İsimleri, Soyadları, Halk Adları ve Hayvan İsimleri Listesi. SMOMPK. – Tiflis, 1915. Sayı 44. S. IV.
81. Basaria S.P., Samurzakanlar veya Murzakanlar/Abhazya Tarihi Üzerine Materyaller. Sayı 1. – Sohumi, 1990.
82. Bgajüba H.S., Abhazca'nın Bzıb Diyalekti. – Tiflis, 1964.
83. Maan O.V., Abhaz Soyadları Tarihinden/Abhazoloji. – Sohumi, 2003. S. 189-198.
84. Amıçba G.A., Erken Ortaçağ Abhazya'sında Kültür ve İdeoloji. – Sohumi, 1999. S. 74–115.
85. Smır G.U., Abhaz Halkının Gelenekleri ve Görenekleri. – Sohumi, 2000.
86. Yonova S.H., Abaza Soyadları ve İsimleri. – Çerkessk, 2006.
87. Bganba V.M., Bazı Etnonimlerin Kökeni ve Etnik-Dilsel Aidiyeti Sorunu Üzerine/Abhazoloji. Sayı 1. – Sohumi, 2000.
88. Çirigba V.A., Abhazların ve Abazaların Türkiye'deki Yerleşimi/Ciget Derlemesi. Sayı 1. – Moskova, 2012.
89. Tsulaya G.V., Gürcü Antroponimisi Tarihinden/Sovyet Etnografyası, No.3, 1991.

90. Maçavariani K.D., Sohum ve Sohum Bölgesi İçin Açıklamalı Rehber. Abhazya'nın Tarihi ve Etnografik İncelemesi ile. – Sohum, 1913.
91. Maçavariani K.D., Abhazya'da Sınıf Sorunu/Karadeniz Bülteni. 1900, No.121.
92. Tatişvili V., Moskova'daki Gürcüler. Tarihsel İnceleme (1653-1722). – Tiflis, 1950.
93. Karabuşçenko P.L., Gürcü şövalyeler Astrahan Kaplanının Postunda // Astrahan Meridyeni. Almanak. Sayı 1, 2010.
94. Grigolia Konstantin, "Kartlis Tşovreba" Ne Anlatıyor? – Tiflis, 1973.
95. Senkovsky O.İ., Gürcistan Tarihi Hakkında Bazı Şüpheler. – Moskova, 1856.
96. Dünya Halkları. – Moskova, 1938.
97. Gunba M.M., M.S. Birinci Binyılda Abhazya. – Sohum, 1989.
98. Gumba G.D., Ortaçağ Kaynaklarında "Gürcistan" ve "Sakartvelo" Terimlerinin Anlamı. – Sohum, 1994.
99. Alıntı: "Jordania F. Abhaz Krallarının Kroniği/Gürcü Eksarhlığı Ruhani Bülteni. No.13-14. – Tiflis, 1902.
100. Şirokorad Alexander, Son ÜçBin Yılda Transkafkasya'da Savaş ve Barış. – Moskova, 2009.
101. İngorokva P., Giorgi Merçule – 10. Yüzyıl Gürcü Yazarı. – Tiflis, 1954.
102. Lomatitidze K.V., Abhazların Etnik Aidiyeti ve Yerleşimi Üzerine Bazı Sorular/Mnatobi, No.12. – Tiflis, 1956. (Gürcüce).
103. Ançabadze Z.V., P. İngorokva'nın "Giorgi Merçule – 10. Yüzyıl Gürcü Yazarı" Kitabında Abhazya Tarihi Sorunları / ABİYALİ Eserleri. Cilt XVIII. – Sohum, 1956.
104. Bgajüba H.S., Pavel İngorokva'nın 'Giorgi Merçule' çalışmasıyla bağlantılı olarak Abhazya'nın Etnonimisi ve Toponimisi Üzerine Bazı Sorular/ABİYALİ çalışmaları. Cilt XVII. – Sohum, 1956.

105. Gazete "Ahalgazrda Komünistler", 2 Mart 1956.
106. Gordadze Tornike, Gürcü-Abhaz Çatışmasının Çözümüne Yönelik Ahlaki-İdeolojik Engeller/Kafkasya Vurgusu, Sayı 16 (1-15 Ağustos 2000).
107. Gamaharia D., Gogiya B., Abhazya – Gürcistan'ın Tarihi Bölgesi. – Tiflis, 1997.
108. Gazete "Bu, ülke ve adalet için bir endişe mi?"/Ahalgazrda Komünistleri. 6 Mayıs 1989 (Gürcüce).
109. Açuğba T.A., Abhazya'da Etnik "Devrim". – Sohum, 1995.
110. Gazete "Özgür Gürcistan". 29 Eylül 1992.
111. Kafkasya Vurgusu, Sayı 8, 2001.
112. Volkova N.G., Kuzey Kafkasya'nın Etnonimleri ve Kabile İsimleri. Moskova, 1973.
113. Eski Doğu Tarihi. – Moskova, 1988.
114. Antelava İ.G., Abhazya Tarihi Üzerine Denemeler XVII–XVIII Yüzyıllar. – Sohum, 1949.
115. Aliyev İ.İ., Aliyeva Z.İ., Karaçay-Balkar İsimleri ve Soyadları. Açıklamalı Sözlük. – Moskova, 2003.
116. İnal-ıpa Ş.D., Abhazların Etnokültürel Tarihi Sorunları. – Sohum, 1976.
117. Geniohlar. Klasik Antik Bilim Gerçek Ansiklopedisi (Pauli). Wilhelm Krock Yayını. – Stuttgart, 1912. (Almanca).
118. Abhazca Dilbilgisi. Birinci Cilt. – Sohum, 1986.
119. Abhazca Dilbilgisi. İkinci Cilt. – Sohum, 1987.
120. Genko A.N., Abhazca-Rusça Sözlük. – Sohum, 1998.
121. Kaslandzia V.A., Abhazca-Rusça Sözlük. İkinci Cilt. Akua, 2005.
122. Conua B.G., Rusça-Abhazca Sözlük. S – Sohum, 2010.
123. Uşakov P.N., Kafkasya Halkları ve Dilleri/Kafkasya Halkları. Sayı 1, 1921.

124. Gleye A.K., Kuzey Kafkas Dilleri Tarihi Üzerine/Kafkasya Yerleri ve Kabilelerinin Tanımı İçin Malzeme Toplama. Sayı 37. – Tiflis, 1907. Bölüm III.
125. Dyakonov İ.M., Ermeni Halkının Tarih Öncesi. – Erivan, 1968.
126. Tokarev S.A., Dünya Halklarının Tarihinde Din. – Moskova, 1965.
127. Dzidziguri Ş.V., Gürcü Dili. – Tiflis, 1968.
128. Çikobava A.S., Dilbilime Giriş. Bölüm 1. – Moskova, 1952.
129. Çikobava A.S., Çan (Laz) Diyalektinin Gramer Analizi. – Tiflis, 1936.
130. Çikobava A.S., Abhaz Dilinin Kartvel Dilleriyle Morfolojik Karşılaşmaları / İzvestiya İYİİMK. – Tiflis, 1942.
131. İnal-ıpa Ş.D., Abhazların Etnokültürel Tarihi Sorunları. – Sohum, 1976.
132. Eski Doğu Tarihi. – Moskova, 1988.
133. Sagirov A.K., Adıge (Çerkes) Dillerinin Etimolojik Sözlüğü. A-N. – Moskova, 1977.
134. Bardavelidze V.V., Gürcü Kabilelerinin En Eski Dini İnançları ve Ritüel Grafik Sanatı. – Tiflis, 1957.
135. Şahnoviç M.I., İlkel Mitoloji ve Felsefe. – Leningrad, 1971.
136. Avdiyev V.I., Eski Doğu Tarihi. – Moskova, 1969.
137. Çursin G.F., Abhazya Etnografyasına Dair Materyaller. – Sohum, 1957.
138. Boyun L.S., Genel Analitik Fiil Yapısının Yeniden İnşasına Dair Bazı Sorular/Eski Anadolu. – Moskova, 1985.
139. Dünya Tarihi. Cilt 1. – Moskova, 1955.
140. Krivlıov İ.A., "Kutsal Kitap" Ülkelerinde Kazılar. – Moskova, 1965.
141. Kopsergenova Valentina. Sümerler. – Çerkesk, 2012.
142. Abhazya Tarihi. – Gudauta, 1993.

143. Wilhelm Gernot, Eski Halk Huririler (Almancadan çeviren: İ.M. Dunayevski). – Moskova, 1992.
144. Dünya Halklarının Mitleri (Baş editör: S.A. Tokarev). – Moskova, 1987.
145. Canaşa N.S., Abhazya Etnografyası Üzerine Makaleler. – Sohum, 1960.
146. Eski Dünya Tarihi. Bölüm I. – Moskova, 1985.
147. Veynberg İ.P., Eski Yakın Doğu Kültüründe İnsan. – Moskova, 1986.
148. Dünya Tarihi. Cilt II. – Moskova, 1956.
149. Kvarçiya V.E., Abhaz Dilinde Hayvancılık (Çobanlık) Kelime Hazinesi. – Sohum, 1985.
150. Reder D.G., Eski Mezopotamya Mitleri ve Efsaneleri. – Moskova, 1965.
151. Genko A.N., Abazaca. – Moskova, 1965.
152. Dünya Edebiyatı Tarihi. Birinci Cilt. – Moskova, 1983.
153. Eski Uygarlıklar. – Moskova, 1989.
154. İnâl-ıpa Ş.D., Abhaz-Adıge Etnografik Paralelleri Üzerine / ADİYALİ Bilimsel Notları. Cilt IV (tarih ve etnografya). – Krasnodar, 1965.
155. Melikişvili G.A., Eski Doğu Küçük Asya Etnonimisi Üzerine Çalışmalar/VDI. I, 1962.
156. Kişmahov M.H.,-B., Ubıhların Etnik Tarihi ve Kültürü Sorunları. – Sohum-Karaçayevsk, 2012.
157. Melikişvili G.A., Nairi. Urartu. – Tiflis, 1954.
158. Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler. Cilt I. – Tiflis, 1989.
159. Gumba G.D., XI. Yüzyıl Gürcü Tarihçisi Leonti Mroveli'nin Tarihsel Kavramının Kökenleri Üzerine/Abhazoloji. II. Sayı. – Sohum, 2003.
160. Ermenistan Tarihi. Faustos Buzand. Kitap III. – Erivan.

161. M.S. VIII. Yüzyıl Ermeni Coğrafyası. – St. Petersburg, 1877.
162. Mikelaïdze T.K., Eski Kolxida Tarihinin Dönemlendirilmesi Sorunu Üzerine. – Tiflis, 1973.
163. Melikişvili G.A., Diauhi/VDI, №4(34). – Moskova-Leningrad, 1950.
164. Melikişvili G.A., Urartu Çivi Yazıtları. – Moskova, 1960.
165. Kauçışvili T.S., Likofron ve Şerhçilerinin Bazı Bilgileri Üzerine/Kafkasya ve Akdeniz. – Tiflis, 1980.
166. (281) Siharulidze Y.M., Güneybatı Gürcistan Toponimisi. Kitap I. – Batum, 1958. (Gürcüce).
167. Strabon, Coğrafya. – Moskova, 1994.
168. Stephanus Byzantinus, Kabilelerin tanımından. Çeviren P.I. Prozorov/İskitya ve Kafkasya hakkında eski yazarların (Yunan, Latin) haberleri. Cilt I. Yunan yazarlar. – St. Petersburg, 1890.
169. Biguaa V, Abhaz tarihi romanı. – Moskova, 2003.
170. İnal-ipa Ş.D., Abhazlar. – Sohum, 1965.
171. Cavahişvili İ.A., Gürcü halkının tarihi. Kitap I. – Tiflis, 1913.
172. Ançabadze Z.V., Sovyet Abhazya'nın 50 yılı. – Sohum, 1971.
173. Yelniçki L.A., Eski Kolxida'nın tarihi etnografyasından/VDI. №2, 1938.
174. Papaskir A.L., Eski Rus edebiyatında Obezler ve Abhazya tarihinin sorunları. – Sohum, 2005.
175. Tsulaya G.V., Abrskil Mağarasının mitik sırları/TAİİYALİ XXXIII-XXXIV. – Sohum, 1969.
176. Tsulaya G.V., Abraskil adının tarihine dair/SE, №6, 1966.
177. Salakaya Ş.H., Abhaz halk kahramanlık destanı. – Tiflis, 1966.
178. Akaba L.H., Abhaz mitolojisinden. – Sohum, 1976.
179. Marr N.Y., Seçilmiş eserler. Cilt IV. – Leningrad, 1937.
180. Turçaninov G.F., Kafkasya ve Doğu Avrupa halklarının yazı ve dil anıtları. – Leningrad, 1971.

181. Georgika. Cilt IV. Sayı I. – Tiflis, 1941.
182. Turçaninov G.F., Klasik ilkçağ yazarlarının Φθειροφαγοί'sı / İber-Kafkas dilbilimi. – Tiflis, 1946.
183. (350) Henioxiler. Klasik ilkçağ biliminin gerçek ansiklopedisi (Pauli). Yay. Wilhelm Kroll. – Stuttgart. 1912. (Almanca).
184. Berdzenişvili M.M., XIII. yüzyıl başında Gürcü devletinin sınırları/Rustaveli döneminde Gürcistan. – Tiflis, 1966.
185. Canaşıa S.N., Barataşvili soyunun soybilimine dair/Eserler. Cilt II. – Tiflis, 1952. (Gürcüce).
186. İoann de Galonifontibus, Kafkas halkları hakkında bilgiler (1404). ("Dünya Bilgisi Kitabı" adlı eserden). – Bakü, 1980.
187. Herberstein N.S., Moskova İşleri Üzerine Notlar. – St. Petersburg, 1908.
188. Çelebi Evliya, Seyahatname. Cilt III. – Moskova, 1983.
189. Peyssonel M, 1750–1762 Yılları Arasında Çerkes-Abhaz Karadeniz Sahilindeki Ticaret Üzerine Araştırma/Çerkes Halkının Tarihi İçin Malzemeler. Cilt 2. – Krasnodar, 1927.
190. Güldenstädt İ.A., Yeni Sınır Hattı Üzerine Coğrafi ve Tarihi Bilgiler... – St. Petersburg, 1779.
191. Rusya Devleti'nin Yeni Tam Coğrafya Sözlüğü veya Leksikon. Bölüm I. – Moskova, 1788.
192. Gamba Jean François, Transkafkasya'ya Seyahat. Bölüm I / Fransızcadan Gürcüceye Çeviren Y.G. Mgaloblišvili. – Tiflis, 1987.
193. Han-Girey, Çerkesya Üzerine Notlar. – Nalçık, 1978.
194. Bell J.S., 1837, 1838 ve 1839 Yıllarında Çerkesya'da Kalış Günlüğü. – Bell J.S. Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839, cilt 1. – Londra, 1840.
195. Bronevski S., Kafkasya'nın En Yeni Coğrafi ve Tarihi Bilgileri. Bölüm I. – Moskova, 1823.
196. K-7. Hazar Denizi'ne Komşu Ülkeler Haritası. 1723 (G. Delisle tarafından), Paris, 1723. – TsGVİA.

197. K-8. Kafkasya'daki Ülkeler Haritası. Weimar, 1802, 1804 (Reineke tarafından hazırlandı).
198. K-9. Karadeniz ve Hazar Denizi Arasında Yer Alan Topraklar Haritası (1786);
199. K-10. Kafkas Dağları ve Burada Yaşayan Halkların Sınırları Haritası (1786).
200. K-11. Harita (Büyük Abhazya, Küçük Abhazya, Megrelya, İmeretya, Guria). Yay. B.M. ve B.G.
201. K-12. Kafkasya Toprakları ve Büyük Ermenistan'ın Bir Kısmı Haritası, Semyon Bronevski tarafından Kafkasya'nın Tanımına Ek Olarak Yayınlandı. – St. Petersburg, 1823.
202. Melikset-Bek L.M., Arrian'ın Periplus'unun İzinde/Abhazya Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Çalışmaları. Cilt XXX. – Sohum, 1959.
203. Büyük Ansiklopedi. Cilt 1. – St. Petersburg, 1896.
204. Bgajüba O.H., Lakoba S.Z., Abhazya Tarihi. Ders Kitabı. – Sohum, 2006.
205. Açuğba T.A., Abhazların Etnik Tarihi. XIX–XX Yüzyıllar. – Sohum, 2010.
206. Butba V.F., Batı Kafkasya'nın “Aşxarıwa” Kabileleri. – Sohum, 2001.
207. Melikişvili G.A., Kaşkaların etnik kökeni sorunu üzerine/İİD Gözden Geçirme. C.III. – Tiflis, 1953.
208. Dyakonov İ.M., Ur Şehri İnsanları. – M., 1990.
209. Bodenstedt Friedrix, Büyük ve Küçük Abhazya Üzerine. Çerkesya Hakkında. – M., 2002.
210. Dzidzariya G.A., F.F. Tornau ve Onun 19. Yüzyıl Kafkasya Materyalleri. – M., 1976.
211. Canaşvili M.G., Gürcistan Tarihi. C. I. – Tiflis, 1906.
212. Edebiyat Ansiklopedisi. C. I., 1930.

213. Gan K., Antik Yunan ve Roma Yazarlarının Kafkasya Hakkındaki Haberleri. Bölüm I. – Tiflis, 1884.
214. Latışev V.V., Antik Yazarların İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri / VDI, №3, 1947.
215. Latışev V.V., Antik Yunan ve Latin Yazarlarının İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri/İmparatorluk Rus Arkeoloji Derneği Klasik Bölümü Notları. C. II. Sayı I. – St. Petersburg, 1904.
216. Latışev V.V., Antik Yunan ve Latin Yazarlarının İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri. C. I. – St. Petersburg, 1890.
217. Latışev V.V., Antik Yazarların İskitya ve Kafkasya Hakkındaki Haberleri / VDI. №1(23), 1948.
218. Melikişvili G.A., Eski Gürcistan Tarihi Üzerine. – Tiflis, 1959.
219. Gamkrelidze T.V., Eski Kolxida Toponimi Tarihsel ve Etimolojik Yorumu Sorunu Üzerine/Dilbilim Sorunları. №4, 1992.
220. İnal-İpa Ş.D., Abhazlar (İkinci Baskı, Gözden Geçirilmiş). – M., 2012.
221. Smır G.U., Abhaz Halkının Gelenek ve Görenekləri. – Sohum, 2000.
222. Tüanba Fatih (Atan), Türkiye’deki Abhazlar. Dönence.
223. İnal-İpa Ş.D., Sadzlar. – Sohum. 2014.
224. Megreliдзе İ.V., Güney Kafkas Dillerinde ve Folklorunda Kadın Soyadları / Akademisyen N.Y. Marr Anısına. – M.-L. 1938. (S. 52–181).
225. Tarih ve Taçlıların Övgüsü. – Tiflis, 1954. (Eski Gürcüceden çeviren K.S. Kekelidze).
226. Prens Vahuşti, Gürcistan Coğrafyası. (Giriş, çeviri ve notlar M.G. Canaşvili). – Tiflis, 1904.
227. Nogmov Ş.B., Adıge Halkının Tarihi. – Nalçik, 1958.
228. İnal-İpa Ş.D., Abhazlar (Tarihsel-Etnografik Bir İnceleme). – Sohum, 1960.

229. “Gürcistan’ın Hayatı”. – Ed. S.G. Kauçışvili. – Tiflis, 1953. (Gürcüce).
230. İnal-ıpa Ş.D., Abhazların Tarihsel Etnografisinden Sayfalar. – Sohum, 1976.
231. Şakrıl K.S., “Lıxı” İsmi’nin Kökeni Üzerine. Abhaz Dili, Edebiyatı ve Tarihi Enstitüsü Çalışmaları. – Sohum. Cilt 31.
232. Papaskir A.L., Eski Rus Kaynaklarında Obezler (Abhazlar) ve Abhazya Tarihinin Bazı Sorunları. – Sohum, 2021.
233. El-İdrisi, İdrisi’nin Coğrafyası. – Paris, 1840. (Fransızca).
234. Novoseltsev A.P., Paşuto V.T. Eski Rusya’nın Dış Ticareti (13. Yüzyılın Ortalarına Kadar)/SSCB Tarihi. 1967. №3.
235. K-13 – Karadeniz ve Hazar Denizi Arasında Yaşayan Halkların Haritası (TsGVIA, F. VUA, d. 1060, l.79 “a”).
236. (483) Neuman C. Fr., Das Rusland una Circesen. – Stuttgart – Tübingen. 1840.
237. İnal-ıpa Ş.D., Eserler. Cilt III. – Sohum, 2011.
238. Hotko, Çerkeslerin Tarihi. – Sankt-Peterburg, 2001.
239. Kuarçiya V.E., Tarihsel ve Modern Abhazya’nın Sınırları Üzerine. – Sohum, 2011.
240. (463) Agatangelos. Ermenistan Tarihi. 2011.
241. (423) 14.-19. YY. Haritalarında Çerkesya. – Krasnodar, 2011.
242. Profesör Nordman’ın Transkafkasya Bölgesi Seyahati. – Halk Eğitimi Bakanlığı Dergisi. St. Petersburg, 1839. Bölüm 20.
243. Gıtsba T.Ş., Abhazların Gelenekleri ve Göreneklere. – Akua, 2002.
244. Bgajüba H.S., Abhaz Dilinin Bzıp Lehçesi. – Sohum, 1964.
245. Kuarçiya V.E., Yazılı Kaynaklarda Abhazya’nın Yerleşim Yeri İsimleri. – Sohum, 1985.
246. 1990 Telefon Rehberi. 1990 Sohum Şehir Telefon Ağı.
247. Mroveli Leonti, Kartli Krallarının Hayatı. (Abhazlar, Kuzey

- Kafkasya ve Dağıstan halkları hakkında bilgilerin özeti. Eski Gürcüceden çeviri, önsöz ve yorumlar G.V. Tsulaya. Moskova, 1979.
248. Abegyan M., Eski Ermeni Edebiyatı Tarihi. Erivan, 1975.
249. Dasania David, Vahuşti Bagrationi'nin "Gürcistan Coğrafyası" kitabında Abhaz kökenli Gürcü soyadları. (16.5.2020 tarihli internet yayını, dzen.ru).
250. Kokov J.N., "Seçilmiş Eserler". – Nalçık, "Elbrus", Cilt 2. – 2001.
251. Abhazlar (Y.D. Ançabadze, Y.G. Argun editörlüğünde). – Moskova, 2012.
252. Latışev V.V., VDI, 1948, №4.
253. Voronov Y.N., Orta Çağın Eşiğinde Kolxida. – Sohum, 1998.
254. Dzidzaria O.P., (Dzari-ipa). Şanlı Aile. – Sohum, 2021.
255. Tsulaya G.V., VII. Yüzyıl Ermeni "Coğrafyası"nda Kolxida'nın Tanımı ve Abhazlar Hakkında Bilgiler. – Kafkas Onomastiği. – Ordzhonikidze, 1980. Sayfa 76-83.
256. Voronov Y.N., Bilimsel Eserler. Cilt IV. – Sohum, 2014.
257. Pospelov E.M., Rusya'nın Coğrafi İsimleri. – Moskova, 2008.
258. Kabardey Folkloru. Moskova-Leningrad, 1936.
259. Kabardey - Çerkes Diyalektolojisi Üzerine Denemeler/M.A. Kumaxov editörlüğünde. – Nalçık, 1969.
260. Kadir Natho, Çerkes Tarihi. – Maykop, 2012.
261. Anatoli Klösov, Rusya Halkları, DNA – Soybilimi. "Peter" Yayınevi, 2021.
262. Samson Çanba, "İğümtakua"(Yazıları) . – Sohum, 1986.